

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 5 (40)

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук, доцент

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 04.11.2021 р. (протокол № 3)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.pjv.nuoua.od.ua

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.920>*О. І. Андрухів**orcid.org/0000-0003-4871-0143**доктор юридичних наук, доцент,**професор кафедри права**Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»*

ПРАВОВІ ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ РАДЯНІЗАЦІЇ ГАЛИЧИНИ В 1939–1941 РОКАХ

Постановка проблеми. «Пакт Молотова-Ріббентропа» і договір «Про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною» 1939 р. стали правовими підставами для нападу на Польщу та анексії частини її території. До СРСР, за умовами договору, відійшли території Західної Білорусії та Західної України за винятком Лемківщини, Ярославщини, частини Підляшшя, Надсяння, Полісся, Холмщини, Белзчини та Рава-Руського повіту, що залишилися в німецькій окупаційній зоні (близько 16 тис. км² і 1,2 млн осіб, з яких половина – етнічні українці) [12, с. 18].

З огляду на те, що процес інкорпорації мав чітке правове та ідеологічне підґрунтя, адже, з одного боку, для приєднання Галичини в СРСР використовували норму міжнародного права, за якою скасовувалася дія міждержавних договорів, якщо держава-контрагент припинила існування. Формально влада СРСР не порушила міжнародних договорів і пакту про ненапад між СРСР та Польщею від 25 липня 1932 р., дію якого 5 травня 1934 року продовжено до 31 грудня 1945 р. З іншого боку, ідеологічна та історична складові частини інкорпорації Галичини втілено владою СРСР шляхом упровадження так званої «російської ідеї», сформованої ще у XIV ст. І. Калитою, яка передбачала «збирання руських земель» [17]. Але, якщо для царської Росії прерогативою було об'єднання усіх слов'янських земель, особливо українських, то Й. Сталіна цікавили лише нові території, що мали стати буферною зоною з Європою і одночасним плацдармом для подальшої військової агресії на захід.

Встановлення радянської влади на новоприєднаних територіях призвело до численних репресій, порушення прав людини. Вивчення таких процесів має наукову і суспільну актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історико-правовій науці впродовж останніх десятиліть кардинально змінився підхід до трактування питання інкорпорації західноукраїнських земель СРСР у 1939 р., а також до характеристики політики радянської. Причиною цього став як відхід від усталених у радянський

період ідеологем, так і відкриття нових архівних матеріалів.

Загальною теоретичною базою нашого дослідження стали публікації І. Біласа, В. Гараця, М. Головка, С. Коваленка, С. Кондратюка, Я. Кондратьєва, В. Макаруча, П. Михайленка, В. Сергійчука, Ю. Сороки, С. Шабалова та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення основних закономірностей політики радянської західноукраїнських земель, зокрема Галичини у 1939–1941 рр., та вирішення радянською владою питання дитячої безпритульності та бездоглядності.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших кроків радянської влади на новоприєднаних територіях були дії, пов'язані з переміщенням окремих груп населення. Це було пов'язано з тим, що новостворений кордон між Німеччиною та СРСР не враховував національну складову частину, як наслідок, 16 листопада 1939 р. було укладено угоду «Про евакуацію українського і білоруського населення з території колишньої Польщі, що відійшла до сфери державних інтересів Німеччини і німецького населення з території колишньої Польщі, що відійшла до сфери державних інтересів СРСР» [13, с. 29–30]. Взаємні міграційні процеси, передбачені п. 2 та 3 ст. 1 згаданої угоди, були примусовими [13, с. 40].

Ця політика стала першим кроком радянської новоприєднаних територій, що здійснювалася під контролем Червоної армії, працівників НКВС та радянсько-партійних «спеціалістів», які прибули з Червоною армією. Вже 8 вересня 1939 р. видано наказ народного комісара НКВС СРСР Л. Берії, у якому наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова зобов'язували створити оперативні-чекістські групи з когорти досвідчених співробітників НКВС та Прикордонних військ НКВС для виконання відповідальних оперативних завдань у західних регіонах. 15 вересня 1939 р. затверджено директиву НКВС СРСР «Про організацію роботи у звільнених районах західних областей України і Білорусії», в якій зазначено, що працівники органів внутрішніх справ «мають проводити спільні дії в тісному

контакти з військовим командуванням і під керівництвом тимчасових управлінь» [1, с. 46]. Директивою передбачено створення апарату НКВС на території, що контролювалася Червоною армією.

У згаданій вище директиві не йшлося про боротьбу з дитячою безпритульністю та бездоглядністю, хоча в СРСР ще у 1930-х рр. саме органи системи НКВС призначено відповідальними за цю ділянку роботи. Основні повноваження і функції новоствореної системи передбачали захоплення і контроль над усіма пунктами зв'язку, приміщень державних і приватних банків, скарбниці, усіх сховищ державних і приватних цінностей, державних архівів (насамперед архівів жандармерії і філіалів 2-го відділу генштабу), надання допомоги політвідділам армії і прикомандированим до них працівникам щодо негайних захоплень типографій, редакцій газет, складів паперу, налагодження видавництва газет; арешт найбільш ревних представників державної адміністрації (керівників місцевої міліції, жандармерії, прикордонної охорони і філіалів 2-го відділу генштабу, воевод та їх помічників), керівників контрреволюційних партій, керівників та активних учасників білогвардійських емігрантських монархічних організацій [1, с. 47].

Окремо вказано на необхідність захоплення в'язниць та перевірки складу ув'язнених. Дозволено звільнити усіх арештованих за революційну та іншу «антидержавну діяльність». Натомість ув'язнених членів контрреволюційних організацій пропонувалося взяти на особливий контроль. Уся робота спрямовувалася на попередження будь-яких проявів диверсійної діяльності та забезпечення охорони громадського порядку й об'єктів критичної інфраструктури (електростанцій, водопроводів, продовольчих складів, елеваторів і сховищ пального). З метою недопущення антирадянських виступів населення наказано провести реєстрацію і вилучення в цивільного населення вогнепальної зброї, вибухових речовин і радіопередавачів...» [10, с. 163].

21 вересня 1939 р. Л. Берія видав черговий наказ «Про оперативно-чекістські заходи в Західній Україні», в якому вимагав «негайно приступити до формування оперативних груп НКВС, дотримуючись існуючого адміністративного поділу і не розпорошуючи сили у другорядних населених пунктах» [1, с. 47]. У регіон направлено спеціальні опергрупи військових та 420 оперативних працівників з інших областей УРСР. Це були своєрідні «штурмові загони», які мали організувати плацдарм для створення тимчасових органів влади та НКВС на здобутих Червоною армією територіях.

Упродовж 1939–1941 рр. на території інкорпорованої Галичини відбувалося формування органів радянської влади, зокрема міліції та силових

структур, та проводилися заходи щодо громадської безпеки і попередження контрреволюційної і антирадянської діяльності. У жодному з офіційних наказів, розпоряджень чи вказівок вищого республіканського керівництва не згадано про проблему безпритульних та бездоглядних дітей.

Упровадження радянської системи права на західноукраїнських землях здійснювалося оперативно, оскільки до цього процесу залучали політвідділи військових частин Українського фронту та радянсько-партійних працівників, що прибули. 3 жовтня 1939 р. створено обласні тимчасові управління з центрами у Львові, Станіславі, Тернополі, Луцьку. Їм підпорядковувалися міські й повітові тимчасові управління та волосні й сільські комітети [3, с. 45]. У процесі встановлення радянської влади на новоприєднаних територіях був посилений тиск влади на усталене в міжвоєнний період право націй на самовизначення [9, с. 98]. Радянська влада застосувала власний метод реалізації права на «самовизначення» шляхом проведення «виборів» представницьких органів, які в односторонньому порядку зверталися з проханням «захистити» західноукраїнські землі та прийняти до складу УРСР і СРСР [1, с. 48]. Тобто це не був плебісцит усього населення, а «воля» прихильників радянської влади. Ймовірно, що думка мешканців регіону кардинально відрізнялася від рішення Народних Зборів Західної України 22 жовтня 1939 р.

Цікавим є правовий статус Народних Зборів Західної України, які стали тимчасовим органом для здійснення інкорпорації регіону до складу УРСР. Їхніми основними функціями були:

- затвердження процесу захоплення земель поміщиків селянськими комітетами;
- визначення типу нової влади – радянська чи буржуазна (ця норма була формальна, оскільки не передбачала жодного волевиявлення народу чи альтернативи для радянської форми влади);
- вирішення питань щодо входу українських областей до складу УРСР [7, с. 76].

Натомість 1 жовтня 1939 р. політбюро ЦК ВКП(б) СРСР ухвалило постанову про скликання так званих Українських народних зборів із виборних уповноважених делегатів західних областей України [16]. Військовою радою Українського фронту затверджено «Положення про вибори до Українських Народних Зборів Західної України», які мали відбутися 22 жовтня, а уже 26–28 жовтня 1939 р. планувалося провести перше засідання. Положення про вибори мало демократичний характер, оскільки осіб, старших 18 років, було наділено виборчими правами. Однак передбачено низку обмежень стосовно осіб, які могли бути обраними до Народних Зборів, бо останні мали одногосно підтримати ідею «воз'єднання» Західної України із СРСР.

Було вжито превентивних заходів шляхом арештів свідомої частини української та польської інтелігенції, яка протистояла радянській владі. З 92,8% осіб, які мали право голосу, за пропонування кандидатів до Народних Зборів проголосували 90,4% виборців [11]. На нашу думку, результати виборів однозначно перебільшені, але навіть у цьому випадку не було абсолютної підтримки пропонованих радянською владою кандидатів.

Загалом із-поміж членів Народних зборів 98 депутатів були членами ВКП (б) та громадянами СРСР [8, с. 9].

1 листопада 1939 р. на позачерговій V сесії Верховної Ради СРСР прийнято Закон «Про включення Західної України до складу СРСР із возз'єднанням її з Українською РСР», а 13 листопада це рішення закріплено на позачерговій третій сесії ВР УРСР ухвалою Закону «Про прийняття Західної України до складу УРСР» [1, с. 48].

27 листопада 1939 р. на підставі спільних постанов ЦК КП(б)У і РНК УРСР «Про утворення Львівської, Дрогобицької, Волинської, Станіславської, Тернопільської і Рівненської областей в складі УРСР» та «Про розмежування областей УРСР і БРСР» затверджено новий адміністративно-територіальний устрій. Площа шести новостворених областей становила понад 88 тис. км², а наприкінці 1940 р. тут проживало 7 млн 838 тис. 500 осіб [15, с. 17].

Першими кроками радянської влади в Галичині було формування партійної структури і системи органів місцевої влади. 24 березня 1940 р. проведено вибори депутатів до Верховної Ради СРСР та УРСР, а 15 грудня того ж року – до місцевих рад, що юридично діяли як адміністративні одиниці з 20 січня 1940 р. Цей розрив у часі між двома акціями зумовлений кількома факторами: по-перше, не було довіри до населення і зарано проведені вибори до місцевих рад могли дати непрогнозовані результати; по-друге, республіканське радянсько-партійне керівництво не змогло надіслати в західні області достатню кількість спеціалістів для створення місцевих органів влади за стандартами СРСР [4, с. 204–205]. Значна частина місцевих жителів не влаштувала владу з тієї причини, що вони не довели свою «відданість пролетарській революції» та не засвідчили «знання» основ марксизму-ленінізму, історії компартії, тобто поки люди не були ідеологічно заангажовані та віддані радянській владі.

Паралельно з формуванням нової правової системи в регіоні здійснювалися кардинальні соціально-економічні реформи, які мали на меті повністю інтегрувати приєднані території до загальноукраїнського господарського комплексу. Ці перетворення були традиційними для радянської дійсності 1920–1930-х рр., а тому провокували народне невдоволення і стали причиною

появи дитячої безпритульності та бездоглядності. Після перших хвиль репресій без опіки залишилися тисячі дітей.

Політика радянської влади зумовила запровадження специфічних термінів, які мали правову основу та стосувалися проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності. Одним із таких понять є «ворог народу». Уперше його вжито 19 грудня 1917 р. в інструкції Наркомату юстиції РСФФР «Про революційний трибунал, його склад, справи, які підлягають його віданню, винесення ним покарань і про порядок ведення його засідань» [14, с. 21]. Осіб, кваліфікованих як «ворог народу», визнавали зрадниками держави і засуджували до вищої міри покарання. Відповідно до декрету РНК РСФФР «Соціалістична вітчизна в небезпеці» від 21 лютого 1918 р. осіб, визнаних «ворогами народу», дозволено «розстрілювати на місці без суду» [6, с. 291–292].

Поняття «ворог народу» було затверджено в Кримінальному кодексі УРСР 1927 та 1934 рр. і передбачало поділ правопорушників на дві категорії. До першої застосовували найвищу міру покарання, а до другої – ув'язнення в трудово-виправних закладах. З'явилось ще одне цікаве поняття «родинне заручництво». Цей феномен отримав чітке юридичне визначення в постанові Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 липня 1937 р. 15 серпня 1937 р. видано наказ НКВС СРСР, згідно з яким дружин «ворогів народу» позбавляли волі на 5–8 років. Також арешт застосовувався і до неповнолітніх осіб, яким виповнилося 15 років [5, с. 106–110]. Таким чином, запроваджено поняття «діти ворога народу», «діти зрадника батьківщини». Це було «клеймом» для неповнолітнього, якого неможливо було позбутися навіть відданою службою на користь радянської держави.

Таким чином, політика радянської влади в західних областях УРСР супроводжувалася порушенням прав людини, зокрема й неповнолітніх. При цьому жодних заходів щодо протидії поширенню безпритульності та бездоглядності дітей не здійснювалося. Однозначно можна говорити, що таке явище мало місце, оскільки відповідно до офіційних архівних відомостей від осені 1939 р. до червня 1941 р. із західних областей репресовано за політичними ознаками, без суду і слідства та депортовано у східні райони СРСР 1 173 000 осіб [1, с. 50]. Оскільки малолітні та неповнолітні не підлягали депортації, вони автоматично ставали бездоглядними та безпритульними.

Окрім депортованих, значну кількість осіб, які відбували покарання у в'язницях регіону, розстріляли в перші дні радянсько-німецької війни. У телеграмі, надісланій начальникам в'язниць 24 червня 1941 р. заступником наркома НКВС СРСР В. Чернишова, вказано, що «згідно з розпорядженням Л. Берії, за списками, затвердженими

прокурором, розстріляти всіх осіб, які перебувають під слідством, засуджених за контрреволюційні злочини, а також осіб, які допустили розтрати у великих розмірах» [2, с. 128–129].

Репресії та депортації, які здійснювала радянська влада у західних областях УРСР, однозначно можна кваліфікувати як геноцид проти населення іноземної держави, оскільки перші ешелони із засудженими відправлено на схід задовго до ухвалення Народними Зборами 26–28 жовтня 1939 р. рішень про «возз'єднання» Західної України з УРСР і СРСР та їх юридичного закріплення цього рішення позачерговими сесіями Верховних Рад СРСР і УРСР.

Висновки. Таким чином, процес інкорпорації західноукраїнських земель до складу УРСР відбувся на підставі «Пакту Молотова-Ріббентропа». З юридичної позиції Німеччина та СРСР не порушували чинних на той час норм міжнародного права. Крім того, окупацію Галичини обґрунтовували з історичної та ідеологічної точок зору. Незважаючи на жорстку політику радянської влади, репресії та депортації, мали місце і позитивні наслідки, відроджено підстави соборності українських земель. Починаючи з жовтня 1939 р., впроваджувалися радянські норми права та нова адміністративно-територіальна система, яка спиралася на силові органи та норми кримінального права, що кваліфікували усіх противників влади як «ворогів народу». З'явився термін «діти ворогів народу» – контингент безпритульних та бездоглядних дітей, батьків яких звинувачено у зраді, розстріляно чи депортовано на схід. Упродовж першої хвилі радянської влади 1939–1941 рр. радянське керівництво не приділяло жодної уваги проблемі дитячої безпритульності та бездоглядності.

Література

1. Андрухів О.І. Історико-правова характеристика «першої радянської» західноукраїнських земель (1939–1941 рр.). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. Вип. 11. С. 45–51.
2. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 т. Київ : «Либідь» – «Військо України», 1994. Кн. 1. 422 с.
3. Гараць В.Й. та ін. Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації / Редкол. П.Д. Сардарчук та ін. Ужгород : Карпати, 1979. 312 с.
4. Головка М.Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр. : монографія. Київ : Олан, 2004. 704 с.
5. ГУЛАГ (Главное управление лагерей) 1917–1960 / под ред. А.Н. Яковлева ; сост. А. И. Кокурин, Н.В. Петров ; науч. ред. В.Н. Шостаковский. Москва : Материк, 2000. 888 с.
6. Декреты Советской власти. Москва : Политиздат, 1964. Т. 3. 364 с.
7. Коваленко С.С. История возникновения и развития детских домов Украинской ССР в период с 1917–1929 гг. : автореф. дис. ... канд. пед. наук ; Киевский педагогический университет. Киев, 1954. 13 с.
8. Кондратюк С. Народні Збори Західної України. *Право України*. 1999. № 10. С. 8–12.
9. Макарчук В.С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.) : історико-правове дослідження. Київ : Атіка, 2007. 368 с.
10. Михайленко П.П., Кондратьєв Я.Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3-х т. Київ : Генеза, 1997. Т. 2: 1926–1945. 412 с.
11. Політична історія України. ХХ ст. : у 6 т. / редкол. І.Ф. Курас (голова) та ін. Київ : Генеза, 2002–2003. Т. 4. 584 с.
12. Сергійчук В.І. Правда про «золотий вересень» 1939-го. Київ : Українська Видавнича Спілка, 1999. 128 с.
13. Сергійчук В.І. Трагедія українців Польщі. Тернопіль : Книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1997. 440 с.
14. Советская прокуратура в важнейших документах. Москва : Юриздат, 1955. 508 с.
15. Сорока Ю. Населення Західної України у 1939–1941 рр.: депортації, заслання, вислання. *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 12. С. 16–20.
16. Филиппов С.Г. Деятельность органов ВКП(б) в западных областях Украины и Белоруссии в 1939–1941 гг. URL: <http://www.memo.ru/history/polacy/filipp1.htm>.
17. Шабалов С. Об Опеке и попечительстве. *Еженедельник советской юстиции*. 1925. № 9. С. 214–215.

Анотація

Андрухів О. І. Правові причини та наслідки радянської влади в Галичині в 1939–1941 роках. – Стаття.

У статті розкриваються основні засади реалізації політики «радянської» західноукраїнських земель, зокрема Галичини у 1939–1941 рр., та вирішення радянською владою питання дитячої безпритульності та бездоглядності. Встановлено, що одним із перших кроків радянської влади на новоприєднаних територіях були дії, пов'язані з переміщенням окремих груп населення. Упровадження радянської системи права на західноукраїнських землях здійснювалося оперативно, оскільки до цього процесу залучали політвідділи військових частин Українського фронту та радянсько-партійних працівників, що прибули. Так, протягом 1939–1941 рр. на території інкорпорованої Галичини відбувалося формування органів радянської влади, зокрема міліції та силових структур, та проводилися заходи щодо громадської безпеки і попередження контрреволюційної і антирадянської діяльності. У жодному з офіційних наказів, розпоряджень чи вказівок вищого республіканського керівництва не згадано про проблему безпритульних та бездоглядних дітей. Першим кроком радянської влади в Галичині було формування партійної структури і системи органів місцевої влади. 24 березня 1940 р. проведено вибори депутатів до Верховної Ради СРСР та УРСР, а 15 грудня того ж року – до місцевих рад, що юридично діяли як адміністративні одиниці з 20 січня 1940 р. Паралельно з формуванням нової правової системи в регіоні здійснювалися кардинальні соціально-економічні реформи, які мали на меті повністю інтегрувати приєднані території до загальноукраїнського господарського комплексу. Ці перетворення були традиційними для радянської дійсності 1920–1930-х рр., а тому провокували

народне невдоволення і стали причиною появи дитячої безпритульності та бездоглядності. Після перших хвиль репресій без опіки залишилися тисячі дітей. Констатовано, що політика радянзації зумовила запровадження специфічних термінів, які мали правову основу та стосувалися проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності. Одним із таких понять є «ворог народу». Поняття «ворог народу» було затверджене в Кримінальному кодексі УРСР 1927 та 1934 рр. і передбачало поділ правопорушників на дві категорії. До першої застосовували найвищу міру покарання, а до другої – ув'язнення в трудово-виправних закладах. Таким чином, політика радянзації в західних областях УРСР супроводжувалася порушенням прав людини, зокрема й неповнолітніх. При цьому жодних заходів із протидії поширенню безпритульності та бездоглядності дітей не здійснювалося.

Ключові слова: дитяча бездоглядність, радянцізація, західноукраїнські землі, репресії, постанова, правові заходи.

Summary

Andrukhiv O. I. Legal causes and consequences of the Sovietization of Galicia in 1939–1941. – Article.

The article reveals the basic principles of the policy of «Sovietization» of Western Ukrainian lands, in particular Galicia in 1939–1941 and the solution of the Soviet authorities' issue of child homelessness and neglect. It has been established that one of the first steps taken by the Soviet authorities in the newly annexed territories was to relocate certain groups of the population. The introduction of the Soviet system of law in the western Ukrainian lands was carried out promptly, as the political departments of the military units of the Ukrainian Front and the Soviet party workers who arrived were involved in

this process. Thus, during 1939–1941, Soviet authorities, in particular the police and law enforcement agencies, were formed on the territory of incorporated Galicia, and measures were taken to ensure public safety and prevent counter-revolutionary and anti-Soviet activities. None of the official orders, decrees or instructions of the top republican leadership mention the problem of homeless and neglected children. The first steps of the Soviet government in Galicia were the formation of the party structure and system of local government. On March 24, 1940, elections were held to the Supreme Soviet of the USSR and the Ukrainian SSR, and on December 15 of the same year to local councils, which had been legally operating as administrative units since January 20, 1940. economic reforms aimed at fully integrating the annexed territories into the all-Ukrainian economic complex. These transformations were traditional for the Soviet reality of the 1920s and 1930s, and therefore provoked popular discontent and caused the emergence of child homelessness and neglect. After the first waves of repression, thousands of children were left without care. It was stated that the policy of Sovietization led to the introduction of specific terms that had a legal basis and related to the problem of child homelessness and neglect. One such concept is “enemy of the people”. The concept of “enemy of the people” was approved in the Criminal Code of the USSR in 1927 and 1934 and provided for the division of offenders into two categories. The former was sentenced to the maximum penalty, while the latter was sentenced to imprisonment in correctional facilities. Thus, the policy of Sovietization in the western regions of the USSR was accompanied by violations of human rights, including of minors. At the same time, no measures were taken to counteract the spread of homelessness and neglect of children.

Key words: child neglect, Sovietization, Western Ukrainian lands, repressions, resolution, legal measures.

УДК 340.0 (477):343.82
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(23\).923](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(23).923)

М. М. Гультай

orcid.org/0000-0001-7773-0501

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ*

А. О. Осауленко

orcid.org/0000-0003-3125-1892

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ*

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ КОДЕКСИ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. У сучасних умовах світовий правовий розвиток характеризується активним взаємовпливом складових елементів національних правових систем, особливо в межах одного типу права. Як показує практика правового регулювання суспільних відносин, такі процеси значною мірою сприяють правовому прогресу.

Як справедливо зазначає М. Ансель, процес порівняння національних правових систем та їх складових елементів відкриває перед юристами багато нових можливостей для кращого розуміння права своєї країни. Саме порівняння дає змогу озброїти юриста новими ідеями, які неможливо отримати, навіть дуже добре знаючи і розуміючи вітчизняне право та законодавство [1, с. 38].

У зв'язку з вищезазначеним порівняльний аналіз змісту КВК України з кримінально-виконавчим законодавством зарубіжних країн, зокрема й з КВК Республіки Білорусь, має важливе як наукове, так і практично-прикладне значення, особливо в контексті здійснення реформи пенітенціарної системи України.

Аналіз останніх досліджень. До прийняття у 2003 р. КВК України порівняльні дослідження у сфері виконання кримінальних покарань не привертала особливої уваги з боку вчених-пенітенціаристів нашої держави. Цей факт, на нашу думку, відіграв певну негативну роль у процесі формування змісту зазначеного кодексу. І лише через більш як 5 років після прийняття КВК України в нашій державі розпочались досить активні порівняльні дослідження у сфері виконання кримінальних покарань. Саме цим питанням останнім часом присвятили свої праці І. Богатирьов, О. Богатирьова, Т. Денисова, Д. Казначеева, О. Колб, І. Копотун, А. Морозов, Н. Панасюк, М. Пузирьов, А. Степанюк, О. Шкута, Д. Ягунов, І. Яковець, М. Яцишин та інші.

Вищезазначеними авторами порівняльно-правові дослідження у сфері виконання покарань

здійснювались переважно щодо західних держав, залишаючи поза увагою зміст кримінально-виконавчого законодавства пострадянських держав, що, на нашу думку, є не зовсім правильним, оскільки саме вони є найбільш близькими до України не тільки за правовими витоками, але й історичними та національними традиціями, менталітетом тощо.

Метою статті є дослідження спільних та відмінних рис кримінально-виконавчих кодексів України та Республіки Білорусь для вдосконалення процесу адаптації вітчизняного пенітенціарного законодавства до європейських і світових стандартів.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи Кримінально-виконавчі кодекси України та Республіки Білорусь, варто підкреслити, що, перебуваючи у складі СРСР, виправно-трудові, а потім – кримінально-виконавчі законодавства окремих союзних республік, зокрема кримінально-виконавчі кодекси (в той час виправно-трудові), за своєю структурою і змістом мало чим відрізнялись між собою [2, с. 13; 3, с. 391].

Як в Україні, так і в Республіці Білорусь ще до прийняття КВК у місцях позбавлення волі було відмінено багато правообмежень карального характеру та активізувалась робота представників різноманітних громадських та релігійних організацій, а також засобів масової інформації.

Водночас варто зазначити, що пострадянське минуле та його традиції постійно здійснювали і дотепер здійснюють вплив на зміст та структуру всіх галузей національного законодавства пострадянських держав. Не є винятком і зміст та структура Кримінально-виконавчих кодексів як України [4], так і Республіки Білорусь [5], які за своєю структурою є близькими до раніше чинних виправно-трудових кодексів цих союзних республік, тобто структура кодексів фактично є ідентичною, хоча їх зміст досить суттєво

відрізняється один від одного [3, с. 391]. Видається, на різний зміст досліджуваних кодексів також суттєво вплинув і час їх прийняття.

Характеризуючи будь-який законодавчий, тим більше кодифікований, акт, важливо визначити його цілі та завдання. Такі цілі і завдання закріплені в ст. 1 КВК України та в ст. 2 КВК Республіки Білорусь, хоча їх зміст досить суттєво відрізняється один від одного.

Позитивним моментом у тексті кодексів України та Республіки Білорусь є те, що в них закріплені принципи кримінально-виконавчого законодавства, яким присвячена в кожному з кодексів окрема стаття. Перелік та зміст зазначених принципів у кожному з кодексів значною мірою збігаються, хоча водночас мають особливості.

Загальним недоліком обох кодексів, на нашу думку, є те, що зміст вищезгаданих принципів законодавцями обох країн не розкривається. Видається, цей недолік зумовлений багатоманітністю наукових підходів до сутності та змісту принципів, що свідчить про те, що в науках кримінально-виконавчого права як України, так і Білорусі відсутній єдиний підхід до розуміння принципів кримінально-виконавчого права [3, с. 392].

Важливо зазначити, що у КВК України та Республіки Білорусь звернуто увагу на виправлення засуджених. Водночас законодавці кожної держави по-різному формулюють нормативне визначення цього поняття.

Зокрема, за ч. 2 ст. 7 КВК Республіки Білорусь виправлення засуджених – це формування у них готовності вести правослужняний спосіб життя. Відповідно ж до ч. 1 ст. 6 КВК України виправлення засудженого являє собою процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослужняної поведінки.

У ч. 2 ст. 6 КВК України КВК України закріплений термін «ресоціалізація засуджених» як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. У КВК ж Республіки Білорусь цей термін не зустрічається взагалі.

Закріпивши в кодексах виправлення засуджених, законодавці досліджуваних держав окремою статтею визначили основні засоби його досягнення, які за своїм змістом практично збігаються.

Позитивним у змісті кодексів як України, так і Республіки Білорусь є і те, що в них досить чітко закріплено основи правового статусу засуджених. Цьому питанню в кожному з кодексів присвячено окрему главу.

У КВК Білорусі обов'язки засуджених поставлені на перше місце, що свідчить про відчутний вплив радянських правових традицій, коли

обов'язки громадянина висувались на перше місце, тоді як їхні права часто розглядалися лише в другу чергу.

Видається, що на зміст і структуру КВК України значно більший вплив здійснила європейська правова традиція функціонування пенітенціарних систем, а тому в його тексті, як і в більшості західноєвропейських держав, права засуджених поставлені на перше місце, а вже потім регламентовані їхні обов'язки.

Виправні колонії в Білорусі поділяються на колонії-поселення, виправні колонії для осіб, які вперше відбувають покарання у виді позбавлення волі, виправні колонії для осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, виправні колонії особливого режиму (ст. 64 КВК Республіки Білорусь). Таким чином, КВК Білорусі фактично зберіг структуру та функції виправно-трудоустанов радянського періоду. Зміни зазнала лише назва, де замість «виправно-трудоустанов» з'явилися «виправні установи».

В Україні кримінально-виконавчі установи отримали сучасну назву, яка в більшій мірі відповідає як європейській, так і світовій традиціям пенітенціарних систем. До того ж вітчизняне пенітенціарне законодавство наділило особливим правовим статусом виховні колонії для неповнолітніх.

У законодавстві України, на відміну від Республіки Білорусь, виправні установи з назвою «колонії-поселення» не передбачені. Натомість у ст. 16 КВК України запропоновані установи відкритого типу – виправні центри.

Необхідно зазначити, що їх правовий статус за своїм змістом та умовами відбування покарань є близьким до статусу колоній-поселень. Такі установи розташовані, як правило, поруч із невеликими населеними пунктами України.

Розглядаючи законодавче регулювання та практику виконання всіх видів кримінальних покарань із позиції гуманізму, варто зазначити, що їх сутність в Україні та Білорусі практично не відрізняється. Винятком є лише законодавче регулювання виконання покарань у виді позбавлення волі. Видається, що одним із найбільш важливих критеріїв є застосування до осіб, позбавлених волі, дисциплінарних стягнень. Незважаючи на те, що принцип гуманізму закріплений у КВК Республіки Білорусь, у цій країні серед заходів стягнення, які застосовуються до засуджених до позбавлення волі, мають місце й позбавлення права на отримання чергової посылки чи передачі, а також позбавлення чергового тривалого чи короткострокового побачення (ст. 112 КВК Республіки Білорусь).

Висновки. В Україні та в Республіці Білорусь у процес реформування національного кримінально-виконавчого законодавства були

закладені загальні підходи та принципи. Вони базувались на загальноновизнаних міжнародних актах та були спрямовані на загальну гуманізацію умов відбування покарань. У процесі реформування пенітенціарних систем у місцях позбавлення волі обох країн були скасовані значні обмеження карального характеру.

Кримінально-виконавчий кодекс Республіки Білорусь був прийнятий майже на чотири роки раніше, що зумовило прийняття відповідного вітчизняного кодексу з урахуванням як позитивного, так і негативного досвіду практичного застосування положень основного кодифікованого акта в Білорусі.

Обидва кодекси на нормативному рівні закріпили основи правового статусу засуджених. Водночас в Україні така регламентація більшою мірою здійснена з урахуванням європейської правової традиції функціонування пенітенціарних систем.

Література

1. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права. *Очерки сравнительного права* : сборник. Москва : Прогресс, 1981. С. 36–86.
2. Осауленко А. Пенитенциарное законодательство Украины и Республики Молдова: сравнительно-правовой аспект. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. 2017. № 1 (23). С. 13–17.
3. Осауленко А.О. Пенитенциарное законодательство Украины и Республики Беларусь: сравнительно-правовой аспект. *Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика* : сборник материалов II Международной заочной научной конференции, г. Могилев, 19 мая 2017 г. Могилев, 2017. С. 391–393.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 14.07.2021 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 25.11.2021).
5. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь от 11.01.2000 г. URL: https://kodeksy-by.com/ui_kodeks_rb.htm#google_vignette (дата звернення: 25.11.2021).

Анотація

Гультай М. М., Осауленко А. О. Кримінально-виконавчі кодекси України та Республіки Білорусь: порівняльно-правовий аспект. – Стаття.

У статті досліджено спільні та відмінні риси кримінально-виконавчих кодексів України та Республіки Білорусь як основних кодифікованих нормативно-правових актів пенітенціарних систем обох країн.

Здійснено порівняльно-правовий аналіз динаміки розвитку відповідних кодексів з урахуванням пострадянського минулого, а також положень, що сформульовані в загальноновизнаних міжнародних актах.

Наголошується на тому, що в колишньому Радянському Союзі виправно-трудова законодавства окремих союзних республік, зокрема виправно-трудова кодекси, за своєю структурою і змістом мало відрізнялись.

Звернуто увагу на те, що після проголошення незалежності в Україні та Республіці Білорусь розпочалися процеси скасування значної кількості правообмежень карального характеру та поступової гуманізації вико-

нання кримінальних покарань загалом, а також покарань у виді позбавлення волі зокрема.

Активна діяльність представників різноманітних громадських та релігійних організацій, а також засобів масової інформації сприяла якнайкращому втіленню принципів кримінально-виконавчого законодавства, яким у кримінально-виконавчих кодексах України та Республіки Білорусь присвячено окремі статті.

Наголошено, що відсутність єдиного доктринального підходу до розуміння принципів кримінально-виконавчого права призвела до того, що зміст відповідних принципів у текстах кримінально-виконавчих кодексів України та Республіки Білорусь не розкрито.

Як позитивний момент зазначено, що в Кримінально-виконавчих кодексах України та Республіки Білорусь виправлення засуджених визначено як одне із завдань кримінально-виконавчого законодавства. Водночас законодавці кожної з держав по-різному формулюють нормативне визначення цього поняття.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, пенітенціарне законодавство, Кримінально-виконавчий кодекс, гуманізація виконання кримінальних покарань, принципи кримінально-виконавчого законодавства.

Summary

Hultai M. M., Osaulenko A. O. Criminal executive codes of Ukraine and the Republic of Belarus: comparative and legal aspect. – Article.

The article examines the common and distinctive features of the criminal executive codes of Ukraine and the Republic of Belarus as the main codified legal acts of the penitentiary systems of both countries.

Comparative legal analysis of the dynamics of the development of the relevant codes, taking into account the post-Soviet past, as well as the provisions formulated in generally accepted international instruments was conducted.

It is emphasized that in the former Soviet Union the correctional labor legislation of individual union republics, in particular the correctional labor codes, differed little in terms of structure and content.

Attention is drawn to the fact that after declaration of independence in Ukraine and the Republic of Belarus, processes were started for abolishing the significant number of criminal restrictions and gradual humanization of criminal punishment in general, as well as imprisonment in particular.

The active work of representatives of various public and religious organizations, as well as the media contributed to the best implementation of the principles of criminal executive legislation, which are covered by certain articles in the criminal executive codes of Ukraine and the Republic of Belarus.

It is emphasized that the lack of a unified doctrinal approach to understanding the principles of criminal executive law have led to the fact that the content of the relevant principles in the texts of the criminal executive codes of Ukraine and the Republic of Belarus is not covered.

As a positive point it is noted that the Criminal Executive Codes of Ukraine and the Republic of Belarus define the correction of convicts as one of the tasks of criminal executive legislation. At the same time, the legislators of each state formulate the normative definition of this concept differently.

Key words: legal act, penitentiary legislation, criminal-executive code, humanization of execution of criminal punishments, principles of criminal-executive legislation.

УДК 32(477):316.422:316.3(045)
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.924>

Н. В. Пильгун

orcid.org/0000-0002-4539-5400

кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного авіаційного університету*

О. С. Слуцька

orcid.org/0000-0003-1677-1937

студентка I курсу юридичного факультету

Національного авіаційного університету

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Політична система суспільства пов'язана з особливою сферою діяльності суб'єктів політики як системою взаємоузгоджених і взаємозумовлених дій держави, політичних партій, політичних громадських об'єднань, політичних рухів, спрямованих на реалізацію своїх інтересів у боротьбі за державну владу, її утримання і використання. За всіх часів питання про політику розглядалося в єдності з питаннями про владу і державу. Політична система – це забезпечення інтеграції, розробка та реалізація загальної мети суспільства. Під політичною системою України розуміють сукупність політичних відносин, правових і політичних норм, інститутів та ідей, пов'язаних з формуванням і здійсненням влади та управлінням суспільством. Україна обрала демократичний тип політичної системи, в якій вона і функціонує.

На рівень та ефективність діяльності всієї політичної системи в Україні впливають взаємопов'язані, але відносно самостійні елементи самої правової системи. Право регулює поведінку людей у суспільстві і безпосередньо в політичній системі шляхом встановлення загальних, формально визначених зв'язків, які впливають на свідомість і волю суб'єктів політичної системи. Велике значення має правосвідомість суб'єктів політичної системи та безпосередньо політика щодо розвитку системи державотворення та реалізації політичних механізмів у суспільстві. Існують такі загальноприйняті функції права, як охоронна та регулятивна. Щодо останньої, то вона здійснюється завдяки усвідомленню особами обов'язковості правових норм і принципів, сприйняттю критеріїв правильності, соціальної виправданості поведінки суб'єктів політичної системи. Виходячи з цього твердження, можна зазначити, що всі суб'єкти політичної системи мають певний рівень політичної правосвідомості і потребують знань і розуміння як права, так і інших політико-правових явищ, що зумовлює залежність особи від суспільства. Політична система України нині перебуває на стадії розвитку всіх її елементів структури, а

також наповнення функцій новим змістом, що відповідає статусу незалежної самостійної держави. Становлення і розвиток державного устрою України відбуваються в період реформаційних процесів як сучасного суспільства, так і самої держави і всієї політичної системи. В політичній системі України прослідковуються позитивні новаційні зміни, які чітко виражаються в поступовій політичній структуризації суспільства, незавершеності процесів функціонування політичних партій, які своєю чергою прагнуть використовувати політичний досвід минулого з урахуванням змісту і специфіки політичного розвитку інших країн на сучасному етапі [1, с. 61]. Аналізуючи розвиток багатопартійності, можна передбачити, що партійна система в Україні поступово трансформуватиметься від атомізованої, з великою кількістю нечисленних, маловпливових партій, до більш стабільної системи поляризованого плюралізму з його класичним розділом на лівих, правих і центр. Зрештою, немає іншого інституту, крім політичних партій, який би успішніше справлявся з трьома найважливішими функціями – передачі влади, політичної мобілізації мас і легітимізації наявного режиму. Для визначення етапів такого переходу важливим напрямом дослідження виступають особливості становлення політичних інститутів у різних соціально-економічних умовах, функціонування державних систем в умовах глобалізації та регіоналізації. Важливим фактором впливу на розвиток політичних інститутів також є нормативний складник. Конституція України визначила засади формування і розвитку політичної системи, закріпила функції її окремих елементів, розкрила зміст та особливості діяльності держави у політичній системі [2, с. 616]. Сьогодні у державі відбувається процес становлення нової політичної системи, що проявляється у формуванні системи органів місцевого самоврядування, запровадженні інституту президентської влади, поділі державної влади та наявності механізму стримувань і противаг. З погляду

особливостей загальносистемних якостей політична система України характеризується як:

- відносно стабільна (на поверхні) система, яка спроможна легко трансформуватися в нестабільну внаслідок поглиблення конфліктів між основними політичними блоками, у тому числі й усередині державного механізму;

- система з відносно низьким темпом соціальних процесів та недостатньо сприйнятлива до соціальних новацій;

- молода самостійна система, яка фактично не має достатньо ефективних сучасних традицій та досвіду самостійного функціонування;

- централізована, з деякими елементами регіоналізації та децентралізації;

- система, що здійснює не весь комплекс функцій, які є необхідними для забезпечення нормального функціонування цивілізованого суспільства;

- перехідна від закритої до відкритої;

- система, що діє в умовах надзвичайної, а не нормальної ситуації.

Основними напрямками формування і розвитку нової політичної системи України є:

- побудова демократичної, соціальної, правової держави;

- утвердження громадянського суспільства;

- подальший розвиток і вдосконалення політичних відносин, політичних принципів та норм;

- зростання політичної свідомості та політичної культури суспільства й особи;

- удосконалення діяльності засобів масової інформації [3].

З огляду на вищенаведене можна стверджувати про те, що політична система України має всі характеристики, властиві їй як соціальному утворенню, для того, щоб якісно і ефективно функціонувати.

У процесі політичної трансформації та модернізації політичної системи необхідно шукати оптимальні шляхи для переходу від командно-авторитарної системи до раціональної з метою пом'якшення вірогідного зіткнення старих, традиційних для цієї політичної культури цінностей і норм політичного життя з новими модернізованими інститутами. При цьому виникає ряд проблем, пов'язаних з модернізацією, а саме: невідповідність самої системи до реформування державного політичного режиму; заміна неефективних владно-політичних інститутів інститутами громадянського суспільства; необхідність подолання кризи легітимності. Проте становлення інститутів громадянського суспільства відбувається складно, суперечливо, на тлі перманентних криз у політичній, економічній, соціальній і духовній сферах. Потрібно зауважити на тому, що не завжди вдається запровадити верховенство закону в усі сфери громадянського життя

суспільства. Політична еліта, яка знаходиться у владі, часто буває не здатною вирішувати загальнодержавні проблеми. Засоби масової інформації виступають не стільки посередниками у відносинах між громадянським суспільством і державою, скільки використовуються для маніпулювання масовою свідомістю в інтересах їх власників і певних політичних сил [4, с. 5].

Попри свій могутній людський, природний, економічний та науковий потенціал, Україна продовжує сповзати в глибоку системну кризу. Належним чином не проведені ні політичні, ні економічні, ні судові реформи, а суспільство політично не структуровано. Досвід України красномовно свідчить, що без розв'язання наріжних політичних проблем, без належної політичної організації суспільства будь-які економічні перетворення приречені на провал [5, с. 9]. Процес формування ринкової системи в Україні розпочався за відсутності зрілих ринкових структур, досвіду поведінки економічних суб'єктів у ринковому середовищі. Це спричинене деградацією державного управління економічними процесами, які у поєднанні з іншими аспектами діяльності держави призвели до гіперспаду, гіперінфляції. За роки незалежності Україна втратила майже половину промислового і сільськогосподарського потенціалу. В ідеологічній сфері посилюється криза духовності, невпевненість багатьох людей у своєму майбутньому, порушення конституційних прав людини і громадянина. Деструктивно впливають на духовну сферу міжконфесійні конфлікти, правовий нігілізм, злочинність, корупція, наростання ідеологічного авторитаризму, монополізація ЗМІ, виникнення заборонених для критики зон, збідніння інформаційної сфери. У соціальній сфері не вдалося подолати поглиблення майнової нерівності, зупинити процес зuboжіння переважної частини населення. Для соціально незахищених прошарків населення дедалі гострішою стає проблема фізичного виживання, знецінено чинники, які гарантують соціальну стабільність [6, с. 5].

Головними чинниками, що визначають першочергові кроки політичної реформи, є: розбалансованість наявної системи влади, домінування корпоративних інтересів та всеохопна корупція; необхідність докорінної зміни системи організації влади; необхідність впровадження нових моделей формування, організації діяльності, відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування, прозорості, підконтрольності та підзвітності перед суспільством; фінансова та економічна криза, що потребують термінової реалізації антикризових заходів з боку органів влади та місцевого самоврядування, спрямованих на забезпечення можливостей розвитку економіки, створення нових робочих місць,

забезпечення належного рівня соціального захисту; формування чіткої практики політичної взаємодії владних гілок шляхом використання принципів компромісності та ідейної конкуренції, що дозволить сформувати виважену концепцію розвитку країни; підтримання практики громадянських обговорень за участю політичних діячів та авторитетних науковців, результативність яких формуватиме рекомендації щодо вирішення нагальних проблем, наявних у суспільстві [7]. Зокрема, можна виокремити ще такі фактори, які впливають на соціально-політичну нестабільність в Україні: політична еліта неспроможна вирішувати державні проблеми на рівні загальноцивілізованих правил і норм, втрата довіри народу до влади, наявність політичної перевтоми, соціальна нестабільність, допущення серйозних управлінських помилок, нездатність більшості із політичних лідерів до конструктивної управлінської діяльності, малоефективна і неузгоджена діяльність законодавчих і виконавчих владних структур, розрив економічних зв'язків з пострадянськими державами, посилення кризи духовності, поява міжконфесійних конфліктів, наявність правового нігілізму серед населення, високий рівень злочинності і корупції в державі, проблема реалізації демократичних основ в інформаційній сфері, наявність протистояння між місцевим самоврядуванням та органами виконавчої влади, недосконале формування механізму стримувань і противаг у діяльності органів державної влади, відсутність політичної рівноваги в суспільстві [8]. Виходячи з вищенаведеного, можна стверджувати про те, що діяльність політичної системи України здійснюється на основі правових і політичних норм, моральних цінностей, звичаїв і традицій. Вони визначають правила політичної поведінки і здійснюють вплив на суспільство. Правові норми закріплюються в законах і підзаконних актах: указах президента, постановах уряду, розпорядженнях, наказах міністерств, відомствах виконавчих органів.

Політичні норми закріплені в Конституції, законах, які регулюють політичні відносини, політичних документах держави і партій, міжнародних документах. Щодо конституційних принципів, то вони закріплюють основи державного і суспільного ладу і одночасно є основними цінностями країни. Наприклад, в економічній сфері це рівноправність приватної і іншої форм власності, створення умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини; у соціальній – соціальне забезпечення; у духовній – ідеологічна багатогранність. А самі політичні рішення розповсюджуються через різні канали зв'язку, насамперед це засоби масової інформації (газети, радіо, телебачення), та доводяться до відома населення. Якщо вони недостатньо продумані чи не

відповідають потребам і очікуванням громадян, то в суспільстві може виникнути реакція відторгнення, можуть посилитися дестабілізуючі процеси [9].

Ще одним елементом політичної системи України виступають громадські організації. Їх розрізняють багато видів: професійні спілки, жіночі, молодіжні, ветеранські, дитячі організації, наукові, технічні, культурно-просвітницькі, фізкультурно-спортивні та інші добровільні об'єднання громадян, творчі спілки, земляцтва, фонди, асоціації. Основні напрями їхньої діяльності: прийняття участі у громадському бюджеті, проведення безкоштовних заходів, реалізація власних проєктів для розвитку суспільних благ і громадських організацій. Основним ресурсом їхньої діяльності є люди, які готові плідно й ефективно працювати [11].

Процес глобальної інформатизації дедалі відчутніше впливає на життя людини, яка створює новітню історію України. Важливими проблемами сучасності, які потребують серйозного вивчення, є виклики інформаційної епохи й відповіді політико-культурного поля сучасного українського суспільства. Якщо ж проєктувати основні завдання політичної культури суспільства на пріоритети політичної науки в Україні в умовах інформаційної епохи, то їхня ієрархія з'явиться в наступному вигляді:

- дослідження процесу становлення в Україні політичної культури глобальної інформатизації і основних показників цього процесу, а також вивчення констеляції внутрішніх і зовнішніх його чинників;

- співвідношення низхідних (держава – суспільство) і висхідних (суспільство – держава) зв'язків у формуванні типу особи і моделей політичної поведінки;

- констеляція традиції й інновації в розвитку політичної культури і політичної свідомості громадян, прогностичний аналіз ціннісних орієнтацій потенційних виборців і їхніх можливих переваг;

- зіставлення регіональних моделей рецепції сучасних політичних інститутів і моніторинг виникаючих проблемних ситуацій, зокрема віддзеркалення в масовій свідомості сучасних правових нормативів;

- вплив партійно-політичної системи на формування нової політичної культури інформаційної епохи [10].

Таким чином, визначення типу політичної культури в цьому політичному просторі допоможе з'єднати евристичні можливості структурно-функціонального аналізу, оскільки політична культура мотивує політику, мобілізує політичний потенціал сучасності, групує учасників сучасного політичного процесу.

Тенденції розвитку політичної системи України акцентують свою увагу на збереженні соціальних стандартів, що були встановлені за часів авторитарного режиму. Швидкі зміни, що розпочинаються з реформування державно-політичної системи, зазвичай супроводжуються відставанням змін у суспільній свідомості, яка за умов впровадження демократичних інститутів відповідно впливає на весь законодавчий та державотворчий процес. Також особливо звертають увагу на взаємовідношення між гілками влади: законодавчої, виконавчої і судової. Метою функціонального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову є розмежування повноважень між різними органами державної влади та недопущення привласнення повноти державної влади однією з гілок влади. Здійснення державної влади на засадах її поділу означає передусім самостійне виконання кожним органом державної влади своїх функцій і повноважень. Це не виключає взаємодії органів державної влади, в тому числі надання необхідної інформації, участь у підготовці або розгляді певного питання. Однак така взаємодія має здійснюватися на засадах законодавства [12].

Отже, політична система – це сукупність інститутів, які формують і розподіляють державну владу та здійснюють управління суспільством і його процесами, щоб втілити у життя інтереси певних соціальних груп. Політична система має монополію на владу в масштабі всього суспільства, визначає стратегію суспільного розвитку, забезпечує політичне й адміністративно-державне управління суспільними процесами, формує правову систему. Кожна система має свої певні переваги, а також застереження, а кожний тип політичної системи встановлюється в суспільстві відповідно до стану справ у ньому, особливостей його політичного розвитку, традицій та культури.

Література

1. Щедрова Г.П., Барановський Ф.В. Основи політології : навчальний посібник. Видавництво СНУ Ім. В.Дала, 2011. 304 с.
2. Корельський В.М., Перевалов В.Д. Теорія держави і права : підручник для юрид. вузів. Видавництво Инфра-М. 2002. 616 с.
3. Політична система сучасної України. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-3343.html>.
4. Скрипнюк О.В. Сучасна державна політика України: основні концептуальні підходи до визначення змісту поняття. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. №4(39). З С. 4–6.
5. Журавський В.С. Політична система України: проблеми становлення і розвитку (правовий аспект). Київ : Парламент. 1999. 112 с.
6. Лазарев В. Общая теория государства и права : учебник. Москва : Юристъ, 2001. 520 с.
7. Політична енциклопедія. Нац. акад. наук України інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса. Київ : Парламентське видавництво. 298 с.

8. Андрій Матвійчик. Тенденції розвитку політичної системи сучасної України в контексті європейського досвіду. *Курасівські читання – 2005. Наукові записки*. № 30. С. 329–339. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/matviichyk_tendentsii.pdf.

9. Політична система України та проблеми її реформування (трансформації) у контексті політично-правової реформи. URL: https://pidru4niki.com/12631113/politologiya/politichna_sistema_ukrayini_problemireformuvannya_transformatsiyi (дата звернення: 06.12.2021)

10. Проскуріна О. Політична культура України: сучасні проблеми та досвід становлення в умовах глобалізації. *Наукові записки*. 2018. № 37. С. 142–151. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/proskurina_politychna.pdf

11. Громадські організації: як це працює. URL: <https://www.prostir.ua/?blogs=hromadski-orhani-zatsiji-yak-tse-pratsyuje-chomu-ya-obrav-ho-tsentrozvytku-mista> (дата звернення: 06.12.2021).

12. Конституція України: офіційний текст. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.

Анотація

Пильгун Н. В., Слуцька О. С. Теоретико-правовий аналіз політичної системи України. – Стаття.

У статті проведено теоретико-правовий аналіз політичної системи України. Запропоновано визначення, що загалом політична система – це забезпечення інтеграції, розробка та реалізація загальної мети суспільства. Під політичною системою України розуміють сукупність політичних відносин, правових і політичних норм, інститутів та ідей, пов'язаних з формуванням і здійсненням влади та управлінням суспільством.

Велике значення для формування всієї політичної системи має правосвідомість суб'єктів та безпосередній рівень політики у сучасному суспільстві. На систему політики впливають правові основи, які здійснюються завдяки усвідомленню особами обов'язковості правових норм і принципів, сприйняття критеріїв правильності, соціальної виправданості та вплив самої поведінки суб'єктів політичної системи на всю систему державотворення.

В основі політичної системи виникає ряд проблем, пов'язаних з модернізацією всього суспільства, а саме: невідповідність самої системи до реформування державного політичного режиму; заміна неефективних владно-політичних інститутів інститутами громадського суспільства; необхідність подолання кризи легітимності.

На цей час тенденції розвитку політичної системи зосереджують свою увагу на збереженні соціальних стандартів, а реформування державно-правової системи супроводжується відсталістю змін, які відбуваються у свідомості громадян, що, відповідно, впливає на державотворення і законодавчий процес. Політична система здійснює монопольний вплив на владу у масштабах всього суспільства, що своєю чергою є визначальним для розвитку сфер суспільства, формування правосвідомості і правової системи, створення структур управління над суспільними процесами. Перш за все політика мотивує до здійснення реформ і покращення суспільного життя.

Ключові слова: політика, політична система України, політична реформа, політичні норми, громадянське суспільство.

Summary

Pilgun N. V., Slutska O. S. Theoretical and legal of the political system of Ukraine. – Article.

The article presents a theoretical and legal analysis of the political system of Ukraine. It is proposed to define that in general the political system is to ensure integration, development and implementation of the common goal of society. The political system of Ukraine is understood as a set of political relations, legal and political norms, institutions and ideas related to the formation and exercise of power and governance.

The legal awareness of the subjects and the direct level of politics in modern society are of great importance for the formation of the entire political system. The political system is influenced by the legal framework, which is carried out through awareness of the binding nature of legal norms and principles, perception of the criteria of correctness, social justification and the impact of the behavior of political actors on the entire state system.

At the heart of the political system are a number of problems related to the modernization of society as a whole, namely the readiness of the system to reform the state political regime, the change of inefficient political institutions by civil society institutions, the need to overcome the crisis of legitimacy.

At present, trends in the political system focus on maintaining social standards, and reforming the state and legal system is accompanied by backwardness of changes in the minds of citizens, which in turn affects the state and legislative process. The political system has a monopoly influence on power throughout society, which in turn is crucial for the development of society, the formation of legal awareness and the legal system, the creation of management structures over social processes. First of all, politics motivates to implement reforms and improve public life.

Key words: politics, political system of Ukraine, political reform, political norms, civil society.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7.121

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.925>

Л. К. Байрачна

orcid.org/0000-0002-0249-8207

кандидат філософських наук,

доцент кафедри конституційного права України

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

К. А. Микитенко

orcid.org/0000-0002-6763-8928

студентка II курсу міжнародно-правового факультету

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЕМБРІОНА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

З розвитком інноваційних технологій, ускладненням суспільних відносин поняття «людина» набуває нового змісту. Зокрема, розкриваються особливості функціонування людського організму на пренатальній стадії розвитку, в різних критичних станах – комі, клінічній смерті, летаргічному сні тощо. Від відповіді на запитання, коли зароджується людське життя, залежить обсяг прав людини: їх наявність чи відсутність. Насамперед це стосується права на життя, що є першоосновою та абсолютною цінністю для світової цивілізації, адже в разі смерті людини все інше втрачає будь-який сенс. Тому нині одним із дискусійних питань є проблема визначення правового статусу ненародженої дитини. На жаль, нині як в українській системі права, так і в європейській правовій практиці загалом відсутнє єдине розуміння того, з якого саме моменту розпочинається життя та коли починається захист права на життя ембріона. Отже, постає певна необхідність у формуванні сучасного підходу щодо вирішення актуальних проблем, що виникають у зв'язку із цим.

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників і вчених, які фундаментально вивчали право на життя, проблеми визначення правового статусу ненародженої дитини (ембріона) та пов'язані з цим питання, варто виділити таких, як Н. Беседкіна, А. Головащук, О. Гончаренко, О. Кашинцева, А. Коломієць, А. Куліш, К. Левандоські, М. Малєйна, О. Огірко, Б. Островська, П. Рабінович, Г. Романовський, К. Самокиш, С. Стеценко, О. Шрамова, Є. Щербина та інші.

Метою дослідження є визначення правового статусу зачатої, але ще не народженої дитини (ембріона), її правосуб'єктності, порівняння національного і міжнародного законодавства з цього питання.

Життя людини – це дуже нелегкий і безперервний процес постійних змін і розвитку організму, що розпочинається від зародження і продовжується з народженням. Кожна наступна стадія природного росту індивіда є закономірним продовженням попередньої, будучи складником еволюції його життєдіяльності. Тому ігнорування особливостей періоду внутрішньоутробного розвитку людини є так само неприпустимим, як і виключення його цілком.

Загалом правовий статус людини (від лат. status – «положення, стан») визначають як певним чином юридично закріплене становище особи в суспільстві, відповідно до якого вона як суб'єкт права вступає у правовідносини, координує свою діяльність і поведінку в суспільстві. Елементами правового статусу особи є правосуб'єктність, права, свободи, обов'язки, законні інтереси, юридична відповідальність, гарантії правового статусу тощо [1, с. 264]. Проблема визначення правового статусу зачатої, але ще не народженої дитини стосується правоздатності людини на пренатальній стадії її розвитку. Взагалі аналізуючи міжнародне та національне законодавство, можна говорити про відсутність єдиного підходу щодо визначення правового статусу ембріона, тому виділяється кілька позицій із цього питання: абсолютистська, ліберальна та помірна (градуалістична).

У межах першої позиції – абсолютистської – вважають, що ембріон або запліднена яйцеклітина як людська істота має безсумнівну цінність і право на життя. Тобто забороняється здійснювати будь-які маніпуляції, пов'язані з ускладненням або припиненням розвитку ембріона. Якщо ж цьому перешкоджають природні процеси, то необхідно їм протистояти таким же чином, як протидіють захворюванням, що загрожують життю людини.

Отже, представники цієї теорії вважають обов'язком держави забезпечити розвиток життя на будь-якій стадії й абсолютний захист ембріона.

Протилежна позиція – ліберальна – базується на положенні про те, що незалежно від стадії розвитку ембріон не може бути визнаний як особа. З цього випливає, що він має незначну цінність або навіть взагалі її позбавлений, тому ембріон не потребує гідного державного захисту і не наділяється правом на життя. Також прибічники цієї теорії закликають до широкого застосування допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ) як альтернативного природного способу розмноження людини, на відміну від представників попередньої позиції, які вважають ДРТ небезпечними і заперечують проти будь-яких маніпуляцій із ненародженою дитиною через відсутність відомостей про деякі наслідки таких технологій [2, с. 90].

Послідовники так званої градуалістичної (помірної) позиції зазначають, що «запліднена яйцеклітина розвивається в людську істоту поступово й ембріон має значну цінність, але не безперечно». У рамках цієї позиції одні автори вважають, що ембріон Анабуває право на життя, досягнувши певного рівня розвитку, інші – досягнувши життєздатності. Проте єдиної думки не існує. За цією теорією, правового захисту потребує ембріон, який розвивається, коли набуває рис і властивостей, що притаманні особі [2, с. 91].

Також досить принциповим для розуміння основоположного права на життя та з'ясування правового статусу ненародженої дитини є визначення моменту початку життя. Зазначене питання не було предметом розгляду Конституційного Суду України, але більшість національних судів конституційної юрисдикції схилиються до думки, що відповідь на таке складне питання – коли починається життя? – не стосується їхньої компетенції, адже, якщо навіть спеціалісти в області медицини та філософії не можуть знайти відповідь, тоді судам не треба навіть конструювати будь-які здогадки [3]. Утім, виходячи з вітчизняних та міжнародних джерел, можна виділити кілька теорій (концепцій) до визначення моменту початку життя, а саме: ембріональна – виникає з моменту зачаття; натуціональна виходить із того, що життя починається з моменту народження, а за концепцією внутрішньоутробного розвитку початком життя є формування нервової системи.

У медичній практиці ембріоном вважається людина від зачаття до двох місяців включно, а її внутрішньоутробний розвиток у цей період – ембріональний. З 3-го по 9-й місяць ембріон вважається плодом (*foetus* – плід), а цей період – фетальним. В українському правовому середовищі закріплено основні категорії «ембріон» і «плід» у Наказі Міністерства охорони здоров'я України від

29.03.2006 р. № 179 «Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв пренатального періоду, живонародженості та мертвонародженості» та Законі України «Про заборону репродуктивного клонування людини». Однак достеменно відомо, що ембріон здатний ділитися в більш пізні терміни. Етьєн Больє виклав таку позицію: «Розмежування між ембріоном, плодом і людиною є умовним. Це належить до таємниці життя, але науці абсолютно відомо, що впродовж перших двох тижнів із моменту запліднення ембріон не може вважатися індивідуумом (*individuals* – той, кого не можна поділити), оскільки на цій стадії він може поділитися й утворити близнюків. У момент же запліднення з невідомих поки що науці причин замість ембріона може розвинути пухлина – хоріоепітеліома» [4, с. 37]. З огляду на це, встановлюючи момент початку життя та наділяючи ембріон/плід певною правосуб'єктністю, слід враховувати строки його розвитку. Але це не відміння того, що після народження людська істота залишається людиною, а не стає нею. Це фізична особа, унікальна особистість, наділена гідністю людини ще до моменту свого народження. Тим паче, науково доведений факт, що ембріон/плід у лоні жінки (*in utero* – в утробі), а також запліднений *in vitro* є живою людською істотою.

Питання визначення правового статусу ембріона/плоду людини тісно пов'язані зі штучним заплідненням, «правом» на штучне переривання вагітності, клонуванням, спадковими генетичними модифікаціями тощо. У сучасному міжнародному праві на універсальному і єврорегіональному рівнях нема належного обґрунтування ані тези, що ембріон є людиною, ані протилежного твердження. Конвенція Ов'єдо приділяє увагу цьому питанню, встановлюючи лише обов'язок держави передбачити «захист ембріона» людини *in vitro*, якщо національний закон дозволяє проводити такі дослідження, а також забороняє «створення ембріонів людини для дослідницьких цілей». У Пояснювальній доповіді до Додаткового протоколу щодо заборони клонування людини вказується на рішення залишити визначення сфери застосування поняття «людина» (*human being*) на розсуд внутрішнього права держав [5, ст. 328].

В українському законодавстві чітко не регламентується правовий статус ненародженої дитини, але в ст. 27 Конституції України зазначено, що кожен має право на життя і ніхто не може бути позбавлений такого права [6]. У ст. 1222 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) вказано, що у випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини, наприклад, право на спадкування – його мають діти спадкодавця, зокрема зачаті за життя спадкодавця та народжені живими після його смерті.

І хоча це положення на практиці застосовується у сфері спадкових праводносин, О. Борщевська та С. Даниленко вважають, що «тлумачення такої норми має бути набагато ширшим» [7, с. 59]. Згідно зі ст. 269 ЦК особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом [8]. А в положенні Закону України «Про охорону дитинства» № 2402-III закріплюється, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Також у ст. 281 ЦК зазначено, що штучне переривання вагітності, якщо воно не перевищує 12 тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки, а відповідно до ч. 7 цієї статті жінка має право за медичними показаннями на штучне запліднення та імплантацію зародка [8]. Тобто з вищевикладеного випливає, що інтереси вагітної жінки, зокрема її право на материнство, превалюють над інтересами ненародженої дитини. Правова позиція Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) із цього питання відображена у справі «Патон проти Сполученого Королівства», в якому Суд констатував, що ст. 2 Конвенції з прав людини 1950 р. не гарантує абсолютного права ненародженої дитини на життя, а потреби матері мають пріоритет над потребами ще ненародженої дитини. Він зазначив: «Враховуючи, що досліджені конвенційними інститутами закони про аборти різних країн не визнають ненароджену дитину «особою», яка прямо підпадає під захист статті 2, Суд дійшов висновку, що, якщо в ненародженого є право на життя, це право явно обмежене інтересами його матері» [9].

Оскільки законодавча база України ґрунтується на натуральній концепції початку людського життя, де ембріон не наділяється правособ'єктністю, відсутність у нього правового статусу особи призводить до регулювання праводносин, що пов'язані з ним, на рівні речового права, де власне його розглядають у контексті права власності як річ, тобто як об'єкт, а не суб'єкт праводносин. Прикладом цього є помилкове трактування репродуктивного права жінки на розпорядження життям ще не народженої дитини як власним тілом у контексті штучного переривання вагітності. Однак реалізація цього права не може конкурувати з правом на життя ембріона, оскільки він не є власним органом жінки. Науково доведено, що ембріон є самостійним людським організмом, який від зародження має весь комплекс неповторних людських генів, що визначають наявні в нього вже нині певні фізичні та психічні якості як людини й особистості, які розвиватимуться в майбутньому.

Аналіз практики ЄСПЛ щодо питання виникнення права на життя вказує на те, що чіткого

підтвердження того, що ненароджена дитина має право на життя не має, однак має право на певну повагу, яка б забороняла вважати її власністю. У справі «Парілло проти Італії» (2015 р.) висловлено правову позицію про те, що ембріони не можуть бути прирівняні до права власності. Європейський суд постановив, що, ґрунтуючись на положеннях Конвенції Ов'єдо та висновках наукових інституцій, держави-учасниці Конвенції 1950 року мають власну свободу розсуду в урегулюванні питань морального та етичного характеру, оскільки ще не дійшли до єдиного «європейського консенсусу» з цих питань. У цьому контексті важливою є окрема думка судді Європейського суду П. де Альбукерк, який, підсумовуючи свої аргументи, зазначив, що «ненароджене людське життя нічим не відрізняється, по суті, від народженого» (п. 43), ембріони людини мають використовуватися виключно згідно з принципом поваги до людської гідності [10].

Н. Беседкіна з цього приводу зазначає, що «юридичне ставлення до статусу ембріона в державі має будуватися на основі визнання того факту, що він – не частина організму матері, а початок нового життя. Це й має визначати підходи до створення відповідного правового регулювання, ставлення до абортів» [11, с. 59]. На думку О. Борщевської та С. Даниленко, «із перших хвилин життя, тобто з моменту зачаття, ембріон є носієм генетичних властивостей людини, яка має народитись», а тому з метою перешкоджання та протидії незаконній торгівлі ембріонами людини та фетальними тканинами треба внести зміни до законодавства України, встановивши в ньому цивільно-правову охорону життя ембріона та надавши йому статусу «людини на стадії ембріогенезу» [7, с. 60].

Але все ж таки, якщо визначати ембріон як суб'єкт цивільного права, то деякі вчені наділяють його певними правами. Наприклад, О.В. Кохановська зазначає, що право на інформацію «це нематеріальне благо першим з'являється у людини ще до моменту народження разом із таким благом як життя і набуває свого юридичного змісту у момент народження людини». Низкою прав наділяє людський ембріон О.В. Огірко [12, ст. 65]:

1) право на зачаття в сім'ї зі справжнього батька і справжньої матері. Недопустимим є запліднення у штучний спосіб або застосування гетерогенного запліднення подружньої пари;

2) право на життя – це перше і основне право кожного людського існування. Усілякі інші права знаходять свою обґрунтованість і здійснення в цьому фундаментальному праві;

3) право на ідентичність;

4) право на пренатальну опіку. Діагноз внутрішньоутробного розвитку має за завдання викриття можливої хвороби і її пізніше лікування;

5) право на свободу. Дитина має бути бажана для неї самої, а не для «досягнення вартості» батьків. Вона не може також бути предметом експериментів або продуктом штучного запліднення;

6) право на юридичний догляд;

7) право на тілесну непорушність.

Варто зазначити і те, що в ч. 2 ст. 110 Сімейного кодексу України міститься норма про неприпустимість пред'явлення позову про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини. Це правило захищає жінку в період вагітності від непотрібних хвилювань і переживань, пов'язаних із розлученням, що означає охорону здоров'я матері та дитини [13].

Варто звернути увагу на певні положення міжнародно-правових документів та норми окремих країн, які торкаються права на життя та визначення правового статусу ембріона. Наприклад, у ст. 3 Загальної Декларації з прав людини зазначено: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканість», натомість Міжнародний пакт про цивільні та політичні права не передбачає можливість поширення дії права на життя, гарантованого п. 1 ст. 6, на пренатальне життя [14; 15].

Американська конвенція про права людини від 22 листопада 1969 р. визнає, що «кожна людина має право на повагу до свого життя. Це право має захищатися законом із моменту зачаття». І саме з цієї позиції «ніхто не може бути свавільно позбавлений свого життя» [16]. У справі «Artavia Murillo та інші проти Коста-Ріки» суд, який здійснює авторитетне тлумачення конвенцій із прав людини в міжамериканській системі, скасував запроваджену в Коста-Ріці заборону на використання екстракорпорального запліднення, яке влада країни розглядала як міру, спрямовану на захист права на життя до народження, у зв'язку з тим, що деякі з ембріонів, що утворилися, приречені на загибель. Суд ухвалив, що, за Американською конвенцією, «право на життя не слід розуміти як абсолютне право, захист якого може виправдати зневажання інших прав», і що невідповідні обмеження щодо здійснення інших прав людини через абсолютний захист права на життя «суперечили б захисту прав людини» [5, ст. 330].

П. 1 ст. 2 Європейської конвенції з прав людини встановлює: «Право кожної особи на життя охороняється законом» [17]. У справі «Во проти Франції» Європейський Суд із прав людини підтвердив, що «ненароджена дитина не вважається «людиною», права якого безпосередньо захищаються ст. 2 Конвенції, і, якщо ненароджена дитина має «право» на «життя», то воно непрямо чиним обмежується правами та інтересами матері», включаючи її право на життя, здоров'я та недоторканість приватного життя. У рішенні щодо визначення моменту виникнення права на життя

Європейський суд зазначив, що «ні бажано, ні навіть можливо за наявного стану справ відповісти на абстрактне питання, чи підпадає ненароджена дитина під дію ст. 2 Конвенції». У підсумку ЄСПЛ встановив відсутність порушення ст. 2, вказавши, що Конвенція 1950 року не визначає термін «людська істота» («людина»). Водночас він зазначив, що на європейському рівні не існує єдиної думки щодо статусу ембріона та/або плоду, однак визнав, що ембріон/плід належить до людського роду («the human race») [18]. Суд зайняв таку саму позицію і у справі А, В та С проти Ірландії, зазначивши, що «...заборона абортів з метою захисту дитини, яка ще не народилася, не може бути ... автоматично обґрунтовано у світлі положень Конвенції на підставі беззастережної прихильності до захисту пренатального життя, або на тій підставі, що право майбутньої матері на повагу до її приватного життя є менш цінним», при цьому заборона на аборт не має суперечити фундаментальним правам жінки [19].

У ст. 1 Конвенції про права дитини від 1989 року визначається, що «... дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до такої дитини, вона не досягає повноліття раніше», а ст. 6 цієї Конвенції закріплює невіддільне право дитини на життя та забезпечення в максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини [20]. Певні країни в процесі ратифікації Конвенції зробили заяви про свої тлумачення моменту, з якого починається життя. Наприклад, Аргентина вказала те, що ст. 1 «тлумачиться нею у світлі того, що поняття «дитина» означає людську істоту з моменту запліднення до досягнення 18 років». Французький підхід роз'яснення полягає в тому, що ст. 6 Конвенції «не може тлумачитися як така, що спричиняє будь-яку перешкоду виконанню положень французького законодавства щодо добровільного переривання вагітності». Україна ратифікувала Конвенцію про права дитини 27 лютого 1991 р., але вона не надала свого тлумачення змісту документа [4, с. 37].

Щодо конституційного закріплення права на життя в різних країнах світу, то воно є досить різноманітним. Так, у Конституціях Словацької та Чеської Республік положення про право на життя мають майже однакове формулювання, в якому закріплено, що людське життя гідне охорони ще до народження. На федеральному рівні у Сполучених Штатах Америки з 2004 р. діє Федеральний закон про ненароджених жертв насилля. Він доповнив ч. 1 розділу 18 кодексу США Главою 90А «Захист ненароджених дітей», що містить положення про кримінальний захист дитини на пренатальній стадії розвитку, визнання за ембріонам права на життя, а також на рівні окремих штатів – визнання суб'єктності зачатой,

але ще ненародженої дитини [21, с. 322]. Натомість Конституція Ірландії зрівнює права жінки та ембріона. Держава визнає право ненародженої дитини і гарантує у своєму законодавстві повагу їй, наскільки це і можливо, захищає і підтримує своїми законами це право. У цій країні права ембріона мають таку саму юридичну силу, як і права правоздатної людини.

Отже, проаналізувавши все вищезазначене, ми дійшли висновку, що право на життя є початком всіх інших прав людини, а саме: право на життя виходить із права на народження. Нині є багато концепцій щодо моменту початку життя та правового захисту ембріона, але, на жаль, відсутність єдиної думки на міжнародному рівні не сприяє покращенню ситуації в цій сфері. Аналіз практики ЄСПЛ та закріплені положення в нормативно-правових актах деяких країн тільки підтверджують цю тезу.

Наша держава гарантує та захищає право на життя людини, але чітко не визначає початок людського існування. Нині в Україні хоча і наявне визначення таких понять як «плід» й «ембріон», досі залишається відкритим питання: «Як співвідносити зазначені категорії з поняттям «зачата, але ненароджена дитина», що присутнє в нормах Цивільного Кодексу України?». Також немає єдиного законодавчого акта, який би стратегічно і комплексно висвітлював питання державного захисту ненародженої дитини, закріплював її права та забезпечував гарантії їх виконання. Оскільки Україна не визначилася зі своєю позицією щодо тлумачення змісту Декларації прав дитини та Конвенції про права дитини, питання правового статусу заплідненої клітини як зародженого життя, ембріона та плоду є вкрай актуальним для подальшого розвитку законодавства, що нині є недостатнім та несистематизованим. Світовій науковій спільноті необхідно виважено підійти до питання правового статусу ембріона та визначення початку життя людини, щоб створити єдину концепцію на міжнародному рівні, яка б регулювала це питання. Але варто враховувати, що визнання пренатальної правосуб'єктності може мати масштабні та скоріше за все непередбачувані наслідки, вплинути на моральні, етичні та релігійні переконання держав, призвести до порушення прав людини чи виникненню юридичних колізій. Тому правова визначеність статусу ембріона має ґрунтуватися виключно на об'єктивних наукових (біологічних) даних про людину, і саме такі відомості мають бути покладені в основу його визначення в міжнародному праві, що дасть змогу уникнути розбіжностей у його розумінні всіма країнами.

Приєднуючись до думки багатьох вчених, ми вважаємо за доцільне закріпити на законодавчому рівні умовну (обмежену) правоздатність

ембріона або надати йому спеціальний статус, який би дав змогу захищати його права. Також низка науковців пропонує доповнити Кримінальний кодекс України статтями про необережне та умисне тілесне ушкодження, заподіяне дитині, що знаходиться на пренатальній стадії розвитку задля покращення захисту людини на пренатальній стадії розвитку [21, ст. 322].

Література

1. Любич Л.Д. Правовий статус ненародженої дитини у правовідносинах щодо реалізації репродуктивних прав людини. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 2 (12). С. 262–273.
2. Гончаренко О. Питання конституційного закріплення права на життя ненародженої дитини. *Право України*. 2010. № 5. С. 90–95.
3. Кому предоставлено право на жизнь? Права женщины и пренатальные гарантии в свете прав человека и сравнительного правоведения. URL: https://www.awid.org/sites/default/files/atoms/files/rtl_ru_7_11_2016_final.pdf (дата звернення: 10.12.2021)
4. Щербина Є.М., Гердова К.О. Правовий статус ембріона людини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 3. С. 36–40.
5. Островська Б.В. Міжнародно-правове регулювання права людини на життя в контексті біоетики: монографія. Київ: Логос, 2019. 604 с.
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Борщевська О.М., Даниленко С.К. Цивільно-правовий аспект запобігання обороту фетальних тканин та ембріонів людини як елемент охорони права людини на стадії ембріогенезу. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 58–61.
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356
9. Paton v. United Kingdom. European Commission of Human Rights. 13 May 1980 (1981) 3 E.H.R.R. 408. Application N 8416/78. URL: <http://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/10/ECOMHR-1980-Paton-v.-United-Kingdom-X.-v.-United-Kingdom.pdf> (дата звернення: 10.12.2021)
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Парілло проти Італії від 27 серпня 2015 року (Заява № 46470/11). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-157263> (дата звернення: 10.12.2021)
11. Беседкіна Н.І. Права ненародженої дитини. *Держава і право: збірник наук. праць*. 2006. № 4. С. 57–63.
12. Огірко О.В. Права людського ембріону. *Матеріали VI Національного Конгресу з біоетики з міжнародною участю, 20–23 вересня 2010 р.*, Київ. Київ, 2010. С. 63–68.
13. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
14. Загальна декларація прав людини 1948 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 10.12.2021)
15. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ратифікований Указом Президії Верхов-

ної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.1973 р.

16. American Convention on Human Rights (прийнята в Сан Хосе, Коста-Ріка, 22.11.1969 р.). URL: http://www.hrcr.org/docs/American_Convention_oashr.html (дата звернення: 10.12.2021)

17. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, opened for signature in Rome on 4 November 1950. URL: <https://rm.coe.int/1680063765>. (дата звернення: 10.12.2021)

18. Case of Vo v. France. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61887> (дата звернення: 10.12.2021)

19. Case of A, B and C v. Ireland. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102332>. (дата звернення: 10.12.2021)

20. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р., затв. Резолюцією 50/15 Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 10.12.2021)

21. Шрамова О.С. Справа про початок людського життя. Кримінальне право та криминологія. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 320–324.

Анотація

Байрачна Л. К., Микитенко К. А. Щодо питання правового статусу ембріона: національний та міжнародний досвід. – Стаття.

У статті розглянуто проблеми, пов'язані з реалізацією права на життя, яке в контексті розвитку світової цивілізації набуває нового змісту. Встановлено, що нині відсутнє єдине визначення початку людського буття, а наявні лише деякі позиції – ембріональна, натусіальна і концепція внутрішньоутробного розвитку. Крім того, є різні підходи щодо розуміння правового статусу ембріона, а саме абсолютський, ліберальний та помірний.

Порушуються дискусійні питання щодо наділення ще ненародженої дитини правосуб'єктністю, визнання ембріона суб'єктом або об'єктом цивільних правовідносин, встановлення того, чи є людський ембріон частиною організму матері, або ж це початок нового, самостійного життя, для якого є необхідним особливий правовий захист.

Визначено, що в українському законодавстві право на життя людини починається з моменту народження, а держава гарантує і захищає це право, але період пренатальної стадії розвитку особи залишається поза правовим регулюванням країни, адже ембріон не наділяється правосуб'єктністю.

Підкреслено, що загалом право на життя знайшло своє втілення в багатьох міжнародно-правових актах, зокрема в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, Конвенції про права дитини, а також у конституціях різних країн. На жаль, лише в деяких зазначено право на життя ембріона або надано розширене тлумачення права на життя, що включає право на життя ще ненародженої дитини. З аналізу судових рішень Європейського суду з прав людини можна констатувати, що на європейському рівні відсутня єдина думка щодо ста-

тусу ембріона/плоду, однак визнається, що він належить до людського роду.

Наголошується, що, попри наявність великої кількості судових рішень та роз'яснень із боку договірних держав щодо права на життя, є нагальна потреба у встановленні єдиного підходу стосовно питання правового статусу ембріона, надання йому особливої правосуб'єктності та законодавче регулювання наслідків, пов'язаних із цим.

Ключові слова: ембріон, право на життя, правовий статус ембріона, момент початку життя, Європейський суд із прав людини.

Summary

Bayrachna L. K., Mikitenko K. A. To the issue of the legal status of the embryo: national and international experience. – Article.

The article considers the problems related to the realization of the right to life, which in the context of the development of world civilization acquires a new meaning. It has been established that today there is no single definition of the beginning of human existence, and there are only a few concepts – embryonic, natural and the concept of fetal development. In addition, there are different positions to understanding the legal status of the embryo, namely absolutist, liberal and moderate.

Discussion issues regarding the empowerment of the unborn child to legal personality; recognition of the embryo as a subject or object of civil law; establishing whether the human embryos are part of the human body, or it may be the beginning of a new, independent life that needs special legal protection are raised.

It is determined that in Ukrainian law the right to human life begins from birth, and the state guarantees and protects this right, but the period of prenatal development remains outside the legal regulation of the country, because the embryo is not provided with legal personality.

It is underlined that in general the right to life has been embodied in many international legal instruments, including the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the Convention on the Rights of the Child as well as the Constitutions of different countries. Unfortunately, the right of life is enshrined only in several states or there is an expanded interpretation of this right, which includes the right to life of the unborn child. Analyzing the judgments of the European Court of Human Rights, it can be stated that level there is no consensus on the status of the embryo/fetus at the European, but it is recognized that it belongs to the human race.

It is emphasized that despite the large number of judgments and clarifications from the Contracting States on the right to life, there is an urgent need to establish a unified approach to the legal status of the embryo, giving it special lawful nature and legal regulation of the consequences of hereby.

Key words: embryo, right to life, legal status of embryo, moment of beginning the life, European Court of Human Rights.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК [347.77/.78:341.24](477+4ЄС)
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.926>

І. Й. Бойко

orcid.org/0000-0002-6841-0271

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ

Важливу роль у процесі вдосконалення чинного законодавства України про охорону інтелектуальної власності відіграла Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про Асоціацію) [1], ратифікована Україною 16 вересня 2014 року. Праву інтелектуальної власності присвячено главу 9 Угоди про Асоціацію. Як сторона Угоди, Україна зобов'язалась забезпечити належний та ефективний рівень охорони й захисту прав інтелектуальної власності, а також забезпечити сприятливі умови для створення й комерційного використання інноваційних продуктів та продуктів творчої діяльності на своїй території.

З огляду на підписання Україною Угоди про Асоціацію та транснаціональний характер охорони об'єктів права інтелектуальної власності необхідна адаптація законодавства України про інтелектуальну власність до законодавства ЄС. У цьому контексті вагомим значення набуває імплементація ключових міжнародних стандартів, визначених у директивах Європейського Союзу, адже саме їх прийняття сприяло не тільки зближенню і гармонізації національного законодавства держав-членів, а й запровадженню більш вищого рівня стандартів захисту об'єктів авторського права і суміжних прав, порівняно з Бернською й Римською конвенціями та спеціальним законодавством держав-членів [2, с. 115].

Серед базових директив, присвячених охороні прав інтелектуальної власності, варто насамперед зазначити Директиву ЄС «Про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав у інформаційному суспільстві» від 22.05.2001 р. № 2001/29/ЄС [3]. Положення Директиви орієнтовані передусім на гармонізацію права щодо відтворення (копіювання) творів, права на їх відомлення для загального відома публіки, права на їх поширення, а також на захист технічних засобів, що мають запобігти незаконному копіюванню.

На початку ХХІ ст. актуалізувалось питання створення єдиного цифрового ринку і, як наслідок, постала необхідність запровадження дієвих механізмів охорони й захисту прав інтелектуальної власності у цифровій мережі. У цьому контексті заслуговує на увагу Директива 2012/28/ЄС [4], яка регулює статус і порядок використання сирітських творів. Під ними розуміються твори, жодного з правоволодільців яких не було ідентифіковано, навіть якщо одного або більше з них було ідентифіковано, місце розташування жодного з них не було встановлено, незважаючи на ретельний пошук правоволодільців.

Як справедливо зазначає О. Штефан, прийняття відповідної Директиви стало прогресивним кроком у розвитку авторського права в сучасних умовах технологічного розвитку – першим нормативно-правовим актом, спрямованим на вирішення проблем незаконного використання творів у результаті розвитку цифрових технологій та Інтернету шляхом не посилення покарання і розширення засобів захисту, наданих особам, які мають авторське право на твір, а налагодження легітимних процедур використання творів [5, с. 188–189]. Щодо України, то, як слушно зазначає О. Волощенко, імплементація відповідних положень надасть розширені можливості щодо здійснення правової регламентації тих об'єктів права інтелектуальної власності, правовий режим яких не закріплено на законодавчому рівні [6, с. 12].

Прогресивні положення щодо оцифрування творів в умовах сучасного інформаційного суспільства містить також Директива ЄС 2019/790 про авторське право в єдиному цифровому ринку [7]. На противагу поняттю «сирітські твори», закріпленому в Директиві 2012/28/ЄС, вводиться новий термін – «твори, що вийшли з комерційного обігу». Якщо метою при визнанні статусу «сирітського» було доведення неможливості знайти автора такого твору або його правонаступника, то у другому випадку відповідна мета не ставиться [8, с. 10]. Натомість у Директиві ЄС 2019/790 запропоновано подвійний механізм регулювання відносин, спря-

мованих на дозволене використання творів, що вийшли з комерційного обігу.

До того ж Директива містить низку концептуально нових положень, присвячених виплаті справедливої винагороди авторам та виконавцям, прийняття яких має вагоме історичне значення. Адже, як слушно зазначає Ю. Капиця, первісна ідея Бернської конвенції – забезпечити ефективну й однакову охорону прав авторів, – у ХХ столітті перетворилась на використання інституту авторського права насамперед як інструмента забезпечення інтересів медіа та видавничої індустрії із традиційним місцем автора та виконавця як слабкої сторони в договірних відносинах, й отримання ними незрівнянно меншої частки винагороди від використання їхніх творів та виконань, ніж доходи бізнес-індустрії. Натомість положення Директиви ЄС 2019/790 щодо справедливої винагороди авторів та виконавців є універсальними, не пов'язаними лише з використанням творів у цифровій формі, та пропонують нову модель відносин між творцями та медіа, видавничим бізнесом [8, с. 8; 22].

Одним із ключових кроків у напрямі євроінтеграції України є реформа сфери інтелектуальної власності в Україні, започаткована у 2016 р. Її метою стало не лише прийняття оновленого спеціального законодавства, до якого імплементуються норми Угоди про асоціацію та відповідні європейські стандарти в цій сфері, але й проведення глибокої інституційної реформи, передусім на рівні виконавчої та судової влади [9, с. 170]. Основи цієї реформи були закладені в Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні (далі – Концепція) [10], схваленої відповідним Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 червня 2016 р.

До втілення Концепції в життя система органів державного управління у сфері інтелектуальної власності мала складну трирівневу структуру, яка включала в себе: 1) Міністерство економічного розвитку і торгівлі України – головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері інтелектуальної власності; 2) Державну службу інтелектуальної власності, на яку покладалась функція реалізації державної політики у сфері інтелектуальної власності; 3) державні підприємства «Український інститут інтелектуальної власності», «Інтелзахист», державну організацію «Українське агентство з авторських та суміжних прав» [11, с. 97–98]. Натомість Концепція запровадила дворівневу структуру державної системи правової охорони інтелектуальної власності, закріпивши забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері інтелектуальної власності за Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, а виконання окремих

публічних функцій із реалізації державної політики у вказаній сфері – за Національним органом інтелектуальної власності.

Важливим кроком у напрямі посилення гарантій захисту авторських та суміжних прав стало прийняття 15 травня 2018 р. Закону України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» [12], який детально врегулював правовий статус організацій колективного управління, визначив процедуру їх акредитації та встановив державний нагляд за їхньою діяльністю. Серед низки важливих змін вказаний Закон, зокрема, заклав основи процесу трансформації державної організації «Українське агентство з авторських та суміжних прав» у недержавну організацію колективного управління. Нині в статуті громадської організації «Українська агенція з авторських та суміжних прав» зазначено, що керівництво нею здійснює виключно авторська спільнота [13].

Зазнав змін також правовий статус державних інспекторів із питань інтелектуальної власності, який до проведення інституційної реформи функціонував у складі Державної служби інтелектуальної власності. Натомість у 2017 р. його підпорядкування було змінено. Нині державний інспектор із питань інтелектуальної власності є посадовою особою Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, яке контролює виконання державним інспектором своїх завдань і посадових обов'язків [14].

Щодо Національного органу інтелектуальної власності, то виконання його функцій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2020 р. було покладено на державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності». Прийняття відповідного нормативного акта фактично завершило тривалий чотирирічний період інституційної реформи галузі інтелектуальної власності в Україні. Водночас, як слушно зазначають О. Орлюк та Н. Корогод, розбудова національної системи охорони інтелектуальної власності має сприйматися в комплексному розрізі й не може обмежуватися становленням системи та здійсненням ДП «Український інститут інтелектуальної власності» функцій національного органу. Так, зокрема, вчені зазначають тісний зв'язок між розбудовою вказаної системи та реалізацією прийнятих в останні роки стратегій інноваційного, цифрового й сталого розвитку [9, с. 171].

У цьому контексті насамперед заслуговує на увагу проект Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності України на період 2020–2025 рр. [10], представлений 16 грудня 2019 р. на парламентських слуханнях у Верховній Раді України. Крім низки документів та рекомендацій, у процесі розробки вказаного

проекту були проаналізовані та враховані заходи, визначені Урядом України на виконання Угоди про Асоціацію. Так, однією з ключових ідей стратегії стало розуміння необхідності впровадження в державну політику комерціалізації інтелектуальної власності та її ефективного включення в національну економіку й розбудову інноваційної системи [9, с. 171], що цілком узгоджується із зобов'язаннями, які взяла на себе Україна у зв'язку з ратифікацією Угоди про Асоціацію.

Не менш важливим кроком на шляху до втілення стандартів, визначених Угодою про Асоціацію, стала судова реформа у сфері захисту прав інтелектуальної власності в Україні. Так, згідно зі ст. 230 Угоди про Асоціацію обидві Сторони підтвердили свої зобов'язання згідно з Угодою ТРПС, зокрема її Частиною III, та зобов'язались забезпечити подальші додаткові заходи, процедури та засоби захисту, необхідні для забезпечення дотримання охорони прав інтелектуальної власності. Ці заходи, процедури та засоби захисту мають бути добросовісними і справедливими та не мають бути надмірно складними чи дорогими або спричиняти необґрунтовані строки чи не виправдані затримки [1].

Таким чином, в Угоді про Асоціацію Україна фактично підтвердила свої наміри щодо запровадження дієвих механізмів захисту інтелектуальної власності в Україні, про які вона заявила в момент приєднання до СОТ. Одним із таких механізмів було вибрано створення спеціалізованого суду, до юрисдикції якого належали б спори, пов'язані із захистом інтелектуальної власності [16, с. 93], адже відповідна категорія справ нині вирішується судами, які розглядають цивільні, господарські й адміністративні справи.

Водночас, як правильно зазначає І. Коваль, відсутність чіткого розмежування юрисдикції цих судів, насамперед у сфері вирішення спорів за участю органів державної влади, а також суттєва специфіка, притаманна цій категорії спорів, тенденція до збільшення їхньої кількості та внутрішньої різноманітності зумовлюють потребу в удосконаленні інституційного забезпечення судової реформи захисту інтелектуальної власності [17, с. 39]. Важливим кроком у цьому напрямі стало створення спеціалізованого судового органу – Вищого суду з питань інтелектуальної власності [18].

Юрисдикцію Вищого суду з питань інтелектуальної власності було визначено новою редакцією Господарського процесуального кодексу України від 03.10.2017 р. [19]. Серед категорій справ щодо прав інтелектуальної власності, які він покликаний розглядати, законодавець виокремив справи щодо реєстрації прав інтелектуальної власності, зокрема авторських прав, справи щодо прав автора й колективного управління майновими

правами автора, справи щодо укладання, зміни, розірвання і виконання договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності тощо. Нині триває конкурс на обійняття посад суддів Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Таким чином, очікується завершення реформи судової форми захисту прав інтелектуальної власності.

Підсумовуючи, варто зазначити, що нині право інтелектуальної власності України перебуває на етапі активного реформування. Зазначене стосується як спеціального законодавства, до якого імплементуються положення Угоди про асоціацію та відповідні європейські стандарти, так і глибинних інституційних перетворень. Водночас доцільним видається врахувати положення низки директив у сфері інтелектуальної власності, що сприятиме пришвидшенню процесу гармонізації законодавства України із законодавством ЄС.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 05.11.2021).
2. Приходько Л. Оцифрування об'єктів культурної спадщини за нормативно-правовими документами Європейського Союзу у сфері авторського права і суміжних прав. *Архіви України*. 2020. № 1. С. 102–126.
3. Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01#Text (дата звернення 05.11.2021).
4. Directive 2012/28/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on certain permitted uses of orphan works. *Official Journal of the European Union*. L 299, 27.10.2012. P. 5–12.
5. Штефан О.О. Правовий режим використання сирітських творів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 2(2). С. 184–191.
6. Волощенко О. Проблеми удосконалення права інтелектуальної власності в умовах євроінтеграції. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 10–14.
7. Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. *Official Journal of the European Union*. L 130, 17.5.2019. P. 92–125.
8. Капиця Ю. Директива ЄС про авторське право в єдиному цифровому ринку: нові виміри чи нові випробування? *Інтелектуальна власність*. 2019. № 8. С. 6–22.
9. Орлюк О., Корогод Н. Удосконалення системи управління інтелектуальною власністю в Україні. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 6. С. 169–179.
10. Про схвалення Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 червня 2016 р. № 402-р. / Кабінет

Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2016-p#Text> (дата звернення 08.11.2021).

11. Право інтелектуальної власності : підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. С.Б. Булеци, к.ю.н., доц. О.І. Чепис. Ужгород : РІК-У, 2019. 488 с.

12. Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав : Закон України від 15 травня 2018 р. № 2415-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text> (дата звернення 10.11.2021).

13. Громадська організація «Українська агенція з авторських та суміжних прав»: вебсайт. URL: <http://uasrg.org.ua/about.html> (дата звернення 10.11.2021).

14. Про затвердження Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2002 р. № 674 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-2002-p#Text> (дата звернення 12.11.2021).

15. Проект Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності України на період 2020–2025 роки / експертна група : Бутнік-Сіверський О.Б., Дорошенко О.Ф., Дубинський М.Й., Єгоров І.Ю., Капіца Ю.М., Кульчицький І.І., Моркляник Б.В., Хаустов В.К. та ін. ; модератор та науковий редактор д.ю.н. Орлюк О.П. / НОІВ. URL: <http://strategyip.info> (дата звернення 13.11.2021).

16. Кепко О.І., Кепко В.О. Захист інтелектуальної власності в контексті взятих на себе Україною міжнародних зобов'язань. *Економіка та держава*. 2020. № 9. С. 91–94.

17. Коваль І.Ф. Щодо правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 5. С. 39–44.

18. Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності : Указ Президента України від 29.09.2017 р. № 299/2017 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299/2017#Text> (дата звернення 15.11.2021).

19. Господарський процесуальний кодекс України (зі змінами та доповненнями) від 06.11.1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 129.

Анотація

Бойко І. Й. Тенденції розвитку права інтелектуальної власності України в контексті Угоди про Асоціацію. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню ключових тенденцій розвитку права інтелектуальної власності України крізь призму Угоди про Асоціацію. Виокремлено основні досягнення України на шляху до європейської інтеграції в контексті реформи сфери інтелектуальної власності в Україні, започаткованої 2016 року. Акцентовано на тому, що метою вказаної реформи стало не лише прийняття оновленого спеціального законодавства, але й здійснення глибоких інституційних перетворень. Зазначено, що основи реформи сфери інтелектуальної власності було закладено в Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні.

Зазначено важливість прийняття Національної стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності України на період 2020–2025 роки. Однією з ключових ідей Стратегії визначено необхідність впровадження в

державну політику комерціалізації інтелектуальної власності та її ефективне включення в національну економіку. Наголошено, що важливим кроком на шляху до втілення стандартів, визначених Угодою про Асоціацію, стала судова реформа у сфері захисту прав інтелектуальної власності в Україні. Проаналізовано ключові аспекти правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Зазначено, що нині право інтелектуальної власності України перебуває на етапі активного реформування. Окреслено перспективи вдосконалення системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні. Обґрунтовано доцільність імплементації в національне законодавство положень низки директив Європейського Союзу у сфері охорони прав інтелектуальної власності. Звернено увагу на важливість вдосконалення чинних механізмів захисту прав інтелектуальної власності у цифровій мережі та запровадження нової моделі взаємовідносин між творцями та медіа, видавничим бізнесом.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, Угода про Асоціацію, авторське право, європейська інтеграція, директиви Європейського Союзу.

Summary

Boiko I. Y. Trends in the development of intellectual property law of Ukraine in the context of the Association Agreement. – Article.

The article is devoted to the study of key trends in the development of intellectual property law of Ukraine through the prism of the Association Agreement. The main achievements of Ukraine on the path to European integration in the context of the reform of intellectual property law in Ukraine, launched in 2016, are highlighted. Emphasis is placed on the fact that the purpose of this reform was not only the adoption of updated special legislation, but also the implementation of deep institutional changes. It is noted that the foundations of the reform of intellectual property law were laid in the Concept of Reforming of the State System of Intellectual Property Legal Protection in Ukraine.

The importance of adopting the National Strategy for the Development of Intellectual Property in Ukraine for the period 2020–2025 is noted. One of the key ideas of the Strategy is the need to introduce the commercialization of intellectual property in the state policy and its effective integration into the national economy. It is emphasized that an important step towards the implementation of the standards set by the Association Agreement is the judicial reform in the field of protection of intellectual property rights in Ukraine. The key aspects of the legal status of the Supreme Court on intellectual property issues are analyzed.

It is noted that today the intellectual property law of Ukraine is at the stage of active reform. Prospects for improving the system of legal protection of intellectual property in Ukraine are outlined. The expediency of implementing into national legislation the provisions of a number of directives of the European Union in the field of protection of intellectual property rights is substantiated. Attention is drawn to the importance of improving the existing mechanisms for the protection of intellectual property rights in the digital network and the introduction of a new model of the relationship between creators and the media, the publishing business.

Key words: intellectual property law, Association Agreement, copyright, European integration, European Union directives.

УДК [347.77/.78:340.134](477)
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.927>

В. М. Косович
orcid.org/0000-0002-6551-2686
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО АВТОРСЬКЕ ПРАВО І СУМІЖНІ ПРАВА»: ЮРИДИКО-ТЕХНІЧНИЙ АНАЛІЗ

Розвиток вітчизняної правової системи характеризується надвисокими темпами законотворчої діяльності. Законодавче регулювання поширюється на дедалі нові сфери суспільного життя. Складається враження, що найближчим часом щодо кожного реального чи потенційного об'єкта правовідносин буде прийнято окремий законодавчий акт. За валом удосконалення та розвитку нормативної бази в тіні залишаються нормативно-правові акти, що мають важливе значення для розвитку фундаментальних інститутів українського законодавства. Нині серед таких правових документів, з огляду на необхідність виконання Україною своїх зобов'язань перед іноземними партнерами щодо захисту права інтелектуальної власності, на першочергову увагу заслуговує законодавство про авторські права та механізми їх захисту. Саме тому дослідження проекту Закону України «Про авторське право і суміжні права» (реєстраційний номер 5552-4 від 09.06.2021 р.) [1], поданого на розгляд Верховної Ради України, має актуальне наукове та практичне значення.

Проблематика авторського права є предметом всебічного вивчення фахівців у сфері інтелектуальної власності. Свої праці цій тематиці присвятили К.О. Афанасьєва, В.С. Дроб'язко, С.М. Клейменова, А.В. Шабалін, А.С. Штефан, О.С. Яворська та інші. Не обділяють увагою науковці і питання можливостей удосконалення законодавчого регулювання цього інституту права. Водночас, на нашу думку, дослідження новацій у законодавчій регламентації питань авторського права крізь призму нормопроектної техніки (яка є предметом вивчення загальної теорії права) сприятиме вдосконаленню проекту Закону України «Про авторське право і суміжні права» (далі – Проект).

З цією метою розглянемо Проект на відповідність основним вимогам та правилам нормопроектної техніки.

Виклад *основної частини роботи* розпочнемо з кількох загальних тез стосовно самого Проекту та нормопроектної техніки. Створенню Проекту передувало використання з метою юридичного регулювання питань інтелектуальної власності Закону України «Про авторське право і суміжні

права», прийнятого Верховною Радою України ще у 1993 р. (це завидна стабільність для українського законодавства). Щоправда, у 2001 р. цей закон набув нової редакції. 09.06.2021 р. Кабінетом Міністрів України внесено на розгляд Верховної Ради України новий проект Закону України «Про авторське право і суміжні права». Як зазначається в пояснювальній записці, необхідність прийняття нового закону зумовлена 16 факторами. У Проекті знайшли відображення механізми вирішення проблем правового регулювання сфери авторського права і суміжних прав. Прийняття проекту Закону гарантуватиме забезпечення прав власників у сфері авторського права і суміжних прав відповідно до загальноєвропейських стандартів.

Нормопроектна техніка як складник правотворчої діяльності на законодавчому рівні нині не формалізована. Були спроби закріпити окремі засоби, прийоми та правила нормопроектної техніки в проекті Закону України «Про закони і законодавчу діяльність», проектах Закону України «Про нормативно-правові акти», є ймовірність їх законодавчої формалізації через прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» (проект розгляду якого нині на порядку денному Верховної Ради). Правила юридичного нормотворення нині в основному окреслюються виданими центральними органами виконавчої влади методичними рекомендаціями з дотримання вимог та правил нормопроектної техніки¹.

Інтерпретація нормопроектної техніки та перелік її засобів у проєктованих та чинних правових документах у багатьох випадках не уніфіковані. Тому наведемо кілька базових положень, що розкривають зміст нормопроектної техніки як основи для техніко-юридичної оцінки Проекту. Підсумовуючи різні підходи, нормопроектну техніку можна визначити як систему вимог, засобів і правил, що використовуються для створення проєктів нормативно-правових актів.

Нині дедалі більшої підтримки набуває пози-

¹ Див. Методичні рекомендації щодо розроблення проєктів законів та дотримання вимог нормопроектної техніки, схвалені Постановою колегії Міністерства юстиції України від 21.11.2000 р. № 41.

ція про доцільність розмежування засобів нормопроектної техніки на дві групи: тих, що пов'язані зі змістом, та тих, що є основою для форми нормативно-правового акта.

До змістовних належать такі вимоги та засоби: а) загальні вимоги (законність, відповідність нормам моралі, доцільність, обґрунтованість, ефективність, своєчасність, стабільність, економічність, реальність, оптимальність [2, с. 117]); б) логічні вимоги (тотожність, несуперечність, «виключення третього», послідовність викладу тексту нормативно-правового акта, узгодженість, системність, недопустимість дублювання); в) засоби формування змісту (принципи права, правові конструкції, правові дефініції, правові презумпції, правові фікції).

Друга група засобів і правил охоплює: а) правничу мову та юридичну термінологію; б) правила структуризації нормативно-правових актів; в) реквізитні правила.

Відповідність змістовним вимогам нормопроектної техніки нині зазвичай опосередковано досліджується фахівцями з питань інтелектуальної власності. Тому основний акцент у нашій роботі ми зробимо на з'ясуванні рівня відповідності Проекту формальним вимогам (яким у згаданих законопроектах та чинних правових актах із питань нормопроектної техніки приділяється основна увага). Крім того, пункт 12 «Методичних рекомендацій щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів», схвалених Постановою колегії Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 р. № 41, встановлює, що здійснення юридико-технічної оцінки проекту нормативно-правового акта має на меті визначення ступеня його відповідності ustalеним правилам побудови та редакційно-лексичного оформлення нормативно-правових актів.

Техніко-юридичний аналіз Проекту, оперуючи правилами нормопроектної техніки, для зручності будемо здійснювати відповідно до його структури.

Проект, як і багато інших нормативно-правових актів, містить преамбулу, в якій зазначено: «Цей Закон регулює відносини, пов'язані з виникненням (набуттям), охороною, здійсненням та захистом майнових прав суб'єктів авторського права і суміжних прав та особистих немайнових прав, а також відносини, пов'язані з охороною прав особливого роду («*sui generis*»)). На нашу думку, у преамбулі фактично визначено предмет правового регулювання Закону.

Зазвичай у преамбулах нормативно-правових актів зазначається мета, цілі, завдання, причини, передумови тощо їх прийняття. Відповідно до «Методичних рекомендацій щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормотворчої техніки» Міністерства юстиції України преамбула дається, якщо є потреба роз'яснити необ-

хідність і мету видання закону. Стаття 31 проекту Закону України «Про правотворчу діяльність» (реєстраційний номер 5707) передбачає, що преамбула – вступна частина закону, в якій можуть визначитися історична передумова прийняття закону, роз'яснюватися мета, обґрунтовуватися необхідність прийняття закону, визначитися основні завдання, які стоять перед ним, тощо. Преамбула закону не може повторювати зміст інших його структурних складників. Наведене дає підстави висловити думку про необхідність корегування преамбули Проекту.

Стаття 1 Проекту присвячена визначенню термінів, що використовуються в різних нормах проекту. На рівні правової доктрини нині вироблено комплекс рекомендацій стосовно: передумов (підстав) для визначення певних термінів; вимог до самих визначень; правил їх розташування в тексті нормативно-правового акта [3, 4]. Є й окремі правила тлумачення термінології правового характеру². Використовуючи наукові напрацювання та правові приписи, розглянемо правильність визначення окремих термінів Проекту.

Серед позитивів можна зазначити, що в Проекті надається обґрунтоване визначення спеціальних термінів, наприклад: кабельна ретрансляція (п. 21 ч. 1 ст. 1); камкординг (п. 22 ч. 1 ст. 1); кардшейрінг (п. 23 ч. 1 ст. 1); попури (п. 34 ч. 1 ст. 1); постачальник послуг хостингу (п. 35 ч. 1 ст. 1); репрографічне відтворення (репродукування) (п. 46 ч. 1 ст. 1); фонограма (п. 60 ч. 1 ст. 1); цифровий контент (п. 63 ч. 1 ст. 1). Правильним, на нашу думку, є вибір розробниками Проекту «місця розташування» визначень термінів (як відомо, вони можуть даватися на початку тексту, при першому використанні терміна, у примітках), оскільки це полегшує розуміння норм «насичених» цими термінами упродовж усього законопроекту. Завдання правового глосарію, з якого розпочинається Проект, полягає в тому, щоб дати визначення «оперативних» правових термінів, необхідних для подальшого конструювання законодавчих норм.

Водночас ми знаходимо визначення понять і впродовж тексту законопроекту. Так, у ч. 4 ст. 20 зазначено: «під вилученням розуміється...», «під повторним використанням розуміється...», у ст. 32 вказано, що під терміном «оригінал твору мистецтва» розуміється...». Такий підхід може зумовлювати певну неузгодженість.

²Наприклад, у Методичних рекомендаціях із підготовки та оформлення проектів законів України, нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, МНС та дотримання правил нормопроектної техніки, затверджених Наказом МНС від 10 грудня 2007 р. № 851, зазначено, що визначення термінів доцільно давати лише в законопроектах загального характеру й у тій частині законопроекту, де цей термін вживається вперше.

Оцінюючи правові дефініції у світлі вимог нормопроектної техніки, можна висловити певні міркування стосовно можливостей удосконалення окремих визначень. У п. 17 ч. 1 ст. 1 Проекту надано визначення терміна «ефірне мовлення» – «публічне сповіщення шляхом...»³. Серед переліку вимог до правових дефініцій [5, с. 215] є і така: формулювання визначень має бути коротким. Визначення терміна «ефірне мовлення» видається надто об'ємним. У ньому фактично закладено визначення ще одного терміна – «закодований сигнал».

У кількох визначеннях не дотримано вимогу, що полягає в тому, що дефініція не має містити терміни, які використовуються в понятті, що визначається. Наприклад: «*інформація* про управління правами – *інформація*, в тому числі...» (п. 20 ч. 1 ст. 1); «*публічне демонстрування аудіовізуального твору, фільму – публічне одноразове чи багаторазове представлення...*» (п. 43 ч. 1 ст. 1).

Серед недоліків дефініцій, які містяться в законопроектах, виділяють і такий, як визначення термінів, які пізніше в тексті нормативно-правового акта не використовуються. Певним чином схожа ситуація простежується і з дефініцією, що пропонується у п. 58: «Установа – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності». Термін «установа» ми знаходимо у ст. 4 Проекту. Практично у всьому проекті йдеться про центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності. Крім того, на рівні загальної теорії права установи та органи держави як елементи механізму держави розмежовуються. Установи (як відомо) – це державні організації, що виконують завдання та функції держави в гуманітарній сфері, органи ж держави є суб'єктами владних повноважень.

В епоху адаптації вітчизняного законодавства до стандартів міжнародного, насамперед європейського права, методологічне значення має ст. 2 Проекту, в якій наведено перелік нормативно-правових актів, що входять до законодавства України про авторське право і суміжні права. Йдеться про Конституцію України, Цивільний кодекс України, цей Закон (законопроект) та інші закони України, пов'язані зі сферою охорони авторського права і суміжних прав.

Як відомо, нині на рівні науки та юридичної практики термін «законодавство» розуміється по-різному. На цьому тлі своєрідним орієнтиром стосовно розуміння законодавства може бути визначення законодавства, надане у ч. 3 ст. 8 проекту Закону України «Про правотворчу діяль-

ність»: законодавство України – ієрархічна система нормативно-правових актів та міжнародних договорів України. Така інтерпретація відповідає ст. 9 Конституції України, відповідно до якої чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Аналіз показує, що норми Проекту базуються на засадах міжнародного права. Зокрема, в пояснювальній записці до Проекту зазначено, що нині сфера авторського права і суміжних прав потребує вдосконалення з врахуванням норм європейського законодавства. Чіткі обов'язки з імплементації певних положень права ЄС були взяті на себе Україною під час підписання Угоди про асоціацію. Про міжнародні договори України у сфері авторського права йдеться і у самому Проекті. У ч. 3 ст. 3 вказано, що суб'єктам авторського права і (або) суміжних прав, незалежно від їх громадянства, твори чи об'єкти суміжних прав яких оприлюднені на території іншої держави або не оприлюднені, але знаходяться в об'єктивній формі на території іншої держави, правова охорона надається відповідно до міжнародних договорів України. Ч. 4 цієї статті встановлює, що іноземці та особи без громадянства відповідно до міжнародних договорів чи на основі принципу взаємності мають однакові з громадянами України права, передбачені цим Законом. Ст. 4 Проекту серед функцій Установи та НОІВ у сфері охорони авторського права і суміжних прав передбачає аналіз стану застосування й дотримання національного законодавства і міжнародних договорів у сфері авторського права і суміжних прав.

Наведене дає підстави пропонувати включення до переліку нормативно-правових актів, що входять до законодавства України про авторське право і суміжні права, відповідні міжнародні договори України.

Вивчаючи статті Проекту, можна зауважити їхню змістовну «насиченість».

Можливо, саме це й зумовлює виникнення низки питань щодо окремих норм Проекту.

У ч. 4 ст. 4 Проекту наведено перелік *владних* повноважень у сфері охорони авторського права й суміжних прав, делегованих НОІВ. Серед них зазначені і такі: здійснення публікацій в офіційному бюлетені з питань охорони авторського права; здійснення міжнародного співробітництва у сфері правової охорони інтелектуальної власності і представлення інтересів України з питань охорони авторського права та суміжних прав у Всесвітній організації інтелектуальної власності та інших міжнародних організаціях відповідно до законодавства; інформування та надання роз'яснень щодо реалізації державної політики у сфері охорони авторського права та суміжних прав. У площині загальної теорії права, коли йдеться

³З метою недопущення плагіату наводимо лише перші слова аналізованої правової норми.

про владні повноваження, йдеться насамперед про право встановлювати загальнообов'язкові правила поведінки та приймати нормативно-правові акти. У переліку наведених повноважень НОІВ такого немає. Це радше організаційно-розпорядчі повноваження. До того ж не зовсім зрозуміло, чим ці повноваження за змістом відрізняються від наведених у ч. 5 цієї ж статті функцій НОІВ?

У ч. 6 аналізованої статті вказано, що НОІВ діє на підставі цього Закону, інших законів, актів центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, та статуту, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності. Виникає питання, про який статут йдеться.

У ч. 8 цієї статті зазначено, що для підготовки рекомендацій із питань, що належать до компетенції НОІВ, *орган* проводить наукові дослідження, залучає експертів та консультантів. Якщо цю статтю брати відособлено, то не зовсім зрозуміло, про який *орган* йдеться. Ч. 9 закріплює, що НОІВ очолює керівник, який призначається на посаду та звільняється з посади центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, хоча стаття має назву «Повноваження Установи та НОІВ у сфері охорони авторського права і суміжних прав»; і далі аналогічно по тексту.

Багато статей Проекту містять по кілька юридичних норм (нормативно-правових приписів), що вимагає їх чіткої структуризації та належного позначення структурних елементів. Констатуючи високий рівень дотримання структурних правил, можна висловити побажання детальнішої нумерації окремих статей Проекту. Зокрема, це стосується ч. 10 ст. 4, в якій у межах однієї частини (без виділення окремих пунктів, у формі абзаців) об'єднуються приписи, що визначають: представницький склад наглядової ради як наглядового органу НОІВ; суб'єкта його затвердження; те, що члени наглядової ради виконують свої обов'язки на громадських засадах; порядок обрання голови наглядової ради та його заступників; повноваження наглядової ради; її права; строк повноважень членів наглядової ради; підстави дострокового припинення повноважень члена наглядової ради; порядок та строки його заміщення; правові засади діяльності наглядової ради; форми роботи наглядової ради; суб'єкта організаційно-матеріального забезпечення діяльності наглядової ради. Для посилання на окремі положення цієї частини статті Проекту, напевно, треба рахувати абзаци, зокрема, в більшості приписів термін «наглядова рада» подається з малої букви, а в енногому абзаці Проекту сказано: «Формою роботи Наглядової

ради є засідання», тобто тут ця інституція починає іменуватися з великої букви.

Ст. 6 Проекту дає об'ємний перелік об'єктів авторського права – творів у галузі науки, літератури і мистецтва. Загалом наведено 17 позицій. Остання з них – інші твори. Оціночне поняття (дослідженню їх використання у Проекті присвячена окрема робота) «інші твори» робить цей перелік фактично невичерпним, що, з одного боку, є позитивним в умовах бурхливого розвитку людського інтелекту, а з іншого боку, ускладнить практичне застосування цієї статті щодо інших об'єктів, прямо не передбачених законом.

Ще серед фундаторів доктрини юридичної техніки існувала дискусія щодо мови права: правнича мова має бути мовою юристів чи мовою, доступною для всіх. Беручи до уваги проєктовані та чинні нормативні приписи, в яких закріплюється вимога точності, ясності та зрозумілості юридичних норм, можна припустити, що сучасна правнича мова повинна мати загальнодоступний характер. У цьому контексті стосовно окремих норм Проекту виникають певні зауваження, наприклад, щодо закріпленого ч. 6 ст. 40 Проекту положення: «Розміщення гіперпосилання...»⁴.

Негативною рисою багатьох вітчизняних проєктованих та чинних законодавчих актів є неналежне в них використання Прикінцевих та перехідних положень. М.О. Теплюк та О.І. Ющик звертають увагу на прийняття великої кількості законів України без перехідних чи кінцевих положень, а відповідно, і без вказівки про їхню чинність та темпоральну дію [6, с. 173]. У проєкті Закону України «Про авторське право і суміжні права» Прикінцеві та перехідні положення є. У п. 1 цієї складової частини Проекту вказано на момент набрання чинності, в п. 2 – на втрату чинності іншими законами, в п. 3 – правила застосування строків чинності авторського права та суміжних прав. Якщо позитивно оцінювати зазначені приписи, видається за можливе запропонувати окремі міркування щодо їх вдосконалення. Проєкт Закону України «Про правотворчу діяльність», що відображає сучасні доктринальні та й загалом правові позиції, закріплює такі правила: 1) прикінцеві положення мають встановлювати: порядок набрання чинності актом або його окремими положеннями; перелік нормативно-правових актів або їхніх окремих положень, що втрачають чинність; зміни, що вносяться до інших нормативно-правових актів (ст. 33 проєкту); 2) перехідні положення визначають дію нормативно-правового акта, етапи його виконання, порядок регулювання правовідносин, правовий статус суб'єктів правовідносин (ст. 34 проєкту). У проєкті Закону України «Про авторське

⁴З метою недопущення плагіату наводимо лише перші слова аналізованої правової норми.

право і суміжні права» відповідне розмежування та закріплення бажає бути кращим. Крім того, з огляду на лавину змін, що пропонується внести у зв'язку із прийняттям Проекту як закону до інших нормативно-правових актів, кількість положень стосовно темпоральної дії оновлених законодавчих норм необхідно суттєво розширити.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що проєкт Закону України «Про авторське право і суміжні права» (реєстраційний номер 5552-4 від 9 червня 2021 р.) є вагомим кроком у розвитку механізму вітчизняного юридичного забезпечення права інтелектуальної власності. Юридико-технічна оцінка Проекту дає підстави зазначити його високу якість та загалом відповідність вимогам й правилам нормопроектної техніки. Водночас детальний аналіз норм проєкту дав змогу запропонувати низку рекомендацій стосовно його удосконалення саме крізь призму особливостей нормотворчого інструментарію. Йдеться про використані у Проекті правові дефініції, загальні вимоги до змісту, його мовні та структурні характеристики. Проведене дослідження є певним внеском у процес науково-експертного оцінювання важливого законопроекту і може застосовуватись на практиці.

Література

1. Про авторське право і суміжні права : проєкт Закону України від 09 червня 2021 р. № 5552-4 *Верховна Рада України*: офіційний вебпортал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72188 (дата звернення 12.11.2021).
2. Шутак І.Д. *Юридична техніка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів*. Івано-Франківськ : Коло, 2013. 496 с.
3. Дашковська О. Правові дефініції як різновид нормативних приписів. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3 (70). С. 16–23.
4. Подорожна Т.С. *Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції*. Львів : ПАІС, 2009. 196 с.
5. Косович В.М. *Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти : монографія*. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. 576 с.
6. Теплюк М.О., Ющик О.І. *Введення в дію законів України : питання теорії та практики*. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 196 с.

Анотація

Косович В. М. Проєкт Закону України «Про авторське право і суміжні права»: юридико-технічний аналіз. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню можливостей удосконалення механізму законодавчого забезпечення права інтелектуальної власності в Україні з огляду на необхідність виконання нашою державою своїх міжнародних зобов'язань щодо захисту авторських прав. Об'єктом аналізу вибрано поданий на розгляд Верховної Ради України проєкт Закону України «Про авторське право і суміжні права» (реєстраційний номер 5552-4 від 9 червня 2021 р.).

Констатовано, що проєкт Закону України «Про авторське право і суміжні права» (Проєкт) є вагомим кроком у розвитку вітчизняної нормативно-правової бази у вказаній сфері відносин. Юридико-технічна оцінка Проекту дала підстави визначити його високу якість та загалом відповідність вимогам й правилам нормопроектної техніки. Водночас детальне вивчення норм Проекту дозволило запропонувати низку рекомендацій щодо його вдосконалення крізь призму особливостей нормотворчого інструментарію. Йдеться про використані в Проекті правові дефініції, загальні вимоги до змісту, його мовні та структурні характеристики.

Запропоновано внести зміни до преамбули Проекту, в якій фактично окреслено предмет правового регулювання закону. Преамбула – вступна частина закону, в якій можуть визначатись історичні передумови й обґрунтовуватись необхідність його прийняття, роз'яснюватись мета, окреслюватись основні завдання, які стоять перед ним тощо. Преамбула закону не може повторювати зміст інших його структурних складників.

Вказано на те, що у ст. 1 Проекту надається обґрунтоване визначення спеціальних термінів, наприклад: кабельна ретрансляція (п. 21 ч. 1 ст. 1); камкординг (п. 22 ч. 1 ст. 1); кардшейрінг (п. 23 ч. 1 ст. 1); попури (п. 34 ч. 1 ст. 1); постачальник послуг хостингу (п. 35 ч. 1 ст. 1); репрографічне відтворення (репродукування) (п. 46 ч. 1 ст. 1); фонограма (п. 60 ч. 1 ст. 1); цифровий контент (п. 63 ч. 1 ст. 1). Звернено увагу на недотримання в окремих випадках вимоги, згідно з якою формулювання визначень має бути коротким. Наприклад, дефініція терміна «ефірне мовлення» визначена надто об'ємною. У ній фактично закладено визначення ще одного терміна – «закодований сигнал». У кількох визначеннях не дотримано правило, за яким дефініція не має містити терміни, які використовуються в понятті, що визначається.

Аргументовано необхідність включення до переліку нормативно-правових актів, що входять до законодавства України про авторське право і суміжні права, вказаного у ст. 2 Проекту, відповідні міжнародні договори України.

Зазначено високий рівень дотримання у Проекті структурних правил. Висунено рекомендації щодо детальнішої нумерації окремих статей Проекту, зокрема ч. 10 ст. 4, в якій у межах однієї частини (без виділення окремих пунктів, у формі абзаців) об'єднуються різні нормативно-правові приписи.

Підсумовано, що вказане дослідження є певним внеском у процес науково-експертного оцінювання важливого законопроекту і може застосовуватись на практиці.

Ключові слова: авторське право, право інтелектуальної власності, нормопроектна техніка, вдосконалення проєктованих норм, якість проєкту закону.

Summary

Kosovych V. M. Draft Law of Ukraine on Copyright and Related Rights: legal and technical analysis. – Article.

The article is devoted to the study of the possibilities of improving the mechanism of legislative support of intellectual property law in Ukraine, based on the need to fulfill the international obligations of our state to protect copyright. The object of analysis is the draft Law of Ukraine on Copyright and Related Rights, submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine for consideration (registration number 5552-4 dated 09.06.2021).

It is stated that the draft Law of Ukraine on Copyright and Related Rights (the Draft) is an important step in the development of the domestic legal framework in this area of relations. Legal and technical evaluation of the Draft gave grounds to note its high quality and overall compliance with the requirements of rule-drafting technique. At the same time, a detailed study of the articles of the Draft allowed to offer a number of recommendations for its improvement through the prism of the peculiarities of rule-making tools. These are the legal definitions used in the Project, the general requirements for the content, its linguistic and structural characteristics.

It is proposed to amend the preamble of the Draft, which in fact outlines the subject of legal regulation of the law. The preamble is the introductory part of the law, which can define the historical preconditions and justify the need for its adoption, explain the purpose, outline the main tasks facing it, and so on. The preamble of the law cannot repeat the content of its other structural components.

It is pointed out that Article 1 of the Draft provides reasonable definitions of special terms, for example: cable retransmission (paragraph 21); camcording (paragraph 22); cardsharing (paragraph 23); potpourri (paragraph 34); hosting service provider (paragraph 35);

reprographic reproduction (reproduction) (paragraph 46); phonogram (paragraph 60); digital content (paragraph 63). Attention is drawn to some cases of non-compliance with the requirement that the wording of definitions should be short. For example, the definition of the term «broadcasting» seems too broad. In fact, it defines another term – «encoded signal». Several definitions do not follow the rule that the definition should not contain terms used in the defined term.

The necessity of inclusion of the relevant international agreements of Ukraine in the list of normative legal acts, forming the legislation of Ukraine on copyright and related rights, specified in Art. 2 of the Draft, is justified.

A high level of compliance with structural rules in the Draft was noted. Recommendations for more detailed numbering of individual articles of the Project, in particular, Part 10 of Art. 4, which combines different regulations within one part (without highlighting individual items, in the form of paragraphs), are proposed.

It is concluded that this study is a contribution to the process of scientific and expert evaluation of an important bill and can be used in practice.

Key words: copyright, intellectual property law, rule-drafting technique, improvement of projected norms, quality of draft law.

УДК 347.78
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.928>

О. С. Кочина

orcid.org/0000-0001-5625-8703

кандидат юридичних наук, доцент,

*доцент кафедри публічного та приватного права та процесу
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

ВИДИ ПОРУШЕНЬ АВТОРСЬКИХ ДОГОВОРІВ ТА ДОГОВОРІВ ПРО ПЕРЕДАЧУ СУМІЖНИХ ПРАВ

Постановка проблеми. В умовах активного розвитку сфері інтелектуальної власності договірне регулювання авторських та суміжних прав відіграє важливу роль. Договірна форма більше, ніж будь-яка інша, здатна забезпечити реалізацію й охорону як особистих, так і майнових прав суб'єктів авторського права та суміжних прав. Відповідає вона й інтересам іншої сторони, яка зацікавлена, наприклад, у гарантіях створення твору, зумовленого в замовленні, або в отриманні прибутку від реалізації права на використання твору, якого не мають інші особи. Крім того, в договірному регулюванні інтелектуальних відносин зацікавлене і суспільство, оскільки такий порядок стимулює творчу активність його членів і сприяє розвитку духовного багатства суспільства.

Аналіз судової практики свідчить, що нерідкими є випадки порушення авторських договорів та договорів про передачу суміжних прав, внаслідок чого авторам та суб'єктам суміжних прав завдається чимала шкода. У зв'язку з цим дослідження видів таких порушень та вироблення способів захисту прав суб'єктів інтелектуальної власності потребує підвищеної уваги.

Стан дослідження теми. Вибрана проблематика є малодослідженою вітчизняними науковцями. Варто виділити Т.М. Вахоневу, яка в контексті розгляду питань відповідальності за невиконання авторського договору визначає види порушень авторських договорів, але детально їх не розглядає. Дещо більшу увагу приділяють російські науковці такі, як А.П. Сергеев, С.А. Чернишева та інші. Питання порушень договорів про передачу суміжних прав взагалі залишаються недослідженими.

Метою статті є розгляд найбільш поширених способів порушень авторських договорів та договорів про передачу суміжних прав і з'ясування способів захисту суб'єктів авторського права і суміжних прав від цих порушень.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи наявну судову практику та особливості притягнення до відповідальності за невиконання різних видів авторських договорів, Т.М. Вахонева виділяє такі порушення авторського договору або відхилення від його умов: 1) неправильне оформ-

лення договору та включення до нього умов, які погіршують становище автора; 2) порушення умов, пов'язаних із предметом договору; 3) порушення умов, пов'язаних із реалізацією особистих немайнових та майнових прав авторів; 4) порушення умов, пов'язаних із визначенням способів та меж використання твору; 5) порушення різних видів строків авторського договору; 6) порушення договору щодо виплати авторської винагороди [1, с. 268].

Вважаємо, що зазначені види порушень притаманні також договорам про передачу суміжних прав. Отже, розглянемо кожне порушення більш детально.

1. Неправильне оформлення договору та включення до нього умов, які погіршують становище автора, виконавця, виробника фонограми, відеограми або організації мовлення. Як було зазначено вище, договори у сфері авторського права та суміжних прав за своєю юридичною природою є цивільно-правовими договорами, тому недотримання загальних вимог, встановлених Цивільним кодексом (далі – ЦК) України, фактично є порушенням не самого договору, а законодавства в цій сфері, що, як правило, має наслідком його недійсність. А з огляду на ч. 2 ст. 216 ЦК, якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною [2]. Як приклад відшкодування моральної шкоди, завданої недійсним договором, можна навести ситуацію, коли правочин укладається під впливом обману (ст. 230 ЦК): замовник твору шляхом усної домовленості навмисно вводить в оману автора щодо сплати великої суми винагороди за створений твір, але потім не виконує своєї обіцянки (нагадаємо, що Законом України «Про авторське право і суміжні права» не встановлена обов'язкова письмова форма щодо договору про створення об'єктів авторського права). Або ж, коли видавець із корисливою метою укладає договір на видання твору за рахунок коштів автора, завідомо знаючи про ліквідацію видавничої організації.

Крім того, відповідно до ч. 5 ст. 33 Закону України «Про авторське право та суміжні права»

умови договору, що погіршують становище автора (його правонаступника) порівняно зі становищем, встановленим чинним законодавством, є недійсними [3]. А згідно із ч. 1 ст. 27 ЦК правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, є нікчемним. Отже, сторони не мають змоги в договорі вказати на те, що в разі його невиконання чи неналежного виконання автор або суб'єкт суміжних прав не буде мати право на відшкодування заподіяної шкоди.

2. Порухення умов, пов'язаних із предметом договору. За своєю суттю таке правопорушення може бути вчинене лише автором, виконавцем, виробником фонограми та відеограми, організацією мовлення або їх правонаступниками, оскільки саме вони передають користувачу (замовнику) свої майнові права, що становлять предмет договору. Тобто неправомірні дії зазначених осіб щодо предмета договору можуть завдати шкоду користувачам майнових прав, наприклад, шляхом здійснення передачі прав, які їм не належать, або які вже були відчужені за договором про передачу виключних майнових прав.

З позиції порушення прав суб'єктів авторського права та суміжних прав варто говорити про порушення умов, пов'язаних з об'єктом договору, яким можуть бути твір, виконання, фонограма, відеограма, теле-, радіопередача.

О.П. Сергєєв звертає увагу на такий вид порушення, як пошкодження або втрата користувачем твору чи матеріального носія, на якому зафіксовано твір, що буде суттєвим порушенням у тих випадках, коли разом із твором чи матеріальним носієм втрачається і сам оригінальний твір. Псування, знищення чи втрата оригіналу картини, скульптури, твору декоративного мистецтва тощо, переданого для використання замовнику, надають автору право вимагати відшкодування витрат із реставрації твору (якщо це можливо) або оплати повної вартості оригіналу [4, с. 318]. На нашу думку, при такому правопорушенні висока вірогідність заподіяння автору або виконавцю моральних страждань та матеріальних збитків, що буде необхідною умовою для звернення до користувача з вимогою про їх відшкодування (компенсацію).

3. Порухення умов, пов'язаних із реалізацією особистих немайнових та майнових прав суб'єктів авторського права та суміжних прав. Незважаючи на те, що предметом цієї групи договорів є виключно майнові права, в процесі його виконання можуть порушуватися особисті немайнові права зазначених суб'єктів. Найбільш типовими порушеннями особистих немайнових прав є неправильне зазначення імені автора, тобто автор виявив бажання оприлюднити твір під псевдонімом, а видавництво опублікувало його під справжнім ім'ям автора, або ж незазначення

імені автора чи виконавця виробником фонограми на носії запису або його упаковці, перекручування або спотворення твору, коли може бути заподіяна шкода честі та гідності автора тощо.

О.П. Сергєєв зазначає, що нерідко в процесі використання твору замовник порушує належне автору право на захист твору від спотворення, зокрема, вносить без погодження з автором зміни у твір, доповнює його додатковими елементами (коментарями, алфавітно-предметними покажчиками, ілюстраціями і т. д.). Більшість авторських договорів не встановлюють за це порушення будь-яких додаткових санкцій порівняно з тими заходами захисту, які охороняють вказане право авторів незалежно від договору. У цих умовах автор може вимагати від користувача усунення виявленого порушення, відновлення цілісності твору, публікації повідомлення про порушення права, припинення використання твору в спотвореному вигляді тощо [4; с. 319].

Вважаємо, що з метою забезпечення дотримання користувачами особистих немайнових прав суб'єктів авторського права та суміжних прав, доцільно в договорах передбачати способи захисту порушених прав, у тому числі у вигляді відшкодування моральної шкоди.

Що ж стосується порушення майнових прав зазначених суб'єктів, то в разі передачі договором виключних майнових прав, користувачі не можуть перешкоджати авторам, виконавцям, виробникам фонограм та відеограм, організаціям мовлення та їх правонаступникам розпоряджатися своїми майновими правами на власний розсуд та передавати їх третім особам.

Крім того, користувачі майнових прав не вправі передавати третім особам права на використання твору або об'єкта суміжних прав третім особам без дозволу на те автора або суб'єкта суміжних прав, якщо таке право не передбачено договором. Якщо в договорі не встановлені спеціальні санкції за такі порушення, автор або суб'єкт суміжних прав можуть захистити свої права за загальними нормами цивільного законодавства, наприклад, наряду з вимогою про відшкодування всіх заподіяних збитків вимагати від порушника компенсації моральної шкоди.

4. Порухення умов, пов'язаних із визначенням способів та меж використання твору. З боку користувача такі порушення можуть відбуватися в разі передання за авторським чи суміжним договором виключних прав і можуть полягати в неправомірному використанні твору (виконання, фонограми, відеограми, телепрограми) тим способом, який не зумовлений договором або в тій частині, яка не дозволена чи не передбачена договором.

5. Порухення різних видів строків авторського та суміжного договору. Згідно із ч. 2 ст. 33

Закону України «Про авторське право і суміжні права» строк дії авторського договору є істотною його умовою. Доречно припустити, що він є також істотною умовою договорів про передачу майнових суміжних прав. Загальний строк дії договору є обов'язковим, оскільки дає змогу визначити період, протягом якого користувач, що отримує майнові права, може їх вільно використовувати.

На практиці виникають випадки, коли автори не приділяють належної уваги строку дії договору, у зв'язку з цим подають позовні заяви про захист своїх начебто порушених майнових прав. Бувають ситуації, коли видавці умисно здійснюють перевидання твору після закінчення строку дії авторського договору без отримання на те згоди автора.

Отже, строк дії договору – це ще одна умова, на яку відчужувач майнових прав (автор або суб'єкт суміжних прав) має обов'язково звертати увагу, адже через неоднозначне її розуміння може виникнути хибна думка про порушення майнових прав. А також це дасть зазначеним особам змогу контролювати незаконні дії набувачів майнових прав, які можуть продовжувати ними користуватися після закінчення строку дії договору.

6. Порушення договору щодо виплати авторської винагороди. Розмір і порядок виплати авторської винагороди є істотною умовою авторського договору. Згідно з абз. 2 ч. 2 ст. 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» авторська винагорода має визначатися в договорі у вигляді відсотків від доходу, отриманого від використання твору, або у вигляді фіксованої суми чи іншим чином.

Порушення права на авторську винагороду може здійснюватися в абсолютно різних формах: 1) відмова від виплати винагороди; 2) затримання виплати винагороди; 3) зменшення розміру винагороди при скороченні обсягу твору; 4) виплата гонорару, нижчого за мінімальні ставки, що визначаються Кабінетом Міністрів України; 5) неправильний розрахунок авторського гонорару тощо [5; с. 77–78].

Варто також звернути увагу на особливості правового регулювання відносин із приводу виплати винагороди у сфері суміжних прав. За ст. 43 Закону України «Про авторське право та суміжні права» допускається використання з комерційною метою без згоди виробників фонограм (відеограм), фонограм (відеограм), і виконавців, виконання яких зафіксовані в цих фонограмах (відеограмах), але з виплатою винагороди. Виплата такої винагороди відбувається на підставі договору про виплату винагороди за використання опублікованих із комерційною метою фонограм, відеограм, їх примірників та зафіксованих у них виконань, який укладається між Уповноваженою організацією колективного управління (далі – організація) та суб'єктом комерційного використання.

Таким чином, вагому роль у захисті майнових прав авторів та суб'єктів суміжних прав, у тому числі і права на винагороду, відіграють організації колективного управління, які діють на підставі укладених, з одного боку, договорів про колективне управління майновими правами суб'єктів авторського права і суміжних прав, а з іншого – договорів з особами, які використовують об'єкти авторського права і суміжних прав.

Висновки. Отже, найбільш поширеними видами порушень авторських договорів та договорів про передачу суміжних прав є неправильне оформлення договору та включення до нього умов, які погіршують становище автора, виконавця, виробника фонограм, відеограм або організації мовлення, порушення умов, пов'язаних із предметом договору, порушення умов, пов'язаних із реалізацією особистих немайнових та майнових прав суб'єктів авторського права та суміжних прав, порушення умов, пов'язаних із визначенням способів та меж використання твору, порушення різних видів строків авторського та суміжного договору, порушення договору щодо виплати авторської винагороди. Для того щоб максимально захистити права авторів та суб'єктів суміжних прав, доцільно в договорах передбачати способи захисту порушених прав, зокрема у вигляді відшкодування моральної шкоди.

Література

1. Вахонєва Т.М. Авторське право і суміжні права в Україні : навчальний посібник. Київ : ВД «Дакор», 2016. 564 с.
2. Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 року № 435-IV (з под. змінами і доп.) / Верховна рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 35.
3. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII / Верховна рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.
4. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учебник. Изд. 2-е, переработанное и дополненное. Москва : ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2001. 752 с.
5. Чернышева С.А. Авторский договор в гражданском праве России. Москва : Гардарика, 1996. 104 с.

Анотація

Кочина О. С. Види порушень авторських договорів та договорів про передачу суміжних прав. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню найбільш поширених видів порушень авторського договору та договорів про передачу суміжних прав, які трапляються на практиці. Першим із них є неправильне оформлення договору та включення до нього умов, які погіршують становище автора та суб'єкта суміжних прав. Зазначені договори за своєю юридичною природою є цивільно-правовими договорами, тому недотримання загальних вимог, встановлених Цивільним кодексом України, фактично є порушенням не самого договору, а законодавства в цій сфері, що, як правило, має наслідком його недійсність.

Порушення умов, пов'язаних із предметом договору, пов'язане із здійсненням передачі прав, які їм не належать, або які вже були відчужені за договором про передачу виключних майнових прав. Порушення умов, пов'язаних із реалізацією особистих немайнових та майнових прав авторів та суб'єктів суміжних прав. Найбільш типовими порушеннями особистих немайнових прав є неправильне зазначення імені автора, незазначення імені автора чи виконавця виробником фонограми на носії запису або його упакувці, перекручування або спотворення твору тощо. Порушення майнових прав найчастіше відбувається в процесі передачі договором невиключних майнових прав.

Також доволі поширеними порушеннями є порушення різних видів строків авторського та суміжного договору. Він є істотною умовою зазначених договорів та дає змогу визначити період, протягом якого користувач, який отримує майнові права, може їх вільно використовувати. Порушення можуть стосуватися і виплати авторської винагороди. Вона також є істотною умовою авторського договору і має визначатися у вигляді відсотків від доходу, отриманого від використання твору, у вигляді фіксованої суми чи іншим чином.

Для того щоб максимально захистити права авторів та суб'єктів суміжних прав, доцільно в договорах передбачати способи захисту порушених прав, зокрема у вигляді відшкодування моральної шкоди.

Ключові слова: авторський договір, договір про передачу суміжних прав, порушення договору, строк авторського договору, авторська винагорода, відшкодування шкоди.

Summary

Kochina O. S. Types of violations of copyright agreements and agreements on the transfer of related rights. – Article.

The article is devoted to the study of the most common types of violations of copyright and agreements on the

transfer of related rights that occur in practice. The first is the incorrect execution of the contract and the inclusion of conditions that worsen the position of the author and the subject of related rights. These agreements by their legal nature are civil law agreements, so non-compliance with the general requirements established by the Civil Code of Ukraine is in fact a violation not of the agreement itself, but of legislation in this area, which usually results in its invalidity.

Violations of the terms of the subject of the contract are usually related to the transfer of rights that do not belong to them or that have already been alienated under the contract on the transfer of exclusive property rights. Violation of the conditions related to the realization of personal non-property and property rights of authors and subjects of related rights. The most typical violations of personal non-property rights are incorrect indication of the author's name, failure to indicate the name of the author or performer by the producer of the phonogram on the recording medium or its packaging; distortion or distortion of the work, etc. Violation of property rights most often occurs when the contract transfers non-exclusive property rights.

Also quite common violations are violations of various types of terms of copyright and related agreements. It is an essential condition of these agreements and provides an opportunity to determine the period during which the user who acquires property rights can freely use them. Violations may also relate to the payment of royalties. It is also an essential condition of the copyright agreement and should be determined as a percentage of income from the use of the work, in the form of a fixed amount or otherwise.

In order to maximally protect the rights of authors and subjects of related rights, it is advisable to provide in the contracts ways to protect violated rights, including in the form of compensation for non-pecuniary damage.

Key words: copyright agreement, agreement on transfer of related rights, breach of agreement, term of copyright agreement, author's remuneration, damages.

УДК 346.9+349.6
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.929>

А. І. Лига
orcid.org/0000-0002-5171-747X
провідний економіст

*Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»*

РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛЕЙ СПОЖИВАННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ОМАНЛИВІЙ ГОСПОДАРСЬКІЙ ПРАКТИЦІ “GREENWASHING”

Постановка проблеми. Сьогодні у сфері екологічної безпеки переважно виділяють три основних типи походження екологічних загроз.

До них відносять загрози від матеріального виробництва, від нераціональних моделей споживання та з боку безвідповідального (недостатньо відповідального) поводження з відходами.

При цьому навіть побіжний аналіз вітчизняних наукових праць, нормативно-правових актів та рішень органів влади дозволяє зробити висновок, що основна їх частина спрямована на врегулювання питань матеріального виробництва та поводження з відходами.

Питання раціонального споживання вочевидь розглядається як другорядне, переважно з позиції екологічної освіти та інформування споживачів, а також екологічного та органічного маркування. З такою другорядністю важко погодитись якщо враховувати формулювання загальновідомого економічного закону про те, що «попит народжує пропозицію». Значення свідомого споживчого вибору та попит на екологічно нейтральні товари впливає і на виробництво, і на відходи, тому є ключовим для розв'язання екологічних проблем.

Попри те, що екологічне (природоохоронне) законодавство враховує важливість раціонального споживання, екологічної освіти та інформування споживачів, ці положення переважно лишаються декларативними, адже не підкріплюються ані реальними механізмами їх реалізації, ані належною відповідальністю за їх порушення. Вітчизняне природоохоронне законодавство переважно концентрується на питаннях прямої шкоди природі та здоров'ю людей, тоді як непрямій шкоді від омани споживачів щодо екологічних характеристик продукції уваги майже не приділяється.

Особливо це актуально в контексті недостатнього запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing”, яка не тільки завдає необґрунтованих економічних втрат екологічно свідомим споживачам, але і підриває їх довіру до екологічного та органічного маркування та врешті решт до всього ринку «екологічних» товарів.

Відповідно, це знищує матеріальну основу для розвитку та вдосконалення екологічного та орга-

нічного виробництва, створюючи проблеми зі збутом продукції. Адже підприємства, що залучені до такого виробництва, природно несуть значно більші витрати для її виготовлення порівняно з тими, що використовують оманливу практику, тому не можуть конкурувати за ціною, але через зневіру споживачів до ринку вони втрачають переваги, які дає екологічність у просуванні товарів на ринок.

Отже, така непряма за своєю суттю шкода може мати наслідки для екологічної безпеки, вищі за пряму шкоду, оскільки вона руйнує суспільний запит на екологічні товари.

Важливість запобігання нераціональному споживанню та загроз ринку екологічних товарів з боку оманливої господарської практики “greenwashing” визначає необхідність дослідження проблеми з'ясування можливості правозастосування українського природоохоронного законодавства в вищезазначеному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками проблематиці раціоналізації моделей споживання та запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing” були присвячені роботи низки науковців.

Так, дослідженню енергетичної моделі сталого споживання теплової енергії було присвячено роботу К.О. Братковської, яка вважає, що «енергетична модель сталого споживання має відбивати принципи організації ринку теплової енергії і виділяти зони з мінімальними інтегральними витратами на теплопостачання». Це, на її думку, дозволить «споживачам теплової енергії досягнути енергоефективності та вплинути на окремих виробників для підвищення ефективності їх функціонування» [1].

Колектив авторів А.В. Лесь, А.В. Ращенко, В.О. Смаглій у статті «Відповідальне споживання в умовах сталого розвитку» обґрунтували концептуальні засади сталого споживання, умовно розподілив їх на три блоки: харчування, ресурси у побуті, шопінг та поводження з відходами [2].

Автори статті «Використання грінвошингу як технології екологізації бізнесу: поняття, детермінанти та драйвери» О.Ф. Грищенко та Є.О. Голишева визначили, що “greenwashing” – виступає

чинником, що здатний обмежувати процес побудови у споживачів шаблонів екологічно свідомої поведінки та значно спотворює факти у процесі прийняття споживачьких рішень. У масиві інформації про продукти та послуги споживачі повинні не тільки оцінити всі їх переваги та недоліки, а й розпізнати неправдиві твердження та необґрунтовані претензії. За таких умов деякі компанії активно інвестують в екологічний імідж, упроваджуючи екологічні ініціативи, та запроваджують екологічні тренди, а інші компанії зосереджуються тільки на заявах, щодо екологічності без жодного практичного підґрунтя». Також у статті автори визначили кілька основних типів комунікацій за критерієм імплементації екологічного звернення практики “greenwashing” та сутність екологічних претензій (позовів) до таких практик [3].

У статті S. B. Fiialka “Greenwashing in communication with consumers on the ukrainian market” були досліджені та проаналізовані заяви про екологічність товарів на українському ринку, зробивши висновки, що наявні заяви на українському ринку свідчать про перевагу застосування практик Greenwashing над дійсно екологічно нейтральними товарами [4].

Результати аналізу Т. Пимоненко, О. Люльов, Л. Люльова, наведені в статті “Marketing instruments to promote green investment: declining greenwashing”, показали, що одним з факторів, які обмежують ефективність промоції зелених інвестицій, є використання оманливої практики “greenwashing”. У дослідженнях “greenwashing” визначається, як розрив між двома поведінками: найнижчим рівнем зеленої ефективності та декларацією зеленого іміджу. На думку авторів, з метою розвитку зеленого бренду країни, використання практики “greenwashing” повинно бути мінімізовано через контроль державних органів [5].

М.К. Михайлуца, Н.О. Дугієнко в статті «Зелені інвестиції через зелені облігації» розвинули думку необхідності формування національних стандартів та інструкцій із «зеленого» маркування задля запобігання оманливій практиці “greenwashing”. Так, вони наголошують, що у світі виникла необхідність розробки GBP (Принципи зелених облігацій). Це добровільні керівні процедурні принципи, призначені для широкого використання ринком, які рекомендують прозорість і розкриття інформації, а також сприяють екологічній чесності і результативності (integrity) ринку через використання національних правил і стандартів із «зелених» облігацій, а також стандартів бухгалтерського обліку та звітності з перевірки облігаційного випуску на “greenwashing” [6].

Також вважаю доцільним використати результати власних досліджень за вказаною тематикою, викладені в статтях «Потенціал применения системы защиты прав потребителей для обеспе-

чения экологической безопасности города» [7], «Розв’язання проблем з екологічної безпеки, в актах міжнародного права у сфері захисту прав споживачів», а також «Проблеми екологізації господарського права: в контексті усунення оманливої господарської практики “greenwashing”».

Визнаючи важливість та актуальність вищезазначених наукових праць у контексті визначених у них цілей, слід зауважити, що питання дослідження українського законодавства на предмет законодавчого забезпечення раціоналізації моделей споживання та запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing” розкрито в них недостатньо, тому потребує більш ґрунтовного дослідження.

Мета статті – дослідити законодавче забезпечення впровадження раціональних моделей споживання та запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing” в українському природоохоронному законодавстві, запропонувати практичні рекомендації їх правозастосування та вдосконалення.

Ця мета передбачає досягнення таких цілей:

1. Визначення основних завдань для законодавства в контексті забезпечення розвитку раціональних моделей споживання та запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing”;
2. Дослідження вмісту основних природоохоронних нормативно-правових актів України на предмет їх впливу на ліквідацію загроз з боку нераціонального споживання;
3. Визначення можливості правозастосування українського законодавства в контексті вищезазначених завдань, а також органів влади, що уповноважені на їх вирішення.
4. Зробити висновки щодо основних недоліків законодавства в контексті зазначеної мети та надати пропозиції щодо їх усунення.

Результати дослідження. Для визначення завдань, що має вирішувати законодавство в контексті забезпечення розвитку раціональних моделей споживання, слід звернути увагу на джерела формування нераціонального споживання.

Головним джерелом є стара економічна концепція індустріального суспільства, яка в центр уваги ставила не потреби суспільства, а потреби матеріального виробництва.

Під час промислової революції 18–19 століть існувала економічна теорія, оформлена у «закон Ж.Б. Сэя», що саме «пропозиція породжує попит». Вважалось, що суспільство в будь-якому разі купить усе, що йому запропонує ринок. На початковому етапі ця теорія не суперечила дійсності, адже в доіндустріальну епоху існував істотний дисбаланс між реальними потребами суспільства та можливостями матеріального виробництва. Ручне виробництво просто фізично було неспроможне задовольнити потреби всіх споживачів у

основних товарах та послугах, отже, головною перешкодою для тотального дефіциту в ту епоху була ціна товару та рівень добробуту громадян, який (для більшості) лишався на вкрай низькому рівні. Заміна ручного труда машинним зняла проблему насичення ринку достатньою для споживачів кількістю товарів, а її обсяги та інновації дозволяли істотно та постійно знижувати ціну, роблячи бажані товари та послуги доступнішими. Також постійно підвищувався рівень доходів населення, а оновлення виробництва та товарного асортименту викликало природно стабільний, чимраз вищий попит у населення. Тому характерною особливістю для тієї епохи стала поява нераціонального виробництва, коли суб'єкти господарювання орієнтувались не на реальні потреби суспільства, а на свої власні економічні прагнення. Але у другій чверті 20 сторіччя «закон Ж.Б. Сея» перестав діяти, адже рівень доходів населення істотно зріс та дозволив задовольнити реальні потреби споживачів. Суспільство перейшло до процесу накопичення, знизилась циркуляція фінансів, виникла криза перевиробництва, яка вилилась у «велику депресію».

Пояснення її причини знайшов Д.М. Кейнс, який сформував новий економічний закон, відповідно до якого «попит породжує пропозицію». Але індустріальна ідеологія того часу не змогла пристосувати інтереси виробництва до реальних потреб людей. Отже, було винайдено рішення у штучному стимулюванні попиту через створення штучних потреб та бажань у людей, розвитку практик споживчого кредитування, постійної зміни моди, використання оманливої реклами та недостовірної інформації для споживачів, штучного заниження якості та старіння товарів тощо.

На початку 70-х років, з розвитком громадянського суспільства, індустріальна ідеологія почала відмирати і їй на зміну стала приходити нова постіндустріальна ідеологія, де на перше місце стали виходити реальні потреби людини, захист її інтересів та ліквідація негативного впливу на навколишнє середовище. В процесі її розвитку сформувався «консюмеризм», завдання якого значною мірою збігаються з завданнями, що ставляться для охорони навколишнього середовища. Сьогодні «консюмеризм» стоїть на ідеології «зеленого та раціонального споживання», що ставить його у пряму опозицію до «штучного консюмеризму», створеного у індустріальному суспільстві для стимулювання нераціонального попиту, і який сповідує ідеологію «оніоманії» як залежності від процесу постійних нераціональних покупок.

Штучне розуміння «консюмеризму» з'явилося приблизно в середині 20 сторіччя, коли, прикриваючи справжню причину надмірного споживання та нераціонального (хижацького)

використання ресурсів у сучасній економіці, Джон Бугас, віце-президент «Ford Motor Company» у 1955, ввів термін «консюмеризм» замість «капіталізму», щоб краще описати американську економіку). На його думку, «це мало вирвати килим з-під недружніх критиків, які так довго і голосно лаялися на капіталізм. Чомусь я просто не можу уявити, як вони кричать: «Геть споживачів!» [8].

Таким чином, основна причина нераціонального споживання полягає не стільки в нераціональних прагненнях споживачів до купівлі зайвих товарів, скільки в діяльності недобросовісних суб'єктів господарювання, що стимулюють нераціональність споживання.

Відповідно, заходи, спрямовані на зменшення практик нераціонального споживання, повинні спрямовуватись не тільки на виправлення нераціональної споживчої поведінки, але і на усунення з ринку недобросовісних господарських практик, які таку поведінку заохочують.

Розуміння необхідності кореляції підходів для боротьби з нераціональним споживанням можна виявити, якщо проаналізувати зміни у відповідній політиці ЄС.

До недавнього часу політика на рівні ЄС, орієнтована на боротьбу з нераціональним споживанням, була зосереджена на використанні інформаційних інструментів політики, щоб спробувати вплинути на нераціональну поведінку споживачів.

Для раціоналізації споживання до недавнього часу використовувались тільки засоби впливу на поведінку споживачів:

1. Екологічна та споживча освіта та просвіта;
2. Проведення кампаній з підвищення обізнаності споживачів щодо наслідків їх вибору;
3. Залучення агентів впливу на споживчу поведінку;
4. Впровадження екологічних критеріїв державних закупівель;
5. Інформаційне забезпечення споживачів, з наданням їм повної, своєчасної та достовірної інформації про продукцію;
6. Екологічне та органічне маркування товару.

Така політика безумовно дала свої результати з формування екологічного запиту до продукції з боку споживачів, але насправді мала недостатньо доказів того, що покращена інформація про екологічні показники продукції, зокрема екологічні маркування, призводить до реальних змін у купівельній поведінці, не кажучи вже про необхідний масштаб таких змін.

Отже, сьогодні політика ЄС змінюється також у бік стимулювання суб'єктів господарювання до зміни старої індустріальної капіталістичної логіки, що надає пріоритет ціні перед якістю, екологічністю та довговічністю продукції [9]. В результаті посилюються заходи державного та недержавного контролю (нагляду) за

недобросовісним бізнесом та відповідальність за вчинення правопорушень.

Таким чином, для раціоналізації споживання додалися засоби впливу на поведінку суб'єктів господарювання потрібно вжити таких заходів:

1. Гармонізація та верифікація «зелених заяв» на внутрішньому ринку.

2. Стандартизація вимог екологічного або органічного маркування продукції за визначеними у законодавстві процедурами, верифікація та перевірка її відповідності, а також гарантія відповідальності за неналежне або оманливе екологічне або органічне маркування;

3. Підвищена увага до оманливих заяв у рекламі та маркетингу, їх перевірка та встановлення чіткої відповідальності.

4. Підвищення прозорості діяльності та звітності суб'єктів господарювання;

5. Заборони штучного старіння, та запровадження заходів спрямовані проти «швидкої моди» та інших практик, що перешкоджають довговічному використанню продукції;

6. Підвищення ролі практик екологічної корпоративної відповідальності та саморегулювання, долучення до екологічних стандартів;

7. Заходи сприяння суб'єктам господарювання які комплексно переглядають свою практику закупівель, виробництва, продажу та утилізації продукції;

8. Сприяння бізнес-моделям споживчої кооперації через поширення нової специфічної підприємницької форми, яка ставить реальні інтереси споживачів в основу господарської структури діяльності;

9. Посилення державного нагляду та впливу на ринок щодо виявлення та усунення з ринку оманливих господарських практик “greenwashing”;

10. Долучення до нагляду за ринком недержавних інститутів (споживачі, профспілки, організації громадянського суспільства, асоціації бізнесу або навіть інші суб'єкти господарювання, постраждалі від недобросовісної екологічної конкуренції) [10];

11. Встановлення адекватної (з нівелювальним економічним ефектом, залежно від розміру правопорушення) відповідальності за використання оманливої практики “greenwashing”.

Таке посилення контролю та відповідальності стало особливо актуальним у контексті поширення оманливих та недобросовісних практик, які зростають відповідно до зростання екологічних запитів споживачів через використання оманливої практики “greenwashing”.

У статтях О.Ф. Грищенко та Є.О. Голишева «Використання грінвошингу як технології екологізації бізнесу: поняття, детермінанти та драйвери» [3] та А.І. Лига «Проблеми екологізації господарського права: в контексті усунення оман-

ливої господарської практики “greenwashing” достатньо ретельно було визначено основні прояви відповідної оманливої практики, які також називають «сім гріхів грінвошингу» [9].

Не зупиняючись на їх переліченні, варто зазначити, що загалом така практика може бути частково або повністю оманливою, надаючи нібито екологічній продукції відсутніх характеристик чи намагаючись значно завищити незначний екологічний ефект, відвертаючи увагу від значних неекологічних (або шкідливих) аспектів продукції.

Для виявлення та усунення з ринку оманливої господарської практики “greenwashing” використовують аналіз «зелених заяв» суб'єктів господарювання на відповідність екологічним цілям, які полягають у:

- 1) пом'якшенні наслідків зміни клімату;
- 2) адаптації до кліматичних змін;
- 3) стійкому використанню та охороні водних та морських ресурсів;
- 4) переходу до циркулярної економіки;
- 5) запобіганню та контролю забруднення;
- 6) захисті та відновленні біорізноманіття та екосистем.

На підставі цих екологічних цілей розроблено такі критерії, що характеризують виробництво кліматично нейтральної, екологічно стійкої та ресурсоефективної продукції:

(а) продукція вносить суттєвий внесок у досягнення однієї або кількох екологічних цілей;

(б) не завдає значної шкоди жодній з екологічних цілей;

(в) здійснюється з дотриманням мінімальних гарантій, встановлених законодавством щодо екологічно безпечної продукції;

(г) відповідає технічним критеріям перевірки, встановленим законодавством.

Невідповідність продукції вищезазначеним критеріям та екологічним цілям, за наявності у суб'єктів господарювання «зелених заяв» щодо такої продукції, дозволяє ідентифікувати оманливу господарську практику “greenwashing” та вжити низку господарських та адміністративно-господарських санкцій. При цьому за заведеною в законодавстві ЄС практикою розмір таких санкцій має повністю нівелювати можливість отримання будь-якого прибутку від оманливої діяльності [9].

Таким чином, для раціоналізації споживання та запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing” сучасне законодавство має врегульовувати механізми правозастосування для всіх 17 зазначених вище засобів впливу на поведінку як споживачів, так і суб'єктів господарювання.

Отже, проаналізуємо вітчизняне екологічне законодавство в цьому контексті.

До основних природоохоронних законодавчих актів України належать: Лісовий кодекс України,

Водний кодекс України, Земельний кодекс України, ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ЗУ «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року», ЗУ «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», ЗУ «Про екологічну мережу України», ЗУ «Про екологічний аудит», ЗУ «Про охорону земель», ЗУ «Про питну воду та питне водопостачання», ЗУ «Про відходи», ЗУ «Про екологічну експертизу», ЗУ «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», а також Закони про ратифікацію низки міжнародних конвенцій (зокрема, ЗУ «Про ратифікацію Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату») тощо.

Але щодо їх впливу на ліквідацію загроз з боку нераціонального споживання товарів та запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing” певний вплив мають лише деякі з них.

Отже, до таких актів слід віднести: ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ЗУ «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року», ЗУ «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції».

Відповідно до ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» до завдань законодавства про охорону навколишнього природного середовища, визначених у статті 1, належать завдання щодо регулювання відносин у галузі використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище.

Попри загальність цього формулювання, очевидно, що вона спрямована на наслідки з боку матеріального виробництва, а не наслідки з боку нераціонального споживання.

Серед визначених у статті 3 зазначеного Закону принципів охорони навколишнього природного середовища в контексті нераціонального споживання без застережень можна застосувати лише принцип щодо «формування у населення екологічного світогляду».

Подібну ситуацію можемо знайти, досліджуючи статтю 9 щодо екологічних прав громадян України. Лише пункт (в) містить згадку щодо необхідності раціонального і комплексного використання природних ресурсів. Але його спрямовано не на раціоналізацію споживання з боку населення, а на раціоналізацію матеріального виробництва.

Так само контроль за раціональністю використання природних ресурсів у контексті мате-

ріального виробництва визначено у завданнях Центрального органу виконавчої влади в цій сфері. Про це свідчить аналіз Положення про Державну екологічну інспекцію України, де питання нераціонального споживання, обмеження та запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing” не входять до його компетенції.

Повертаючись до екологічних прав громадян, визначених у статті 9 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», можна відмітити деякі з прав, за умови їх доповнення якими можна було застосувати до врегулювання питань цього дослідження, зокрема:

Пункт (е) щодо вільного доступу до екологічної інформації доповнити вимогами щодо її повноти, своєчасності та достовірності.

Пункт (ж) щодо права на одержання екологічної освіти доповнити положеннями гарантій такої освіти у період навчання та подальшої просвіти впродовж життя, а також посиленнями на нормативні акти, що визначають критерії такої освіти;

Зміст пункту (л) статті 68 щодо відповідальності за відмову у наданні своєчасної, повної та достовірної інформації, а також за фальсифікацію відомостей щодо стану навколишнього природного середовища, джерел забруднення, стану екологічної обстановки чи захворюваності населення [11] доцільно розширити в контексті запобігання нераціональному споживанню та оманливій господарській практиці “greenwashing”.

Також аналіз пунктів (з) (и) статті 9 та статей 10, 11, 15, 68 свідчить про їх спрямованість на відшкодування прямої шкоди, заподіяної здоров'ю та майну громадян внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище. Отже, за відсутності змін, що врахують непряму шкоду від оманливих практик через фіктивні екологічні заяви, що призводять до нераціонального вибору споживачів та підривають їхню довіру до ринку екологічних товарів, руйнуючи чесну конкуренцію, а також аналіз Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» дозволяє зробити висновок про слабку можливість для застосування його норм у контексті розв'язання проблеми цієї статті.

Цей Закон виключно орієнтовано на протидію прямій шкоді природному середовищу життю і здоров'ю людей, завданої матеріальним виробництвом.

Але в контексті цього дослідження вказаний закон дозволяє впливати на окремі аспекти матеріального виробництва через проголошення в статті 3 необхідності формування у населення екологічного світогляду.

Також серед екологічних прав громадян проголошено право на екологічну освіту та право на доступ до частини екологічної інформації без вимог до її достовірності та встановлення відповідальності за їх порушення.

Але загалом можемо зробити висновок, що вищезазначений Закон слабо пристосований для протидії нераціональному споживанню та оманливій практиці “greenwashing”.

Недоліки Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» є вищезазначеному контексті повністю продубльовано в «Положенні про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614.

Зміст цього положення свідчить про те, що Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України ані на рівні формування політик, ані на рівні визначення завдань Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України не розглядає питання раціоналізації споживання продукції (крім завдання раціоналізації використання ресурсів суб'єктами господарювання), екологічної освіти та просвіти, гармонізації, верифікації та нагляду за «зеленими заявами» на ринку екологічних товарів, координації діяльності органів влади, наукових та освітніх установ та громадського сектора та низки інших питань, що має значення для формування моделей раціонального споживання та запобігання оманливим практикам “greenwashing”.

Аналіз Закону України «Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року» свідчить про більшу його пристосованість до кола питань, що досліджується.

Зокрема, в розділі першому зазначено, що першопричинами екологічних проблем України, зокрема, є:

- низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти;
- незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення;
- підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності;
- неврахування наслідків для довкілля у законодавчих актах;
- неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Мету державної екологічної політики в Законі пропонується досягати через запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України та збалансованого природокористування.

Серед визначених у Законі принципів реалізації засад державної екологічної політики виділя-

ються наступні принципи, що впливають на раціоналізацію споживання та запобігання оманливій практиці “greenwashing”:

- участь громадськості у формуванні державної політики;
- дотримання екологічних прав громадян;
- заохочення до ведення екологічно відповідального бізнесу та екологічно свідомої поведінки громадян;
- запобігання екологічній шкоді;
- міжнародна співпраця та євроінтеграція.

До основних інструментів реалізації державної екологічної політики віднесено:

- межсекторальне партнерство та залучення зацікавлених сторін (органи державної влади та органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, приватний сектор, науковці, громадськість);
- інформування та комунікація сприятимуть підвищенню рівня обізнаності громадськості про принципи та методи сталого споживання і виробництва, захисту довкілля;
- технічне регулювання та облік у сфері охорони навколишнього природного середовища, для впровадження науково обґрунтованих та безпечних для навколишнього природного середовища і здоров'я населення вимог до процесів, товарів та послуг, які відповідатимуть європейським нормам/вимогам;
- безперервність екологічної освіти в інтересах збалансованого (сталого) розвитку та розвиток всеохоплюючої екологічної просвіти;
- фінансові та економічні механізми, фінансування природоохоронної діяльності та стимулювання розвитку екологічного підприємництва, зокрема виробництво екологічної продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення, створення систем екологічного управління, впровадження більш чистого виробництва, технологій ресурсо- та енергозбереження, тощо; [12]

Також слід зазначити про три стратегічних цілі державної екологічної політики в контексті раціонального споживання, це:

Ціль 1. Формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва;

Ціль 2. Забезпечення сталого розвитку природноресурсного потенціалу України;

Ціль 3. Забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України.

Таким чином, порівнюючи мету, цілі та принципи екологічної політики, визначені у Законі України «Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року», а також запропоновані інструменти її реалізації з 17 визначеними вище засобами впливу

на поведінку споживачів та суб'єктів господарювання, які ставляться в контексті раціоналізації споживання та усунення з ринку оманливої господарської практики "greenwashing" перед екологічною політикою в ЄС, можна зазначити, що в Законі охоплено більшість з зазначених завдань.

Неохопленими (частково неохопленими) лишилися 8 таких завдань:

1. Забезпечення споживачів повною своєчасною та достовірною інформацією про продукцію;
2. Гармонізація та верифікація «зелених заяв» екологічного або органічного маркування на внутрішньому ринку;
3. Заборона оманливих заяв у рекламі та маркетингу, їх перевірка та встановлення чіткої відповідальності. Використання реклами та маркетингу для орієнтації споживачів на довговічність продукції та нові можливості використання старої продукції;
4. Прозорість діяльності та звітності суб'єктів господарювання;
5. Заборони штучного старіння та заходи, спрямовані проти швидкої моди та практик, що перешкоджають довговічному використанню продукції;
6. Посилення державного нагляду та впливу на ринок для виявлення та усунення з ринку оманливих господарських практик "greenwashing";
7. Долучення до нагляду за ринком недержавних інститутів (споживачі, профспілки, організації громадянського суспільства, асоціації бізнесу або навіть інші суб'єкти господарювання, постраждалі від недобросовісної екологічної конкуренції);
8. Встановлення адекватної (що нівелює економічний ефект від правопорушення) відповідальності за використання оманливої практики "greenwashing".

Таким чином, можна констатувати, що, попри істотне розширення в цьому Законі кола охоплених питань у контексті раціоналізації споживання, питання запобігання оманливій практиці "greenwashing" у цьому Законі фактично не знайшло свого відображення.

Крім того, слід зазначити, що і питання раціоналізації споживання в цьому Законі можна охарактеризувати як певний протокол про наміри. В ньому не зазначено конкретних виконавців, посилань на нормативні акти, через які досягаються проголошені цілі, та підстави для використання зазначених інструментів, а також відсутня відповідальність за їх невиконання (неналежне виконання).

Істотно відрізняється від проаналізованих законодавчих актів Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції». В ньому формалізовані та конкретизовані норми,

що запобігають оманливій господарській практиці "greenwashing" для органічних екологічних товарів.

У статті 2 Закону достатньо чітко визначено низку понять щодо різних типів органічної та неорганічної продукції, а також інших аспектів, важливих у контексті правозастосування цього Закону та уникнення можливостей для подвійного тлумачення.

У другому розділі Закону визначено права та обов'язки суб'єктів ринку органічної продукції, а поняттю органічного виробництва та порядку сертифікації такої продукції присвячені окремі розділи V та VI з високою деталізацією окреслених питань. Загалом позитивно характеризуючи їх зміст, не можна не зазначити, що серед прав суб'єктів ринку органічної продукції відсутнє право звертатись до органів державної влади з питань протидії недобросовісній конкуренції через розміщення на ринку оманливих заяв, реклами та товарів, що не відповідають вимогам цього Закону до органічної продукції.

Крім того, в Законі не приділена увага питанням освіти та просвіти споживачів щодо органічних продуктів, ідентифікації товарів державним логотипом для органічної продукції, можливостей та заборон стосовно інших видів маркування екологічної продукції та особливостям реклами органічної продукції.

Також у Законі не передбачено прав третіх сторін (зокрема споживачів), що також є певним недоліком, що підлягає врегулюванню.

Відповідно до Ст. 40 цього Закону відповідальність за порушення несуть всі основні суб'єкти господарювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції. До них належать оператори ринку, органи сертифікації, особи, які реалізують продукцію, марковану як органічна.

Оператори несуть відповідальність за такі правопорушення:

1) невиконання, несвоєчасне виконання законних вимог (приписів, розпорядчих актів) щодо усунення порушень вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;

2) ненадання, несвоєчасне надання або надання недостовірної інформації про обсяги органічної продукції, що вводиться в обіг;

3) маркування продукції державним логотипом для органічної продукції або використання у маркуванні позначень та написів «органічний», «біодинамічний», «біологічний», «екологічний», «органік» та/або будь-яких однокореневих та/або похідних слів від цих слів з префіксами *біо-*, *еко-* тощо будь-якими мовами за відсутності сертифіката, що засвідчує відповідність процесу виробництва продукції та її обігу вимогам законодавства

у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;

Органи сертифікації несуть відповідальність за:

1) невиконання, несвоєчасне виконання законних вимог (приписів, розпорядчих актів) щодо усунення порушень вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;

2) ненадання, несвоєчасне надання або надання недостовірної інформації, передбаченої цим Законом, або звіту про видані ними сертифікати;

3) порушення вимог цього Закону щодо сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції, яке мало наслідком неправомірну видачу сертифіката;

4) повторне порушення вимог цього Закону щодо сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції, яке мало наслідком неправомірну видачу сертифіката;

Особи, які реалізують продукцію, марковану як органічна, несуть відповідальність за такі правопорушення:

1) введення в обіг або реалізація продукції без сертифіката, що засвідчує відповідність процесу виробництва продукції та/або її обігу вимогам законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції або вимогам законодавства держави походження такої продукції.

Водночас слід зазначити, що розмір штрафів не пропорційний розміру обороту та доходів.

Так, наприклад, неправомірне маркування продукції державним логотипом для органічної продукції або використання у маркуванні позначень та написів «органічний», «біодинамічний», «біологічний», «екологічний», «органік» та/або будь-яких однокореневих та/або похідних слів від цих слів з префіксами *біо-*, *еко-* тягне за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі восьми мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб – підприємців – у розмірі п'яти мінімальних заробітних плат.

На нашу думку, застосування непропорційних штрафів, прив'язаних до обсягу виробленої продукції та розмірів неправомірно отриманої вигоди, не достатньо ефективно та утворює істотний дисбаланс відповідальності за великі та дрібні порушення. Так, у незначних самозайнятих фермерських господарствах штраф у п'ять чи вісім мінімальних заробітних плат за певних обставин може бути занадто високим, тоді як для недобросовісних промислових гігантів, що неправомірно виводять на ринок продукцію з неправомірним органічним (екологічним) маркуванням на сотні мільйонів гривень, штраф у кілька десятків тисяч гривень буде дрібницею, яка цілком буде знівельована багатомільйонними неправомірними прибутками.

Загалом Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» є достатньо збалансованим законодавчим актом, що дозволяє ефективно ідентифікувати та усувати з ринку оманливу практику “greenwashing” щодо органічних продуктів.

Водночас необхідно зазначити, що контроль за додержанням законодавства в цій сфері та право притягнення до відповідальності не належить до компетенції Державної екологічної інспекції України, а покладено на Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. Таким чином, питання нагляду за виготовленням, маркуванням та розміщенням цього виду екологічних товарів на ринку органічних продуктів, законотворці надали не державним органам, на які покладено контроль за додержанням екологічного законодавства, а державному органу, що займається наглядом за ринком.

Питання екологічного маркування сьогодні українським законодавством майже не регулюється. До 11.01.2018 в Україні діяв «Технічний регламент з екологічного маркування», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 р. N 529, який було скасовано через прийняття оновленої редакції Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності».

Зараз основними нормативно-правовими актами в цій сфері є ДСТУ ISO 14020:2003 Екологічне маркування та декларації. Загальні принципи (ISO 14020:2000, IDT); ДСТУ ISO 14021:2016 Екологічне маркування та декларації. Самодекларації II типу (Екологічне маркування типу II) (ISO 14021:2016, IDT); ДСТУ ISO 14024:2002 Екологічне маркування та декларації. Екологічне маркування типу 1. Принципи та методи (ISO 14024:1999, IDT).

Екологічна сертифікація здійснюється органом з оцінки відповідності за схемою, що відповідає вимогам ISO 14024.

Нагляд за сертифікованою продукцією та дотриманням правил застосування екологічного маркування здійснює орган з оцінки відповідності згідно з положеннями, викладеними в Угоді на право застосування екологічного маркування, та органи державного контролю (Антимонopolний комітет, Держпродспоживслужба) у порядку, передбаченому Законами України «Про захист економічної конкуренції», «Про захист прав споживачів» та «Про рекламу».

Нагляд за діяльністю органу з оцінки відповідності щодо його політики, цілей та результативності діяльності здійснює Координаційна рада з екологічного маркування. Підтвердження його компетентності, відповідно до вимог ISO/IEC 17065:13, здійснює Національне агентство акредитації України [13].

Також слід зазначити, що, на відміну від органічних продуктів, за неправомірність екологічного маркування відповідальність для основних суб'єктів ринку екологічних товарів окремим законодавчим актом не встановлена. Також не визначено органу державної влади, до сфери діяльності якого належить функція нагляду за додержанням законодавства в цій сфері та притягнення до відповідальності за його порушення.

Оскільки недостовірність інформації порушує вимогу статті 15-1 (поширення інформації, що вводить в оману) Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» певні механізми впливу на безпідставне застосування декларування екологічних характеристик чи переваг продукції в Україні існують.

За порушення цієї статті Антимонопольним комітетом України накладаються і стягуються штрафи в розмірі до 5% від річного доходу за рік, що передував року, у якому виявлено порушення. Якщо доходу (виручки) немає, або відповідач на вимогу органів Антимонопольного комітету України, голови його територіального відділення не надав відомостей про розмір доходу (виручки), штраф, передбачений частиною першою цієї статті, накладається у розмірі до десяти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян (Станом на вересень 2021 року під час застосування штрафів, адміністративних стягнень різними державними органами, податкових порушень, фінансових санкцій тощо, прив'язаних до неоподаткованого мінімуму доходів громадян, – його сума дорівнює 17 гривень [14]).

Попри те, що штраф у розмірі до 5% річного доходу пропорційний, але не можна не звернути увагу, що поняття до 5% дозволяє тлумачення, що він може бути істотно меншим. При цьому не встановлена ані нижня величина штрафу, ані критерії, що визначають обставини, коли сума може бути зменшена, а це створює корупційні ризики та можливості істотного зменшення відповідальності.

До того ж, враховуючи відсутність прозорості розрахунків на ринку через необов'язковість застосування реєстраторів розрахункових операцій, приєднаних до бази серверів ДФС, сума санкцій за оманливе екологічне маркування може бути менше за 17 000 грн, що є недостатньо адекватною сумою для припинення оманливої практики “greenwashing”.

Також слід зазначити, що оскільки нагляд за екологічними товарами не є визначеною компетенцією Антимонопольного комітету України, то заходи його реагування в цій сфері не можуть мати системний характер, а цього недостатньо для належної протидії оманливим практикам на ринку екологічних товарів.

Аналізуючи відповідальність, передбачену природоохоронним законодавством, слід зазна-

чити, що правова основа такої відповідальності встановлена статтею 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», де зазначено, що порушення природоохоронного законодавства України тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність.

Адміністративна відповідальність за порушення природоохоронного законодавства передбачена главами 6 «Адміністративні правопорушення, що посягають на власність» та 7 «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП).

За своїм змістом адміністративні порушення поділяються на:

- 1) правопорушення, що стосуються права власності на природні ресурси та перевищення лімітів їх використання (ст. ст. 47–50 та 91-2 КУпАП);
- 2) правопорушення, що стосуються незаконного використання, поводження та заволодіння земельними ділянками (ст. ст. 52–56 та 91КУпАП);
- 3) правопорушення вимог щодо охорони надр та незаконного видобутку (ст. 57–58-1 КУпАП);
- 4) правопорушення правил охорони водних ресурсів та водокористування (ст. 59–62 КУпАП);
- 5) правопорушення, пов'язані з незаконним використанням лісосічного фонду, заготівлею і вивезенням деревини, пошкодженням, знищенням чи забрудненням зелених насаджень (ст. 63–77 та 83-1 КУпАП);
- 6) правопорушення зі штучного забруднення атмосфери та викидів шкідливих газів (ст. ст. 78-81 та 91-6 КУпАП);
- 7) правопорушення щодо поводження з відходами на різних етапах їх використання, зберігання чи перероблення та використання хімічних речовин (ст. ст. 82–83 та 91-3 КУпАП);
- 8) правопорушення проти рослинного та тваринного світу (ст. 85–90 КУпАП);
- 9) правопорушення, пов'язані з відмовою від надання чи несвоєчасним наданням екологічної інформації (ст. 91-4 КУпАП);
- 10) правопорушення щодо невиконання законних розпоряджень чи приписів посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорони природних ресурсів (ст. 188-5 КУпАП).

Таким чином, у контексті запобігання нераціональному споживанню та використанню оманливої господарської практики “greenwashing” КУпАП дозволяє обмежене використання ст. 91-4, яка передбачає за відмову від надання чи несвоєчасне надання за запитами повної та достовірної

екологічної інформації накладення штрафу від трьох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Обмеженість її застосування впливає із урахування підвідомчості справ про адміністративні правопорушення. Так, відповідно до ст. 242-1 КУпАП розгляд справ про адміністративні правопорушення за вищевказаною статтею покладено лише на Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів.

Як вже зазначалось, аналіз положення цього органу та природоохоронного законодавства свідчить про відсутність пряму діяльності з нагляду за відсутністю достовірної інформації на екологічних товарах чи послугах, отже, ймовірність її застосування у вказаному контексті лишається низькою.

Низька ймовірність можливості застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства на підставах, зазначених у ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», була розглянута вище.

Стосовно аналізу розділу VIII Кримінального кодексу України (далі КК України), що передбачає основи кримінальної відповідальності за екологічні порушення ст. ст. 236-254 КК України дозволяє зробити висновок, що передбачені ним напрями боротьби зі злочинами проти довкілля фактично дублюють за своїм змістом адміністративні порушення, що визначено КУпАП, і відрізняються в основному лише тяжкістю та небезпечністю скоєних кримінальних правопорушень у галузі екологічної безпеки. Питання оманливих практик в сфері торгівлі екологічною продукцією та нераціонального споживання в КК України не розглядаються.

Отже, проведений аналіз природоохоронного законодавства та відповідальності за її порушення дозволив виявити, що воно майже виключно орієнтовано на протидію прямій шкоді природному середовищу життю і здоров'ю людей, завданої матеріальним виробництвом, при цьому питання раціонального споживання (за винятком кількох декларацій) та протидії оманливій господарській практиці "greenwashing" (за винятком сертифікації та маркування органічних продуктів) цим законодавством майже не врегульовано. Відповідно, на рівні центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів вищезазначені напрями діяльності не розглядаються.

Своєю чергою у Законі України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» можна дослідити, що нагляд за додержанням цього Закону покладено на Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Питання надання оманливої інформації для споживачів регулюється: Законом України «Про захист прав споживачів», Законом України «Про рекламу», Законом України «Про захист економічної конкуренції», а питання недобросовісної конкуренції – Господарським Кодексом України та актами антимонопольного законодавства.

Так, ч. 7 ст. 15 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачено право споживача у разі придбання продукції, яка не має потрібних споживачеві властивостей через отримання недостовірної інформації про продукцію, розірвати договір і вимагати відшкодування завданих йому збитків.

Пряма заборона нечесної підприємницької практики, що вводить в оману, міститься в ч. 3 статті 19 зазначеного Закону, а в ч. 6 зазначається, що «Правочини, здійснені з використанням нечесної підприємницької практики, є недійсними».

Водночас аналіз статті 23 цього закону свідчить про відсутність додаткових санкцій до суб'єкта господарювання, що використовує оманливі заяви, крім можливості вимагати від суб'єкта господарювання розірвати договір і вимагати відшкодування завданих йому збитків.

Також доцільно істотно переформатувати главу 15 Господарського Кодексу України в контексті її орієнтації на питання використання природних ресурсів на всіх етапах життєвого циклу продукції та розширити коло врегульованих питань з урахуванням екологічних аспектів. Слід приділити увагу внесенню змін до Розділу VI «Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання Господарського Кодексу України» для врегулювання питань щодо екологічних аспектів в окремих галузях. Наприклад, щодо особливостей фінансування екологічного виробництва. Також у розділі можуть бути розв'язані окремі питання стандартизації та маркування «зеленої» продукції, проведення екологічної експертизи тощо.

Питання публічних закупівель «зеленої» продукції, на нашу думку, можливо врегулювати через внесення змін до статті 75.

Питання залучення іноземних «зелених» інвестицій, а також моніторингу та звітності щодо їх ефективності, доречно врегулювати главою 38 «Іноземні інвестиції» Розділу VII Зовнішньоекономічна діяльність Господарського Кодексу України.

У контексті врегулювання питань щодо усунення зі споживчого ринку оманливої господарської практики “greenwashing” внести зміни до Глави 3 «Обмеження монополізму та захист суб’єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції» [9].

Висновки та пропозиції. Таким чином, було встановлено, що в Україні фактично відсутні органи влади, функціонал яких передбачає можливість формування та реалізації державної екологічної політики в контексті забезпечення розвитку раціональних моделей споживання (за винятком раціонального використання природних ресурсів суб’єктами господарювання) та запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing”.

Отже, в Україні екологічними питаннями у цьому контексті фактично займаються органи, для яких природоохоронна діяльність не є визначеним їх профільними нормативно-правовими актами пріоритетом. Ці питання вирішуються такими органами безсистемно, в контексті їх основних завдань діяльності. Так, Міністерство освіти і науки України, займаючись питаннями освіти і просвіти в екологічній сфері, може на свій розсуд включити зазначене питання до своїх навчальних програм. Оскільки питанням раціонального споживання та оманливих господарських практик на рівні Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, Державної екологічної інспекції України та основних актів природоохоронного законодавства увага майже не приділяється, то існує велика ймовірність недостатньої уваги цьому напрямку і в затверджених навчальних програмах.

Реалізацією функції нагляду з запобігання оманливій практиці у сфері реалізації екологічних продуктів займаються:

1) в питаннях виготовлення, сертифікації та реалізації органічних продуктів – Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів;

2) в питаннях захисту конкуренції від оманливих практик – Антимонопольний комітет України;

3) в питаннях відшкодування збитків та можливості розірвання договору-купівлі продажу та повернення сплачених грошей (за нібито органічні або екологічні товари та послуги) – Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Можливість колаборації та поєднання зусиль різних державних органів та недержавних громадських об’єднань є загальноприйнятною європейською практикою. Той факт, що в Україні для вирішення проблематики раціоналізації споживання та запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing” можна залучити інші органи державної влади, не складає жодної проб-

леми, але проблему складає відсутність належного законодавчого підґрунтя, сформованої екологічної політики за цим напрямом та державного органу, відповідального за її реалізацію. Також є проблеми з координацією робіт за цим напрямом, відсутність чітко визначених виконавців та завдань з зазначеного питання в положеннях державних органів.

Тому за результатами дослідження можна рекомендувати:

1. Доповнити мету, принципи та завдання Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» положеннями щодо раціоналізації споживання, доступу до об’єктивної інформації про екологічні наслідки споживчого вибору та основних критеріїв визначення екологічної або органічної продукції, а також обов’язковості наявності повної, достовірної та своєчасної інформації на таку продукцію;

2. Доповнити в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічні права громадян України правом на доступ до екологічної та органічної продукції; на прозорість схем постачання такої продукції на споживчий ринок; на повну, достовірну та своєчасну інформацію про таку продукцію; на долучення до нагляду за ринком екологічних товарів;

3. Визначити у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» інші органи державної влади та недержавні організації, що можуть бути залучені в реалізації окремих екологічних проблем, межі їх повноважень та порядок координації та взаємодії;

4. Заборонити у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» використання оманливих практик “greenwashing” та визначити відповідальність, пропорційну обсягам реалізованої продукції та набутої вигоди;

5. За принципами, закладеними в Законі України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», розробити та прийняти Закон України «Про екологічне виробництво, обіг та маркування екологічної продукції»;

6. Внести зміни до Положень Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та Державної екологічної інспекції України, в яких врегулювати питання формування екологічної політики з раціоналізації, споживання та координації її реалізації;

7. Змінити формат Державної екологічної інспекції України на формат Державної екологічної служби, доповнивши контрольно-наглядові функції можливістю надання державних екологічних послуг;

8. Внести зміни до Положень Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів та Антимонопольного

комітету України, доповнивши їх завдання екологічними аспектами нагляду за продукцією та конкуренцією;

9. До Господарського Кодексу України внести зміни до статей та розділів, запропоновані у цій статті.

Література

1. Братковська К.О. Щодо енергетичної моделі сталого споживання теплової енергії. *Ефективна економіка*. 2015. №15 URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4592>.
2. Лесь А.В., Ращенко А.В., Смаглій В.О. Відповідальне споживання в умовах сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. №1 URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2019/38.pdf.
3. Грищенко О.Ф. та Голишева Є.О. Використання грінвошингу як технології екологізації бізнесу: поняття, детермінанти та драйвери. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Випуск № 46. С. 47–54.
4. Fiialka S.B. Greenwashing in communication with consumers on the ukrainian market. *Поліграфія і видавнича справа*. 2017. № 1. С. 116–128.
5. Pimonenko T., Liulov O., Liulova L. Marketing instruments to promote green investment: declining greenwashing. *Economic scopet*. 2018. № 140. Pp. 204–213.
6. Михайлуца М.К., Дугієнко Н.О. «Зелені» інвестиції через «зелені» облигації». *Приазовський економічний вісник*. 2020. Випуск № 3 (20). С. 29–33.
7. Лыга А.И. Потенциал применения системы защиты прав потребителей для обеспечения экологической безопасности города. *MIND Journal*. 2020. Issue No. 9. URL: https://mindjournal.wseh.pl/sites/default/files/article/09-20/potencial_primeneniya_sistemy_zashchity_prav_potrebiteley_dlya_obespecheniya_ekologicheskoy_bezопасnosti_goroda.pdf.
8. On self-service democracy: Configurations of individualizing governance and self-directed citizenship URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1368431012459693>.
9. Лига А.И. Проблеми екологізації господарського права: в контексті усунення оманливої господарської практики “greenwashing”. *Третій науковий читання пам'яті академіка В.К. Мамутова*. 2021 р. Наук. ред. В.А. Устименко. Київ : НАН України.
10. § 8 Beseitigung und Unterlassung/ Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb/ An official website of Das Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz URL: https://www.gesetz-im-internet.de/uwg_2004/.
11. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». *Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
12. Закон України «Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року». *Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.
13. Берзіна С.В., Капотя Д.Ю., Бузан Г.С. Екологічна сертифікація та маркування товарів і послуг. *Методичний довідник*. 2017. Київ. С. 58. URL: https://mepr.gov.ua/files/docs/Ekolohichne_markuvannya/ecolabel_book.pdf.
14. Ошурков С. Неоподатковуваний мінімум – 2021 рік та раніше. *БУХУЧЕТ*. 2021. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/nalogi/nalogovoe-pravo/493-neopodatkovuvaniy-minimum-2013.html>

Анотація

Луга А. І. Розвиток екологічної системи в контексті раціоналізації моделей споживання та запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing”. – Стаття.

У статті визначено основні завдання, що має вирішувати законодавство в контексті забезпечення формування та реалізації раціональних моделей споживання, а також запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing”, зокрема нормотворче врегулювання таких питань: екологічна та споживча освіта та просвіта; підвищення обізнаності споживачів щодо наслідків їх вибору продукції та її достовірного інформаційного забезпечення; залучення громадськості та підвищення його впливу на всіх етапах прийняття рішень щодо екологічної продукції, а також залучення до нагляду за нею; екологічні критерії державних закупівель; екологічне та органічне маркування; гармонізація, верифікація «зелених заяв» та стандартизація вимог до екологічного або органічного маркування; відповідальність за оманливу рекламу та інформацію про екологічну продукцію; прозорість діяльності та звітність суб'єктів господарювання; попередження практики штучного старіння, низької якості продукції тощо; запровадження практик екологічної корпоративної відповідальності та саморегулювання, долучення до екологічних стандартів; механізми сприяння суб'єктам господарювання, які комплексно переглядають свою практику закупівель, виробництва, продажу та утилізації продукції; державного нагляду за ринком екологічної продукції, та механізмів відповідальності за оманливі господарські практики.

Досліджено вміст законодавчого регулювання вищезазначених питань як в українському природоохоронному законодавстві, так і в інших нормативно-правових актах з суміжних сфер та можливості їх правозастосування. Визначено органи влади, повноваження яких дозволяють розв'язувати проблему раціоналізації споживання та усунення з ринку недобросовісних господарських практик, що руйнують чесну конкуренцію на ринку екологічних товарів.

Проведений аналіз природоохоронного законодавства та відповідальності за її порушення дозволив виявити, що воно майже виключно орієнтовано на протидію прямій шкоді природному середовищу життю і здоров'ю людей завданій матеріальним виробництвом, при цьому питання раціонального споживання (за винятком кількох декларацій) та протидії оманливій господарській практиці “greenwashing” (за винятком сертифікації та маркування органічних продуктів) цим законодавством майже не врегульовано. Тому обґрунтовано необхідність застосування норм інших нормативно-правових актів для врегулювання зазначених питань.

Також було встановлено, що на рівні центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, вищезазначені напрями діяльності не розглядаються. Для протидії оманливим практикам “greenwashing” та нераціональному споживанню використовуються державні органи, для яких природоохоронна діяльність не є визначеним нормативно-правовими актами пріоритетом. Ці питання вирішуються такими органами безсистемно, в контексті основних завдань їх діяльності.

Зроблені висновки щодо недоліків законодавства в контексті зазначеної мети дослідження дозволили надати пропозиції щодо його вдосконалення.

Ключові слова: раціональне споживання, оманлива господарська практика “greenwashing”, споживачі, зелені заяви, екологічне маркування, органічне маркування.

Summary

Lyga A. I. Development of the ecological system in the context of rationalization of consumption models and prevention of deceptive economic practices “greenwashing”. – Article.

The article identifies the main tasks to be solved by the legislation in the context of ensuring the formation and implementation of rational consumption models, as well as the prevention of deceptive economic practices of “greenwashing”. In particular, the rule-making regulation of the following issues: environmental and consumer education and post-secondary education of consumers; raising consumer awareness of the consequences of their product choice and its veracious information support; involving the public and increasing its influence at all stages of decision-making on environmental products, as well as involvement in its supervision; environmental criteria for public procurement; ecological and organic labeling; harmonization, verification of “green applications” and standardization of requirements for environmental or organic labeling; responsibility for misleading advertising and information about environmental products; transparency of activities and reporting of business entities; prevention of the practice of artificial aging, low product quality, etc.; introduction of practices of ecological corporate responsibility and self-regulation, adherence to ecological standards; mechanisms to assist businesses that comprehensively review their procurement, production, sales and disposal

practices; state supervision of the market of ecological products and mechanisms of responsibility for deceptive economic practices.

The content of legislative regulation of the above-mentioned issue both in the Ukrainian environmental legislation and in other normative-legal acts and possibilities of its law-enforcement are investigated.

It was identified that Authorities with powers allow to solve the problem of rationalization of consumption and elimination from the market of unfair economic practices that destroy fair competition in the market of environmental goods.

It was performed the analysis of environmental legislation and liability for its violation revealed that it is almost exclusively focused on counteraction direct damage to the environment and human health caused by material production, but the issue of rational consumption (except for a few declarations) and countering misleading economic practices “Greenwashing” (except for certification and labeling of organic products) is almost not regulated by this legislation. Therefore, the need to apply the rules of other regulations to address these issues is justified.

Also, it was found that at the level of the central executive body for the implementation of state policy on state supervision (control) in the field of environmental protection, rational use, reproduction and protection of natural resources, the above activities are not considered. In order to counteract the deceptive practices of “greenwashing” and irrational consumption, public authorities are used for which environmental activities are not a priority. These issues are resolved by such bodies unsystematically, in the context of their main tasks.

The conclusions made on the shortcomings of the legislation in the context of this goal of the study, allowed to make suggestions for its improvement.

Key words: rational consumption, deceptive economic practice of “greenwashing”, consumers, green statements, eco-labeling, organic labeling.

УДК 347.672:341.954
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.930>

М. О. Михайлів
orcid.org/0000 0002 1702 7432
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Найбільш ефективним способом уніфікації норм у сфері спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві є міжнародні договори. Вони допомагають усунути розбіжності між законодавством держав світу у сфері спадкування з іноземним елементом. Проте кількість таких договорів є порівняно невеликою, а імплементація норм міжнародних договорів у державах, що їх підписали, – незначною. У зв'язку із цим дослідження міжнародних договорів як засобу правового регулювання відносин міжнародного спадкування є актуальним, що сприятиме всебічному дослідженню змісту таких норм та виокремленню проблем, пов'язаних із правовим регулюванням відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правового регулювання відносин спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві приділяли увагу такі українські та іноземні вчені, як Г.В. Галущенко, І.Г. Гетьман-Павлова, І.А. Діковська, А.С. Довгерт, О.О. Кармаза, В.І. Кисіль, Л.А. Лунц, І.Г. Медведєв, Н.В. Орлова, А.А. Рубанов, У.О. Слабошпицька, А.А. Степанюк, С.А. Фурса, Т.С. Хороша та ін.

Метою статті є аналіз норм міжнародних договорів у сфері спадкування за заповітом в міжнародному приватному праві та визначення місця, яке вони займають серед інших джерел міжнародного приватного права у відносинах міжнародного спадкування за заповітом. Виокремити проблеми правового регулювання міжнародних спадкових відносин за заповітом у різного виду міжнародних договорах та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання питань спадкування за заповітом державами здійснюється по-різному. Це стосується розбіжності як між матеріальними, так і між колізійними нормами національного законодавства держав. Уникнути таких проблем можна шляхом створення та застосування уніфікованих норм. Тому найбільш ефективним способом уніфікації норм у сфері спадкування за заповітом є прийняття міжнародних договорів.

Як зазначає А.А. Рубанов, багатосторонні угоди з питань спадкування – це найбільш адек-

ватна юридична форма для розвитку відносин між країнами. Він називав два шляхи переходу до багатостороннього регулювання: укладення багатосторонніх угод про правову допомогу та укладення особливої багатосторонньої угоди з питань спадкування [20, с. 23–24].

Кількість багатосторонніх міжнародних договорів у сфері спадкування є порівняно невеликою, проте, на думку В.І. Кисіля, більший успіх мали зусилля щодо уніфікації норм про спадкування на регіональному рівні (Європейські співтовариства, країни Латинської Америки, країни СНД). Однак чи не найбільш дієвим механізмом міжнародного правового регулювання спадкових відносин сьогодні виступають двосторонні міжнародні договори [13, с. 167].

Важливим джерелом регулювання міжнародних спадкових правовідносин є двосторонні договори про правову допомогу, які містять колізійні та матеріально-правові приписи із відповідних питань [4, с. 117–135].

За часів незалежності Україна уклала двосторонні договори про правову допомогу в цивільних та сімейних справах із Китайською Народною Республікою (1992 р.), Литвою (1993 р.), Польщею (1993 р.), Грузією (1995 р.), Латвією (1995 р.), Молдовою (1995 р.), Естонією (1996 р.), Македонією (2000р.), Румунією (2002 р.), Кіпром (2005 р.) та іншими державами. Чинними для України залишаються договори, укладені між Радянським Союзом та Албанією (1958 р.), Болгарією (1975 р.), В'єтнамом (1981 р.), Іраком (1973 р.), КНДР (1957 р.), Республікою Куба (1957 р.), Монголією (1958 р.), Грецією (1981 р.), Кіпром (1984 р.), Сирійською Арабською Республікою (1984р.) та ін. [5, с. 367].

У договорі між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах [6] регулюванню спадкових відносин присвячено розділ IV. Так, здатність до складення або відміни заповіту, а також правові наслідки недоліків волевиявлення визначаються законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач в момент складення або відміни заповіту. Спосіб складення або відміни заповіту визначається законодавством

тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту. Але достатнім є дотримання законодавства тієї Договірної Сторони, на території якої заповіт був складений або відмінений.

Крім того, договір містить положення щодо відкриття і оголошення заповіту. Стаття 40 встановлює, що заповіт відкриває і оголошує компетентний орган тієї Договірної Сторони, на території якої знаходиться заповіт. Засвідчена копія заповіту, а також копія протоколу відкриття і оголошення заповіту пересилаються відповідному органу, до компетенції якого належить ведення спадкової справи. Варто зазначити, що ведення спадкових справ належить до компетенції органів держави, громадянином якої був спадкодавець.

Деяко інший підхід до компетенції у справах про спадкування закріплено у договорі між Україною та Румунією про правову допомогу та правові відносини у цивільних справах [9], стаття 37 якого встановлює, що спадкові справи щодо рухомого майна належать до компетенції установ юстиції тієї Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець в момент смерті, а щодо нерухомого майна – до компетенції установ юстиції тієї Договірної Сторони, на території якої нерухоме майно розташоване. Така ж колізійна прив'язка закріплена у договорі між Україною та КНДР (ст. 36) [8] та Чеською Республікою (ст. 41) [10].

Стаття 36 Договору між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах [7] передбачає, що форма заповіту визначається законодавством Договірної Сторони, громадянином якої був спадкоємець на момент складення заповіту. Однак достатньо, щоб було дотримано законодавство Договірної Сторони, на території якої був складений заповіт. Це положення застосовується і щодо скасування заповіту. Стаття 37 цього договору визначає компетенцію у справах про спадкування. Так, провадження у справах про спадкування рухомого майна здійснюють установи Договірної Сторони, на території якої спадкоємець мав останнє постійне місце проживання. Якщо все рухоме спадкове майно знаходиться на території Договірної Сторони, де спадкодавець не мав останнього постійного місця проживання, тоді за заявою спадкоємця або відказоодержувача, якщо з цим згодні всі спадкоємці, провадження по справі про успадкування проводять установи цієї Договірної Сторони. Провадження у справах про спадкування нерухомого майна провадять установи Договірної Сторони, на території якої знаходиться це майно.

Згідно з договорами про правову допомогу, які уклала Україна з КНДР (ст. 35), Румунією (ст. 36), Чеською республікою (ст. 40), договором між СРСР та ФРН (ст. 36) та іншими здатність

особи складати або скасовувати заповіт, а також визначення правових наслідків недоліків волевиявлення, встановлюється законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач на момент складення або скасування заповіту. Форма складання або скасування заповіту визначається законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач на момент складення або скасування заповіту. Проте достатньо, щоб було дотримане законодавство Договірної Сторони, на території якої було складено або скасовано, змінено заповіт [11].

Таким чином, двосторонні договори про правову допомогу, які містять колізійні норми щодо заповідальної здатності, надають перевагу не праву держави, у якій заповідач мав місце проживання, а праву держави, громадянином якої останній був на момент складення чи скасування заповіту.

Багатосторонні конвенції регулюють лише окремі питання спадкування, оскільки значні розбіжності, які існують у внутрішньодержавному регулюванні, становлять певні труднощі щодо створення уніфікованих норм. Складність уніфікації спадкових відносин, які відрізняються значним консерватизмом, зумовлює незначну кількість міжнародних договорів у цій сфері.

До багатосторонніх конвенцій, якими здійснено спроби уніфікації у сфері спадкування за заповітом, насамперед слід віднести:

1. *Гаазьку конвенцію про колізії законів стосовно форми спадкових розпоряджень від 5 жовтня 1961 року* [3].

Україна із застереженнями приєдналася до цієї Конвенції 17.12.2009 року. Для України Конвенція набула чинності 14 травня 2011 року. Цим актом передбачено широкий вибір колізійних прив'язок. Так, ст. 1 передбачає, що заповіт є дійсним стосовно форми, якщо його форма відповідає внутрішньому законодавству держави:

- а) де заповідач його склав, або
- б) громадянства заповідача на момент складення заповіту чи на момент його смерті, або
- в) постійного місця проживання заповідача на момент складення заповіту чи на момент його смерті, або
- г) звичайного місця проживання заповідача на момент складення заповіту чи на момент його смерті, або
- г) настільки, наскільки це стосується нерухомості, – її місцезнаходження.

Україна приєдналася до Конвенції із трьома застереженнями. Так, відповідно до Конвенції, визначення того, чи мав заповідач постійне місце проживання в певному місці, регулюється правом цього місця. При цьому Україна зробила застереження, згідно з яким залишила за собою право визначати місце постійного проживання

заповідача згідно із законом суду (*lex fori*). Крім цього, Україна залишила за собою право не визнавати заповіти, вчинені громадянами України в усній формі, окрім тих, які вчинені за виняткових обставин.

2. *Вашингтонську конвенцію, що передбачає уніфікований закон про міжнародний заповіт від 26 жовтня 1973 року* [2].

Ця конвенція є єдиним прикладом уніфікації матеріальних норм спадкового права, інші конвенції містять уніфіковані колізійні норми щодо спадкування [12, с. 13].

Конвенція містить зобов'язання держав-учасниць включити у їх внутрішні законодавства положення, що стосуються типової форми міжнародного заповіту. Заповіт, складений у такій формі, вважається дійсним з погляду форми незалежно від місця його складення, місця знаходження майна, громадянства, постійного чи тимчасового місця проживання спадкодавця.

Фактично «міжнародний заповіт» є формою, розробленою із урахуванням світових законодавств та практики у сфері спадкування. Такий заповіт повинен мати письмову форму, причому не обов'язково, щоб він був написаний самим заповідачем, – допускається використання технічних засобів. Якщо особа не здатна скласти заповіт самостійно, це може бути зроблено з її слів іншою особою. Заповідач у присутності двох свідків і особи, яка має посвідчити заповіт, проголошує, що цей документ є його заповітом, і зміст такого заповіту йому відомий. Ознайомлення свідків та уповноваженої особи зі змістом заповіту не є обов'язковим. Типовий закон встановлює лояльні вимоги до здатності бути свідком, встановлюються вимоги щодо посвідчення заповітів тощо [5, с. 362].

3. *Конвенцію про право, що застосовується до спадкування майна померлих осіб*, прийняту у Гаазі 1 серпня 1989 р. [15]. Конвенція так і не набула чинності. Ця Конвенція визначає право, що застосовується до спадкування майна померлих осіб. Конвенція не застосовується щодо визначення: а) форм розпорядження майном після смерті; б) здатності до розпорядження майном після смерті; в) питань, що стосуються спільної власності подружжя; г) майнових прав, інтересів або активів, створених або переданих іншим способом, ніж у спадок, наприклад, у спільній власності з правом на виживання (*survival*), пенсійних планів, договорів страхування або механізмів аналогічного характеру. Таким чином, Конвенція не застосовується до визначення форми заповіту і заповідальної дієздатності, проте є важливим кроком до уніфікації спадкових відносин.

Стаття 3 цієї конвенції встановлює, що спадкування регулюється правом держави, в якій спадкодавець на момент його смерті мав постійне місце

проживання, за умови, що він був громадянином цієї держави. Спадкування також регулюється правом держави, в якій спадкодавець на момент його смерті мав постійне місце проживання, але за умови, що він проживав у цій державі не менше 5 років, що безпосередньо передували його смерті. Проте у виняткових випадках, якщо в момент його смерті він був явно більш тісно пов'язаний з державою, громадянином якої він був, застосовується право цієї держави. У всіх інших випадках до спадкування застосовуватиметься право держави, громадянином якої був спадкодавець на момент смерті, якщо на цей момент він більш тісно не був пов'язаний з іншою державою.

Конвенція також передбачає можливість спадкодавця обрати (*designate*) право, яке застосовуватиметься до спадкування усього його майна. Але такий вибір матиме силу лише у разі, якщо на цей момент чи на момент його смерті він був громадянином цієї держави чи мав у ній постійне проживання. Такий вибір повинен бути здійснений у формі, що відповідає формальним вимогам щодо розпорядження майном на випадок смерті. Чинність такого вибору визначається за правом обраної (*designated*) держави. Причому спадкодавець може обрати право однієї чи декількох держав, що регулюють спадкування окремих видів майна.

Деяко успішнішими є уніфікації спадкових норм, що стосуються заповітів, здійснені на регіональному рівні, серед яких найвідомішими є:

1. *Кодекс міжнародного приватного права* [14], прийнятий 20 лютого 1928 року на VI міжнародній американській конференції у Гавані (Кодекс Бустаманте). Розділи III-V цього Кодексу присвячено саме регулюванню спадкових відносин.

Основною колізійною прив'язкою, з якої виходить Кодекс у питаннях міжнародного спадкування, є особистий закон (спадкодавця або спадкоємця), незалежно від того, з чого складається спадкове майно та де його місце знаходження. Згідно зі ст. 7 Кодексу, кожна договірна держава застосовує у якості особистого закону закон domicilium або закон громадянства відповідно до вимог свого внутрішнього законодавства.

Особистому закону спадкодавця Кодекс підпорядковує загальні питання спадкування за законом і за заповітом, здатність заповідати (ст. 146), процедуру, умови і наслідки відкликання заповіту (ст. 151), призначення спадкоємця (ст. 154). Питання здатності бути спадкоємцем за заповітом або за законом (ст. 152), а також здатність вимагати та здійснювати розподіл спадкового майна (ст. 161) відповідно до Кодексу, регулюються особистим законом спадкоємця.

Кодексом передбачено винятки із загальних правил, коли відповідні правовідносини визнаються такими, що підпорядковані міжнародному публічному порядку (що фактично

означає обов'язковість регулювання таких прав та обов'язків правом держави, на території якої вони мають бути реалізовані). Питання, що стосуються міжнародного публічного порядку, охоплюють: правило, згідно з яким права на спадщину після будь-якої особи переходять з моменту її смерті (ст. 145), норми, які забороняють взаємні, усні та ологографічні заповіти (ст. 148), правила про форму заповітів та їх недійсність (ст. 149, 150), випадки нездатності (недостойності) бути спадкоємцем (ст. 153). Кодекс містить цікаві положення щодо збереження дійсності заповітів душевно хворих осіб (встановлено, що кожна держава, відповідно до свого територіального закону, буде констатувати, чи перебував душевно хворий заповідач у «світлому проміжку»), а також щодо особливостей стану вагітної вдови спадкодавця (у випадку, коли вдова залишається вагітною, заходи щодо охорони спадщини регулюються законодавством місця її перебування) [5, с. 366].

2. *Конвенція про правові відносини і правову допомогу у цивільних, сімейних та кримінальних справах* [16], підписана у Мінську 22 січня 1993 року. Конвенція застосовується до тих справ про міжнародне спадкування, які зачіпають правопорядки країн – учасників СНД за умови відсутності між ними відповідного двостороннього договору [1, с. 416].

Відповідно до ст. 47 Конвенції, здатність особи до складання і скасування заповіту, а також форма заповіту і його скасування визначаються за правом тієї країни, де заповідач мав місце проживання в момент складання акта. Однак заповіт або його скасування не можуть бути визнані недійсними внаслідок недотримання форми, якщо остання задовольняє вимоги права місця його складання. Конвенція також містить важливі положення про компетенцію по справах про спадщину, яка залежить від виду спадкового майна. Так, стаття 48 закріплює положення, що провадження у справах про спадкування рухомого майна компетентні вести установи Договірної Сторони, на території якої мав місце проживання спадкодавець у момент своєї смерті, а щодо нерухомого майна – установи Договірної Сторони, на території якої знаходиться майно. Стаття 49 закріплює положення про компетенцію дипломатичного представництва та консульської установи по справах про спадщину. При цьому дипломатичним представництвом або консульським установам не потрібно спеціального доручення, щоб представляти в установах інших Договірних Сторін громадян своєї держави, якщо вони відсутні або не призначили представника.

3. *Конвенція Ради Європи (Базельська конвенція) про запровадження системи реєстрації заповітів* [17] від 16 травня 1972 року. Конвенція набрала чинності для України 31 грудня 2010 року.

Конвенцією передбачено створення у кожній державі-учасниці системи, що дає змогу заповідачеві зареєструвати свій заповіт і уникнути ситуації, коли про існування заповіту не буде відомо в іншій державі. У кожній державі призначається один чи більше органів, відповідальних за реєстрацію, передбачену цією Конвенцією, та за надання відповідей на запити про надання інформації.

Реєстрації в договірних державах підлягають:

(а) посвідчені заповіти, пред'явлені нотаріусу, державному органу чи будь-якій особі, які за законом даної держави мають право реєструвати їх, а також інші заповіти, передані на зберігання органу чи особі, які уповноважені законом приймати такі заповіти на зберігання, коли при цьому складається офіційний документ про прийняття заповіту на зберігання;

(б) власноручно складені заповіти, передані на зберігання нотаріусу, державному органу чи будь-якій особі, які за законом даної держави мають право приймати їх на зберігання, при цьому офіційний документ про прийняття заповіту на зберігання не складається, якщо закон дозволяє таку передачу. Заповідач має право відмовитися від реєстрації заповіту, якщо зазначений закон не забороняє такої відмови.

Відкликання, скасування та інші зміни до заповітів, зареєстрованих відповідно до Конвенції, також підлягають реєстрації, якщо їх складено за формою, яка вимагає обов'язкової реєстрації.

Протягом життя заповідача факт реєстрації заповіту розголошенню не підлягає. Після смерті заповідача будь-яка особа може отримати відомості щодо заповіту за умови пред'явлення витягу зі свідоцтва про смерть чи будь-якого іншого прийнятного документа, що підтверджує факт смерті заповідача.

Відповідно до умов Конвенції, у кожній з договірних держав призначається орган, уповноважений передавати іншим державам інформацію щодо записів у реєстрі заповітів, а також приймати й передавати запити від органів, призначених в інших державах. В Україні ці функції покладено на Міністерство юстиції України.

Привертає до себе увагу той факт, що уряд Туреччини уповноважив на реєстрацію та надання відомостей про заповіти безпосередньо Асоціацію нотаріусів Туреччини (*Turkiye Noterler Birliği*), про що свідчить відповідна заява Туреччини, яка додається до Конвенції. Аналогічно Італійська Республіка призначила національним органом керівника нотаріального архіву (*Amministrazione Archivi Notarili nella persona del Direttore avente qualifica di Conservatore del registro generale dei Testamenti*). В Іспанії, Королівстві Нідерланди такі повноваження виконує Міністерство юстиції (*Ministerio de Justicia, Secretaria General*

Тесніса). Національним органом, призначеним для Республіки Естонія, є відділ реєстрації спадщин [18, с. 170].

Таким чином, із прийняттям Базельської Конвенції встановлюється достатньо ефективна система обміну інформацією про заповіти, що спрощує процедури міжнародного регулювання у цій сфері [5, с. 365].

4. Регламент Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу №650/2012 від 4 липня 2012 року про компетенцію, застосовуване право, визнання і виконання рішень, прийняття і виконання нотаріальних актів з питань спадкування, а також про створення європейського свідоцтва про спадкування (так званий Регламент «Рим IV») [19]. Сфера дії цього Регламенту поширюється на всі цивільно-правові аспекти спадкування майна померлих, а саме: усі форми передачі майна, прав та обов'язків з причин смерті, як добровільної передачі на підставі розпорядження на випадок смерті, так і передачі шляхом спадкування без заповіту.

Регламент встановлює, що за загальним правилом до регулювання спадкових правовідносин застосовується право держави, у якій спадкодавець мав постійне місце проживання на момент смерті. Проте заповідач має право обрати право держави, громадянином якої він був на момент такого вибору чи на момент смерті. За цим правом визначається, зокрема, здатність особи на складення заповіту.

Слід відзначити, що уніфікований акт закріплює також систему альтернативних колізійних прив'язок, що стосуються формальної дійсності заповіту. Так, згідно із статтею 27 Регламенту, заповідальне розпорядження, складене у письмовій формі, є дійсним з точки зору його форми, якщо остання узгоджується з правом:

а) держави, в якій було складено заповідальне розпорядження;

б) держави, громадянином якої є спадкодавець або хоча б одна із осіб, яких стосується заповідальне розпорядження;

в) держави, в якій спадкодавець або хоча б одна із осіб, яких стосується заповідальне розпорядження, має свій дім;

г) держави, в якій спадкодавець або хоча б одна із осіб, яких стосується заповідальне розпорядження, має своє звичайне місце проживання, або

г) держави, в якій розміщене нерухоме майно.

При цьому дім, громадянство, звичайне місце проживання може визначатися або на момент складання заповідального розпорядження, або на час смерті.

Таким чином, у питаннях регулювання форми заповідальних розпоряджень положення Регламенту майже у повному обсязі кореспондуються

із приписами Гаазької конвенції 1961 року про колізії законів, які стосуються форми заповітів [21, с. 103].

Як підсумок пропонуємо провести класифікацію міжнародних договорів у сфері спадкування за заповітом за такими критеріями:

1. За кількісним складом:

– двосторонні;

– багатосторонні (регіональні, універсальні).

2. За нормами, які містять міжнародні договори:

– колізійні норми у сфері спадкування за заповітом;

– матеріальні норми у сфері спадкування за заповітом;

– як колізійні норми у сфері спадкування за заповітом так і матеріальні норми (змішані норми).

3. За сферою дії міжнародні договори:

– загальні, наприклад у сфері надання правової допомоги у цивільних справах;

– спеціальні, що прийняті у сфері спадкування за заповітом.

Висновки. Отже, уніфікація норм у сфері спадкування за заповітом здійснюється на основі багатосторонніх конвенцій (Гаазька конвенція від 5 жовтня 1961 р., Вашингтонська конвенція від 26 жовтня 1973 р., Гаазька конвенція від 1 серпня 1989 р.), актів регіонального характеру (Кодекс Бустаманте від 20 лютого 1928 р., Мінська Конвенція від 22 січня 1993 р., Базельська Конвенція від 16 травня 1972 р., Регламент «Рим IV» від 4 липня 2012 р.) та двосторонніх міжнародних договорів у сфері надання правової допомоги. Проте найбільший масив уніфікованих норм міжнародного приватного права стосовно спадкування за заповітом міститься у двосторонніх міжнародних договорах про правову допомогу, які, як правило, надають перевагу праву держави, громадянином якої був заповідач. На сьогодні уніфікація в галузі спадкового права стосується лише колізійних норм, оскільки уніфікація самих матеріальних норм є надзвичайно складною та практично неможливою через значні відмінності у регулюванні цих відносин у законодавстві різних держав.

Література

1. Абраменков М.С. Наследственное право: учебник для магистров / М.С. Абраменков, П. В. Чугунов; отв. ред. В.А. Белов. Москва : Издательство Юрайт, 2013. 423 с.

2. Вашингтонська конвенція, що передбачає уніфікований закон про міжнародний заповіт від 26.10.1973 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_b13.

3. Гаазька конвенція про колізії законів стосовно форми спадкових розпоряджень від 5 жовтня 1961 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_424.

4. Галущенко В. Г. Питання міжнародного приватного права у міжнародних договорах України про

правову допомогу. Київ: Видавництво «Юстініан», 2005. 472 с.

5. Довгерт А. С. Міжнародне приватне право: особлива частина: підручник / А. С. Довгерт, В. І. Кисіль. Київ: Алерта, 2013. 400 с.

6. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 23.05.1993 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_174/print1445454375308313.

7. Договір між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах від 15.02.1995 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/233_659/print1368621876714322.

8. Договір між Україною та Кореїською Народно-Демократичною Республікою про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах від 13.10.2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/408_012/print1443093674069567.

9. Договір між Україною та Румунією про правову допомогу та правові відносини цивільних справах від 02.06.1997 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/642_029/print1433745184414535.

10. Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28.05.2001 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/203_018/print1443093674069567.

11. Договір между Союзом Советских Социалистических Республик и Германской Демократической Республикой о правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам от 28.11.1957 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276_400/print1443616183692613.

12. Кармаза О. О. Спадкування у сучасному міжнародному приватному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 18 с.

13. Кисіль В. Спадкові відносини в сучасному міжнародному приватному праві. *Право України*. 2013. № 7. С. 154–182.

14. Кодекс міжнародного приватного права від 20 лютого 1928 року URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_419/print1444043974603927.

15. Конвенція про право, що застосовується до спадкування майна померлих осіб, прийнята у Гаазі 1 серпня 1989р. URL: <https://assets.hcch.net/docs/5af01fa4-c81f-4e99-b214-64421135069f.pdf>.

16. Конвенція про правові відносини і правову допомогу у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_009/print1444315331426685.

17. Конвенція Ради Європи (Базельська конвенція) про запровадження системи реєстрації заповітів від 16 травня 1972 року URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_678.

18. Криштопа О. М. Про запровадження в Україні Базельської конвенції щодо системи реєстрації заповітів: актуальні питання. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 3(7). С. 168–177.

19. Regulation (EU) № 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. Official Journal of the European Union L 201. 2012. 27 July. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF>.

20. Рубанов А.А. Наследование в международном частном праве (отношения между социалистическими странами). Москва : Наука, 1972. 287 с.

21. Слабошпицька У.О. Система колізійних норм Риму IV: основні положення Регламенту (ЄС) № 650/2012. *Науковий вісник УжНУ*. Серія «Право». 2015. № 34. Том 1. С.101–105.

Анотація

Михайлів М. О. Міжнародні договори як джерело правового регулювання спадкування за заповітом в міжнародному приватному праві. – Стаття.

У статті розглянуто питання правового регулювання відносин спадкування за заповітом з іноземним елементом за допомогою норм міжнародних договорів. Проведено аналіз різних видів міжнародних договорів з питань правового регулювання спадкування за заповітом з іноземним елементом, наведено перелік таких договорів та проведено їх коротку характеристику. У статті звертається увага на те, що багатосторонні міжнародні договори у сфері міжнародного спадкування за заповітом є порівняно небагато, у зв'язку із чим більший успіх мала уніфікація колізійних норм щодо спадкування на регіональному рівні та у спосіб прийняття двосторонніх міжнародних договорів про правову допомогу.

У статті звертається увага на те, що багатосторонні конвенції регулюють лише окремі питання спадкування, оскільки значні розбіжності, які існують у внутрішньодержавному регулюванні, становлять певні труднощі під час створення уніфікованих норм.

У статті зазначено увагу на різних підходах щодо колізійного регулювання питань спадкування за законом в двосторонніх міжнародних договорах про правову допомогу, які містять колізійні норми щодо заповідальної здатності, надають перевагу не праву держави, у якій заповідач мав місце проживання, а праву держави, громадянином якої останній був на момент складення чи скасування заповіту.

Провівши аналіз норм Регламенту ЄС № 650/2012 від 4 липня 2012 року, звертається увага на те, що за загальним правилом до регулювання спадкових праводносин застосовується право держави, у якій спадкодавець мав постійне місце проживання на момент смерті. Проте заповідач має право обрати право держави, громадянином якої він був на момент такого вибору чи на момент смерті. За цим правом визначається, зокрема, здатність особи на складення заповіту.

Як підсумок запропоновано класифікацію міжнародних договорів у сфері спадкування за заповітом за такими критеріями, як кількісний склад, види норм, які містяться в таких міжнародних договорах, та сфера їх дії.

Ключові слова: спадкування, міжнародний договір, спадкування за заповітом, міжнародний договір у сфері надання правової допомоги.

Summary

Mykhayliv M. O. International agreements as a source of legal regulation of testamentary inheritance in private international law. – Article.

The article considers the issue of legal regulation of inheritance by will with a foreign element with the help of international agreements. Various types of international agreements on the legal regulation of inheritance by will with a foreign element are analyzed, a list of such agreements and their brief description are provided. The article draws attention to the fact that there are relatively few multilateral international treaties in the

field of international inheritance by will, due to which the unification of conflict rules on inheritance at the regional level and in the way of adopting bilateral international treaties on legal assistance has been more successful.

The article also draws attention to the fact that multilateral conventions regulate only certain issues of inheritance, as significant differences that exist in domestic regulation, make it difficult to create uniform rules.

The author focuses on the different approaches to the conflict regulation of inheritance by law in bilateral international agreements on legal assistance. In particular, international agreements on legal assistance, which contain conflicting rules on testamentary capacity, give priority not to the law of the state in which the testator resided, but to the law of the state of which the testator was a citizen at the time of making or revoking the will.

After analyzing the provisions of EU Regulation № 650/2012 of 4 July 2012, attention is drawn to the fact that, as a general rule, the law of the state in which the testator had a permanent residence at the time of death applies to the regulation of inheritance relations. However, the testator has the right to choose the law of the state of which he was a citizen at the time of such choice or at the time of death. This right determines, in particular, the ability of a person to make a will.

As a result, the classification of international agreements in the field of inheritance by will is proposed according to such criteria as: quantitative composition, types of norms contained in such international agreements and their scope.

Key words: inheritance, international agreement, inheritance by testament, international agreement in the field of legal aid.

УДК 347.965.43
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.931>

О. М. Перунова
orcid.org/0000-0001-8246-8800
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

ДОКУМЕНТУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Правосуддя – це здійснювана процесуальна діяльність суду з розгляду і вирішення юридичних справ, ухвалення законних і обґрунтованих та справедливих рішень у встановленій державою процесуальній формі [1, с. 18].

Судова діяльність під час розгляду цивільної справи базується перш за все на понятті процесуальної форми і змісту цивільного процесу. Ці категорії являють певну єдність співвідношення, але відрізняються одна від одної. Так, процесуальна форма регламентує згідно з цивільним законодавством порядок викладення та ведення судового процесу і вказує на процесуальні акти-документи, які можуть бути використані судом та учасниками судового процесу, а зміст процесуальної форми – це ті фактичні дані, юридичні докази, які використовуються під час збору, слухання та винесення судового рішення та можливого його перегляду вищими інстанціями судової системи.

Отже, нас на цей час цікавить саме процесуальна форма, елементи якої знаходять своє закріплення у нормах цивільного процесуального права. Це певний рух справи по стадіям у межах судового провадження. Кожний етап розгляду характеризується особливостями процесуального порядку ведення справи судом, що фіксується у нормах цивільного процесу.

Діяльність учасників під час розгляду справи здійснюється двома способами – це усне узгодження, пояснення та письмове викладення юридичного матеріалу у певних процесуальних актах-документах. Всі ці дії у цивільному судочинстві мають таку назву, як фіксування цивільного процесу. А що за цим стоїть? Мабуть, поняття документування цивільного розгляду та фіксування аудіо- та відеозаписами дій учасників справи.

Таким чином, процесуальна форма зазначає порядок і результати процесуальної діяльності, з якими можливо ознайомитися на будь-якій стадії цивільного процесу.

Ефективність і правильність вирішення матеріальних вимог значною мірою залежить від досконалості цивільної процесуальної форми, в межах якої забезпечується законність та обґрунтованість судових рішень у цивільних справах [2, с. 59].

Правильно оформлені дії на різних стадіях цивільного судочинства дозволяють говорити про гарантії належної якості, обґрунтованості, законності дій суду та винесеного ним судового рішення з цієї справи, яке у майбутньому не буде переглядатися судами вищої інстанції та задовольнить усі сторони процесу.

Таким чином, *процесуальне документування* – це перш за все юридична техніка викладення та арсенал юридичних термінів і оборотів, які підкріплюються законодавством згідно з цивільним кодексом України, який є основним правовим джерелом під час цього розгляду.

Виникнення та розвиток поняття *документування* розглядалося багатьма авторами, які досліджували не лише загальне поняття цього терміна, але й намагалися більш ретельно вивчати специфічне застосування цієї категорії у цивільному судочинстві.

Так, Ю.І. Палеха та Н.О. Леміш у своїй роботі «Історія діловодства» описують загальні значення різних документів, які були сформульовані історично з давніх часів. Також вони описують так звані оповіщувальні документи (*позов – позовний лист; повістка; вірчий лист – який надає право на ведення судового спору*) та інші документи, які використовувалися у суді в XIII ст., зокрема, такі документи: 1) *суплека* – який належав до апеляційних документів, які містили прохання, що надсилалися різними особами до різних інстанцій, починаючи від низової адміністративно-судової інстанції й до Малоросійської колегії чи царя; 2) *чолобитна* – апеляційний документ, специфічною ознакою якого є прохання про перегляд якихось судових рішень; 3) *протест* – писемне застереження, надіслане у зв'язку з незаконними діями відповідної сторони. Також вищевказані вчені зазначають про деякі історичні аспекти нотаріальної діяльності того часу, основу яких складала документи з поміткою *канцелярські копії* [3, с. 164–166].

На думку Н.Н. Кушніренко, документування – це утворення документа з використанням різних методів, способів і засобів фіксування інформації на матеріальному носіїві [4, с. 67].

Дослідженню актів правосуддя та процесуальних актів-документів у цивільних справах

приділялась та приділяється увага у роботах таких відомих вчених-процесуалістів та практиків, як О.Р. Куніцин («Зразки судових документів» (1987 р.)), О.С. Соловйов («Процесуальні документи з цивільних справ» (1974 р.)), Т.В. Альшевський і І.К. Пісарьов («Зразки судових документів з кримінальних справ» (1983 р.)). Останні дослідження вчених теж не висвітлюють повною мірою всіх проблем теми документування у цивільному процесі, а торкаються лише деяких питань цієї тематики. Так, слід віднести до цих досліджень дисертацію М.М. Ясинка «Принципи усності, безпосередності у цивільному судочинстві» (2004 р.) та дисертацію О.М. Шиманович «Судові постанови у цивільному процесі України» (2005 р.). У національній процесуальній науці тема документування (процесуальних актів-документів) певною мірою висвітлювалась зазвичай у навчальних посібниках з цивільного процесу, в яких, однак, не відбулося комплексне дослідження поняття «документування», його значення для процесуальної форми цивільного судочинства [5, с. 3].

Цей аналіз дозволяє зробити висновок, що документаційний підхід у процесі є необхідністю, яка склалася історично і на цей час уявляє собою певну послідовність ходу цивільної справи, що своєю чергою підкріплюється законодавством, яке розкриває суть фіксації цивільного провадження, яке не може існувати без процесуальних актів-документів, що надходять від учасників провадження.

У цьому контексті актуальним залишається питання юридичної техніки викладення процесуального матеріалу, яка уявляє собою сукупність правил, способів та прийомів оформлення, застосування певних норм законодавства, юридичних фактів, що дає змогу суду оцінити достатність та достовірність правової інформації зі справи.

Вважаємо, що документаційний підхід до оформлення провадження використовується у двох напрямках. З одного боку, це зовнішнє вираження фіксації цивільного процесу – назва процесуального акта-документа, його оформлення згідно з законом, номер, стиль, орфографія. З іншого боку, ми розглядаємо зміст цього паперу, а саме: чи зможе суд прийняти позов до розгляду, чи законним і обґрунтованим буде судове рішення тощо.

Тому юридична техніка впливає не лише на процесуальну форму, а й на внутрішню змістовність з її унікальністю, і чим більш досконало вона буде викладена кожним учасником цивільного провадження згідно з застосуванням законодавства, тим більш ефективним для суду буде розгляд справи, що у майбутньому дасть змогу не переглядати справу в апеляції та касації.

Процес оформлення правової інформації на різних стадіях цивільного процесу забезпечує цим

документам юридичну силу, яка здійснюється за певними правилами, що встановлюються правовими актами.

Документування, технічне чи письмове, має на меті закріплення усіх дій, які виконані в судовому засіданні саме в усній формі, бо процесуальна усність без її фіксування не має можливості в такій формі абстрагуватись, накопичуватись та зберігатись впродовж тривалого часу. Це своєю чергою забезпечує контроль вищим судом за додержанням усієї процесуальної форми та процесуальних дій судів нижчого рівня у ході розгляду ними цивільних справ.

Таким чином, процесуальний акт-документ – це насамперед зафіксована на матеріальному носіїв права інформація зі своїми реквізитами, яка оформлена певним способом та законним прийомом, і якщо документ складений вірно, то набуває законної сили не лише для учасників цивільної справи, а також для вищих судів.

Також слід підкреслити використання принципів цивільного судочинства, а саме: принцип законності, принцип судової (законної) істини, принцип допустимості судового захисту, принцип безперечності, принцип диспозитивності судового захисту, принцип змагальності, принцип процесуальної рівності сторін, і особливу увагу треба приділити принципу усності як основі викладення інформації у процесуальній формі по справі.

Таким чином, правильне застосування прийомів юридичної техніки засноване на єдності форми і змісту юридичного (процесуального) документа, його «духу» і «літери». Одним із важливих засобів юридичної техніки є розподіл нормативного матеріалу у середині процесуального акта-документа у вивченому законодавчому порядку, його поділ на частини (наприклад, вимоги до позовної заяви тощо), з притаманними їм реквізитами, і їх узгодження у суді.

На наш погляд, процесуальне цивільне судочинство розкривається для науки не тільки з позиції використання загальної процесуальної форми, але і процесуальної форми самого процесуального акта-документа, що своєю чергою вказує на деякі ознаки процесуального документування, а саме:

1) оформлення процесуального акта-документа залежить від категорії усності, яку використовують учасники цивільного провадження, та певних рамок законодавства, дій, які можливо здійснити згідно зі стадією цивільного процесу, що є зазначеним у ЦПК України;

2) для суду під час оформлення процесуального акта-документа вкрай необхідним є достовірність юридичних фактів, доказів, які застосовуються під час викладення матеріалу письмово чи фіксуються на матеріальному носіїв (аудіо-, відео- тощо). Фіксування цих форм документів відрізняється від інших, оскільки вони можуть

використовувати два види носія інформації, а саме класифікуватися як паперові та полімерні документи (фото-, кіно-, аудіо- і відеодокументи). Ці процесуальні акти-документи із застосуванням технічних засобів можуть доповнювати один одного так, щоб не виникало питань щодо законності і обґрунтованості судового рішення під час ознайомлення учасниками судового розгляду з матеріалами справи;

3) усі процесуальні акти-документи можна розділити умовно на дві групи: ті, що складаються особами, що звертаються до суду (документи-звернення); ті, що викладаються судом;

4) ЦПК України зазначає стадії цивільного процесу і фіксує найменування тих процесуальних актів-документів, які можуть бути використані саме в ній. Стадія являє собою систему процесуальних дій, метою якої є процесуальне рішення на певному етапі;

5) процесуальне документування є виразом фізичних та юридичних осіб. Разом із процесуальними засобами їх оформлення (документами) документування становить необхідну частину юридичних гарантій, де зміст документа залежить від процесуальної форми реалізації прав і обов'язків, отже, значення цих документів буде різним;

6) письмове викладення матеріалу залежить від його змісту, який полягає у цілеспрямованій системі дій, у яких він існує, і відносинах, які складаються у процесі їх здійснення;

7) сутність процесуальної форми і змісту документа з цивільної справи розкривається у їх неможливості існувати одне без одного, у цьому зміст викладення і застосування певного процесуального акта-документа, саме у цій стадії процесу;

8) документування не може існувати без поняття логічності викладення процесуальних дій учасниками судової справи. Логіка, на нашу думку, сприяє утворенню усної форми, яка виходить із зовнішніх цілей процесу та має містити предмет думки, викладення матеріалу наприкінці процесу мислення, розуміння суті обставин справи. Документи являють собою результат логічної мети викладення інформації (юридичних фактів);

9) процесуальні акти-документи виконують різноманітні функції. Найбільш суттєвим є те, що вони здійснюють функцію своєрідних юридичних фактів, тобто визначають весь рух розгляду юридичної справи з моменту її надходження до суду до закінчення і встановлення юридичних наслідків;

10) застосування оформлення процесуальної форми і змісту процесуального акта-документа (документування) веде до відповідних процесуальних дій, які відображаються на результаті розгляду судової справи;

11) оформлення документування залежить також від виду провадження (позовне провадження, провадження у справі до судового розгляду, непозовні форми провадження, окреме провадження, наказне провадження, апеляційне провадження, касаційне провадження, провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами, провадження у справах про оскарження рішень третейських судів, провадження у справах про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, провадження у справах за участю іноземних осіб, відновлення втраченого судового провадження) та передбачає різні форми процесуальних документів на стадіях порушення справ: позовна заява, скарга, заява.

12) залежно від категорії класифікація цивільних справ має не лише суто теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяє правильно застосовувати норми цивільного права у кожному конкретному випадку.

Таким чином, можливо зробити висновок, що загальна процесуальна форма ведення судового процесу цілком залежить від викладення процесуального документування зі справи. Усі дії суду й інших суб'єктів процесу суворо регламентовані і підкоряються вимогам цивільної процесуальної форми, але кожен з процесуальних актів-документів має особливі ознаки і своє функціональне призначення на кожній стадії цивільного процесу, тобто має вимоги до своєї процесуальної форми та змісту.

Значення їх виявляється, на нашу думку, саме у здійсненні процесуальних дій (функціональному призначенні), для яких вони були створені шляхом перетворення та історичного розвитку і які є закріпленими у діючому ЦПК України.

Процесуальне документування – це виконання учасниками судового процесу певних процесуальних дій, які мають своє процесуальне відображення на матеріальному носії та оформлюються певним чином згідно з цивільними нормами права і мають процесуальне значення для вирішення і розгляду справи, а також її перегляду.

Вважаємо, що документування являє собою певний особливий різновид процесуальної діяльності учасників судової справи. На сучасному етапі значення процесуального документування вимоги до процесуального оформлення документів зростають, оскільки суд повинен звести до мінімуму неточності та помилки у вирішенні справи, і це стосується не лише законності і обґрунтованості винесеного судового рішення, а також логічності ведення судового процесу та зведення до мінімуму орфографічних і лінгвістичних помилок.

Процесуальна форма цивільного судочинства відображається не лише у значимості закону, але і в оформленні цього правового факту, тобто «*справопровадженні*», де судові постанови, ухвали,

рішення мають більшу значимість для вирішення цивільної справи, тобто до цих процесуальних актів-документів слід ставитися більш уважно, використовуючи чинні норми права та юридичну техніку оформлення.

Велике значення має також систематизація та розміщення матеріалів справи згідно з вимогами процесуального законодавства, оскільки учасники судового розгляду на кожній стадії судового процесу мають змогу ознайомитися з матеріалами справи.

Вважаємо, що подальше вивчення структури документування цивільного судочинства як науки дасть змогу підвищити культуру складання процесуальних актів-документів учасниками цивільного процесу, які повинні бути належним чином оформлені, з дотриманням правил судового діловодства і норм діючого цивільного законодавства. Викладення кожного процесуального акта-документа являє собою здійснення певних процесуальних дій, що будуть впливати на розгляд справи і винесення по ній судової постанови.

Література

1. Цивільний процес України : підручник / за загальною ред. д.ю.н., доцента М.М. Ясинка. Київ : Алерта, 2014. 744 с.
2. Цивільний процес України : підручник / за загальною ред. д.ю.н. доцента М.М. Ясинка. Київ : Алерта, 2014. 744 с.
3. Палеха Ю.І., Леміш Н.О. Історія діловодства (документознавчий аспект) : навч. посібник. Київ : Видавництво Ліра К, 2011. 328 с.
4. Кушнарченко Н.Н. Документоведение : учебник. 8-е изд., стер. Київ : Знання, 2008. 459 с. (Высшее образование XXI века).
5. Перунова О.М. Процесуальні акти-документи з цивільних справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Олена Миколаївна Перунова ; наук. керівник В.А. Крйтор ; ХНУВС, Міністерство внутрішніх справ України. Харків, 2007. 205 с.

Анотація

Перунова О. М. Документування у цивільному судочинстві. – Стаття.

У статті був проведений загальний аналіз поняття «документування в цивільному судочинстві». Визначене поняття цивільного процесуального документування. Сформульовані характерні ознаки цивільного процесуального документування: загальна особливість документа; природа будь-якого процесуального акта-документа пов'язана з матеріальним і процесуальним правом; усі процесуальні акти-документи можна розділити на документи-звернення та документи суду; усі процесуальні акти-документи належать до певної стадії цивільного судочинства; документування залежить від виду провадження; документування залежить від категорії цивільних справ. Зазначені аспекти документування у цивільному судочинстві дозволять більш розвинуто охарак-

теризувати появу, існування, використання процесуальних актів-документів з цивільних справ. Також не слід забувати про те, що документування є невіддільною частиною процесуальної форми цивільного процесу, оскільки під цивільною процесуальною формою розуміються умови, послідовність вчинення певних процесуальних дій, прийняття процесуальних актів та здійснення провадження у цивільних справах загалом.

Загальна процесуальна форма ведення судового процесу цілком залежить від викладення процесуального документування зі справи. Усі дії суду й інших суб'єктів процесу суворо регламентовані і підкоряються вимогам цивільної процесуальної форми, але кожен з процесуальних актів-документів має особливі ознаки і своє функціональне призначення на кожній стадії цивільного процесу, тобто має вимоги до своєї процесуальної форми та змісту.

Значення їх виявляється, на нашу думку, саме у здійсненні процесуальних дій (функціональному призначенні), для яких вони були створені шляхом перетворення та історичного розвитку і які є закріпленими у діючому ЦПК України.

Процесуальне документування – це виконання учасниками судового процесу певних процесуальних дій, які мають своє процесуальне відображення на матеріальному носії та оформлюються певним чином згідно з цивільними нормами права і мають процесуальне значення для вирішення і розгляду справи, а також її перегляду.

Документування являє собою певний особливий різновид процесуальної діяльності учасників судової справи. На сучасному етапі значення процесуального документування вимоги до процесуального оформлення документів зростають, оскільки суд повинен звести до мінімуму неточності та помилки у вирішенні справи, і це стосується не лише законності і обґрунтованості винесеного судового рішення, а також логічності ведення судового процесу та зведення до мінімуму орфографічних і лінгвістичних помилок.

Процесуальна форма цивільного судочинства відображається не лише у значимості закону, але і в оформленні цього правового факту, тобто «*справопровадженні*», де судові постанови, ухвали, рішення мають більшу значимість для вирішення цивільної справи, тобто до цих процесуальних актів-документів слід ставитися більш ретельно, використовуючи норми права та юридичну техніку оформлення.

Велике значення має також систематизація та розміщення матеріалів справи згідно з вимогами процесуального законодавства, оскільки учасники судового розгляду на кожній стадії судового процесу мають змогу ознайомитися з матеріалами справи.

Структура документування цивільного судочинства як науки дасть змогу підвищити культуру складання процесуальних актів-документів учасниками цивільного процесу, які мають бути належним чином оформлені, з дотриманням правил судового діловодства і норм діючого цивільного законодавства. Викладення кожного процесуального акта-документа має на меті здійснення певних процесуальних дій, що будуть впливати на розгляд справи і винесення по ній судової постанови.

Ключові слова: правосуддя, процесуальна форма, цивільне судочинство, процесуальний акт-документ, поняття документування, стадія цивільного процесу, матеріальне і процесуальне право, наука документування.

Summary

Perunova O. M. Documentation in civil proceedings. – Article.

This article provides a general analysis of the concept of documentation in civil proceedings. The concept of civil procedural documentation is defined. Characteristic features of civil procedural documentation are formulated, among which: general feature of the document; the nature of any procedural document is related to substantive and procedural law; all procedural acts-documents can be divided into documents-appeals and court documents; all procedural acts-documents belong to a certain stage of civil proceedings; documentation depends on the type of proceedings; documentation depends on the category of civil cases. These aspects of documentation in civil proceedings will allow a more developed characterization of the emergence, existence, use of procedural acts-documents in civil cases. It should also be borne in mind that documentation is an integral part of the procedural form of civil proceedings, as the civil procedural form means the conditions, sequence of certain procedural actions, adoption of procedural acts and the conduct of civil proceedings in general. The general procedural form of litigation depends entirely on the presentation of procedural documentation on the case. All actions of the court and other subjects of the process are strictly regulated and subject to the requirements of civil procedural form, but each of the procedural acts-documents has special features and its functional purpose at each stage of civil proceedings, ie has requirements for its procedural form and content. In our opinion, their significance is manifested in the implementation of procedural actions (functional purpose), for which they were created through transformation and historical development and are enshrined in the current CPC of Ukraine. Procedural documentation is the performance

by participants of a trial of certain procedural actions, which have their procedural reflection on the material medium, which have a certain procedural design in accordance with civil law and have procedural significance for resolving and considering the case and reviewing it. Documentation is a certain, special kind of procedural activity of the participants in the case. At the present stage, the importance of procedural documentation, the requirements for the procedural design of documents are growing, as the court must minimize inaccuracies and errors in the case and this applies not only to the legality and validity of the court decision, but also the logic of litigation and minimize spelling and linguistic errors. Procedural form of civil proceedings is reflected not only in the importance of the law, but also the design of this legal fact, ie “case”, where court decisions, rulings, decisions are more important for civil cases, ie these procedural acts should be treated more carefully using the rules of law and legal techniques of registration. The systematization and placement of case materials is also important, according to the requirements of procedural law, as participants in the trial at each stage of the trial have the opportunity to read the case file. The structure of documentation of civil proceedings, as a science, will increase the culture of drafting procedural acts-documents by participants in civil proceedings, which must be properly executed in compliance with the rules of court records and current civil law. The presentation of each procedural act of the document implies the implementation of certain procedural actions that will affect the consideration of the case and the issuance of a court decision on it.

Key words: justice, procedural form, civil proceedings, procedural act-document, concept of documentation, stage of civil process, substantive and procedural law, science of documentation.

УДК 346:347
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.932>

Г. Г. Харченко
orcid.org/0000-0002-4525-2805
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ДУАЛІЗМУ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У 2003 році в Україні відбувся різкий перехід від моністичної до дуалістичної системи приватного права. В один день, а саме 16 січня, Верховна Рада України прийняла два кодифікованих акта, по суті, однієї спрямованості – Цивільний і Господарський кодекси України. Доцільність такого кроку законодавця, його логіка у більшості цивілістів і досі викликає обґрунтовані сумніви. Там, де від права закономірно очікувались чіткість й однозначність у правовому регулюванні подібних відносин, правовий механізм був штучно ускладнений законодавцем дублюючою в багатьох позиціях Цивільний кодекс України (*далі – ЦК України*) [1] іншою нормативно-правовою базою – Господарським кодексом України (*далі – ГК України*) [2], норми якого нерідко видозмінюють правові підходи Цивільного кодексу України завдяки, зокрема, їх доповненню іншими правовими елементами.

Наскільки виправданою і природною є встановлена законодавством України конкуренція двох полюсів приватного права – питання, яке і досі залишається актуальним як для правової науки, так і для правозастосовної практики. Розбіжності у поглядах правознавців на цю проблематику часто визначаються не стільки переконливістю наведених аргументів, скільки сферою їх фахових інтересів – цивілісти зазвичай виступають проти дуалізму у приватному праві (В.О. Дзера, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданик, І.В. Спасибо-Фатеева та інші), тоді як господарники – за (А.Г. Бобкова, О. П. Подцерковний, В. А. Устименко, В. С. Щербина та ін.). Звісно, кожна із сторін висловлює й обґрунтовує свою позицію власними доводами, проте меншою мірою схильна дослухатись до аргументів другої сторони і тим більше спромогтися їх заперечити.

З огляду на реєстрацію у Верховній Раді України проекту Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» від 09.09.2021 р. № 6013, яким, у разі його прийняття, передбачається скасування ГК України, дискусія щодо доцільності дихотомії приватного права в Україні закономірно пожвавилась і вже вийшла за межі лише наукового її

обговорення з прицілом на те, що нарешті тривале протиборство двох основних концептуальних підходів розвитку приватного права в Україні може бути вирішено на користь монізму.

Метою статті є висвітлення недоліків дуалістичного підходу в правовому регулюванні приватноправових відносин, визначення потенційно можливого напрямку розвитку приватного права України на засадах його монізму і врахування особливостей окремих відносин.

Зрозуміло, що близькість цивільного і господарського права зумовлена насамперед спільністю їх предмета і метода правового регулювання відповідних відносин. Різниця словесної форми викладення окремих положень ГК України, що можемо спостерігати у кодексі порівняно з подібними положеннями ЦК України, зовсім не вказує на істотні протиріччя між двома підходами у регулюванні однакових відносин, особливо в контексті аналізу їх правового базису.

Відмінності унормування в ГК України пояснюються тим, що цим кодексом визначаються особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання. Однак наскільки така обставина може бути достатньою для обґрунтування доцільності дуалізму приватного права в Україні, питання відкрите.

Статтею 1 ГК України визначається, що предметом регулювання кодексу є визначення основних засад господарювання в Україні і регулювання господарських відносин, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Узагальнений аналіз цієї правової позиції включно з загальними принципами господарювання, сформульованими у ст. 6 ГК України, дає змогу констатувати, що такий підхід цілком вписується у більш широку концептуальну основу цивільного законодавства України, яке регулює особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України). В аспекті загальних засад цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України) можуть бути

розкриті й перелічені у ст. 6 ГК України загальні принципи господарювання. Отже, з цих позицій існування ГК України не виправдовує ризику, які неодмінно супроводжують будь-який дуалізм приватного права, коли через додання у правові положення інших правових елементів виникає небезпека зміни вже наявних підходів в регулювання одних тих самих відносин, визначених у нормах Цивільного кодексу України.

Таким наочним прикладом є, окрім іншого, дефініції договору міни, надані в Цивільному та Господарському кодексах України. У першому кодифікованому акті договір міни (бартеру) визначено як різновид договору купівлі-продажу, з огляду на який кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні *у власність* один товар в обмін на інший товар (ч. 1 ст. 715 ЦК України). Господарський кодекс України натомість відступає від прив'язки договору міни до класичної правової природи відносин купівлі-продажу і визначає договір міни (бартеру) крізь призму того, що кожна зі сторін такого договору зобов'язується передати другій стороні *у власність, повне господарське відання або оперативне управління* певний товар в обмін на інший товар (ч. 1 ст. 293 ГК України).

Не заглиблюючись в аналіз того, наскільки прогресивним є таке розширювальне розуміння правової природи відносин міни в сфері господарських відносин, водночас навряд чи можна вважати виправданим у праві наявність таких різних підходів у регулюванні одних тих самих відносин.

З одного боку, логіку розробників ГК України можна пояснити тим, що у своїй позиції вони виходили з того, що якщо зміст якогось суб'єктивного речового права містить у собі можливість розпорядження (відчуження) об'єктом, тоді в межах змісту такого суб'єктивного речового права міна стосовно такого об'єкта сама по собі можлива. Проте ч. 1 ст. 293 ГК України чітко не визначено, чи може, наприклад, особа, яка має на майно право господарського відання чи оперативного управління, все-таки передати через договір міни майно у власність другій особі, чи такі дії заборонені з огляду на відомий ще римському приватному праву принцип наступності речових прав – ніхто не може передати іншій особі такого суб'єктивного речового права, якого сам не має.

З іншого боку, неузгодженим залишилось питання, чому в переліку разом з правами господарського відання та оперативного управління у ч. 1 ст. 293 ГК України не згадано, наприклад, право управління майном, за яким управитель так само може відчужувати майно, передане в управління (ч. 1 ст. 1037 ЦК України).

Таких прикладів неузгодженостей і розбіжностей в положеннях двох кодексів можна наводити чимало. Зокрема, глава 20 ГК України при-

свячена господарським договорам і визначає для них загальні положення. Втім, і тут після аналізу положень цієї глави неодмінно постає питання, наскільки є виправданою спроба відмежовувати господарські договори від цивільних у контексті визначення для них загальних положень.

Дефініцію договору в цивільно-правовому розумінні надає ч. 1 ст. 626 ЦК України. Вказується, що під договором слід розуміти домовленість двох або більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Примітно, що визначення поняття договору, зокрема господарського, в ГК України не міститься. Водночас із ч. 1 ст. 179 ГК України випливає, що на підставі господарського договору виникають майново-господарські зобов'язання між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами.

Принагідно зазначити, що за ГК України майново-господарськими зобов'язаннями визнаються *цивільно-правові зобов'язання*, що виникають між учасниками господарських відносин під час здійснення господарської діяльності, з огляду на які зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управлена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку (ч. 1 ст. 175).

Одразу згадується аналогічне визначення зобов'язання у ЦК України, де під зобов'язанням розуміється правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (ч. 1 ст. 509 ЦК України).

Звісно, стилістично, зокрема у словесних оборотах й окремих висловах, можна віднайти відмінності в обох дефініціях. Однак за змістом вони тотожні. З огляду на це незрозумілим і навряд чи виправданим з позиції юридичної техніки виглядає дублювання одним тих самих позицій законодавства в різних нормативно-правових актах, тим більше із визнанням того беззаперечного факту, що усі господарські договори мають цивільно-правову природу.

У нормах ГК України, попри те, що вони часто мають бланкетний характер і відсилають до положень ЦК України, завжди підкреслюється, що в них визначаються особливості господарських відносин, що має начебто пояснювати доцільність існування ГК України на противагу ЦК України. Натомість досить часто такі особливості, впроваджені у механізм правового регулювання господарських відносин, мають неістотний характер і

навіть чи їх можна визнати обґрунтованими реаліями господарської діяльності.

Покажемо у цьому питанні є перелік істотних умов, встановлений ГК України для господарських договорів. Зазначається, що під час укладення господарського договору сторони мають у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору (ч. 3 ст. 180 ГК України). У ЦК України аналогічний припис визначає, що у договорі обов'язково слід визначити предмет договору, всі інші умови, у разі якщо вони визначені законом як істотні або є необхідними для договорів певного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди (ч. 1 ст. 638 ЦК України). Отже, цивільне законодавство України, на відміну від господарського, надає перевагу більш ліберальному підходу у визначенні істотних умов для укладення договору, що, на наш погляд, більшою мірою відповідає принципу свободи договору, притаманному і цивільному, і господарському праву. До того ж не слід забувати, що в цивільному праві, так само як і в праві загалом, діють також принципи розумності та справедливості, виходячи з яких цивільне законодавство і допускає можливим визнавати укладеними навіть ті договори, де строк дії і ціна договору прямо не зазначені, якщо інше не встановлено законом.

У руслі такого бачення в ЦК України загальними положеннями договірної права передбачено, що якщо ціна у договорі не встановлена і не може бути визначена з огляду на його умови, вона визначається, виходячи із звичайних цін, що склалися на аналогічні товари, роботи або послуги на момент укладення договору (ч. 4 ст. 632 ЦК України). Важко пояснити чому такий самий концептуальний підхід цивільного законодавства України виявився неприйнятним для господарських договорів в ГК України. Можна лише припустити, що якщо із ГК України прибрати загальні положення, що дублюють відповідні положення ЦК України, а також норми, які штучно утворюють «особливості» в правовому регулюванні господарських відносин, тоді ГК України навряд чи міг би розглядатися як кодифікаційний нормативний акт, а усі справжні особливості господарських відносин за потреби можна було б додатково прописати або в ЦК України, або в окремих спеціальних законах.

Правильність такого висновку можна підтвердити аналізом параграфу 1 глави 30 ГК України. У ЦК України про договір постачання йдеться лише у одній статті кодексу (ст. 712), тоді як у ГК України договірним відносинам поставки присвячено аж вісім статей (ст.ст. 264-271). З огляду на кількісну відмінність розумно було б сподіватись, що правова природа відносин поставки у ГК України буде розкрита істотно по-іншому

через особливості цих господарських відносин. Проте структурний аналіз параграфу 1 глави 30 ГК України показує, що деталізація в правовому регулюванні відносин поставки в ГК України порівняно з тим, що має місце в ЦК України, відбувається завдяки включенню до параграфу низки питань про предмет, кількість і асортимент постачання (ст. 266 ГК України), якість товарів, що поставляються (ст. 268 ГК України), гарантії цієї якості (ст. 269 ГК України), комплектність товарів, що поставляються (ст. 270 ГК України), тощо, тобто тих питань, які теж врегульовані в ЦК України, однак у загальних положеннях про договір купівлі-продажу, різновидом якого є й договір поставки. З урахуванням того, що відносини поставки крізь призму родових для них відносин власності у ЦК України розглядаються з тих самих позицій, що й у ГК України, зокрема з прив'язкою до підприємницької діяльності, подвійне регулювання цих відносин на рівні ЦК і ГК України вбачається контрпродуктивним.

В аспекті аналізу таких, на жаль, типових для сфери приватного права України ситуацій вбачається цілком зрозумілим, що існування у вітчизняному приватному праві двох конкуруючих між собою полюсів є недоцільним, особливо з огляду на те, що в основу господарського законодавства історично покладений цивільно-правовий базис. Відображення у праві особливостей правового регулювання окремих господарських відносин доречно робити не через прийняття нового, на протизагаду цивільному, кодифікованого нормативного акта, а через спеціальне цивільне законодавство у вигляді окремих законів, що, до речі, вже успішно апробується в Україні через прийняття, зокрема, Законів України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року № 1087-IV, «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року № 514-VI, «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII.

З огляду на таке бачення можна вітати подання на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» від 09.09.2021 р. № 6013 [3] (далі – *законопроект*), у прикінцевих і перехідних положеннях якого передбачається скасування Господарського кодексу України. У пояснювальній записці до законопроекту так само зазначається, що положення Господарського кодексу України «переважно не мають регулятивного ефекту, є декларативними за своїм змістом, а також суперечать іншим нормативно-правовим актам та загальним засадам цивільного законодавства» [4].

Відстоюючи переваги моністичного цивільно-правового регулювання приватноправових

відносин, водночас не варто з поспіхом відмовлятися від усіх норм й інститутів Господарського кодексу України, особливо якщо вони прописані і викладені в ньому більш вдало й ясно. Об'єктивний аналіз вимагає співставлення усіх «за» і «проти» з метою удосконалення самого цивільного законодавства України. Позиція цивілістів у цьому питанні має бути виваженою й належно обґрунтованою, позбавленою шаблонів і безпідставних закидів.

Автори законопроекту чомусь безапеляційно вважають, що одним із суттєвих недоліків чинного Господарського кодексу України є закріплення в ньому таких різновидів речових прав, як право господарського відання та право оперативного управління. Причому аргументацію такої позиції у пояснювальній записці до законопроекту назвати ґрунтовною, на жаль, не можна. Зазначається, що «від початку 90-х років держава Україна, перебуваючи на шляху ринкових реформ, запроваджувала нові правила з регулювання права власності, визначення і закріплення основних організаційно-правових форм юридичних осіб. Водночас зазначені реформи фактично не торкнулися таких «квазіречових прав», як господарське відання та оперативне управління...» [4].

Вбачається, що якщо основний недолік якогось суб'єктивного цивільного права автори законопроекту бачать у його квазіречовій природі, то такий аргумент міг би мати місце лише за умови пояснення, а які, власне, кваліфікаційні ознаки повинні мати речові права. Чинний ЦК України сьогодні це питання повністю не вирішує, проте ч. 2 ст. 190 ЦК України все-таки відносить усі майнові права, які мають ознаки неспоживної речі, до речових прав, а тому про квазіречову природу права господарського відання та права оперативного управління йтися не може.

Доречно згадати, що навіть такі беззаперечні сьогодні види речових прав, як право забудови земельної ділянки (суперфіцій) та право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), в римському праві своїми витоками походили від сфери зобов'язального права, і лише значно пізніше суперфіціарію й емфітевту була надана можливість захищати своє право через речові позови. Крім того, якщо пригадати історію виникнення права оперативного управління та права господарського відання, то маємо констатувати, що вони були напрацьовані радянською правовою школою у тому числі як радянській аналог права довірчої власності, від запозичення якого у вітчизняну правову систему тоді було вирішено відмовитись з огляду на різні концептуальні основи відносин власності.

Не зовсім зрозумілою є і позиція розробників законопроекту про те, що для них право господарського відання та право оперативного управління

чомусь менш зрозумілі та передбачувані, на відміну від приватноправових конструкцій користування (оренди) та управління чужим майном [4], і це при тому, що інститут управління майном в цивільному законодавстві України з'явився порівняно недавно, на відміну від попередніх двох інститутів, які використовуються на практиці у господарських відносинах вже не одне десятиліття.

Вважаємо, що процес переходу від дуалістичної до моністичної системи приватного права, якщо такий дійсно буде мати місце в нашій правовій системі, потребуватиме значно більше зусиль і підготовки, ніж прийняття одного проекту Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» від 09.09.2021 р. № 6013. За такого реформування важливо ґрунтовно пояснювати і аргументувати концептуальні засади, відповідно до яких у межах цивільного законодавства буде надалі врегульована уся сфера господарювання в Україні, та чому окремі положення нині чинного Господарського кодексу України, зокрема в контексті інституалізації системи речових прав в Україні, мають бути повністю відкинуті.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 30.11.2021).
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 30.11.2021).
3. Проект Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» від 09.09.2021 р. № 6013. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707 (дата звернення: 30.11.2021).
4. Пояснювальна записка від 06.09.2021 р. до проекту Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707 (дата звернення: 30.11.2021).

Анотація

Харченко Г. Г. Проблема дуалізму приватного права України. – Стаття.

У статті аналізуються недоліки дуалізму в приватному праві України, що виник після прийняття у 2003 році Верховною Радою України одразу двох кодифікованих нормативних актів – Цивільного і Господарського кодексів України. Висловлюється і аргументується позиція, що у правовому регулюванні однакових за своєю природою відносин, в основі яких є цивільно-правовий базис, ускладнювати механізм правового регулювання зайвими правовими елементами недоцільно, оскільки це йде на шкоду ясності законодавства і підвищує ризики виникнення колізій у ньому.

Більш широка концептуальна основа цивільного законодавства України, зокрема в аспекті його предмета і метода правового регулювання, дає змогу відтворювати особливості регулювання окремих господарських відносин або у самому Цивільному кодексі України або у спеціальних законах, практика прийняття яких вже наявна в Україні і довела свою успішність (Закони України «Про кооперацію», «Про акціонерні товариства» тощо).

На прикладі аналізу окремих положень договірних права, що містяться в Цивільному і Господарському кодексах України, зроблено висновок, що кодифікаційний характер Господарського кодексу України насправді ґрунтується не стільки на визначених реальних особливостях у засадах господарювання в Україні і в регулюванні господарських відносин порівняно з цивільним законодавством України, скільки на дублюванні і видозміні загальних положень, вже наявних у Цивільному кодексі України, і штучному утворенні таких особливостей для правового регулювання господарських відносин. Якщо ці зайві елементи з Господарського кодексу України прибрати, останній за своїм значенням мав би бути спеціальним законом в системі цивільного законодавства України.

З огляду на таке бачення вітається подання на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період» від 09.09.2021 р. № 6013, у прикінцевих і перехідних положеннях якого передбачається скасування Господарського кодексу України. Водночас підкреслюється, що можливий перехід від дуалістичної до моністичної моделі приватного права України має відбуватися зважено і вдумливо, із запозиченням у Цивільний кодекс України позитивних напрацювань Господарського кодексу України, зокрема в контексті подальшої інституалізації системи речових прав в Україні.

Ключові слова: дуалізм приватного права, монізм приватного права, колізії у законодавстві, договірне право, система речових прав.

Summary

Kharchenko H. H. The problem of dualism of private law of Ukraine. – Article.

The article analyzes the shortcomings of dualism in private law of Ukraine. It took place after the adoption

of two codified legislative acts by the Verkhovna Rada of Ukraine in 2003 – the Civil and the Commercial Codes of Ukraine. In the author's opinion it is not advisable to complicate the mechanism of legal regulation with unnecessary legal elements for the legal regulation of the same nature of relations, which are based on a civil-law basis. It is detrimental to the clarity of the legislation and increases the risk of conflicts in it.

The broader conceptual basis of the civil legislation of Ukraine, in particular in terms of its subject and method of legal regulation, allows to reproduce the features of regulation of certain commercial relations either in the Civil Code of Ukraine or in special laws, the practice of which is already available in Ukraine and has proven its success (the Laws of Ukraine “On Cooperation”, “On Joint Stock Companies” etc.).

On the example of the analysis of certain provisions of contract law contained in the Civil and the Commercial Codes of Ukraine, it is concluded that the codification nature of the Commercial Code of Ukraine is actually based not so much on real features of the principles of management in Ukraine and regulation of commercial relations, compared to the civil legislation of Ukraine, as on duplication and modification of general provisions, which are already available in the Civil Code of Ukraine, and artificial formation of such features for legal regulation of commercial relations. As soon as these unnecessary elements are removed from the Commercial Code of Ukraine, according to its significance it should be a special law in the system of the civil legislation of Ukraine.

In view of this vision, the submission to the Verkhovna Rada of Ukraine of the draft Law of Ukraine “On Peculiarities of Regulation of Business Activity of Certain Types of Legal Entities and Their Associations in the Transition Period” dated 09.09.2021 № 6013 is welcomed, whose final and transitional provisions provide for the abolition of the Commercial Code of Ukraine.

At the same time, it is emphasized that the possible transition from a dualistic to a monistic model of private law of Ukraine should be considered carefully and thoughtfully with borrowing into the Civil Code of Ukraine positive findings of the Commercial Code of Ukraine, in particular in the context of further institutionalization of property rights in Ukraine.

Key words: dualism of private law, monism of private law, conflicts in legislation, contract law, system of property rights.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.232

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.933>*Д. В. Маковський**orcid.org/0000-0003-1781-3780**аспірант кафедри правознавства**Східноукраїнського національного університету**імені Володимира Даля*

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ ТА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Першочерговим завданням держави є забезпечення соціального захисту свого населення та створення умов для достатнього життєвого рівня людини в державі. Право на соціальний захист належить до найважливіших прав особи, яке має визнаватися та гарантуватися на рівні держави. У ст. 1 Конституції України визначається, що наша держава є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною та правовою. Низка статей (наприклад, ст.ст. 3, 36, 44, 46, 47, 48 Основного Закону) містять положення, які закріплюють засади соціального захисту населення. Проте ефективність реалізації соціального напрямку розвитку держави безпосередньо залежить від її політики, яка має бути спрямована на забезпечення соціальних прав усіх людей, які проживають у нашій державі, а особливо захистити окрему категорію населення, яка має певні особливості у професійній діяльності. До категорії населення, яке потребує особливого соціального захисту, слід зарахувати працівників Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (згідно зі ст. 11 Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» [1] до особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України належать військовослужбовці, державні службовці та інші працівники), діяльність яких спрямована на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз та є складником сектора безпеки і оборони України). Втім, незважаючи на те, що Конституція України проголошує низку прав та свобод людини і громадянина, реальне гарантування прав та свобод особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України нині є малоефективним.

Мета статті – проаналізувати чинне законодавство щодо соціальних гарантій особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також дослідити погляди науковців у зазначеній царині, на підставі чого зробити певні висновки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальних гарантій працівників досліджувалися такими вітчизняними вченими, як В.М. Андрійв, Н.Б. Болотіна, М.І. Іншин, М.І. Дерев'яно, М.М. Клемпарський, О.Л. Кучма, К.Ю. Мельник, О.В. Москаленко, П.Д. Пилипенко, О.І. Процевський, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, Г.І. Чанишева, Л.І. Шумна, В.І. Щербина, М.М. Шумило, О.М. Ярошенко та ін. Водночас соціальним гарантіям особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України бракує уваги.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль в умовах формування в Україні правової демократичної держави відіграють гарантії, які прийнято поділяти на загальносуспільні (загальносоціальні) та юридичні. Перші включають політичні, економічні, соціальні й духовні (культурні), де ними є відповідні суспільні системи – політична, економічна, соціальна й культурна (духовна), які склалися й функціонують у нашому соціумі [2, с. 41].

У нашому дослідженні буде приділена увага соціальним гарантіям, які розглядаються як матеріальні і юридичні засоби, що забезпечують реалізацію соціально-економічних прав членів соціуму (право на працю, відпочинок, житло, безоплатну освіту й безоплатну медичну допомогу, на матеріальне забезпечення у старості й у випадку непрацездатності та ін.), забезпечуються соціальною політикою держави, а їхньою матеріальною основою здебільшого виступають фонди держави й підприємств як частина національного фонду, що спрямовується на соціальне забезпечення й на задоволення на безоплатних або пільгових засадах соціально-пріоритетних потреб членів суспільства [3, с. 57]. Характеризуючи їх поняття і зміст, І.Й. Магновський доходить висновку, що (а) соціальні гарантії й порядок їх реалізації є результатом правозахисної діяльності держави, вони визначаються комплексом політичних, ідеологічних, соціальних і юридичних чинників;

(б) сутність цих гарантій полягає в якості законодавчої бази і рівні правової культури учасників соціальних відносин; основу цього правового інституту становить соціальна функція держави, при якій вирішальне місце займає система державних органів та організацій; (в) зміст та ефективність соціальних гарантій прав та свобод громадян прямо пропорційні вмінню й навичкам володіння інститутом правозахисної діяльності осіб, які мають відповідні знання, надають правові послуги й допомогу тим, хто її потребує; (г) головною умовою ефективності значення цього правового інституту була, є й залишається наявність механізму всеохоплюючого контролю й нагляду за втіленням у життя заходів соціального характеру державою, її органами й організаціями, всіма посадовими особами, які представлені в них; (д) інститут соціальних гарантій прав та свобод громадян не тільки має право йменуватися окремим правовим інститутом, а й має становити собою самостійну складову частину юриспруденції, яка включає в себе компоненти різних галузей міжнародного й національного законодавства, а значить, його становлення й розвиток; (е) це майбутнє суспільство, це рівень безконфліктних правовідносин, це важлива умова підтримки режиму законності і правопорядку, міцність державних устоїв, де голова всьому – закон, а всі, хто живе в такій державі, – це його законслухняні виконавці [4, с. 146–147].

На особовий склад Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України також поширюються соціальні гарантії. Так, згідно із Законом України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» соціальний та правовий захист державних службовців та інших працівників Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю і державну службу. Соціальний та правовий захист військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та членів їхніх сімей здійснюється відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [5] та інших законів. Зокрема, держава гарантує їм матеріальне та інше забезпечення в розмірах, що стимулюють заінтересованість у військовій службі (грошове, речове забезпечення). Цим Законом також визначено порядок реалізації права військовослужбовців на відпочинок, порядок надання основних та додаткових відпусток, забезпечення безоплатної медичної допомоги та санаторно-курортного лікування і відпочинку, а також порядок забезпечення житловими приміщеннями.

До цього Закону неодноразово вносилися зміни стосовно гарантій прав та свобод військовослуж-

бовців, зокрема щодо недопущення скасування чи звуження їх змісту та обсягу в процесі прийняття нових законів або внесення змін до чинних. Приміром, Законом України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» [6] було виключено ч. 3 ст. 1-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», яка передбачала, що «нормативно-правові акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які обмежують права і пільги військовослужбовців та членів їх сімей, є недійсними». Це положення явно суперечить Конституції, а також рішенню Конституційного Суду України від 9 липня 2007 р. № 6-рп/2007 (справа про соціальні гарантії), у мотивувальній частині якого було зазначено: «... пільги, компенсації і гарантії є складовою частиною конституційного права громадян на соціальний захист і достатній рівень життя кожного» [7]. Тобто згідно з Рішенням КСУ не можна звужувати в разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних не лише саме право, а й гарантії, завдяки яким воно може бути реалізованим. На це звертають увагу й науковці та наполягають на поновленні чинності цієї норми, зокрема ч. 3 ст. 1-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [8, с. 213].

Одним із законодавчих актів, що закріплюють гарантії соціального захисту вказаної категорії працівників, на якому доцільно зупинитися, є Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених із військової служби, та деяких інших осіб» [9], яким закріплено особливості призначення пенсій військовослужбовцям, зокрема, передбачено право військовослужбовців вибирати вид пенсії, якщо вони мають право на різні державні пенсії, звільнення пенсій військовослужбовців від оподаткування, розміри пенсій залежно від вислуги років та мінімальні пенсії, надбавки до пенсій, підвищені розміри пенсій по інвалідності, пенсії в разі втрати годувальника і т.п. На військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України поширюються права і соціальні гарантії, передбачені також Законом України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист» та іншими законодавчими актами, які регулюють відносини в зазначеній царині. Тобто соціальні гарантії досліджуваної категорії осіб передбачено низкою законодавчих актів. Водночас, незважаючи на законодавче врегулювання цього питання, багато питань залишається невирішеними в умовах сьогодення.

22 жовтня 2021 р. Президентом України було підписано Указ про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію

реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України», метою якої є реформування та розвиток Служби як сучасного органу, який забезпечує високоякісний захищений урядовий зв'язок і кіберзахист органів державної влади та критичної інфраструктури та передбачає запровадження уніфікованої системи планування та управління ресурсами на основі сучасних європейських та євроатлантичних підходів. Як зазначає Ю. Щиголь, «всі заходи в межах реалізації стратегії дадуть змогу підвищити інституційну спроможність, а також оптимізувати організаційну структуру Держспецзв'язку» [10].

Вважаємо, підписання Президентом України згаданого Указу заслуговує на схвалення та є кроком у правильному напрямі, оскільки з огляду на нинішні реалії соціальні гарантії цієї категорії працівників потребують якнайшвидшого вдосконалення, а дієві соціальні гарантії у досліджуваній сфері – це гарантування державою соціального забезпечення кожного службовця особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України під час виконання ним службових обов'язків.

Також варто акцентувати й на міжнародних документах, які передбачають гарантування прав та свобод громадян, зокрема службовців державної служби, серед яких вагоме місце посідають Статут ООН від 26 червня 1945 р., Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. та факультативні протоколи до них.

Висновки. Підбиваючи підсумки вищевикладеного, слід наголосити на важливості дотримання соціальних гарантій працівників загалом та особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, до яких належать військовослужбовці, державні службовці та інші працівники, зокрема. Під соціальними гарантіями особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України пропонуємо розуміти закріплені в нормативно-правових актах, які регулюють відносини в цій сфері, об'єктивні й суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення соціальних прав та свобод осіб з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними служби. Зазначено, що, незважаючи на те, що Конституцією України проголошено цілу низку прав та свобод людини і громадянина, реальне гарантування прав та свобод особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України нині є малоефективним. Тому без реалізації конституційних норм у повсякденному

житті вони залишатимуться тільки гаслами, що може негативно позначитися на результатах службової діяльності цієї категорії осіб. І тому головною ціллю держави в досліджуваній царині має бути вдосконалення соціальних гарантій цієї категорії осіб, зокрема державних службовців, військовослужбовців, діяльність яких спрямована на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз, та узгодження їх із вимогами сьогодення. Вважаємо підписання Президентом України Указу про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 жовтня 2021 року «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» кроком у правильному напрямі, оскільки з огляду на нинішні реалії соціальні гарантії особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України потребують вдосконалення.

Література

1. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3475-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 258.
2. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону / за ред. В.Ф. Погорілка. Київ : Правова держава, 1997. 156 с.
3. Политология : энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянов. Москва : Изд. Моск. комерч. ун-та, 1993. 431 с.
4. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 221 с.
5. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.
6. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні : Закон України від 27 березня 2014 р. № 1166-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20-21. Ст. 745.
7. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 р. № 6-рп/2007 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 29, 36, частини другої ст. 56, частини другої ст. 62, частини першої ст. 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 ст. 71, ст. 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» за конституційним поданням 46 народних депутатів України (справа про соціальні гарантії громадян) / Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text>
8. Медвідь Л.П. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 249 с.
9. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 р. № 2262-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 жовтня 2021 року «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України»: Указ Президента України від 22 жовтня 2021 р. № 544/2021 / Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5442021-40437>

Анотація

Маковський Д. В. До питання соціальних гарантій особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. – Стаття.

У роботі проаналізовано чинне законодавство щодо соціальних гарантій особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також погляди науковців, на підставі чого зроблено відповідні висновки. Наголошено на важливості дотримання соціальних гарантій працівників загалом та особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, до яких належать військовослужбовці, державні службовці та інші працівники зокрема. Під соціальними гарантіями особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України пропонуємо розуміти закріплені в нормативно-правових актах, які регулюють відносини у цій сфері, об'єктивні й суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення соціальних прав та свобод осіб з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними служби. Зазначено, що незважаючи на те, що Конституцією України проголошено цілу низку прав та свобод людини і громадянина, реальне гарантування прав та свобод особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України нині є малоефективним. Тому без реалізації конституційних норм у повсякденному житті вони залишатимуться тільки гаслами, що може негативно позначитися на результатах службової діяльності цієї категорії осіб. І тому головною ціллю держави в досліджуваній царині має бути вдосконалення соціальних гарантій даної категорії осіб, зокрема державних службовців, військовослужбовців, діяльність яких спрямована на забезпечення національної безпеки України від зовнішніх і внутрішніх загроз, та узгодження їх із вимогами сьогодення. Зроблено висновок, що підписання Президентом України Указу про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 22 жовтня 2021 року «Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» є кроком у вірному напрямі, оскільки нинішні реалії соціальні гарантії особового складу Державної служби спе-

ціального зв'язку та захисту інформації України потребують вдосконалення.

Ключові слова: держава, соціальні гарантії, державна служба, державні службовці, військовослужбовці.

Summary

Makovskyi D. V. On the issue of social guarantees of the personnel of the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine. – Article.

The current legislation on social guarantees of the personnel of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine, as well as the views of scientists are analyzed, on the basis of which the relevant conclusions are made. The importance of observance of social guarantees of employees in general and the personnel of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine, which includes servicemen, civil servants and other employees in particular, was emphasized. Under the social guarantees of the personnel of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine we propose to understand the objective and subjective conditions, means and methods enshrined in regulations governing relations in this area, means and methods that ensure approval, elimination of possible obstacles, implementation, protection, restoration of social rights and freedoms of persons, taking into account the peculiarities associated with their service. It is noted that despite the fact that the Constitution of Ukraine proclaims a number of human and civil rights and freedoms, the real guarantee of the rights and freedoms of personnel of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine is not effective today. Therefore, without the implementation of constitutional norms in everyday life, they will remain only slogans, which may negatively affect the performance of this category of persons. Therefore, the main goal of the state in the study area should be to improve social guarantees for this category of persons, including civil servants, servicemen, whose activities are aimed at ensuring national security of Ukraine from external and internal threats, and bring them in line with current requirements. It is concluded that the signing by the President of Ukraine of the Decree on the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of October 22, 2021 "On the Concept of Reforming the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine" is a step in the right direction. Ukraine's special services and information protection services need to be improved.

Key words: state, social guarantees, civil service, civil servants, servicemen.

УДК 349.3
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.934>

М. М. Пархоменко
orcid.org/0000-0001-6993-6534
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
Державного вищого навчального закладу
«Донецький національний технічний університет»

Л. М. Моїсєєнко
orcid.org/0000-0001-6581-6789
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
Державного вищого навчального закладу
«Донецький національний технічний університет»

СУЧАСНИЙ СТАН ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Сьогодні значення пенсійної системи в громадському суспільстві постійно підвищується, від неї залежить рівень соціального, економічного життя громадян певних країн. Для того щоб оцінити реальний стан пенсійної системи України та шляхи розвитку її у майбутньому, доцільно розглянути її не тільки з правових, економічних показників, а комплексний аналіз доповнити демографічними та гендерними показниками. Проте сучасний стан системи пенсійного забезпечення свідчить про необхідність її суттєвого вдосконалення. Дослідження усіх вищезазначених показників пенсійної системи України дозволить у майбутньому створити оптимальну пенсійну систему в Україні.

Більшість людей майже в усіх частинах сучасного світу це люди похилого віку. Жінок похилого віку за кількістю більше, ніж чоловіків, і вони мають різні проблеми гендерного характеру в усіх сферах життя, включаючи працю та пенсійне забезпечення. Актуальність цих досліджень зумовлена широко поширеною фемінізацією бідності серед осіб похилого віку, що призводить до розвитку дискусій про вікові групи та необхідність реформи пенсійної системи для забезпечення гендерної нейтральності.

Сьогодні в нашій країні дослідження гендерних розбіжностей серед людей похилого віку мають особливу актуальність, оскільки країна зараз переживає демографічну кризу, що прискорило старіння населення України. Хоча проблема соціально-демографічного формування політики в контексті старіння населення та пенсійної реформи в суспільстві на слуху, гендерні аспекти цих питань залишаються без уваги, недосліджені і вимагають більш глибокого аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання комплексного дослідження пенсійної системи були висвітлені такими науковцями, як Т.О. Дідковська, Л.М. Князькова,

М.М. Клемпарський, А.С. Колотік, А.В. Скоробатсько, М.Д. Ждан, Р.П. Луцький, В.О. Швець. Також потрібно враховувати у дослідженні наукові публікації офіційного вебсайту Пенсійного фонду України.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті полягає у дослідженні правових, економічних, соціальних, демографічних, гендерних ознак пенсійної системи України, які дозволять у майбутньому створити оптимальну пенсійну систему в Україні.

Виклад основного матеріалу. Експерти Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ вказують, що середній показник тривалості життя після досягнення пенсійного віку становить 23,1 року для жінок і лише 14,2 року у чоловіків. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року у старших вікових групах кількість самотніх жінок переважає кількість самотніх чоловіків в Україні. Самотніх чоловіків у віці 65 років було 322,9 тис., самотніх жінок – 1 635,1 тис. 70 років і старше, 229,5 тис. самотніх чоловіків і 1 279,9 самотніх жінок. Таким чином, кількість самотніх жінок у віці старше 65 років перевищила кількість респондентів у чоловічої статі у 5,1 раза, а у віковій групі старше 70 років – у 5,6 раза.

До 2018 року Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлював різний пенсійний вік для чоловіків і жінок – це 60 і 55 років, а розмір пенсій визначався диференційно від тривалості страхового стажу та самого розміру заробітної плати [1]: Цим законом обмежувалась тривалість як трудового, так і страхового стажу жінок. З 2018 року встановлено однаковий пенсійний вік для чоловіків і жінок.

Починаючи з 1 січня 2018 року право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років мають особи за наявності страхового стажу:

з 1 січня 2018 року по 31 грудня 2018 року – не менше 25 років;
з 1 січня 2019 року по 31 грудня 2019 року – не менше 26 років;
з 1 січня 2020 року по 31 грудня 2020 року – не менше 27 років;
з 1 січня 2021 року по 31 грудня 2021 року – не менше 28 років;
з 1 січня 2022 року по 31 грудня 2022 року – не менше 29 років;
з 1 січня 2023 року по 31 грудня 2023 року – не менше 30 років;
з 1 січня 2024 року по 31 грудня 2024 року – не менше 31 року;
з 1 січня 2025 року по 31 грудня 2025 року – не менше 32 років;
з 1 січня 2026 року по 31 грудня 2026 року – не менше 33 років;
з 1 січня 2027 року по 31 грудня 2027 року – не менше 34 років;
починаючи з 1 січня 2028 року – не менше 35 років [1]:

У Швеції з 1999 року відбувся перехід до нової пенсійної системи, яка сформована з трьох елементів: умовно накопичувальні (страхові), накопичувальні та гарантовані (соціальні) пенсії. Пенсії нараховуються на підставі актуарних розрахунків, які не враховують різницю в тривалості життя жінок та чоловіків. В цій країні також встановлено однаковий вік 65 років для чоловіків та жінок, відмінністю від пенсійної системи України є можливість дострокового виходу на пенсію при досягненні 60 років, і як новела – перенесення виходу на пенсію після досягнення 70 років.

Концепція пенсійної системи Швеції розкрита одним з її авторів Е. Палмер [2]:

– справедливість по відношенню до окремих людей, які мають різну історію внесків в пенсійний фонд. Особи, які сплачували внески в однаковому розмірі і при цьому вийшли на пенсію, в один період та за однаковими обставинами отримують пенсію в однаковому розмірі. У цьому разі розмір пенсії горизонтально зв'язаний з розміром сплачених внесків;

– прозорість перерозподілу. У Швеції це досягається тим, що перерозподіл фінансується за рахунок загальнобюджетних коштів, а не за рахунок внесків громадян;

– фінансова стійкість в умовах демографічних та економічних змін. Фінансова стійкість – це здатність виконувати обов'язки без збільшення суми внесків;

– громадяни Швеції передають свої пенсійні накопичення під керівництво приватних фінансових установ.

Контролюючим органом у Швеції є Міністерства фінансів, яке проводить перевірку діяльності фондів та звітує про це перед Парламентом

країни. Сьогодні в Швеції біля 500 пенсійних фондів і це ускладнює для громадян вибір конкретного фонду. Наявність перевірок цих фондів є дуже актуальним явищем у цій країні [3]. До 2002 року в Німеччині існувала розподільна система, в основі якої була солідарність внесків [4]. Необхідність пенсійної реформи була визначена такою метою: поступове збільшення розміру пенсій у майбутньому без підвищення розміру внесків та збільшення пенсійного віку. В Німеччині визначено пенсійний вік 65 років як для жінок, так і для чоловіків. Розмір пенсійних внесків складає 19,5%, він сплачується роботодавцем і працівником порівну – по 9,75% кожен. Внески порівну сплачують і роботодавці, і самі працівники – всього внесок 19,5.

Всі ці зміни в країнах ЄС відбулись з урахуванням висновків експертів ООН, які вважають, що встановлення різного пенсійного віку є дискримінацією жінок, їх рівень життя напряму залежить від тривалості трудового стажу [5]. В Україні ця концепція і сьогодні не діє, на підприємствах передусім на пенсію відправляють жінок, які досягли пенсійного віку. В національному законодавстві нашої країни існують обмеження для певних категорій працівників щодо можливості працевлаштування у пенсійному віці. Якщо чоловіки – державні службовці ще мають можливість працевлаштуватися, то жінки – державні службовці взагалі позбавлені цієї можливості, вони вимушені виходити на пенсію і займатися домогосподарством [6].

Пенсійна реформа 2018 року в Україні не усунула гендерні властивості:

1. Право на отримання пенсії – досягнення 60 років, що є об'єктивним, оскільки тривалість життя жінок в Україні є довшою.

2. Можливість дострокового виходу на пенсію. Сьогодні законодавство передбачає список пільгових пенсій, тобто можливість виходу на пенсію в більш ранньому віці. Два мільйони сучасних пенсіонерів України вийшли на пенсію в середньому на 5–20 років раніше загальноновстановленого пенсійного віку, список професій, які дають цю можливість, за останні роки поширився [7]. Але ця можливість і сьогодні здебільшого не доступна для жінок, оскільки переважно чоловіки працюють на шкідливих виробництвах та виробництвах з важкими умовами праці.

3. Відсутність пропорційності розміру пенсій у чоловіків та жінок. В Україні існує солідарна пенсійна система. Під час визначення розміру враховується трудовий стаж, заробіток, коефіцієнт заробітку та середня заробітна плата в Україні за рік, що передуює року звернення за призначенням пенсії. Жінки з об'єктивних обставин мають менший заробіток і тривалість страхового стажу, тому середній розмір їх пенсії буде порядком

меншим, ніж середній розмір пенсії чоловіків за інших рівних умов.

Судова практика також, на жаль, підтверджує присутність проблем у сфері соціального забезпечення громадян та їх гендерної рівності. На жаль, у Єдиному державному реєстрі судових рішень є мало інформації про притягнення до юридичної відповідальності за порушення законодавства у цій сфері. Типовим прикладом наявної проблеми в цій галузі є рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, справа № 360/3611/20 за позовом ОСОБИ_1 до Управління Пенсійного фонду України в Попаснянському районі Луганської області про визнання протиправним та скасування рішення, зобов'язання вчинити певні дії. Суть справи складається в тому, що ОСОБА_1 в 2020 році подала заяву до Пенсійного фонду України в Попаснянському районі Луганської області про призначення пенсії на пільгових умовах згідно зі списком № 2 згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». На момент звернення до Пенсійного фонду позивачці виповнилось 50 років. Позивачка має страховий стаж роботи 31 рік 3 місяці 3 дні, у тому числі на пільгових умовах за списком № 2 20 років 11 місяців 23 дні. Відповідач не зарахував до страхового стажу період з 19 березня 1994 року по 31 травня 1994 року тому, що в трудовій книжці не зазначені відомості наказу про прийом на роботу. Позивач вважає незаконним рішення відповідача від 17 серпня 2020 року та в позові просить задовольнити свої позовні вимоги.

Позивачка пояснює, що починаючи з 23 січня 2020 року в Україні діють одразу два закони, які регулюють правила призначення пенсій за списком № 2, а саме: пункт «б» статті 13 Закону України від 05 листопада 1991 року № 1788-XI «Про пенсійне забезпечення» в редакції, чинній до внесення змін Законом України від 02 березня 2015 року № 213-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення», а також пункт 2 частини другої статті 114 Закону України від 09 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» в редакції Закону України від 03 жовтня 2017 року № 2148-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій». Аналізуючи усе вищезазначене, позивачка має думку щодо незаконності рішення та необхідності скасування оскаржуваного рішення і просить задовольнити її позовні вимоги.

На думку відповідача, зміна норм загальнообов'язкового пенсійного страхування відбувається винятково шляхом внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Посилаючись на вимоги

статті 5 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідач зауважує, що саме цим законом регулюються відносини, що виникають серед суб'єктів у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Норми інших нормативно-правових актів розповсюджуються на ці відносини винятково у випадках, передбачених цим Законом, або в частині, яка не суперечить цьому Закону. Розглянувши матеріали справи та надані докази, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду зробив такі висновки [8].

Висновок суду. В судовій практиці існують 2 рішення Конституційного Суду щодо спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах праці, зайнятості населення та соціального захисту громадян. Перше Рішення Конституційного Суду по справі N 1-р/2020 від 23 січня 2020 року. В ньому зазначені висновки перевірки Конституційного Суду Закону України № 213-VIII на відповідність нормам закону Конституції України. Суд визнав такими, що не відповідають Конституції України, статтю 13, частину другу статті 14, пункти «б» – «г» статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 року N 1788-XII зі змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 02 березня 2015 року № 213-VIII. Тому норма права, яка визнана Конституційним Судом України не конституційною, не повинна застосовуватись як норма прямої дії, а суд повинен застосовувати норми Конституції України як норми прямої дії [9].

Згідно з другим рішенням Конституційного Суду України № 3-рп/2012 від 25 січня 2012 року «Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї». Статтею 46 Конституції України наголошується, що громадяни мають право на соціальний захист. Конституційний Суд України пунктом 5 рішення № 8-рп/2005 від 11.10.2005 звернув увагу, що право на пенсійне забезпечення є частиною конституційного права на соціальний захист. Згідно зі статтею 92 Конституції України основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення розкриті виключно законами України. Закону України від 05.11.1991 № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення» (далі – Закон № 1788-XII) відповідно до Конституції України гарантує всім працездатним громадянам України право на матеріальне забезпечення за рахунок суспільних фондів

споживання шляхом надання трудових і соціальних пенсій. Стаття 13 пунктом «б» Закону № 1788-XII в редакції, чинній до внесення змін Законом України від 02 березня 2015 року № 213-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (далі – Закон № 213-VIII), роз'яснює, що на пільгових умовах мають право на пенсію за віком, незалежно від місця останньої роботи: працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах із шкідливими і важкими умовами праці, – за списком № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, що затверджені Кабінетом Міністрів України, і за результатами атестації робочих місць: чоловіки – після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах; жінки – після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах. Таким чином, проаналізувавши вищезазначені норми, можна зазначити, що пенсія за віком на пільгових умовах – це спеціальний вид пенсії, яка призначається конкретній особі за наявності страхового стажу, пов'язана з працею особи в особливих умовах, конкретно визначений період, призначення якої має здійснюватися при досягненні нижчого пенсійного віку [10].

Тому Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду вирішив задовольнити позов ОСОБИ_1 до Управління Пенсійного фонду України в Попаснянському районі Луганської області та скасувати рішення Управління Пенсійного фонду України в Попаснянському районі Луганської «Про відмову в призначенні пенсії на пільгових умовах за віком згідно з пунктом 2 частини другої статті 114 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Висновки. Пенсійний фонд України, як соціальна інституція нашої держави сьогодні має велике значення. Загальні засади пенсійної системи визначаються в запобіганні бідності серед пенсіонерів, можливості забезпечити достойний рівень життя, який вони мали у період активної праці. Накопичувальна пенсійна система України сприяє гендерній нерівності в розмірах пенсій чоловіків і жінок. Це відбувається тому, що розмір пенсій залежить від страхових внесків та тривалості їх виплати. Жінки протягом свого трудового стажу мали менший розмір заробітної плати і сплачували страхові внески менший період і тому отримують менший розмір пенсії. З цих обставин бідність самотніх жінок похилого віку буде поширюватися в Україні. Тому обов'язково потрібно продовжувати реформування пенсійної системи, залучати до цього профільні комітети Верховної Ради для того, щоб запровадити другий рівень пенсійної накопичувальної системи, яка дозво-

лить у майбутньому мати достойну європейську пенсію як для чоловіків, так і жінок в Україні. Правовий аналіз рішення Київського Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду дозволить у подальшому приймати законні рішення територіальними органами Пенсійного фонду України, які стосуються призначення пенсії на пільгових умовах, для працівників, зайнятих повний робочий день на роботах із шкідливими і важкими умовами праці.

Література

1. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від Відомості 23 вересня 1999 року № 1105-XIV. Верховної Ради України. 1999. № 46-47. Ст.403.
2. Palmer E. The Swedish pension reform model: framework and issues / E. Palmer. URL: <http://www.oecd.org/daf/fin/financial-markets/2638200.pdf>
3. Швеція: соціально-економічна модель / А. М. Волков. Москва : Мысль. 1991. 188 с.
4. Серебрякова Е. Пенсионные системы России и Германии: сравнительные характеристики накопительного элемента. *Пенсионные фонды и инвестиции*. 2005. № 4 (22). С. 77–80.
5. More and Better Jobs for Women. Geneva, 1996.
6. Куліков Ю. Окремі соціальні аспекти впровадження пенсійної реформи. *Україна: аспекти праці*. 2004. №8. С. 29–31.
7. Макарова О.В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки : монографія. Київ : Ліра, 2004. 328 с.
8. Рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду по справі №360/3611/2021 квітня 2021 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47624705>.
9. Рішення Конституційного Суду по справі N 1-р/2020 від 23 січня 2020 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47624705>.
10. Рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2012 від 25 січня 2012 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47624705>.

Анотація

Пархоменко М. М., Моїсєєнко Л. М. Сучасний стан пенсійної системи в Україні. – Стаття.

У роботі досліджено інститут пенсійного забезпечення населення не тільки з правових, економічних показників, а комплексний аналіз доповнено демографічними та гендерними показниками. Розглянуто фемінізацію бідності серед осіб похилого віку, що призводить до розвитку дискусій про вікові групи та необхідність реформи пенсійної системи для забезпечення гендерної нейтральності. Вказано, що демографічні та гендерні показники пенсійної системи України дозволять у майбутньому створити оптимальну пенсійну систему в Україні. Розглянуто досвід державного управління системою пенсійного забезпечення у Швеції та Німеччині. В цих країнах встановлено однаковий вік 65 років для чоловіків та жінок. У Швеції з 1999 року відбувся перехід до нової пенсійної системи, яка сформована з трьох елементів: умовно накопичувальні (страхові), накопичувальні та гарантовані (соціальні) пенсії. В Німеччині необхідність пенсійної реформи була визначена такою метою: поступове

збільшення розміру пенсій у майбутньому без підвищення розміру внесків та збільшення пенсійного віку. Розмір пенсійних внесків складає 19,5, він сплачується роботодавцем і працівником порівну – по 9,75% кожен. Внески порівну сплачують і роботодавці, і самі працівники – всього внесок 19,5. Визначено основний зміст пенсійної реформи цих країн: трансформація перерозподільної системи в накопичувальну пенсійну систему. Проаналізовано наявну проблему застосування законодавства, що регулює особливості призначення пенсій в Україні. Типовим прикладом наявної проблеми в цій галузі є рішення Київського Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, справа № 360/3611/20 про визнання протиправним та скасування рішення, зобов'язання вчинити певні дії. Доведено, що накопичувальна пенсійна система України сприяє ґендерній нерівності в розмірах пенсій чоловіків і жінок. Це відбувається тому, що розмір пенсій залежить від страхових внесків та тривалості їх виплати. Жінки протягом свого трудового стажу мали менший розмір заробітної плати і сплачували страхові внески менший період і тому отримують менший розмір пенсії. Тому бідність самотніх жінок похилого віку буде поширюватися в Україні. Обґрунтована потреба обов'язкового реформування пенсійної системи для того, щоб запровадити другий рівень пенсійної накопичувальної системи, яка дозволить у майбутньому мати достойну європейську пенсію як для чоловіків, так і жінок в Україні.

Ключові слова: страховий стаж, пенсійне забезпечення, пенсійна система, пенсія.

Summary

Parkhomenko M. M., Moiseenko L. M. The current state of the pension system in Ukraine. – Article.

The institute of pension provision of the population is investigated not only on legal, economic indicators, but the complex analysis is supplemented by demographic and gender indicators. The feminization of poverty among the elderly is considered, which leads to the development of discussions about age groups and the need to reform

the pension system to ensure gender neutrality. It is indicated that demographic and gender indicators of the pension system of Ukraine will allow to create an optimal pension system in Ukraine in the future. The experience of state management of the pension system in Sweden and Germany is considered. These countries have the same age of 65 for men and women. In Sweden, since 1999, there has been a transition to a new pension system, which is formed of three elements: conditional accumulative (insurance), accumulative and guaranteed (social) pensions. In Germany, the need for pension reform was identified as follows: a gradual increase in future pensions without increasing contributions and an increase in the retirement age. The amount of pension contributions is 19.5, it is paid by the employer and the employee equally – 9.75% each. Contributions are paid equally by employers and employees themselves – a total contribution of 19.5. The main content of the pension reform of these countries is determined: the transformation of the redistributive system into a funded pension system. The existing problem of application of the legislation regulating the peculiarities of pensions in Ukraine is analyzed. A typical example of the existing problem in this area is the decision of the Kyiv Supreme Court in the panel of judges. Administrative Court of Cassation, case № 360/3611/20 on the recognition of illegal and revocation of the decision, the obligation to take certain actions. It has been proven that the funded pension system of Ukraine contributes to gender inequality in the amount of pensions for men and women, this is because the amount of pensions depends on insurance premiums and the duration of their payment. Women, during their work experience, had lower salaries and paid insurance premiums for a shorter period and therefore will receive a smaller pension. Therefore, the poverty of single elderly women will spread in Ukraine. There is a need for mandatory reform of the pension system in order to introduce the second level of the pension savings system, which will allow in the future to have a decent European pension for both men and women in Ukraine.

Key words: insurance length of service, pension provision, pension system, pension.

УДК 349.22

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.935>**Я. В. Сайченко***orcid.org/0000-0002-4363-077X**аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін,**господарського та трудового права**Харківського національного педагогічного університету**імені Г. С. Сковороди*

ДО ПИТАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ДИСТАНЦІЙНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Постановка проблеми. Реформування вітчизняної економіки, різноманіття форм власності, свобода підприємницької діяльності, формування ринку праці, який зміг би забезпечити економічне зростання на основі інновацій і технологічної модернізації галузей народного господарства, потреба у фахівцях якісно нового професійного рівня – усе це, безумовно, впливає на правовідносини у сфері праці. Одним із пріоритетних завдань, на шляху розбудови сфери трудових відносин в Україні є створення нових форм взаємодії у сфері праці. Останнім часом відносини у трудовій сфері зазнали радикальних змін та перетворень. Трансформація в сфері праці більшою мірою пов'язана із дедалі активнішим упровадженням нестандартних форм зайнятості, зокрема дистанційної, до якої в Україні є велика зацікавленість працівників, але вона є недостатньо дослідженою з точки зору правовідносин. Дистанційна зайнятість працівників як одна з найбільш сучасних та інноваційних форм зайнятості на світовому ринку праці є не надто розвиненою в нашій країні, однак світові тенденції розвитку сфери трудових правовідносин показують, що ця форма зайнятості має значні перспективи.

Мета статті – розглянути особливості трудових відносин із дистанційними працівниками, що істотним чином відрізняють їх від стандартних трудових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності правовідносин у сфері дистанційної зайнятості були розглянуті такими вченими, як В.Д. Авескулов, Л.М. Ємельяненко, М.І. Іншин, І.Я. Кисельов, А.М. Колот, Л.В. Котова, В.П. Кохан, В.А. Красномоєць, А.А. Курова, І.В. Лагутіна, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, І.І. Моторна, М.М. Моцар, Л.В. Новожилова, І.М. Новак, О.В. Носенко, Ю.О. Саєнко, П.Ю. Світайло, Я.В. Свічкарьова, О.Г. Серєда, О.М. Ярошенко та інші. Попри значну роботу, проведену вітчизняними вченими в цій сфері, національному трудовому праву й досі бракує цілісного погляду на проблему дистанційної праці, який би віддзеркалював уже наявний стан речей та сприяв якнайкращому захисту прав сторін трудових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що проблематика правовідносин у сфері дистанційної зайнятості працівників розглядається в аспекті трудової науки, варто, на нашу думку, навести визначення поняття «правовідносини у трудовому праві». Так, М.І. Іншин і В.І. Щербина правовідносини у трудовому праві розглядають як суспільні зв'язки у сфері колективно організованої праці, що складаються під впливом норм трудового права, учасники яких виступають у ролі носіїв суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [1, с. 121]. Л.П. Грузінова та В.Г. Короткін правовідносини у сфері трудового права розглядають як урегульовані нормами трудового законодавства трудові й тісно пов'язані з ними відносини у сфері праці [2, с. 87]. М.Г. Александров зазначав, що трудові відносини – це добровільний юридичний зв'язок між працівником і роботодавцем. Працівник зобов'язується особисто виконувати визначену трудову функцію за зумовленою спеціальністю, кваліфікацією, посадою в цій організації з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядкові, а роботодавець – виплачувати працівникові заробітну плату й забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [3, с. 18].

Отже, трудові відносини – це відносини між працівником і роботодавцем, що передбачають виконання за дорученням, під керівництвом і контролем роботодавця особисто працівником за винагороду визначеної роботодавцем роботи. Сторонами трудових відносин є працівник і роботодавець (працівник – фізична особа, яка безпосередньо власною працею виконує оплачувану роботу в інтересах (на користь) іншої особи (роботодавця); роботодавець – юридична чи фізична особа, яка використовує найману працю, на яку поширюється юрисдикція України чи іноземної держави, а також зареєстроване в Україні представництво іноземної юридичної особи).

Водночас, ведучи мову про правовідносини у сфері дистанційної зайнятості, змушені констатувати, що подібних досліджень було обмаль, а ті, які проводилися, лише опосередковано розглядали проблеми вказаних правовідносин.

Так, правовідносини у сфері дистанційної зайнятості працівників А.А. Курова визначає як урегульовані нормами трудового законодавства соціально-трудова відносина поза межами підприємства і без прив'язаності до нього та роботодавця у процесі виконання трудових обов'язків працівником, де останні мають один перед одним обов'язки та права, що передбачені трудовим договором [4]. Своєю чергою О. Моцна розглядає їх як трудові правовідносини, в яких відсутня або видозмінена будь-яка з істотних (критеріальних) ознак традиційних трудових правовідносин: особиста, організаційна або майнова [5, с. 17].

Отже, правовідносини у сфері дистанційної зайнятості – це правовідносини, що встановлюються на основі підписання договору між суб'єктами трудового права (роботодавцем та працівником), регулюються нормами трудового законодавства та забезпечуються державою, які переносяться за межі традиційного робочого місця (приміщення роботодавця) в місце, зручні працівникові.

Визначивши поняття «правовідносини у сфері дистанційної зайнятості», перейдемо до виокремлення суттєвих ознак таких відносин. Як і у разі з визначенням дефініції «правовідносини у сфері дистанційної зайнятості», насамперед розглянемо ознаки трудових правовідносин, похідними від яких є ознаки досліджуваної нами категорії.

Щодо трудових правовідносин, складником яких є правовідносини в сфері дистанційної зайнятості, то їх ознаки в науковій літературі зазвичай розкриваються досить одноманітно, виокремлюють як загальні, так і спеціальні ознаки. Так, трудовому правовідношенню притаманні такі загальні ознаки: сторони правовідношення завжди мають суб'єктивні права й несуть юридичні обов'язки; правовідношення завжди являє собою двосторонній зв'язок; правовідношення є суспільним відношенням, де права та обов'язки сторін забезпечені можливостями державного примусу; правовідношення виступає як конкретний правовий зв'язок [6, с. 91]. Спеціальними ж ознаками є те, що: трудове правовідношення виникає тільки з початком роботи за трудовим договором; є індивідуальним, його суб'єктами є працівник і роботодавець; юридичним змістом його є сукупність прав та обов'язків суб'єктів; робота за трудовим правовідношенням виконується працівником особисто, і він не вправі передоручити її нікому іншому; робота виконується за певною професією, спеціальністю, кваліфікацією, посадою; працівник підпорядковується внутрішньому трудовому розпорядку; працівник виконує міру праці; оплата праці провадиться на підставах, визначених законодавством, локальним регулюванням і договором сторін [6, с. 92].

Вважаємо, що до характерних ознак трудових відносин слід віднести: (а) особисте виконання особою роботи за конкретною кваліфікацією, професією, посадою за дорученням та під контролем особи, в інтересах якої виконуються роботи; (б) здійснення регулювання процесу праці, що має постійний характер та зазвичай не передбачає встановлення особі конкретно визначеного результату (обсягу) робіт за певний період часу; (в) виконання роботи на визначеному або погодженому з особою, в інтересах якої виконується робота, робочому місці з дотриманням установлених нею правил внутрішнього трудового розпорядку; (г) організація умов праці, зокрема надання засобів виробництва (обладнання, інструментів, матеріалів, сировини, робочого місця), забезпечується особою, в інтересах якої виконується робота; (д) систематична виплата особі, яка виконує роботу, винагороди у грошовій та / або натуральній формі; (е) встановлення особою, в інтересах якої виконується робота, тривалості робочого часу та часу відпочинку; (є) відшкодування поїздок та інших фінансових витрат, пов'язаних з виконанням роботи, особою, в інтересах якої виконується робота.

Щодо правовідносин у сфері дистанційної зайнятості працівників, то така форма роботи супроводжується появою нових ознак трудових правовідносин, не притаманних традиційним. Їх дослідженню присвячена робота А.А. Курової, в якій наводяться характерні проблеми правовідносин у сфері дистанційної зайнятості працівників в Україні, до яких віднесено: (а) неврегульованість соціально-трудова відносин стосовно умов праці, організації робочого місця, охорони праці, заробітної плати і так далі; (б) працівники, які працюють дистанційно, не вміють правильно розраховувати витрати коштів і часу на організацію роботи вдома; (в) не встановлені інституціональні рамки запозиченої праці; (г) договірні відносини між учасниками формуються зазвичай хаотично [4].

Наведене є характерним для такої форми зайнятості, має важливу наукову цінність, хоча й потребує в умовах сьогодення доопрацювань у зв'язку з введенням в дію Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи» від 4 лютого 2021 р. № 1213-ІХ [7]. Зокрема, важливим кроком у регламентації дистанційної роботи стало її одночасне запровадження і відокремлення від надомної роботи. Слід зазначити, що поняття дистанційної роботи не так давно почало використовуватися законотворюєм у трудовому законодавстві України. Вперше воно з'явилося у КЗпП після внесення змін до нього відповідно до Закону № 540-ІХ [8]. Так, у ч. 9 ст. 60 КЗпП дистанційна робота отожднювалася з надомною, і законодавцем було

закріплено, що це така форма організації праці, коли робота виконується працівником за місцем його проживання чи в іншому місці за його вибором, у тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), але поза приміщенням роботодавця. Натомість у поточній редакції з'явилося два самостійних поняття у новостворених ст. 60-1 та 60-2 КЗпП. Так, згідно зі ст. 60-2 КЗпП України дистанційна робота розглянута як форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією власника або уповноваженого ним органу, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. До її особливостей віднесено наступне: 1) працівник за погодженням з роботодавцем може поєднувати виконання дистанційної роботи з виконанням роботи на робочих місцях у приміщеннях чи на території власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу, що зазначається у трудовому договорі (ч. 5 ст. 60-2 КЗпП), 2) працівник має бути забезпечений гарантованим періодом вільного часу для відпочинку (період відключення), за якого він може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з власником або уповноваженим ним органом, що не вважається порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни (ч. 8 ст. 60-2 КЗпП); 3) працівник може вимагати від роботодавця тимчасовий, строком до 2-х місяців, перехід на дистанційну роботу у разі, якщо на робочому місці щодо нього було вчинено дії, що містять ознаки дискримінації (реалізація норми можлива за двох умов: а) якщо виконання дистанційної роботи сумісне з виконуваною діяльністю та трудовою функцією працівника; б) якщо останній навів фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація, сексуальне домагання чи інше насильство мали місце) (ч. 9 ст. 60-2 КЗпП); 4) у разі, якщо працівник має дитину до 3 років або здійснює догляд за дитиною відповідно до медичного висновку до досягнення нею шестирічного віку, він може виконувати свою діяльність на умовах дистанційної роботи (реалізація норми можлива за двох умов: а) це сумісно з виконуваною діяльністю; б) власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган має для цього ресурси та засоби) (ч. 10 ст. 60-2 КЗпП) [9].

Щодо цього також слід навести думку В.Д. Авескулова, який, досліджуючи особливості правовідносин у сфері дистанційної зайнятості працівників, доходить таких висновків: 1) дистанційною роботою є форма виконання працівником трудових обов'язків, яка здійснюється поза приміщенням роботодавця із використанням для спілкування з керівництвом та колегами інформаційних технологій; 2) застосування дистанційної праці відрізняється від класичних трудових відносин

низкою особливостей, зокрема: звуженням організаційного елемента (неможливість контролю з боку роботодавця за режимом доступу до робочого місця дистанційного працівника третіми особами; відсутність необхідності забезпечувати належні умови праці на робочому місці такого працівника тощо); самостійним визначенням працівником режиму робочого часу та часу відпочинку; непоширенням на дані відносини деяких положень трудового законодавства (оплата роботи в нічний або надурочний час; накладення дисциплінарного стягнення за запізнення на роботу або прогул тощо). З метою кращого захисту прав та інтересів сторін трудових правовідносин у роботі науковець пропонує закріпити за дистанційним працівником обов'язки щодо: перебування у зоні доступу (біля засобів зв'язку) протягом робочого дня, повідомлення про прибуття на власне робоче місце та його залишення шляхом залишення повідомлень в обраних засобах зв'язку [10, с. 113–114].

Хотілося б також звернути увагу й на те, що правовідносини у сфері дистанційної зайнятості несуть у собі й певні ризики, особливо для роботодавця, адже працівник може не відповідально поставитися до виконання своїх трудових обов'язків або невдало організувати трудовий процес, що призведе до втрат з боку роботодавця. Хоча, як зазначає А.М. Колот, на цей ризик роботодавці йдуть через бажання економії витрат на утримання працівника та організацію робочого місця, а тому негативних результатів також слід очікувати [11, с. 7]. Тобто кожен роботодавець сам повинен вибирати шлях набору працівників та умови співпраці з ними, а тому, якщо роботодавець обирає працівника з умовами дистанційного виконання роботи, фактично роботу, орієнтовану на результат, то потрібно віддавати належне й можливості появи негативних факторів. Загалом же у разі неорганізованості працівника негативні наслідки очікують обидві сторони, але якщо працівник є носієм праці й від нього залежить результат роботи, то роботодавець залежить від працівника. Інша справа, коли умови прописані в договорі про співпрацю, згідно з якими можуть бути застосовані певні санкції до працівника за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків.

Висновки. Отже, правовідносини у сфері дистанційної зайнятості – це правовідносини, що встановлюються на основі підписання договору між суб'єктами трудового права (роботодавцем та працівником), регулюються нормами трудового законодавства та забезпечуються державою, які переносяться за межі традиційного робочого місця (приміщення роботодавця) в місця, зручні працівникові.

Характерними ознаками таких трудових відносин є: (а) виконання працівником трудових

обов'язків поза приміщеннями роботодавця із використанням для спілкування з керівництвом та колегами інформаційних технологій. Тобто дистанційна форма роботи – це така форма організації праці, коли робота виконується працівником за місцем його проживання чи в іншому місці за його вибором, у тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, але поза приміщенням роботодавця; (б) організація умов праці, зокрема надання засобів виробництва (обладнання, інструментів, матеріалів, сировини, робочого місця), забезпечується особою, в інтересах якої виконується робота; (в) обов'язкове додержання письмової форми трудового договору; (г) оплата праці в повному обсязі та в строки, визначені діючим трудовим договором, якщо працівник і роботодавець письмово не домовились про інше. Крім того, ст. 22 Закону України «Про оплату праці» передбачено, що суб'єкти організації оплати праці не мають права в односторонньому порядку приймати рішення з питань оплати праці, що погіршують умови, встановлені законодавством, угодами і колективними договорами. Отже, роботодавець не має права в односторонньому порядку зменшувати розмір заробітної плати у зв'язку з переходом працівника на дистанційну роботу; (г) працівник самостійно визначає робоче місце та несе відповідальність за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на ньому. Отже, роботодавець не несе відповідальності за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці; (г) працівник розподіляє робочий час на власний розсуд, на нього не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором. При цьому загальна тривалість робочого часу має відповідати визначеним законодавством нормам, тобто не має перевищувати 40 год на тиждень; (е) можливість поєднання роботи дистанційно з виконанням роботи на робочому місці.

Література

1. Іншин М.І., Щербина В.І. Трудове право України : підручник. Харків : Діа плюс, 2014. 500 с.
2. Грузінова Л.П., Короткін В.Г. Трудове право України : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. Ч. 1. 128 с.
3. Александров Н.Г. Трудовое правоотношение : монографія. Москва : Юрид. изд-во Мин-ва юстиции СССР, 1948. 337 с.
4. Курова А.А. Правовідносини у сфері дистанційної зайнятості працівників. *Форум права*. 2014. № 2. С. 244–247. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_43.pdf.
5. Мощная О. Правовое регулирование трудовых отношений при нетипичных формах занятости. *Кадровик. Трудовое право для кадровика*. 2009. № 9. С. 15–22.
6. Шестерякова И.В. Международное трудовое право. Саратов : Изд-во Саратов. гос. академии права. 2007. 123 с.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи: Закон України від 04.02.2021 № 1213-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text>.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 18. Ст. 123.

9. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.

10. Авескулов В.Д. Особливості трудових відносин із дистанційними працівниками. *Право та інновації*. 2017 № 2 (18). С. 111–116.

11. Колот А. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань. *Україна: аспекти праці*. 2007. № 4. С. 4–9.

Анотація

Сайченко Я. В. До питання трудових правовідносин у сфері дистанційної зайнятості. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню особливостей трудових відносин із дистанційними працівниками. Зазначено, що досліджень стосовно правовідносини у сфері дистанційної зайнятості було обмаль, а ті, які проводилися, лише опосередковано розглядали проблеми вказаних правовідносин. Проаналізовано погляди науковців щодо трудових правовідносин загалом та трудових правовідносин у сфері дистанційної зайнятості зокрема. Правовідносини у сфері дистанційної зайнятості визначено як правовідносини, що встановлюються на основі підписаного договору між суб'єктами трудового права (роботодавцем та працівником), регулюються нормами трудового законодавства та забезпечуються державою, які переносяться за межі традиційного робочого місця (приміщення роботодавця) в місце, зручні працівникові. Характерними ознаками таких трудових відносин названо: виконання працівником трудових обов'язків поза приміщеннями роботодавця із використанням для спілкування з керівництвом та колегами інформаційних технологій; організація умов праці, зокрема надання засобів виробництва (обладнання, інструментів, матеріалів, сировини, робочого місця), забезпечується особою, в інтересах якої виконується робота; обов'язкове додержання письмової форми трудового договору; оплата праці в повному обсязі та в строки, визначені діючим трудовим договором, якщо працівник і роботодавець письмово не домовились про інше; працівник самостійно визначає робоче місце та несе відповідальність за забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці на ньому; працівник розподіляє робочий час на власний розсуд, на нього не поширюються правила внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором. При цьому загальна тривалість робочого часу має відповідати визначеним законодавством нормам, тобто не має перевищувати 40 год на тиждень; можливість поєднання роботи дистанційно з виконанням роботи на робочому місці. Звернуто увагу також на те, що правовідносини у сфері дистанційної зайнятості несуть у собі й певні ризики.

Ключові слова: трудові відносини, працівник, роботодавець, зайнятість, дистанційна робота.

Summary

Saichenko Ya. V. On the issue of labor relations in the field of remote employment. – Article.

The article is devoted to the study of the peculiarities of labor relations with remote workers. It is noted that research on the legal relationship in the field of remote employment was scarce, but those that were conducted only indirectly considered the problems of these relationships. Researchers' views on labor relations in general and labor relations in the field of remote employment in particular are analyzed. Legal relations in the field of remote employment are defined as legal relations established on the basis of signing an agreement between the subjects of labor law (employer and employee), regulated by labor legislation and provided by the state, which are transferred outside the traditional workplace (employer's premises). Characteristic features of such labor relations are: performance of labor duties by the employee outside the premises of the employer with the use of information technology to communicate with management and colleagues; the organization

of working conditions, in particular, the provision of means of production (equipment, tools, materials, raw materials, workplace) is provided by the person in whose interests the work is performed; mandatory compliance with the written form of the employment contract; remuneration in full and within the time limits specified in the current employment contract, unless the employee and the employer have agreed otherwise in writing; the employee independently determines the workplace and is responsible for ensuring safe and harmless working conditions in it; the employee distributes working time at his own discretion, he is not subject to the rules of internal labor regulations, unless otherwise specified in the employment contract. At the same time, the total duration of working hours must comply with the norms established by law, ie it should not exceed 40 hours per week; the ability to combine work remotely with work in the workplace. Attention is also drawn to the fact that legal relations in the field of remote employment carry certain risks.

Key words: labor relations, employee, employer, employment, remote work.

УДК: 342.734:614.2:[616.98:578.834]-036.21]:061.1ЄЄ
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.936>

Т. В. Шлапко

orcid.org/0000-0003-1619-3831

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного, господарського права

та фінансово-економічної безпеки

Навчально-наукового інституту права

Сумського державного університету

М. В. Старинський

orcid.org/0000-0003-2661-5639

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного, господарського права

та фінансово-економічної безпеки

Навчально-наукового інституту права

Сумського державного університету

В. В. Миргород-Карпова

orcid.org/0000-0002-3302-221X

кандидат юридичних наук,

заступник директора з наукової роботи,

старший викладач кафедри адміністративного,

господарського права та фінансово-економічної безпеки

Навчально-наукового інституту права

Сумського державного університету

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я ТА ПРАВА НА ПРАЦЮ ЯК ІНСТРУМЕНТІВ ВИХОДУ З КОРОНАВІРУСНОЇ КРИЗИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ¹

Постановка проблеми. Пандемія призвела до економічної, соціальної кризи, а також до людської кризи, яка своєю чергою швидко перетворилася на кризу прав людини. Так, деякі країни відступили від положень Європейської конвенції з прав людини 1950 р., а реакція урядів на COVID-19 обмежила широкий спектр прав людини через запровадження локдаунів та інших санітарно-епідеміологічних заходів.

Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш у своїй доповіді «Пандемія COVID-19 та права людини» зазначив: «Дії, що спираються на права людини, можуть допомогти перемогти пандемію». Тому варто наголосити, що додержання прав людини є запорукою виходу з коронавірусної кризи [1]. За попередніми оцінками ООН у 2021 році з урахуванням надмірної смертності у Європі від коронавірусу загинули від 1,11 до 1,21 мільйона осіб. У багатьох випадках

люди померли, не пройшовши жодного тестування. До того ж пандемія призвела до зростання випадків смерті, які безпосередньо не пов'язані із зараженням коронавірусом. Наприклад, велика кількість хворих не змогла вчасно отримати медичну допомогу через брак місць у лікарнях. Зважаючи на це, багато людей зазнали порушення права на охорону здоров'я [2]. Крім того, у доповіді під назвою «COVID-19 і світ праці» зазначається, що в 2020 році пандемія завдала нищівного удару по ринку праці. Втрати робочого часу протягом 2020 року порівняно з четвертим кварталом 2019 року становили 8,8 відсотка та були еквівалентні втраті 255 млн робочих місць – це приблизно вчетверо більше, ніж під час глобальної фінансової кризи 2009 року [3].

Зважаючи на вищенаведене, особливої уваги набуло питання охорони та дотримання соціальних прав, особливо права на охорону здоров'я та права на працю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, на цей момент вказана тема щодо охорони прав осіб в умовах пандемії COVID-19 в Україні знаходиться на дуже низькому рівні наукової розробки. Через невелику кількість наукової літератури з зазначеної проблематики досі неповно розкриті всі аспекти цілої низки питань щодо

¹2021 щодо «Виконання завдань перспективного плану розвитку наукового напрямку «Суспільні науки» Сумського державного університету» (Економіко-математичне моделювання та прогнозування, створення методологічного та методичного підґрунтя побудови дорожньої карти реформ системи охорони здоров'я в Україні з урахуванням конвергентної взаємодії поведінкових, соціальних, економічних та правових детермінант)

особливостей забезпечення реалізації прав осіб, зокрема права на охорону здоров'я та права на працю в період пандемії.

Мета цього дослідження – виокремити з огляду на євроінтеграційні процеси існуючі проблеми та правові невизначеності в законодавстві України з питань забезпечення реалізації прав на охорону здоров'я та на працю в умовах пандемії COVID-19 в Україні та надати власні пропозиції задля усунення цих недоліків відповідно до сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» карантин встановлюється та відміняється Кабінетом Міністрів України. [4]. У зв'язку з пандемією COVID-19 в Україні був запроваджений карантин, який вніс певні особливості в реалізацію прав на охорону здоров'я та на працю [5].

Варто зазначити, що запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19 регламентується Постановою Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1236, відповідно до пункту 41-⁶ якої керівникам державних органів (державної служби), керівникам підприємств, установ та організацій потрібно забезпечити проведення двох протиепідемічних заходів [6].

А саме провести контроль за проведенням обов'язкових профілактичних щеплень проти COVID-19 працівниками та державними службовцями, обов'язковість профілактичних щеплень яких передбачена Переліком професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я від 4 жовтня 2021 р. № 2153 [7].

Цікавою є ситуація, коли у працівника наявні абсолютні протипоказання до вакцинації. Так, випадки протипоказань були закріплені у Переліку медичних протипоказань та застережень до проведення профілактичних щеплень [8]. Крім цього, в умовах пандемії Міністерством охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) від 29 жовтня 2021 р. було роз'яснено, що вакцинація від COVID-19 може бути протипоказана тимчасово або взагалі лише у виключних випадках. Під абсолютними протипоказаннями розуміється стан, за якого існує чітко визначена ймовірність виникнення серйозної побічної реакції на введену вакцину у пацієнта, а ризики від проведення вакцинації значно перевищують переваги від проведення щеплення. Абсолютні протипоказання можуть бути постійними й тимчасовими. Постійні протипоказання – протипоказання до щеплень, що мають постійний позитивний характер. Тимчасові протипоказання – протипо-

казання, які мають тимчасовий характер та зникають з часом [9].

Згідно з вищевказаним Переліком та враховуючи роз'яснення МОЗ України, єдиним абсолютним постійним протипоказанням до щеплення конкретною вакциною є анафілактична реакція на першу дозу цієї вакцини [9]. Враховуючи, що анафілактична реакція (анафілаксія) – це швидка алергічна реакція, що представляє небезпеку для життя і загальна для всіх алергічних захворювань [10], то у цьому разі пацієнтові буде рекомендовано щепитися від COVID-19 іншою вакциною за умови її наявності. Якщо у пацієнта в анамнезі є алергія до компонентів вакцини від COVID-19, що зазначені у її складі, йому також слід щепитися іншою вакциною [9]. На жаль, інших протипоказань під час виникнення побічних реакцій (наприклад, ангіоневротичний набряк, кропив'янка та інше) під час медичного втручання не зазначено.

Тож якщо у особи є абсолютне протипоказання до однієї вакцини, то це фактично не означає, що у неї є абсолютне протипоказання до всіх вакцин. А тому, якщо така особа є працівником, який підлягає обов'язковим профілактичним щепленням, то вона зобов'язана пройти вакцинацію, незважаючи на серйозні ризики для свого здоров'я, що прямо суперечить ст. 3 Конституції України, згідно з якою життя і здоров'я людини визнаються найвищою соціальною цінністю [11].

Окрім того, МОЗ України нагадує, що перевірка кількості антитіл або інші лабораторні дослідження перед вакцинацією від COVID-19 не потрібні [9]. Така рекомендація МОЗ України нівелює приписи ч. 3 статті 39 Основ законодавства про охорону здоров'я України, згідно з якою медичний працівник зобов'язаний надати пацієнтові в доступній формі інформацію про стан його здоров'я, мету проведення запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, у тому числі наявність ризику для життя і здоров'я [12]. Без проведення відповідного медичного огляду неможливо встановити наявність або відсутність у людини відповідних протипоказань або застережень. Наприклад, жінка може бути вагітною, але не знати про це. Також згідно з п. 5.2. Переліку медичних протипоказань та застережень до проведення профілактичних щеплень рішення про проведення щеплення під час хронічних захворювань приймається на підставі рівня імуносупресії (ослаблення імунітету) [8]. Тобто спочатку перевіряється рівень імуносупресії, а потім приймається рішення про проведення щеплення. Вищевказані випадки вказують на те, що особа, яка бажає зробити щеплення, повинна в обов'язковому порядку пройти відповідний медичний огляд.

Другий протиепідемічний захід, визначений пунктом 41-⁶ Постанови Кабінету Міністрів

України від 9 грудня 2020 р. № 1236, – це відсторонення від роботи (виконання робіт) працівників та державних службовців, обов'язковість профілактичних щеплень проти COVID-19 яких визначена Переліком професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням, крім тих, які мають абсолютні протипоказання до проведення таких профілактичних щеплень проти COVID-19 та надали медичний висновок про наявність протипоказань до вакцинації проти COVID-19, виданий закладом охорони здоров'я.

Згідно з ч. 2 ст. 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» у разі відмови або ухилення від обов'язкових профілактичних щеплень у порядку, встановленому законом, ці працівники відсторонюються від виконання зазначених видів робіт. Перелік професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням проти інших відповідних інфекційних хвороб, встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я [4].

Відповідно до статті 284 Цивільного кодексу України надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла чотирнадцяти років, проводиться за її згодою. Повнолітня дієздатна фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, має право відмовитися від лікування [13].

Статтею 43 Основ законодавства про охорону здоров'я України визначено, що для застосування методів діагностики, профілактики та лікування необхідна згода пацієнта [12]. Частиною шостою статті 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» також передбачено, що повнолітнім дієздатним громадянам профілактичні щеплення проводяться за їх згодою після надання об'єктивної інформації про щеплення, наслідки відмови від них та можливі поствакцинальні ускладнення [4].

Крім того, у Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи «Вакцини проти COVID-19: етичні, юридичні та практичні міркування» від 27 січня 2021 р. № 2361 закріплено наступне: «п. 7.3.1 забезпечити, щоб громадяни були поінформовані про те, що вакцинація не є обов'язковою і що ніхто не зазнає політичного, соціального чи іншого тиску стосовно вакцинації, якщо вони цього не хочуть; п. 7.3.2 забезпечити, щоб ніхто не піддавався дискримінації у зв'язку з тим, що він/вона не був вакцинований, через можливі ризики для здоров'я або не бажає вакцинуватися; п. 7.5.2 використовувати свідчення про вакцинацію виключно за призначенням для моніторингу ефективності вакцини, потенціальних побічних ефектів та небажаних явищ» [14].

Слід зауважити, що законодавство України встановлює обов'язкові профілактичні щеплення, визначені від шести хвороб. Так, ч. 1 статті 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» передбачає, що профілактичні щеплення проти дифтерії, кашлюка, кору, поліомієліту, правця, туберкульозу є обов'язковими і включаються до календаря щеплень [4]. Згідно з ч. 2 статті 12 цього Закону працівники окремих професій, виробництв та організацій, діяльність яких може призвести до зараження цих працівників та (або) поширення ними інфекційних хвороб, підлягають обов'язковим профілактичним щепленням також проти інших відповідних інфекційних хвороб [4].

У Календарі профілактичних щеплень в Україні, який затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16 вересня 2011 р. № 595, щеплення від COVID-19 взагалі відсутнє серед переліку як обов'язкових та рекомендованих щеплень, а також щеплень, які проводяться на ендемічних і ензоотичних територіях та за епідемічними показаннями [15].

Випадки відсторонення від роботи у зв'язку з відмовою від вакцинації проти COVID-19 не підпадають під дію ч. 2 ст. 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» через відсутність вакцинації проти COVID-19 в переліку обов'язкових профілактичних щеплень, який зазначений у ч. 1 ст. 12 цього ж Закону.

Відповідно до ст. 46 Кодексу законів про працю України вищенаведена підстава для відсторонення працівника від роботи, а саме відмова працівника від вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, досі не передбачена [16].

Крім цього, Дорожньою картою з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021–2022 роках, встановлено, що вакцинація від коронавірусної хвороби COVID-19 в Україні буде добровільною для усіх груп населення та професійних груп [17].

На практиці ситуація склалася таким чином, що роботодавці масово почали вимагати у працівників наявність обов'язкових профілактичних щеплень проти COVID-19, а у разі відмови від вакцинації – попереджувати своїх працівників про відсторонення їх від роботи [18].

Внаслідок цього на адресу Уповноваженого Верховної Радою України з прав людини вже надійшло понад 1 200 звернень громадян, у яких порушуються питання щодо обов'язкової вакцинації проти хвороби COVID-19 [19]. З метою надання правової оцінки процедури відсторонення від роботи працівників і держслужбовців омбудсмен Людмила Денісова направила запити

до Міністерства економіки України та Державної служби України з питань праці.

У зв'язку з цим Міністерство економіки України видало Лист-роз'яснення «Щодо неправомірності застосування роботодавцем до працівника заходів примусу та/або дисциплінарного стягнення за відмову вакцинуватися від коронавірусної хвороби COVID-19» від 18 жовтня 2021 р. № 4706-01/50116-01, у якому наголосило, що не вбачається правових підстав у роботодавця примушувати працівників вакцинуватися від коронавірусної хвороби COVID-19 та/або притягати їх до дисциплінарної відповідальності за відмову вакцинуватися від цієї хвороби [20].

Державна служба України з питань праці у своєму роз'ясненні від 03.11.2021 р. зазначила, що вакцинація проти COVID-19 є обов'язковою для працівників роботодавців, які визначені у Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням [21].

Зважаючи на протилежність позицій, доречним буде звернутися до практики Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ). Так, ЄСПЛ у Справі Вавржичка та інші проти Чеської республіки (Case of Vavřka and others v. the Czech Republic) від 8 квітня 2021 р. зазначив, що на загальну думку, вакцинація є одним із найбільш успішніших та ефективних з точки зору витрат заходів у сфері охорони здоров'я, і що кожна держава має намагатися досягати максимально можливого рівня вакцинації серед свого населення. Конвенція та інші міжнародні документи покладають позитивне зобов'язання на Договірні Держави зі вжиття належних заходів із захисту життя і здоров'я осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією. У світлі цих аргументів ЄСПЛ дійшов висновку, що обов'язок проходження вакцинації в Чехії є відповіддю національних органів влади на нагальну соціальну потребу в захисті здоров'я окремої особи та суспільства загалом від відповідних хвороб та недопущенні будь-якої тенденції зменшення рівня вакцинації дітей. Суд зрештою дійшов висновку, що оскаржувані заходи можуть вважатись такими, що були «необхідними у демократичному суспільстві», а тому не вбачав порушення статті 8 Конвенції. Проте в п. 291 цього рішення ЄСПЛ зазначив: «Хоча чеська модель підтримує обов'язкову вакцинацію, це не є абсолютним обов'язком» [22].

Варто зазначити, що до виникнення пандемії зустрічалася й інша позиція ЄСПЛ щодо обов'язкової вакцинації. Так, у рішенні ЄСПЛ від 15 березня 2012 р. у Справі Соломахін проти України (Case Solomakhin vs Ukraine), в якій заявник оспорував проведення вакцинації від дифтерії, ЄСПЛ зазначив, що у цій справі було втручання у приватне життя та таке втручання було чітко передбачено законом і переслідувало легітимні цілі охорони

здоров'я. На думку Суду, порушення фізичної недоторканості заявника можна вважати виправданим міркуваннями охорони здоров'я населення та необхідністю контролювати поширення інфекційного захворювання. Крім того, згідно з висновками національного суду, медичний персонал перевіряв відсутність протипоказань до щеплення заявника перед тим, як його проводити, отже, було вжито необхідних запобіжних заходів, щоб гарантувати, що медичне втручання не завдасть шкоди заявникові тією мірою, якою це порушуватиме баланс інтересів особистої недоторканості заявника та інтересів охорони здоров'я населення [23].

Судова практика в Україні щодо відсторонення працівників саме через відмову від вакцинації сьогодні тільки починає формуватися.

Відомо, що Роменський міськрайонний суд у справі № 585/3294/21 скасував наказ про відсторонення вчителя від роботи через відсутність щеплення проти COVID-19. Суд зазначив: «Директор школи (далі – відповідач), вручивши вчителю (далі – позивачці) повідомлення про відсторонення від роботи без збереження заробітної плати на час відсутності щеплення від COVID-19, фактично покладає на неї обов'язок вчинити дії, які не визнані державою як примусові.....» [24]. Проте суд відмовив позивачці у стягненні середнього заробітку за час вимушеного прогулу через незалучення як співвідповідача Відділу освіти Роменської міської ради (Інд.Код 02147819).

Окрім того, Липовецький районний суд Вінницької області Рішенням від 7 грудня 2021 року у справі від 7 грудня 2021р. скасував наказ про відсторонення вчителя від роботи через відсутність щеплення проти COVID-19 та стягнув середній заробіток за час вимушеного прогулу [25].

На підставі ст. 3, ч. 1 ст. 19, ч.ч. 1, 2 ст. 32 Конституції України, ст. 286 Цивільного кодексу України саму по собі вимогу роботодавця надавати докази проведення відносно працівника якихось медичних маніпуляцій, в тому числі проведення щеплення проти гострої респіраторної хвороби COVID-19, тобто щодо надання конфіденційної інформації, слід вважати незаконною, а відтак працівник правомірно може її не виконувати.

Згідно зі ст. 39-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я «пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні. Забороняється вимагати та надавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування пацієнта» [12].

Отже, роботодавцю забороняється вимагати документи, які містять інформацію про стан здоров'я працівника за місцем роботи або навчання.

Цікавою є позиція Конституційного Суду Словенії від 6 грудня 2021 р., який виніс рішення про

те, що Постанова Уряду, яка передбачає вакцинацію працівників державної адміністрації, що одужали від коронавірусу, суперечить Конституції. Так, Конституційний Суд Словенії ухвалив, що вакцинація людей, які одужали, буде прирівняна до запровадження обов'язкової вакцинації як умови для виконання певної роботи, а це питання має регулюватися відповідно до Закону «Про інфекційні захворювання», а не Постановою Уряду» [26].

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 28 серпня 2020 р. наголосив, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є можливим у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися виключно законом – актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні. Встановлення такого обмеження підзаконним актом суперечить статтям 1, 3, 6, 8, 19, 64 Конституції України [27]. Отже, введення карантину не може бути підставою для обмеження конституційних прав і свобод, визначених у II розділі Конституції України, зокрема таких базових прав, як право на охорону здоров'я, медичну таємницю та права на працю.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки, варто зазначити, що:

1) право на працю, право на заборону дискримінації залежно від стану здоров'я, право на охорону здоров'я, в тому числі право на медичну допомогу, право на доступність вакцинації для кожної людини, право на добровільну згоду / відмову від відповідної медичної процедури, право на інформацію про проведення відповідної медичної процедури, право на медичну таємницю не можуть бути обмежені Постановою Кабінету Міністрів України або іншими підзаконними актами;

2) вакцинація повинна бути тільки добровільною;

3) відсторонення від роботи у зв'язку з відмовою від вакцинації проти COVID-19 є незаконними;

4) роботодавцю забороняється вимагати документи, які містять інформацію про стан здоров'я працівника за місцем роботи або навчання;

5) необхідним є розроблення альтернативних засобів захисту, а також впровадження застосування безкоштовних ПЛР-тестів від COVID-19 для осіб з абсолютними протипоказаннями до вакцинації;

6) закріплення зобов'язання лікарів проводити обов'язковий медичний огляд перед проведенням щеплень проти COVID-19 для виявлення абсолютних та тимчасових протипоказань.

Література

1. Доклад Генерального Секретаря ООН Антоніу Гутерриша. Пандемія COVID-19 и права человека.

URL: <https://www.un.org/ru/coronavirus/we-are-all-together-human-rights-and-COVID-19-response>.

2. Число умерших от COVID-19 в мире может быть в два-три раза выше официальной цифры. ООН. URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/05/1403362>.

3. Що чекає ринок праці у 2021 році – огляд МОП. ООН. URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/01/1395062>.

4. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>.

5. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>.

6. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2020 р. № 1236. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-%D0%BF#n240>.

7. Про затвердження Переліку професій, виробництв та організацій, працівники яких підлягають обов'язковим профілактичним щепленням : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 04.10.2021 р. № 2153. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1306-21#n14>.

8. Перелік медичних протипоказань до проведення профілактичних щеплень, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України 16.09.2011 р. № 595 (у редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України від 11 жовтня 2019 р. № 2070). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1161-11#Text>.

9. Вакцинація від COVID-19 може бути протипоказана тимчасово або взагалі лише у виключних випадках – роз'яснення МОЗ України від 29 жовтня 2021 р. Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/vakcinacija-vid-COVID-19-mozhe-buti-protipokazana-timchasovo-abo-vzagali-lishe-u-vikljuchnih-vipadkah---roz%e2%80%99jasnennja-moz-ukraini>.

10. Анафілактична реакція. Одеський обласний центр громадського здоров'я. URL: <https://healthcenter.od.ua/2018/07/13/anafilaktychna-reakciya/>.

11. Конституція України від 28.06.1996 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#-Text>.

12. Основи законодавства про охорону здоров'я України: Закон України від 19.11.1992 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#n328>.

13. Цивільний кодекс України : Закон України від 19.06.2003 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

14. COVID-19 vaccines: ethical, legal and practical considerations : Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe 2361 (2021) of January 27, 2021. *Parliamentary Assembly*. URL: <https://pace.coe.int/en/files/29004/html>.

15. Календар профілактичних щеплень в Україні, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16 вересня 2011 р. № 595 (у редакції

наказу Міністерства охорони здоров'я України 11.08.2014 р. № 551). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1159-11#n24>.

16. Кодекс законів про працю України : Закон України від 18.09.1973 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

17. Про затвердження Дорожньої карти з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021 – 2022 роках : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 24.12.2020 р. № 3018 (у редакції наказу Міністерства охорони здоров'я України від 12.07.2021 р. № 1423). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3018282-20#Text>.

18. Невакциновані і без роботи. В Україні відсторонили майже 3 тис. вчителів. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-59444710>.

19. Денісова отримала понад 1200 звернень громадян з приводу вакцинації. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3355574-denisova-otrimala-ponad-1200-zvernen-gromadan-z-privodu-vakcinacii.html>.

20. Щодо неправомірності застосування роботодавцем до працівника заходів примусу та/або дисциплінарного стягнення за відмову вакцинуватися від коронавірусної хвороби COVID-19: лист-роз'яснення Міністерства економіки України від 18.10.2021 р. № 4706-01/50116-01. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d-2b45c37-686f-4a1c-bf57-2cea2f94ff00&title=ListroziasnenniaSchodoNepravomirnostiZastosuvanniaRobotodavtsemDoPratsivnikaZakhodivPrimusuTa-aboDistiplinarnogoStiagnenniaZaVidmovuVaktsinuvatisiaVidKoronavirusnoiKhvorobiCovid19>.

21. Чи є вакцинація проти COVID-19 обов'язковою для всіх працівників? Роз'яснення Головного управління Державної служби України з питань праці у Київській області від 3 листопада 2021р. URL: <http://kiev.dsp.gov.ua/novyny/chy-ie-vaktsynatsiia-proty-COVID-19-obov-iazkovoju-dlia-vsikh-pratsivnykiv/>.

22. Case of Vavika and others v. The Czech Republic (Applications nos. 47621/13 and 5 others) 8 April 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%22Salvetti%20v.%20Italy%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-209039%22%7D>.

23. Примусова вакцинація не є порушенням прав людини : Європейський суд з прав людини. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/publikatsiyi/primusova-vaktsynatsiya-ne-ye-porushennyam-prav-lyudyny-yespl/>.

24. Рішення Роменського міськрайонного суду Сумської області від 06 грудня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101766456>.

25. Рішення Липовецького районного суду Вінницької області від 07 грудня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101790026>.

26. Конституційний суд Словенії скасував обов'язкову вакцинацію чиновників, що одужали від коронавірусу. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/12/7/7131240/>.

27. Рішення Конституційного Суду України від 28.08.2020 р. у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції

України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text>.

Анотація

Шлапко Т. В., Старинський М. В., Миргород-Карпова В. В. *Забезпечення реалізації права на охорону здоров'я та права на працю як інструментів виходу з коронавірусної кризи через призму євроінтеграції.* – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню деяких аспектів забезпечення права на охорону здоров'я та права на працю в умовах пандемії COVID-19. Авторами статті був проведений аналіз нормативно правових актів, прийнятих державою з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19.

В ході даного дослідження встановлено, що права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені Постановами Кабінету Міністрів України. Доведено, що обмеження прав і свобод людини і громадянина можливе лише у випадках, передбачених Конституцією, а саме в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Окрім того, у зв'язку з великою кількістю захворювань на COVID-19 в Україні розпочалася кампанія вакцинації. На жаль, суспільство поділилося на дві категорії людей: перша категорія людей виступила прихильниками вакцинації як єдиного можливого способу берегти своє життя та здоров'я, друга категорія людей відмовилася від проведення вакцинації, мотивуючи це тим, що вакцина не встигла пройти всі дослідження, а також конспірологічними теоріями. У зв'язку з цим постала необхідність забезпечення прав та належної їх реалізації у недискримінаційному просторі, щоб ніхто не піддавався дискримінації у зв'язку з тим, що не був вакцинований, або навпаки – був вакцинований.

У статті наголошується, що обмеження таких базових прав, як: права на працю, права на заборону дискримінації залежно від стану здоров'я, права на охорону здоров'я, в тому числі права на медичну допомогу, права на доступність вакцинації для кожної людини, права на добровільну згоду/відмову від вакцинації, права на інформацію про проведення відповідної медичної процедури, права на медичну таємницю є недопустимим. Така позиція узгоджується з словами Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша, який у своїй доповіді «Пандемія COVID-19 та права людини» зазначив: «Дії, що спираються на права людини, можуть допомогти перемогти пандемію».

Ключові слова: права людини, євроінтеграція, забезпечення реалізації прав, COVID-19, право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, право на медичну таємницю, право на працю, право на інформацію про стан здоров'я.

Summary

Shlapko T. V., Starynskyi M. V., Myrhorod-Karpova V. V. Respect the right to health and the right to job as an instrument to way out of the coronavirus crisis the prism of European integration. – Article.

The article is devoted to the study of some aspects of ensuring the right to health care and the right to job in the context of the COVID-19 pandemic. The authors of the article analyzed the normative legal acts adopted by the state in order to prevent the spread of acute respiratory disease COVID-19 in Ukraine.

During this research, it was established that the rights and freedoms of man and citizen cannot be limited by Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine. The article proved that the restriction of human and civil rights and freedoms is possible only in cases provided by the Constitution, namely in conditions of martial law or state of public emergency.

In addition, due to the large number of diseases on COVID-19, a vaccination campaign has been launched in Ukraine. Unfortunately, society is divided into two categories of people. The first category of people advocated vaccination as the only possible way to save their lives

and health. The second category of people refused to be vaccinated on the grounds that the vaccine did not have time to pass all the research and also conspiracy theories. It therefore, became necessary to secure the rights and properly enforce them in a non-discriminatory environment, that no one is discriminated against for not having been vaccinated, or vice versa been vaccinated.

The article emphasizes, that the restriction of such basic rights as: the right to medical care (availability of vaccination for everyone), the right to health care (including the right to voluntary consent / refusal of vaccination, the right to information on the vaccination), medical secrecy, the right to job, the right to non-discrimination depending on the state of health is inadmissible. This position is consistent with the words of United Nations Secretary-General Antonio Guterres, who in his report “The COVID-19 Pandemic and Human Rights” said: “Human rights responses can help beat the pandemic”.

Key words: Human Rights, European integration, respect the rights, COVID-19, Health Rights, Right to medical assistance, Medical Secrets, Right to Job, Right to health information.

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.952>**Н. О. Колесниченко***orcid.org/0000-0003-2316-3139**студент IV курсу юридичного факультету**Волинського національного університету імені Лесі Українки***І. І. Коваленко***orcid.org/0000-0001-8178-9098**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільно-правових дисциплін**Волинського національного університету імені Лесі Українки***ЗБЕРЕЖЕННЯ ГЕНОФОНДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
ЯК ОДНЕ З ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА**

Як відомо, предметом екологічного права є суспільні відносини, що виникають між суб'єктами з приводу, зокрема, охорони, а в певних випадках – захисту людини [1, с. 3]. За даними Держслужби статистики, наявне населення в Україні станом на 1 липня 2021 року становить 41 млн 383 тис. осіб (без урахування тимчасово окупованої території) і продовжує скорочуватись, що не може не впливати на генофонд [2]. Це зумовлює актуальність дослідження.

Збереженню генофонду українського народу як одного з головних обов'язків держави та фундаментальних завдань екологічного права присвячено не так багато досліджень. Здебільшого увагу приділяли коментуванню ст. 16 Конституції та пропозиціям щодо збереження генофонду такі науковці, як А.П. Гетьман, М.В. Шульга, Н.Р. Малишева, В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш, Н.С. Твердохлебова та ін.

Мета публікації полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу наявної наукової доктрини та законодавства охарактеризувати такий обов'язок держави та завдання екологічного права як збереження генофонду українського народу.

Завдання публікації – проаналізувати законодавство, що стосується обов'язку держави щодо збереження генофонду українського народу, висвітлити поняття генофонду, його характерні особливості в українців, розглянути пропонувані шляхи виконання цього обов'язку та можливі програми, спрямовані на збереження генофонду.

Ще 1990 року в Декларації про державний суверенітет України в Розділі VII було проголошено, що Українська РСР дбає про генофонд народу [3].

Конституцією України (далі – КУ) цей обов'язок у ст. 16 було закріплено додатково, причому в ключовому Розділі I «Загальні засади»:

«...збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [4].

Цей обов'язок визнається державою і в нормативно-правових актах, зокрема в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», де вже в преамбулі констатовано: «Кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Суспільство і держава відповідальні перед сучасним і майбутніми поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України...» [5].

В ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» виділено окрему ст. 29 під назвою «Збереження генофонду народу України», за ч. 1 якої в інтересах збереження генофонду народу України, запобігання демографічній кризі, забезпечення здоров'я майбутніх поколінь і профілактики спадкових захворювань держава: а) здійснює комплекс заходів, спрямованих на усунення факторів, що шкідливо впливають на генетичний апарат людини; б) створює систему державного генетичного моніторингу; в) організує медико-генетичну допомогу населенню; г) сприяє збагаченню і поширенню наукових знань у сфері генетики і демографії.

Після Чорнобильської катастрофи науково було доведено, що радіація впливає на організми також і на генетичному рівні. Тому збереження генофонду населення було включено до сфери особливої турботи держави, ставши напрямом державної політики [6, с. 290].

Ця думка підтверджується Додатком 1 до Порядку здійснення державного нагляду за дотриманням вимог ядерної та радіаційної безпеки від 13 листопада 2013 р. № 824, де вказано, що перевищення граничних меж опромінення населення є подією, що містить ризик настання негативних наслідків, а саме: деградацію генофонду України

внаслідок проявів ефектів радіаційного опромінення в майбутніх поколіннях [7].

Виходячи з норми ст. 16 Конституції України, завдання збереження генофонду українського народу тісно пов'язане з подоланням наслідків Чорнобильської катастрофи. Як зазначає Н.Р. Малишева, відповідна термінологічна формула є новаційною в конституційному будівництві. До прийняття Конституції збереження генофонду пов'язувалося здебільшого з тваринним і рослинним світом [6, с. 290].

Генофонд, відповідно до Фармацевтичної енциклопедії, – це сукупність усіх генів однієї популяції або виду організмів, у межах яких вони характеризуються певною частотою [8].

У коментарі до Конституції України за загальною редакцією К.І. Чижмарь і та О.В. Лавриновича авторським колективом вказано, що за загальним правилом під генофондом у науці розуміють сукупність усіх варіацій генів великої біологічної популяції, що дозволяє цій популяції в найбільш оптимальних варіантах пристосовуватись до наявних умов навколишнього середовища.

З огляду на це фактично всі зусилля держави щодо виконання приписів ст. 16 КУ мають на меті саме збереження генофонду українців. При цьому генофонду не тільки у його суто біологічному визначенні, але одночасно етногенезу – історичного процесу етнічного формування нації [9, с. 40].

Як зазначено в науковій праці О.М. Утевської, українці є складником популяційно-генетичного Біобанку народонаселення Північної Євразії [10, с. 1].

Робота, проведена на кафедрі генетики і цитології біологічного факультету Харківського національного університету, мала результатом виділення таких характерних особливостей українського генофонду:

- а) Y-хромосомний генофонд має високу генетичну різноманітність;
- б) низьку внутрішню диференціацію;
- в) цілісність і відокремленість від сусідніх етнічних груп.

Територія України була виділена як контактна зона і генетичний бар'єр у межах Європи [10, с. 2].

90% українського генофонду сумарно становлять 7 гаплогруп (вони зустрічались із частотою не менш 5% серед 32 гаплогруп Y-хромосоми, визначених в українських і південноросійських зразках) [10, с. 4–5]. «Спектр і частоти Y-хромосомних гаплогруп у популяціях українців є типовими для Східної Європи, але характеризуються більшою генетичною різноманітністю за набором і частотам ліній Y-хромосоми» [10, с. 5].

Максимальна генетична схожість виявлена для популяцій українців у межах України і для південних білоруських популяцій Полісся. Дуже близькими до українців є популяції словенців,

хорватів, словаків, північних і центральних білорусів, східних поляків, росіян південно-західної європейської частини РФ. Найбільш не схожі на українців у межах Європи західноєвропейські популяції.

Генетично далекими від українців є народи, які населяють Кавказ, Близький Схід, Прикаспійський регіон, Казахстан і Східний Сибір [10, с. 7].

Таким чином, генофонд українського народу вирізняється цілим пластом особливостей, є унікальним та неповторним.

На думку колективу науковців, очоленого К.І. Чижмарь і та О.В. Лавриновичем, немає у Конституції статті, крім ст. 16, приписи якої частіше б порушувалися, як із боку фізичних та юридичних осіб, так і з боку державних інституцій: «зухвальство та повна відсутність відповідальності перед собою та нащадками продовжують керувати людиною та державою, руйнувати природу, землю, і решту, що забезпечує біологічне, економічне, суспільне виживання людей в Україні». На їхню думку, держава не виконує цей обов'язок і з ним не справляється [9, с. 40].

Дійсно, з часу декларування обов'язку збереження генофонду в деяких законах та Конституції реальних кроків щодо його виконання держава та її органи не демонстрували або демонстрували в обмеженому вигляді.

Наприклад, у п. 6 Декларації про загальні засади державної молодіжної політики в Україні від 15 грудня 1992 р. № 2859-XII серед головних напрямів державної молодіжної політики в Україні проголошувалась «охорона здоров'я молоді, формування в неї глибокої потреби в духовному і фізичному розвитку, вжиття інших заходів, які б забезпечували здоровий генофонд народу України» [11]. Проте, на жаль, ця Декларація втратила чинність 22.05.2021 р., а в ЗУ «Про основні засади молодіжної політики» № 1414-IX про генофонд вже нічого не згадується.

У 1994 р. Кабінетом Міністрів України Постановою № 429 було схвалено Концепції пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки. Згідно із нею, головною метою напряму № 2 під назвою «Здоров'я людини» визнано розроблення наукових основ охорони здоров'я населення, профілактики захворювань, захисту генофонду України в складних екологічних та соціальних умовах [12].

Крім того, серед головних напрямів державної політики України стосовно сім'ї та жінок було декларовано «кардинальне підвищення результативності здійснюваних заходів щодо забезпечення здорового генофонду України» в Розділі II Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок від 5 березня 1999 р. № 475-XIV [13].

Також у Порядку розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки

атмосферного повітря від 13 березня 2002 р. № 299 в п. 7 вказано, що підставою для перегляду нормативів екобезпеки атмосферного повітря є результати медичних та екологічних досліджень змін генофонду [14].

Обов'язок збереження генофонду було покладено не тільки на державу загалом, але й на міста відповідно до чинної Загальнодержавної програми розвитку малих міст, затвердженої ЗУ від 4 березня 2004 р. № 1580-IV. У Розділі III згадується, що одним із пріоритетних напрямів розвитку малих міст є фізичне виховання населення як ефективний засіб профілактики захворюваності та зміцнення генофонду нації [15].

В Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров'я населення» від 6 грудня 2005 р. № 1694/2005 як мета такого реформування вказувалось, зокрема, збереження генофонду нації [16].

Таким чином, обов'язок збереження генофонду у нормативних документах згадувався в перші роки Незалежності, у фундаментальній ст. 16 Конституції, згодом лише в деяких законах, а здебільшого – в підзаконних нормативно-правових актах у декларативному ключі.

Відповідно, доцільним є виправлення такої ситуації шляхом конкретизації ст. 16 Конституції через прийняття на найвищому рівні спеціального нормативно-правового акта, присвяченого захисту генофонду українського народу.

Деякі неконкретизовані заходи, які могли б стати ключем до реалізації обов'язку збереження генофонду і які могли б бути поміщені в єдиний Закон, зустрічаються в окремих розрізних актах.

Так, згідно із Концепцією пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки № 429 науково-технічні розроблення напряму № 2 «Здоров'я людини» спрямовані на захист генофонду України, що передбачає: а) вивчення його стану; б) проведення генетико-гігієнічних досліджень; в) профілактику спадкових порушень і вроджених вад розвитку; г) створення комп'ютеризованих прогностичних систем для інтегрального контролю генофонду населення України [12].

На основі цієї Концепції 1997–2000 рр. діяла державна науково-технічна програма «Захист генофонду населення України», яка вміщала в себе: методи та обладнання для медико-генетичних досліджень; оцінку сучасного стану генофонду населення України й опрацювання рекомендацій щодо прогнозування його динаміки; генетичний моніторинг на основі генетико-гігієнічних досліджень; організацію медико-генетичної допомоги населенню, включаючи профілактику, діагностику та лікування генетичних і вроджених захворювань [17]. Хоча офіційно ця програма не втратила чинність, доцільно оновити її та викласти та

закріпити на рівні законодавчого, а не підзаконного акту.

У Паспорті спеціальності 03.00.15 – генетика (медичні науки) від 09.01.2002 р. № 18-09/1 вказано, що створення системи пре- і постнатального скринінгу, інтегральної оцінки забруднення мутагенного навколишнього середовища, наукове обґрунтування генетичного моніторингу, організації медико-генетичної допомоги, використання заходів попередження та корекції спадкової патології, законодавче їх забезпечення становлять основу захисту генофонду населення України [18].

Відповідно до Концепції розвитку охорони здоров'я населення України від 7 грудня 2000 р. № 1313/2000 політика держави у сфері зміцнення генофонду базується на забезпеченні рівного доступу населення до служб репродуктивного здоров'я, планування сім'ї, медико-генетичного консультування, медичної допомоги жінкам під час вагітності та пологів [19].

На генофонд впливає чимало факторів, окрім радіації чи стану навколишнього природного середовища, його забрудненості. У Загальній частині Загальнодержавної програми імуніпрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб на 2009–2015 роки повідомляється, що вкрай негативно на генофонді населення позначаються інфекційні захворювання, адже окремі з них (краснуха та вірусний гепатит В) є причиною більшості уроджених аномалій та вад розвитку [20]. Відповідно, ефективне виконання державою обов'язку щодо збереження генофонду українців передбачає боротьбу із захворюваннями, що несуть ризик спричинення генетичних вад та аномалій.

Якщо звертатись до пропозицій із наукової доктрини, то варто погодитись із думкою колективу авторів під головуванням В.Я. Тація щодо того, що виконання державою обов'язку щодо збереження генофонду потребує:

- 1) поетапного збільшення державних асигнувань у сферу охорони здоров'я, їх ефективного використання;
- 2) забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя;
- 3) переорієнтації охорони здоров'я на посилення заходів з попередження захворювань, зниження ризиків для здоров'я людини, що пов'язані із шкідливим впливом факторів довкілля;
- 4) створення умов для стимулювання здорового способу життя, вдосконалення гігієнічного виховання населення;
- 5) посилення боротьби зі шкідливими звичками;
- 6) розвитку фізичної культури та спорту;
- 7) забезпечення збалансованого харчування населення;
- 8) здійснення активної демографічної політики на стимулювання народжуваності і зниження смертності, зміцнення репродуктивного здоров'я населення, а також соціальної підтримки;
- 9) забезпечення всебічного фізичного та

психічного розвитку дитини, оптимальних умов побуту, виховання та навчання; 10) запровадження ефективної системи багатоканального фінансування сфери охорони здоров'я; 11) інтенсивного розвитку медичної та фармацевтичної промисловості [21, с. 120].

Колектив авторів під головуванням К.І. Чижмарь і та О.В. Лавриновича вважає, що «екологічні» питання мають ще складову частину, що часто ігнорується, – розвиток науки. Падіння рівня освіти та погане фінансування спричиняють невідповідність науки мінімальному рівню, через що держава не справляється зі збереженням генофонду українців [9, с. 40].

Науковець Н.С. Твердохлебова вважає, що шлях до виконання зобов'язання зі збереження генофонду лежить і в соціальній площині.

Насамперед можливими програмами в цій площині можуть стати:

а) широке ознайомлення з новітніми європейськими медичними технологіями та їх залучення до лікування і профілактики захворювань, розробка власних технологій з урахуванням специфіки регіону;

б) активне впровадження наявних в Європі нових форм та методів надання меддопомоги населенню – страхової, приватної, сімейної;

в) залучення інвестицій держав Європи для поліпшення екологічної ситуації, умов праці населення України з наближенням основних параметрів докільця до європейських стандартів [22, с. 6–7];

г) залучення до фінансування наукових медичних досліджень недержавних коштів (європейська практика свідчить, що це суттєве та реальне джерело фінансування сучасної медицини. Першими кроками є використання коштів профільних фармацевтичних фірм для проведення апробації лікарських засобів, участі вчених і лікарів у роботі міжнародних симпозіумів, конференцій, конгресів. Суттєвою фінансовою підмогою можуть стати благодійні внески);

г) введення в дію стратегічного плану взаємозбагачення і професійного росту шляхом упровадження інновацій у галузь освіти – обмін викладачами і студентами, їх стажування і навчання за кордоном, виробнича практика, фінансове забезпечення таких інновацій [22, с. 7].

Крім того, задля збереження генофонду українського народу доцільно обмежити міграцію в Україну націй, що не межують із нею, адже генофонд українців пов'язаний саме із сусідніми популяціями.

Висновки. Генофонд – це сукупність усіх генів однієї популяції або виду організмів, у межах яких вони характеризуються певною частотою.

Ще у 1990 р. в Декларації про державний суверенітет було проголошено, що держава дбає про

генофонд народу. Конституцією обов'язок було закріплено додатково у ст. 16: «...збереження генофонду українського народу є обов'язком держави». Це завдання було пов'язане з Чорнобильською катастрофою. В ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» виділено окрему ст. 29, що конкретизує, який комплекс заходів, спрямованих на усунення факторів, що шкідливо впливають на генетичний апарат людини, здійснює держава.

Українці є складником популяційно-генетичного Біобанку народонаселення Північної Євразії. Характерні особливості українського генофонду: Y-хромосомний генофонд має високу генетичну різноманітність, низьку внутрішню диференціацію, цілісність і відокремленість від сусідніх етнічних груп. Територія України була виділена як контактна зона і генетичний бар'єр у межах Європи. 90% українського генофонду сумарно становлять 7 гаплогруп.

Із часу декларування обов'язку збереження генофонду в деяких законах та Конституції реальних кроків щодо його виконання держава та її органи не демонстрували або демонстрували в обмеженому вигляді. Обов'язок збереження генофонду в нормативних документах згадувався в перші роки незалежності, в Конституції, згодом лише в деяких законах, а здебільшого – в підзаконних нормативно-правових актах у декларативному ключі. Відповідно, доцільним є виправлення такої ситуації шляхом конкретизації ст. 16 Конституції через прийняття спеціального нормативно-правового акта, присвяченого захисту генофонду українського народу. Деякі неконкретизовані заходи, які могли б стати ключем до реалізації обов'язку збереження генофонду і могли б бути поміщені в єдиний Закон, зустрічаються в окремих актах.

На генофонд впливає чимало факторів, серед яких – радіація, стан навколишнього природного середовища, його забрудненості (зокрема, атмосферного повітря), інфекційні захворювання, адже певні з них є причиною більшості уроджених аномалій та вад розвитку. Відповідно, ефективне виконання державою обов'язку щодо збереження генофонду українців передбачає вирішення низки екологічних проблем.

Здебільшого ж шлях до збереження генофонду українського народу бачать у соціальній площині – для цього пропонується поліпшити демографічну ситуацію через розв'язання соціальних проблем. Крім того, його бачать у розвитку медицини і науки загалом, боротьбі із захворюваннями, що несуть ризик спричинення генетичних вад та аномалій тощо. Додатково збереженню генофонду сприяло б обмеження міграції.

Генофонд українського народу вирізняється цілим пластом особливостей, є унікальним та

неповторним, тому конституційний обов'язок його збереження має не ігноруватись як державою, так і її громадянами – українським народом.

Література

1. Екологічне право України : підручник / за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків : Право, 2009. 328 с.
2. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 липня 2021 року та середня чисельність у січні-червні 2021 року. *Державна служба статистики України*. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/news/op_popul.asp. (дата звернення: 13.12.2021).
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>. (дата звернення: 15.12.2021).
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>. (дата звернення: 15.12.2021).
6. Малишева Н.Р. Термінологія екологічного права в контексті конституційної реформи. *Правова держава*. 2015. № 26. С. 283–293.
7. Про затвердження Порядку здійснення державного нагляду за дотриманням вимог ядерної та радіаційної безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 листопада 2013 р. № 824. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/824-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.12.2021).
8. Генофонд. *Фармацевтична енциклопедія* : вебсайт. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/3259/genofond>. (дата звернення: 15.12.2021).
9. Конституція України. Науково-практичний коментар [текст] Станом на 20 травня 2018 р. / за заг. ред. Чижмарь К.І. та Лавриновича О.В. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2018. 290 с.
10. Утевська О.М. Генофонд українців за різними системами генетичних маркерів: походження і місце проживання на європейському генетичному просторі : Відгук оф. опонента Мінченка Ж. М. на дис. ... д. б. н. : 03.00.15 / Державна установа «Інститут спадкової патології НАМН України», Львів, 2017. 10 с. URL: https://nrcrm.gov.ua/downloads/2017/vidguk_utevska_minchenko.pdf (дата звернення: 15.12.2021).
11. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні : Декларація від 15 грудня 1992 р. № 2859-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2859-12> (дата звернення: 15.12.2021).
12. Про реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 червня 1994 р. № 429. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.12.2021).
13. Про Декларацію про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок : Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1999 р. № 475-ХІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-14#Text> (дата звернення: 15.12.2021).
14. Про Порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря : Постанова Кабінету Міністрів України від

13 березня 2002 р. № 299. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2002-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.12.2021).

15. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст : Закон України від 4 березня 2004 р. № 1580-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1580-15#Text> (дата звернення: 15.12.2021).

16. Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров'я населення : Указ Президента України від 6 грудня 2005 р. № 1694/2005. *Президент України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1694/2005#Text> (дата звернення: 15.12.2021).

17. Про затвердження Переліку державних науково-технічних програм з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки на 1997–1998 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 1997 р. № 1441. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1441-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.12.2021).

18. Паспорт спеціальності 03.00.15 – генетика (медичні науки) : Постанова президії ВАК України від 09.01.2002 р. № 18-09/1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb9_1330-02#Text (дата звернення: 15.12.2021).

19. Про Концепцію розвитку охорони здоров'я населення України : Указ Президента України від 7 грудня 2000 р. № 1313/2000. *Президент України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1313/2000#Text> (дата звернення: 15.12.2021).

20. Про затвердження Загальнодержавної програми імунопрофілактики та захисту населення від інфекційних хвороб на 2009-2015 роки : Закон України від 21 жовтня 2009 р. № 1658-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1658-17#Text> (дата звернення: 15.12.2021).

21. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. ; Національна академія правових наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.

22. Твердохлебова Н.Є. Фактори, які становлять загрозу для генофонду української нації. *Безпека людини в сучасних умовах* : збірник наукових статей та матеріалів 8-ї міжнародної науково-методичної конференції та 115-ї міжнародної конференції Європейської асоціації безпеки (EAS), 8–9 грудня 2016 р. Харків : ГО «СФБЖДЛ», 2016. 9 с.

Анотація

Колесниченко Н. О., Коваленко І. І. Збереження генофонду українського народу як одне з фундаментальних завдань екологічного права. – Стаття.

У статті розглянуто взятий Україною на себе обов'язок збереження генофонду українського народу, поняття генофонду, характерні особливості українського генофонду, шляхи виконання та можливі програми, спрямовані на його збереження. Визначено поняття генофонду як сукупності усіх генів однієї популяції або виду організмів, у межах яких вони характеризуються певною частотою. Констатовано, що ще 1990 року в Декларації про державний суверенітет України було проголошено обов'язок держави дбати про генофонд народу. Додатково цей обов'язок закріплено Конституцією України та Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Акцентовано на тому, що українці є складником популяційно-генетичного Біобанку народонаселення Північної

Євразії, а генофонд українського народу має чимало характерних лише для нього рис, зокрема те, що 90% українського генофонду сумарно становлять 7 гаплогруп, а спектр і частоти Y-хромосомних гаплогруп у популяціях українців хоча і є типовими для Східної Європи, але характеризуються більшою генетичною різноманітністю за набором і частотами ліній Y-хромосоми. Зазначено, що з часу декларування обов'язку збереження генофонду реальних кроків щодо його виконання українська держава та її органи не демонстрували або демонстрували в обмеженому вигляді. Водночас встановлено, що на генофонд впливає чимало факторів, серед яких, зокрема, стан навколишнього природного середовища, інфекційні захворювання тощо, і запропоновано шлях виправлення такої ситуації. Через аналіз наукової доктрини визначено, що здебільшого способи збереження генофонду українського народу знаходяться в соціальній площині, у розвитку медицини і науки загалом, боротьбі із захворюваннями, які впливають на генетику, в регуляції міграції тощо. На підставі дослідження сформувано висновок, що генофонд українського народу вирізняється цілим пластом особливостей, є унікальним та неповторним, тому конституційний обов'язок його збереження має не ігноруватись як державою, так і її громадянами – українським народом.

Ключові слова: екологічне право, завдання екологічного права, генофонд, генофонд українського народу, збереження генофонду.

Summary

Kolesnychenko N. O., Kovalenko I. I. The preservation of the gene pool of the Ukrainian people as one of the fundamental tasks of ecological law. – Article.

The article focuses on the obligation of the State of Ukraine to preserve the gene pool of the Ukrainian people, the concept of gene pool, the characteristics of the Ukrainian gene pool, ways of implementation and possible programs aimed at its preservation. The concept of “gene

pool” is defined as the collection of all the genes of one population or species, within the range of which they are characterized by a certain frequency. It is stated that as early as in 1990, the duty of the state to take care of the gene pool of the people was proclaimed by The Declaration of State Sovereignty of Ukraine. Additionally, this obligation is entrenched in the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care”. The emphasis is placed on the fact that Ukrainians are part of the population-genetic Biobank of North Eurasia and the gene pool of the Ukrainian people has many unique features, including in particular the fact that 90% of the Ukrainian gene pool is composed entirely of 7 haplogroups, and although typical for Eastern Europe, the spectrum and the frequency ranges of Y-chromosome haplogroups in the Ukrainian populations are characterized by greater genetic diversity as to the set and frequency of Y-chromosome lines. It is noted that since the declaration of the obligation to preserve the gene pool, the Ukrainian State and its authorities have not demonstrated substantive steps towards its implementation or demonstrated them in a limited way. At the same time, it is noted that the gene pool is being affected by many factors, including the state of the environment, infectious diseases, etc., thus some solutions to remedy this situation were offered. Based on the analysis of the scientific doctrine, it is determined that techniques designed to preserve the gene pool of the Ukrainian people are mainly found in the social sphere, in the development of medicine and science in general, the fight against diseases affecting genetics, migration regulation as well. On the basis of research, it is concluded that the gene pool of the Ukrainian people has a whole range of characteristic properties, is unique and inimitable, therefore the constitutional obligation to preserve it shall not be disregarded by both the state and its citizens – the Ukrainian people.

Key words: ecological law, tasks of ecological law, gene pool, gene pool of the Ukrainian people, preservation of the gene pool.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК. 348.1

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.951>**О. В. Гульчак***orcid.org/0000-0003-1681-9697**аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ДЕРЖАВНА ІНСПЕКЦІЯ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Контроль у широкому розумінні можна визначити як діяльність щодо забезпечення відповідності стану керованого суб'єкта прийнятим управлінським рішенням та відповідності функціонування підконтрольного суб'єкта закону [1, с. 20]. Усталеним також є тлумачення контролю як діяльності, яку спрямовано на своєчасне виявлення та ліквідацію факторів, що заважають ефективному здійсненню функцій держави та місцевого самоврядування, унеможливаючи забезпечення належного рівня забезпечення публічних інтересів. Як слушно зазначено С.В. Ківаловим, інституційний та правовий механізми забезпечення контрольної діяльності в Україні характеризується казуїстичними тенденціями невідповідності сучасного стану суспільних відносин до моделі управління, яку намагаються впровадити в останні роки [2, с. 5]. Не винятком є здійснення архітектурно-будівельного контролю, здійснення якого трансформувалось відповідно до сучасних тенденцій впорядкування суспільних відносин. Насамперед це стосується реформування інституційної системи архітектурно-будівельного контролю. Зміни нормативного впорядкування статусу центрального органу виконавчої влади, якого уповноважено на реалізацію державної політики у сфері державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, зумовили актуальність цього дослідження.

Проблематика визначення особливостей правового статусу органів державного контролю тривалий час досліджується національними та зарубіжними науковцями, а саме: В.Б. Авер'яновим, Н. О. Армаш, Л.Р. Білою-Тіуною, Т.І. Білоус-Осінь, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, О.М. Гумін, В.В. Кобзар, С.В. Ківаловим, В.К. Колпаковим, О.І. Лавреновою, Р.С. Мельником, А.В. Малько, О.М. Музичук, Н.М. Олфіренко, О.П. Хамходерою та іншими. При цьому здебільшого наукові висновки зроблено щодо правового статусу центральних органів виконавчої влади. Таким чином, аспекти, що визначають

місце Державної інспекції архітектури та містобудування України як органу архітектурно-будівельного контролю, залишаються малодослідженими та потребують наукового переосмислення.

Метою статті є встановлення статусу Державної інспекції архітектури та містобудування України як суб'єкта архітектурно-будівельного контролю.

Виклад основного змісту. Станом натеper здійснення архітектурно-будівельного контролю за дотриманням визначеними суб'єктами (наприклад, замовники, підприємства, що надають технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта будівництва, архітектори та інші проєктувальники, підрядники, експерти, експертні організації та відповідальні виконавці робіт, інженери-консультанти, власники будівель та лінійних споруд) вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм, стандартів і правил під час виконання підготовчих та будівельних робіт зараховано до компетенції Державної інспекції архітектури та містобудування України (далі – ДІАМ України) [3].

Одночасно вказівка на інституційну систему здійснення державного архітектурно-будівельного контролю міститься в Законі України «Про архітектурну діяльність», яким зазначено, що цей вид контролю здійснюють ті органи державного архітектурно-будівельного контролю, яких перелічено у ст. 6 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» (ст. 10) [4]. Відповідно, до суб'єктів архітектурно-будівельного контролю належать: 1) структурні підрозділи з питань державного архітектурно-будівельного контролю Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій; 2) виконавчі органи з питань державного архітектурно-будівельного контролю сільських, селищних, міських рад. Своєю чергою ДІАМ України є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду [5], а в разі відсутності утворення

сільськими, селищними, міськими радами органів державного архітектурно-будівельного контролю є суб'єктом державного архітектурно-будівельного контролю [6].

Взаємодія суб'єктів архітектурно-будівельного контролю та ДІАМ України проявляється в тому, що суб'єкти архітектурно-будівельного контролю з питань здійснення повноважень, передбачених Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності», є підконтрольним ДІАМ України; якщо орган державного архітектурно-будівельного контролю є структурним підрозділом Київської та Севастопольської міської державної адміністрації, його керівника призначає голова адміністрації за погодженням із Головою ДІАМ України, а якщо виконавчим органом сільської, селищної, міської ради – сільський, селищний або міський голова з наступним повідомленням про це Голови Державної інспекції архітектури та містобудування України [7].

Таким чином, ДІАМ України є спеціальним суб'єктом, якого наділено виключними повноваженнями щодо здійснення архітектурно-будівельного контролю, а саме: реалізація державної політики з питань державного архітектурно-будівельного контролю (наприклад, підготовка та внесення на розгляд пропозицій щодо забезпечення формування державної політики з питань державного архітектурно-будівельного контролю), здійснення в межах повноважень архітектурно-будівельного контролю; здійснення контролю за додержанням суб'єктами господарювання ліцензійних умов провадження видів господарської діяльності з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками [8].

Звернемо увагу на здійснення ДІАМ України діяльності, що становить зміст архітектурно-будівельного контролю. Загалом архітектурно-будівельний контроль є різновидом публічного контролю, що реалізується в межах публічного адміністрування, яке змістовно ґрунтується на принципах концепту людиноцентризму.

Таким чином, до ознак архітектурно-будівельного контролю можна зарахувати такі:

1) публічний характер, що забезпечується здійсненням архітектурно-будівельного контролю від імені та в інтересах держави на підставі застосування державно-владних повноважень, якими наділені структурні підрозділи з питань державного архітектурно-будівельного контролю Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, виконавчі органи з питань державного архітектурно-будівельного контролю сільських, селищних, міських рад та ДІАМ;

2) законність, що виражено в нормативному закріпленні правомочності суб'єктів архітектур-

но-будівельного контролю здійснювати діяльність, змістом якої є контроль;

3) об'єктивність, що має вияв у незалежності та неупередженості архітектурно-будівельного контролю, спрямованого на досягнення мети контролю;

4) всесторонність, яка забезпечується здійсненням оцінки за діяльністю контролюваного суб'єкта із позиції законності, доцільності, ефективності;

5) забезпечення можливості втручання суб'єкта архітектурно-будівельного контролю в діяльність підконтрольного суб'єкта тощо.

Первинно архітектурно-будівельний контроль здійснюється відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» в частині: зарахування до заходів державного контролю виключно планових та позапланових заходів, які здійснюються у формі перевірок, ревізій, оглядів, обстежень та в інших формах, визначених законом (ст. 1); дотримання загальних принципів контролю (наприклад, пріоритетності безпеки в питаннях життя і здоров'я людини, функціонування і розвитку суспільства, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами і цілями у сфері господарської діяльності; рівності прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання; здійснення державного контролю лише за наявності підстав та в порядку, визначених законом і т.д.) (ст. 3); дотримання загальних вимог до здійснення державного контролю (наприклад, здійснюється контролю за місцем провадження господарської діяльності суб'єкта господарювання або його відокремлених підрозділів, або у приміщенні органу державного контролю, встановлення заборони щодо здійснення посадовою особою органу державного контролю здійснювати державний контроль щодо суб'єктів господарювання, з якими (або зі службовими особами яких) посадова особа перебуває в родинних стосунках, або в разі виникнення у неї конфлікту інтересів згідно із законодавством у сфері запобігання і протидії корупції і т.д.) (ст. 4); визначення планових заходів зі здійснення державного контролю (ст. 5) тощо [9].

Варто зазначити, що державний архітектурно-будівельний контроль здійснюється в порядку проведення планових та позапланових перевірок за територіальним принципом, який є запорукою деконцентрації державної влади. З метою забезпечення принципу юридичної визначеності нормативно встановлено порядок затвердження плану роботи органу державного архітектурно-будівельного контролю, який формується на основі сумірності об'єкта архітектурно-будівельного контролю та ризиків порушення архітектурно-будівельного законодавства в процесі його

створення та функціонування шляхом проставлення відповідних балів. Так, до критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері містобудівної діяльності та визначається періодичність проведення планових заходів державного контролю на об'єкті будівництва, належать:

1) клас наслідків (відповідальності) будівель і споруд. Можливим є встановлення значного (СС3), середнього (СС2) та незначного (СС1) класів;

2) дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності. Виділяють наявність двох або більше порушень вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, наявність одного порушення чи відсутність порушень, виявлених протягом року, що передує плановому періоду);

3) структура (склад) об'єкта будівництва. Можливим є виділення комплексу (будови), окремої будівлі, споруди та частини будівлі, споруди.

Відповідно, планові заходи державного архітектурно-будівельного контролю проводяться з такою темпоральною відповідністю: високим ступенем ризику (від 41 до 100 балів) – не частіше ніж один раз на два роки; із середнім ступенем ризику (від 21 до 40 балів) – не частіше ніж один раз на три роки; з незначним ступенем ризику (від 0 до 20 балів) – не частіше ніж один раз на п'ять років [10]. Перелік об'єктів будівництва, які підлягають перевірці під час проведення планової перевірки, формується Єдиною державною електронною системою у сфері будівництва та зазначається в наказі про проведення перевірки, що є процесуальною підставою застосування цього засобу архітектурно-будівельного контролю. Так, виключно з використанням Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва створюються чек-лист із переліком питань, які підлягають перевірці посадовою особою органу архітектурно-будівельного контролю, а в електронному кабінеті відображаються прийняті документи та вчинені дій, які пов'язані з архітектурно-будівельним контролем [11].

Щодо позапланових перевірок ДІАМ України, то їх проведення здійснюється на підставі: а) подання суб'єктом містобудування письмової заяви про проведення перевірки об'єкта будівництва або будівельної продукції за його бажанням; б) необхідності проведення перевірки достовірності даних, наведених у повідомленні про початок виконання підготовчих робіт, повідомленні про початок виконання будівельних робіт, декларації про готовність об'єкта до експлуатації, протягом трьох місяців із дня подання зазначених документів; в) виявлення факту самочинного будівництва об'єкта; г) перевірки виконання суб'єктом містобудування вимог приписів органів державного

архітектурно-будівельного контролю; г) вимоги головного інспектора будівельного нагляду ДІАМ щодо проведення перевірки за наявності підстав, передбачених законом; д) звернення фізичних чи юридичних осіб про порушення суб'єктом містобудування вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності; е) вимоги правоохоронних органів щодо проведення перевірки, складеної на підставі ухвали слідчого судді [8]. Під час проведення позапланової перевірки посадова особа органу державного архітектурно-будівельного контролю зобов'язана пред'явити службове посвідчення та надати копію направлення для проведення позапланової перевірки [12]. Повідомлення про проведення позапланових перевірок ДІАМ України міститься на офіційному сайті цього державного органу архітектурно-будівельного контролю [13].

Слід вказати, що під час безпосереднього проведення планових та позапланових перевірок посадові особи ДІАМ України уповноважені на 1) безперешкодний доступ до місць будівництва об'єктів та до об'єктів, що підлягають обов'язковому обстеженню, складання протоколів про вчинення правопорушень, актів перевірок та накладення штрафи відповідно до закону; 2) видачу обов'язкових для виконання приписів щодо: а) усунення порушення вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм і правил; б) зупинення підготовчих та будівельних робіт у визначених випадках; 3) залучення до проведення перевірок представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, експертних та громадських організацій, фахівців галузевих науководослідних та науково-технічних організацій; 4) вимогу щодо вибіркового розкриття окремих конструктивних елементів будинків і споруд, проведення зйомки і замірів, додаткових лабораторних та інших випробувань будівельних матеріалів, виробів і конструкцій тощо [8]. Результати архітектурно-будівельного контролю фіксуються у формально визначених формах [14]. При цьому на одному об'єкті будівництва, який є предметом державного архітектурно-будівельного контролю, приписи про усунення порушення вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм і правил, про зупинення підготовчих та будівельних робіт, а також складання протоколів про вчинення правопорушень та накладення штрафів можуть стосуватися кількох суб'єктів містобудування [15].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу визначити місце Державної інспекції архітектури та містобудування України в системі суб'єктів архітектурно-будівельного контролю, воно є дотичним положенню інспекції як центрального органу виконавчої влади та деталізується через структурні елементи відповідного правового

статусу. Зазначено, що архітектурно-будівельний контроль є різновидом публічного контролю, що реалізується в межах публічного адміністрування, яке змістовно ґрунтується на принципах концепту людиноцентризму. Виокремлено ознаки архітектурно-будівельного контролю та окреслено форми його здійснення. Актуальним є подальше дослідження архітектурно-будівельного контролю в частині його цифровізації.

Література

1. Неугодніков А.О. Трансформація принципів адміністративного контролю. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)*: у 2 т. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 21 трав. 2021 р. / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 20–23.
 2. Ківалов С.В. Контроль як напрям діяльності суб'єктів публічної адміністрації. *Правове життя сучасної України*: у 3 т. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 15 трав. 2020 р. / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 3–6.
 3. Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2020 р. № 1340 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.11.2021).
 4. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20 травня 1999 р. № 687-XIV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text> (дата звернення: 04.11.2021).
 5. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 04.11.2021).
 6. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності органів державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 958 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/958-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.11.2021).
 7. Деякі питання діяльності органів державного архітектурно-будівельного контролю : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 р. № 671 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2015-%D0%BF#n12> (дата звернення: 04.11.2021).
 8. Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2011 р. № 553 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.11.2021).
 9. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 5 квітня 2007 р. № 877-V / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#n15> (дата звернення: 04.11.2021).
 10. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері містобудівної діяльності та визна-
- чається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) на об'єкті будівництва органами державного архітектурно-будівельного контролю : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 899 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-2018-%D0%BF#n9> (дата звернення: 04.11.2021).
11. Деякі питання забезпечення функціонування Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 р. № 681 / Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/681-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.11.2021).
 12. Про затвердження Форми та опису службового посвідчення посадової особи органу державного архітектурно-будівельного контролю (нагляду) : Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлового-комунального господарства України від 1 липня 2015 р. № 150 / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлового-комунального господарства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0867-15#Text> (дата звернення: 04.11.2021).
 13. Офіційний сайт Державної інспекції архітектури та містобудування України. URL: <https://diam.gov.ua/kontrol> (дата звернення: 04.11.2021).
 14. Про затвердження форм актів та інших документів, які складаються під час або за результатами здійснення державного архітектурно-будівельного контролю : Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлового-комунального господарства України від 15 травня 2012 р. № 240 / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлового-комунального господарства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-12#Text> (дата звернення: 04.11.2021).
 15. Постанова Верховного Суду від 15 липня 2021 р. у справі № 300/3178/20 / Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98344017> (дата звернення: 04.11.2021).

Анотація

Гульчак О. В. Державна інспекція архітектури та містобудування України як суб'єкт архітектурно-будівельного контролю. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню Державної інспекції архітектури та містобудування України як суб'єкта архітектурно-будівельного контролю. Встановлено, що Державна інспекція архітектури та містобудування України є спеціальним суб'єктом, якого наділено виключними повноваженнями щодо здійснення архітектурно-будівельного контролю.

Виокремлено ознаки архітектурно-будівельного контролю, а саме: 1) публічний характер, що забезпечується здійсненням архітектурно-будівельного контролю від імені та в інтересах держави на підставі застосування державно-владних повноважень, якими наділені структурні підрозділи з питань державного архітектурно-будівельного контролю Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, виконавчі органи з питань державного архітектурно-будівельного контролю сільських, селищних, міських рад та ДІАМ; 2) законність, що виражено в нормативному закріпленні правомочності суб'єктів архітектурно-будівельного контролю здійснювати діяльність, змістом якої є контроль; 3) об'єктивність, що має вияв у незалежності та неупередженості архітектурно-будівельного контролю, якого спрямовано на досягнення мети контролю;

4) всесторонність, яка забезпечується здійсненням оцінки за діяльністю контролюваного суб'єкта із позиції законності, доцільності, ефективності; 5) забезпечення можливості втручання суб'єкта архітектурно-будівельного контролю в діяльність підконтрольного суб'єкта тощо.

Визначено, що державний архітектурно-будівельний контроль здійснюється у формі проведення планових та позапланових перевірок за територіальним принципом, який є запорукою деконцентрації державної влади. З метою забезпечення принципу юридичної визначеності, нормативно встановлено порядок затвердження плану роботи органу державного архітектурно-будівельного контролю, який формується на основі співмірності об'єкта архітектурно-будівельного контролю та ризиків порушення архітектурно-будівельного законодавства в процесі його створення та функціонування шляхом проставлення відповідних балів.

Ключові слова: Державна інспекція архітектури та містобудування України, архітектурно-будівельний контроль, інституційна система, планова перевірка, позапланова перевірка.

Summary

Hulchak O. V. State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine as a subject of architectural and construction control. – Article.

The article is devoted to the research of the State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine as a subject of architectural and construction control. It is established that the State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine is a special entity, which is endowed with exclusive powers to carry out architectural and construction control.

The features of architectural and construction control are singled out, namely: 1) public nature, which is ensured by architectural and construction control on behalf of and in the interests of the state on the basis of state powers, which are endowed with structural units city state administrations, executive bodies on issues of state architectural and construction control of village, settlement, city councils and DIAM; 2) legality, which is expressed in the normative enshrined powers of the subjects of architectural and construction control to carry out activities, the content of which is control; 3) objectivity, which is manifested in the independence and impartiality of architectural and construction control, which is aimed at achieving the goal of control; 4) comprehensiveness, which is ensured by the assessment of the activities of the controlled entity from the standpoint of legality, expediency, efficiency; 5) ensuring the possibility of intervention of the subject of architectural and construction control in the activities of the controlled entity, etc.

It is determined that the state architectural and construction control is carried out in the form of scheduled and unscheduled inspections on a territorial basis, which is the key to the deconcentration of state power. In order to ensure the principle of legal certainty, the procedure for approving the work plan of the state architectural and construction control body, which is formed on the basis of the proportionality of the object of architectural and construction control and risks of violation of architectural and construction legislation in its creation and operation.

Key words: State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine, architectural and construction control, institutional system, scheduled inspection, unscheduled inspection.

УДК 352:336.2(430)
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.950>

М. В. Єпур

orcid.org/0000-0002-4203-2225

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного та трудового права

Навчально-наукового морського гуманітарного інституту

Одеського національного морського університету

В. П. Самойловська

orcid.org/0000-0002-3774-6389

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри морського права

Навчально-наукового морського гуманітарного інституту

Одеського національного морського університету

ВІДМІННОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ПОДАТКОВОГО ПРАВА ЗА УКРАЇНСЬКИМ ТА НІМЕЦЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Сплата податків та зборів є основною дохідною частиною державного бюджету всіх економічно розвинених держав Європи. Податки і збори являються однією з головних фінансових гарантій економічної стабільності кожної держави, тому правове регулювання інституту податкового права є актуальною темою науковців і законодавців всіх країн Європи і світу.

Враховуючи те, що Україна вибрала європейський вектор розвитку зовнішньої політики держави, варто дослідити правове регулювання податків та зборів лідера Європейського Союзу – Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН).

Метою статті є проведення дослідження правового регулювання інституту податкового права за українським та німецьким законодавством, які визначають виникнення та реалізацію податкових прав, а також виявлення відмінностей у правовому регулюванні інституту податкового права обох країн.

Ці питання знайшли своє відображення в Конституції України, Податковому Кодексі України (далі – ПК України), Конституції Німеччини, Законі про «Порядок стягування податків» (далі – Закон ПСП), а також федеральних законах Німеччини.

Правове регулювання інституту податкового права досліджували у своїх наукових працях такі дослідники ФРН, як Отто Майер, Крістіан Вальтхофф, Ральф Майерт, Ганновер і Карен Сурет, Падерборн, Пауль Кірхгоф, Гейдельберг та інші.

ФРН – політичний та економічний лідер серед федеративних держав Європи і світу. Україна за державним устроєм унітарна, натомість Німеччина – федеративна держава, система управління якої складається з трьох ступенів федерального уряду. За німецьким законодавством, бюджетна система Німеччини має три рівні: федеральний, земельний та обципний (муніципальні утворення).

Професор Йоганнес Шмідт у науковій роботі «Німецьке податкове право – найскладніше у світі» вказує, що податкове законодавство ФРН є одним із найскладніших у світі [1].

Податкова система Німеччини налічує близько 45 різноманітних податків і зборів, водночас в Україні ПК України визначено лише 11 видів, з яких 7 загальнодержавних та 4 місцевих.

Також, податкове законодавство Німеччини визначає загальні умови й принципи оподаткування, поняття і види податків, розподіл податкових надходжень між федерацією, землями та общинами [2]. Відповідно до національного податкового законодавства, податки у ФРН можна класифікувати за територіальним устроєм на федеральні, земельні, місцеві (общинні, муніципальні) та спільні.

Загальні основи оподаткування у Федеративній Республіці Німеччина регулюються Законом ПСП. Також Законом §3 ПСП «Податки, додаткові податкові пільги» визначено основні терміни та загальні положення. Зокрема, визначено таке поняття: податки – це грошові виплати, які не є винагородою за певну послугу і стягуються громадою публічного права для отримання доходу для всіх тих, на кого застосовуються ті дії, на які закон покладає зобов'язання щодо виконання; отримання доходу може бути другорядною метою [3].

У законодавстві ФРН визначено, що податками є податок на майно та податок із торгівлі. Прибутковий податок стягується з доходів фізичних осіб.

Своєю чергою прибуток корпорацій спочатку нараховується за низькою ставкою податку, а потім половина оподатковується, якщо вона розподіляється між акціонерами. Дохід від участі в товаристві належить співпідприємцю, що врегульовано ч. 2 ст. 15 Закону «Про податок із продажів» та доповнений спеціальною сферою

діяльності. Залежно від організаційно-правової форми учасника він нараховується на прибуток або податок на прибуток [4]. Саме товариство не є платником податків. Податок на прибуток визначається шляхом застосування прогресивного тарифу до оподаткованого доходу. Нині ставка податку на прибуток становить 25%.

Також ввізне та вивізне мито відповідно до п.п. 20, 21 ст. 5 Митного Кодексу Союзу є податками в розумінні цього Закону. Митний Кодекс Союзу посилається на Регламент (ЄС) № 952/2013 Європейського Парламенту та Ради від 9 жовтня 2013 року про створення Митного Кодексу Союзу (ОВ L 269 від 10.10.2013 р., с. 1, L 287, с. 90) [3].

Законодавством місцеві органи федеральних земель наділені правом приймати нормативно-правові акти місцевого значення з питань системи оподаткування, чинні у відповідних федеральних землях. Крім того, ради общин і міські ради можуть встановлювати певні податкові закони, сфера дії яких поширюється на території цих общин або міст [5].

Виходячи із законодавства Німеччини, можемо класифікувати податки за адміністративно-територіальним поділом держави та бюджетного надходження й використання за чотирма видами:

- федеральні податки, що надходять до федерального бюджету: податок на тютюнові вироби [6], податок на спирто-горілчані вироби [7], податок на енергоносії; оподаткування закордонного прибутку [8];

- земельні податки, що надходять до бюджетів федеральних земель: податок на власність [9], податок на автотранспорт [10], податок на пивний солод [11], податок за придбання землі, податок на спадкування [12]; – місцеві податки;

- общинні, муніципальні податки, що надходять до бюджетів місцевих органів влади: промисловий податок, земельний податок, податок на собак, податок із розважальних закладів, податок на полювання та рибальство, податок на друге місце проживання, податок на реєстрацію питного закладу, податок із дозволеної торгівлі спиртними напоями;

- спільні податки, податкові надходження від яких розподіляються між бюджетами різних рівнів: прибутковий податок [13], корпоративний податок [14], податок з обігу;

- церковні податки, які збираються церквами з віруючих відповідної конфесії.

Виходячи з класифікації податків за німецьким законодавством, бачимо відмінність між ФРН та Україною, що головним чином полягає у відсутності деяких податків у фіскальній системі України. Наприклад, церковних податків, які збираються церквами з віруючих відповідної конфесії, податку на реєстрацію питного закладу,

оподаткування закордонного прибутку, податку на друге місце проживання тощо.

Така класифікація неможлива у зв'язку з різною правовою системою цих двох держав та адміністративно-територіальним розподілом.

У ст. 1 розділу I «Загальні положення» ПК України визначено регулювання відносин, які виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, визначається вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їхні права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства [15].

Також у ст. 4 ПК України визначено основні засади податкового законодавства України. Ст. 6 «Поняття податку та збору» визначає термін «податок». Отже, податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до цього Кодексу [15].

ПК України визначає, що збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, зокрема внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій. Сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому цим Кодексом порядку, становить податкову систему України.

На складність податкового законодавства ФРН систематично скаржаться. Складність виникає, з одного боку, через численні виняткові обставини, з іншого – через непросту формулу тарифу, що ускладнює обчислення податкового зобов'язання. Усунення цих ймовірних недоліків створить більш справедливе оподаткування, оскільки люди з вищими доходами могли б більше використовувати винятки, ніж ті, хто має нижчі доходи. Однак у процесі детального розгляду помітно, що німецьке податкове законодавство аж ніяк не є особливо складним у міжнародному порівнянні. Крім того, надмірне спрощення податкового законодавства суперечило б іншим принципам оподаткування, перш за все принципу ефективності.

Німецьке податкове законодавство складне не тільки для громадян та юридичних осіб, а й для самих податкових органів, яким проблематично впоратися з постійним оновленням правил.

Податкове законодавство Німеччини із його численними винятками та особливими правилами вважається одним із найскладніших у світі.

Спостерігається сумбур у німецькому законі «Про податок на прибуток», в якому принципи юридичної ясності, загальної зрозумілості, а отже, і справедливості оподаткування, явно були втрачені.

Скарги на те, що німецьке податкове законодавство, яке містить понад 200 законів та майже 100 000 постанов, є непрозорим, дорогим і складним, не є новизною.

Німецький закон «Про податок на прибуток» (у редакції від 25 липня 2014 р.) має 193 параграфи, які в паперовому вигляді викладені на 235 сторінках. Для деяких спостерігачів цей розмір є чіткою ознакою того, що німецьке податкове законодавство є надзвичайно складним і навряд чи може бути зрозумілим пересічному громадянину. На думку багатьох авторів, справедливість оподаткування більше не гарантується, тому пропозиції щодо спрощення податкової системи висуюються знову і знову. Наприклад, у 2011 році Полом Кірхгофом висунуто таку пропозицію щодо федерального податкового кодексу: він має зменшувати стягнення податків із більш ніж десяти до чотирьох (податок на прибуток, податок на спадщину та дарування, податок із продажу, податок на споживання). Так, у його проєкті міститься 31 стаття про податок на прибуток, які охоплюють лише сім друківаних сторінок. Це створює враження величезного потенціалу для спрощення. Питання, однак, полягає в тому, чи насправді складність німецького податкового законодавства настільки надзвичайна і чи заявлений потенціал спрощення має не лише видимий характер.

Вирішенням судових спорів у податковій сфері займаються податкові суди ФРН. Наявні емпіричні дослідження щодо спорів у податкових судах показують, що більшість із них спричинені не так званими винятками, а питаннями сумніву у стандартних випадках: у багатьох спорах йдеться про суму і допустимість ділових витрат або питання щодо оцінки бізнес-активів. Оцінка 5621 рішення Федерального фіскального суду та німецьких податкових судів показала, що майже 1000 рішень стосувалися витрат бізнесу. Ще 830 судових рішень стосувалися проблем бухгалтерської оцінки. Це означає, що майже 40% всіх суперечок стосуються стандартних проблем, які можуть виникнути в будь-якій системі оподаткування і є майже неминучими (докладніше про це в п. 2). Складність тарифної прогресії полягає в тому, що, як і більшість податкових систем, німецька податкова система характеризується прямим прогресуванням, тобто підвищенням граничних податкових ставок. Гранична ставка податку неухильно зростає і не має стрибків (за винятком переходу на так званий «багатий податок», при якому гранична ставка податку зростає з 42% до 45%). Як правило, це не дає

змоги визначити своє податкове зобов'язання, просто знаючи розмір доходу за допомогою простої арифметики. Однак саме в цьому деякі автори бачать важливість міри спрощення. До того ж у колі науковців є таке поняття, як багаторівневий тариф, за допомогою якого можна прямо та легко визначити суму податкового зобов'язання, що також є внеском у спрощення. Просте визначення податкового зобов'язання є обов'язковою умовою для спрощення процедури нарахування податків. Однак виникає питання: чи є це насправді обґрунтованим запереченням з огляду на той факт, що знання формули для розрахунку податкового зобов'язання не є обов'язковим? З одного боку, використовуються програми (зазвичай не дуже дорогі), які полегшують оцінку та розрахунок податкових зобов'язань. З іншого боку, податкове навантаження, пов'язане з доходом кожного платника податків, можна переглянути в таблицях податку на прибуток. Рівневий тариф цього не спростить.

У податковому законодавстві ФРН, безсумнівно, є багато питань, які можна тлумачити як податкові субсидії. Однак фактичне видалення таких статей податкових субсидій призведе до спрощення: якщо субсидія як така є політично бажаною, то найчастіше її легше включити в податкове законодавство, яке має бути інтегроване як окремий закон про субсидії із власними положеннями щодо застосування.

Платники податку на товариства та юридичні особи, як податкові юристи, є платниками податку на прибуток, як і фізичні особи. У принципі на всіх поширюється однакова база нарахування та єдиний тариф. Податок на прибуток підприємств інтегровано в податок на прибуток. Таким чином, суб'єктами податку на прибуток згідно з Кодексом з податку на прибуток є фізичні особи та податкові юристи. Фігура податкового юриста робить кожен юридично зрозумілий економічний організм незалежним і, зрештою, оподатковує отриманий там дохід. Це зосереджує доступ до податків і податкові процедури на цьому джерелі доходу.

Податкова юридична особа в основному визначається цивільним законодавством. Їх оподаткування виправдовується не цивільно-правовою (частковою) правоздатністю, а безпосередньою участю в ринковій економіці. Фізичні особи об'єднуються в акціонерні корпорації, GmbH, асоціації, а також з метою створення товариств та інших об'єднань спільної власності та розвитку прибуткової роботи в цих економічних одиницях. Цивільне та цивільно-процесуальне право надає корпораціям правоздатність, а товариствам – часткову дієздатність. Завдяки цивільно-правовим організаційним актам та участі в ринкових відносинах ці господарські організації є самостійними суб'єктами оподаткування. Вони можуть

бути боржником декларації, платежу або зобов'язання. Організаційним актом та участю на ринку було створено окремих суб'єкт оподаткування, що не залежить від фізичних осіб, які стоять за ним.

Що стосується єдиного податку на прибуток, то він розроблений таким чином, щоб його ефективно запроваджувати з найменшими можливими контрольними та адміністративними зусиллями. У багатьох випадках він стягується за рахунок вирахування з джерела доходів. Дохід від участі остаточно оподатковується податковим юристом.

Внаслідок дослідження податкового законодавства України та Німеччини виявлено відмінності в законодавчому регулюванні податків і зборів, зокрема, в закріпленні термінів «податок» та «збори», процедурі реєстрації платників податків та їх сплати, а також класифікації податків, термінів «податок» та «збір», визначених у ПК України. Податкове законодавство ФРН визначає термін «податок», а термін «збір» зустрічається в законах, але його визначення не закріплено.

Також виявлено відмінність у ставці податків в Німеччині, які залежать від класу спадщини і коливаються від 7% до 50% вартості отриманого майна [4]. В українському законодавстві, відповідно до ст. 174 ПК України, передбачено порядок оподаткування і ставки податку від 0% до 5% залежно від суб'єкта спадкування [15].

Також у податковій системі України та ФРН прослідковується відмінність у державних органах і процедурі правового регулювання інституту податкового права. У Німеччині на законодавчому рівні всі функції регулювання інституту податкового права виконує Федеральний фіскальний суд за спрощеною процедурою, на відміну від України, де зазначені функції виконують районні, районні в містах, міські та міськрайонні суди. Отже, Федеральний фіскальний суд був би доречним в Україні, з огляду на те, що всі функції із врегулювання інституту податкового права виконує один орган, доступний громадянам по своїй процедурі. Але ми бачимо проблему навантаження на суди звичайними податковими справами, які можна вирішити більш спрощеною процедурою.

Ці відмінності необхідно дослідити, виходячи з правових звичаїв та особливостей українського суспільства для акультурації в податкове законодавство України, тому що деякі податки ФРН не актуальні в українському правовому суспільстві.

Література

1. Професор Йоганнес Шмідт: «Німецьке податкове право – найскладніше у світі». URL: <https://steuermythen.de/wp-content/uploads/Mythos14.pdf>. (дата звернення: 13.12.2021).
2. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 р., останні зміни внесені законом від 11 липня 2012 р. URL: <http://www.bundestag.de/grundgesetz>. (дата звернення: 12.12.2021).

www.bundestag.de/grundgesetz. (дата звернення: 12.12.2021).

3. Про порядок стягування податків : Закон ФРН від 16 березня 1976 р. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ao_1977/ (дата звернення: 14.12.2021).

4. Про податок із продажів : Закон ФРН від 26 листопада 1979 р. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/ustg_1980/index.html (дата звернення: 13.12.2021).

5. Офіційний сайт Міністерства фінансів ФРН. URL: <http://www.bundesfinanzministerium.de>. (дата звернення: 12.12.2021).

6. Про тютюновий податок : Закон ФРН від 15 липня 2009 р. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/tabstg_2009/index.html (дата звернення: 13.12.2021).

7. Постанова про набуття чинності Законом про податок на алкоголь : Закон ФРН від 1 січня 2018 р URL: <https://www.buzer.de/s1.htm?g=Alkoholsteuerverordnung+%28AlkStV%29&f=1> (дата звернення: 10.12.2021).

8. Про оподаткування закордонного прибутку : Закон ФРН від 08 листопада 1972 р. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/astg/index.html> (дата звернення: 13.12.2021).

9. Про податок на майно : Закон ФРН від 17 квітня 1974 р. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/vstg_1974/ (дата звернення: 10.12.2021).

10. Про податок на транспортні засоби : Закон ФРН від 21 грудня 1927 р. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/kraftstg/> (дата звернення: 13.12.2021).

11. Про податок на пивний солод (пиво) : Закон ФРН від 15 липня 2009 р. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bierstg_2009/index.html (дата звернення: 14.12.2021).

12. Про податок на спадщину та подарунки : Закон ФРН від 17 квітня 1974 р. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/erbstg_1974/ErbStG.pdf (дата звернення: 12.12.2021).

13. Про торговий податок : Закон ФРН від 1 грудня 1936 р. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gewstg/index.html> (дата звернення: 09.12.2021).

14. Про корпоративний податок на додану вартість : Закон ФРН від 31 серпня 1976 р. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/kstg_1977/index.html (дата звернення: 11.12.2021).

15. Податковий кодекс України від 21 листопада 2021 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 15.12.2021).

Анотація

Спур М. В., Самойловська В. П. Відмінності правового регулювання інституту податкового права за українським та німецьким законодавством. – Стаття.

Метою статті є проведення дослідження правового регулювання інституту податкового права за українським та німецьким законодавством, які визначають виникнення та реалізацію податкових прав, а також виявлення відмінностей у правовому регулюванні інституту податкового права обох країн.

У статті встановлено відмінності правового регулювання інституту податкового права за німецьким та українським законодавством. Показано, що проблеми правового регулювання інституту податкового права є не тільки в Україні, а і в лідера Європейського Союзу Німеччини.

Встановлено, що податкова система Німеччини налічує близько 45 різноманітних податків і зборів, разом із тим в Україні ПК України визначено лише 11 видів, з яких 7 загальнодержавних та 4 місцевих.

Виходячи з дослідження податкової системи за німецьким законодавством, бачимо відмінність між ФРН та Україною, що головним чином полягає у відсутності деяких податків у фіскальній системі України. Наприклад, церковні податки, які збираються церквами з віруючих відповідної конфесії, податок на реєстрацію питного закладу, оподаткування закордонного прибутку, податок на друге місце проживання та інші.

Внаслідок дослідження податкового законодавства України та Німеччини доведено відмінності в законодавчому регулюванні податків і зборів. Зокрема, в закріпленні термінів «податок» та «збори», процедури реєстрації платників податків та їх сплати, а також класифікації податків, термінів «податок» та «збір», визначених у ПК України. Податкове законодавство ФРН визначає термін «податок», а термін «збір» зустрічається в законах, але його визначення не закріплене.

Доведено відмінності у державних органах і процедурі правового регулювання інституту податкового права. У Німеччині на законодавчому рівні всі функції регулювання інституту податкового права виконує Федеральний фіскальний суд за спрощеною процедурою, на відміну від України, де зазначені функції виконують районні, районні в містах, міські та міськрайонні суди.

Ці відмінності необхідно дослідити, виходячи з правових звичаїв та особливостей українського суспільства для акультурації в податкове законодавство України, тому що деякі податки ФРН неактуальні в українському правовому суспільстві.

Ключові слова: Закон ПСП, інститут податкового права, ПК України, податки, збори, законодавство.

Summary

Yepur M. V., Samoiloyska V. P. Differences in the legal regulation of the institute of tax law under Ukrainian and German law. – Article.

The aim of the article is to conduct a study of the legal regulation of the institute of tax law under Ukrainian

and German legislation, which determine the origin and implementation of tax rights, as well as identify differences in legal regulation of the institute of tax law of both countries.

The article establishes the differences between the legal regulation of the institute of tax law under German and Ukrainian law. It is shown that the problems of legal regulation of the institute of tax law are not only in Ukraine, but also in the leader of the European Union, Germany.

It is established that the German tax system has about 45 different taxes and fees, however, in Ukraine, the PC of Ukraine identified only 11 types, of which 7 national and 4 local.

Based on a study of the tax system under German law, we see a difference between Germany and Ukraine, which is mainly due to the lack of some taxes in the fiscal system of Ukraine. For example, church taxes collected by churches from believers of the respective denomination, the tax on the registration of a drinking establishment, the taxation of foreign income, the tax on second residence and others.

As a result of the study of the tax legislation of Ukraine and Germany, the differences in the legislative regulation of taxes and fees have been proved. In particular, in the consolidation of the terms “tax” and “fees”, the procedure for registration of taxpayers and their payment, as well as the classification of taxes, the terms “tax” and “fee”, defined in the Tax Code of Ukraine. The tax legislation of Germany defines the term “tax”, and the term “collection” occurs in the law, but its definition is not fixed.

The difference in state bodies and the procedure of legal regulation of the institute of tax law is proved. In Germany, at the legislative level, all functions of regulating the institution of tax law are performed by the Federal Fiscal Court under a simplified procedure, in contrast to Ukraine, where these functions are performed by district, district in cities, city and city district courts.

These differences need to be explored based on the legal customs and characteristics of Ukrainian society for acculturation in the tax legislation of Ukraine, because some German taxes are irrelevant in the Ukrainian legal society.

Key words: PSP Law, Institute of Tax Law, Tax Code of Ukraine, taxes, fees, legislation.

УДК 340
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.949>

В. О. Кейдалюк

orcid.org/0000-0002-1747-7599

*викладач кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ГРОМАДСЬКИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ

Постановка проблеми. Зміни в сучасному українському соціумі, його правовій, економічній і політичній сферах значним чином впливають на процес формування нових взаємовідносин між державою та інститутами громадянського суспільства. Взаємодія органів публічної адміністрації і громадськості – необхідна умова політичної стабільності кожної держави. Успіх демократичних перетворень в Україні неможливий без належного правового регулювання і практичного функціонування інституту участі громадськості в правоохоронній діяльності – одного з найважливіших інструментів, здатних реально і дієво вплинути на рівень злочинності та стан забезпечення громадського порядку в Україні. Рішучі заходи, спрямовані на боротьбу зі злочинністю, профілактику правопорушень, не призведуть до кардинального поліпшення ситуації доти, доки зусилля правоохоронних структур не отримають широкої підтримки з боку громадськості.

Мета статті – здійснити аналіз взаємодії Національної поліції України з громадськими організаціями у сфері охорони громадського порядку та профілактики правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Концепція формування України як правової демократичної держави та орієнтир конституційно-правового розвитку передбачають побудову держави, в якій установлений міцний конституційний правопорядок і належним чином дотримані права і свободи людини. Ефективне функціонування органів публічної адміністрації є основою встановлення, підтримки та зміцнення такого правопорядку [1, с. 78].

Після перемоги Революції Гідності громадянське суспільство стало потужною силою здійснення реформ. Сформувалось унікальне об'єднання – Реанімаційний пакет реформ, до складу якого ввійшли 82 громадські організації, що працювали як експертні та адвокаційні групи над 22 напрямками реформ [2].

Питання взаємодії громадян та їх об'єднань з органами поліції (міліції) в різних сферах, зокрема у сфері забезпечення громадського порядку і публічної безпеки, аналізували у своїх дослідженнях О.М. Бандурка, О.А. Банчук [9], О.І. Безпалова [17], Ю.П. Битяк, С.Г. Братель

[10], І.П. Голосніченко, А.М. Долгополов [8], О.Ф. Долженков, Д.С. Каблов, Р.А. Калужний, О.В. Ковальова, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кожухар [14], О.М. Коропатов, О.В. Крижановська [1], О.В. Кузьменко, О.М. Музичук, Т.О. Проценко, У.В. Рамазанов, О.М. Семьоркіна [5], Ю.С. Шемшученко, Х.П. Ярмакі та ін. Незважаючи на наявність значної кількості досліджень, присвячених проблемам взаємодії громадянського суспільства і діяльності поліції, все ж питання взаємодії поліції та інститутів громадянського суспільства вивчене мало, а з огляду на реформування правоохоронних органів є вкрай актуальним.

Стаття 1 Закону України «Про громадські об'єднання» визначає, що громадським об'єднанням є добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи [3].

Постановою Кабінету Міністрів України [4] затверджено перелік інститутів громадянського суспільства: громадські організації, професійні та творчі спілки, організації роботодавців, благодійні і релігійні організації, органи самоорганізації населення, недержавні засоби масової інформації та інші невідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства. Таким чином, інститути громадянського суспільства були унормовані як система суб'єктів, наділених правами і обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, формуванні та реалізації державної правової політики [5].

Норми Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [6] закріплюють права громадян України створювати в установленому законом порядку громадські об'єднання для участі в охороні громадського порядку, сприяння органам виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також

посадовим особам у профілактиці адміністративних та кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань. Вказані громадські об'єднання створюються на засадах громадської самодіяльності як зведені загони громадських формувань, спеціалізовані загони сприяння поліції та Державній прикордонній службі України, асоціацій громадських формувань тощо.

Відповідно до статті 3 цього Закону, вказані громадські формування мають створюватись і діяти у взаємодії з органами Національної поліції України, Державною прикордонною службою України, іншими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, базуючись на основоположних ідеях-принципах: гуманізму, законності, гласності, добровільності, додержання прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, рівноправності представників цих формувань [6].

У здійсненні правоохоронних функцій беруть участь громадські організації, наділені представницькими державно-владними повноваженнями. Так, відповідно до норм статті 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення [7], протоколи про адміністративні правопорушення мають право складати представники громадських організацій або органів громадської самодіяльності: член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону; громадський інспектор Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Ми погоджуємося з міркуваннями А.М. Долгополова, що представники громадських об'єднань мають широкий спектр повноважень:

- патрулювання житлових масивів і селищ;
- участь у розшуку зниклих безвісти;
- участь у розшуку та затриманні підозрюваних у скоєнні злочину;
- спільне проведення з поліцейськими профілактичних, просвітницьких, виховних заходів серед різних категорій населення;
- робота з підлітками тощо [8].

Згідно з даними, наданими Управлінням превентивної діяльності Національної поліції України, у 2017 році в Україні діяло 2889 громадських формувань з охорони громадського порядку, у 2018 році – вже 2073, а в 2019 році – 1386 формувань [9]. Динаміка щодо чисельного складу громадських формувань з охорони громадського порядку змінилася пропорційно – якщо у 2017 році чисельний склад усіх громадських формувань в Україні становив 70 958 осіб, то у 2018 і 2019 – 56 583 та 47 502 осіб відповідно. Зменшення кількості громадських формувань і їх членів в останні роки частково пов'язано зі змінами в законодавстві щодо статусу неприбутковості [9].

На думку С.Г. Братель, взаємодія поліції з інститутами громадянського суспільства – це спільна діяльність, спрямована на найбільш ефективне виконання правоохоронних завдань та оптимальне використання наявних можливостей. Взаємодія поліції з громадськістю є необхідною умовою їхньої ефективної та прозорої діяльності [10, с. 5].

Норми статей 86–90 Закону України «Про Національну поліцію» містять форми взаємодії поліції та громадянського суспільства: 1) залучення громадян і громадських об'єднань до реалізації державної політики в охороні громадського порядку, забезпечення загальнодержавної безпеки і боротьби зі злочинністю; 2) участь у розробці та розгляді концепцій, програм, ініціатив громадян і громадських об'єднань з актуальних питань діяльності поліції; 3) проведення громадської експертизи проєктів законів та інших нормативно-правових актів із питань діяльності поліції; 4) обговорення проблем, що стосуються діяльності поліції, в засобах масової інформації; 5) здійснення громадського контролю за діяльністю поліції [11].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [12] затверджується Типове положення про Громадську раду при МВС України. Норми цієї Постанови закріплюють участь громадськості у формуванні та реалізації державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання громадського порядку і публічної безпеки, захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності, міграції (імміграції та еміграції), зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [13].

Дослідження практики співробітництва органів правопорядку України та громадськості свідчить, що процес взаємодії поліції та громадських об'єднань позитивно впливає на діяльність поліції, з одного боку, і формування позитивного іміджу населення – з іншого. Тому пріоритетним напрямом роботи з формування позитивного іміджу органів поліції визначено налагодження партнерських відносин між працівниками поліції і громадянським суспільством. Одним із головних критеріїв оцінювання діяльності підрозділів полі-

ції є рівень довіри громадян до представників правоохоронних органів [14, с. 52].

Сучасний курс на реформування системи органів Національної поліції, орієнтація їхньої діяльності на надання якісних соціально-сервісних послуг населенню зумовлює необхідність вироблення нових форм та методів діяльності органів поліції, оновлення наявних підходів до організації взаємодії з населенням.

Наслідки агресії Російської Федерації впливають і на процес взаємодії поліції з громадськими організаціями, так, вже у 2017 році заявили про себе 395 організацій (асоціацій) ветеранів АТО [15]. Привертає увагу створення за їхньої ініціативи громадських формувань з охорони громадського порядку, наприклад, створена на базі Київської міської спілки ветеранів АТО «Муніципальна варта», яка патрулює місто разом із підрозділами Національної поліції України. Крім того, аналогічні громадські формування активно допомагають працівникам правоохоронних органів в охороні громадського порядку на Львівщині, в містах Тернопіль та Івано-Франківськ [16].

Ми погоджуємося з думкою О.І. Безпалової, що громадськість має потужний антикриміногенний потенціал, використання якого є вкрай актуальним для сучасної України. Тому на тлі обмежених фінансових, кадрових, матеріально-технічних та інших можливостей правоохоронних органів у запобіганні злочинності ініціювання активізації процесу залучення громадськості до профілактики правопорушень розглядається як вчасний та обґрунтований крок. У зв'язку з цим важливого значення набуває оптимізація наявної нині моделі взаємодії органів поліції та громадськості, що дасть змогу поліпшити забезпечення належного рівня правопорядку як на державному, так і на регіональному рівні, а також сприятиме усуненню причин та умов вчинення правопорушень [17, с. 271].

У період реформувань, розбудови демократичного суспільства саме громадянські інститути відіграють роль певної альтернативи державній владі. У контексті взаємодії з державою особливого значення набувають правозахисні громадські організації. Вони мають забезпечувати суспільний контроль за дотриманням прав людини, насамперед із боку держави. Особливу активність у цьому плані проявляють, наприклад, громадські організації «Віра.Надія.Любов», «ЛяСтрада», фонд «Відродження», які фінансують розробку низки програм, спрямованих на створення в Україні громадянського суспільства.

Висновки. Аналіз взаємодії Національної поліції України з громадськими організаціями свідчить, що забезпечення безпеки та публічного порядку, вирішення проблеми профілактики правопорушень вимагає посилення активізації діяльності суспільства, оскільки ці завдання немож-

ливо вирішити силами лише служб та підрозділів поліції.

Взаємодія поліції з громадськими організаціями є однією з умов існування правової демократичної держави. Інститути громадянського суспільства є партнерами органів публічної адміністрації щодо реалізації нормотворчих, правозастосовних та правоохоронних функцій, взаємна довіра є умовою ефективної співпраці, а громадська ініціатива є запорукою успішного діалогу.

Нормативно-правові акти, що регламентують взаємодію поліції з громадськими організаціями, потребують доопрацювання:

а) внесення змін до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» шляхом закріплення поняття «взаємодія поліції з інститутами громадськості» та процедур взаємодії поліції не тільки з громадськими формуваннями з охорони громадського порядку та державного кордону, але й з окремими громадянами та іншими інститутами громадськості (благодійними організаціями, волонтерами та ін.);

б) закріплення на законодавчому рівні порядку залучення до складу громадських формувань з охорони громадського порядку іноземних громадян, що призведе до більш тісної співпраці поліції та населення.

Література

1. Крижановська О.В. *Форми реалізації взаємодії національної поліції з органами публічної влади у сфері забезпечення правопорядку. Право і державне управління.* 2020. № 1. Т. 1. С. 78–84.
2. Адміністративна реформа в Україні. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90> (дата звернення: 20.05.2021)
3. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2013. № 1. Ст. 1.
4. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 / Кабінет Міністрів України. *Урядовий кур'єр.* 2008. № 214.
5. Семьоркіна О.М. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства. URL: <http://www.minjust.gov.ua/33565> (дата звернення: 28.09.2021).
6. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 травня 2000 р. № 1835-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2000. № 40. Ст. 338.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР).* 1984. Додаток до № 51, Ст. 1122.
8. Долгополов А.М. Організаційно-правові питання діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону в Україні : дис.... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2008.

9. Участь громад у забезпеченні правопорядку в Україні звіт за результатами дослідження / О.А. Банчук та ін. Київ : ФОР Москаленко, 2019. 124 с.

10. Братель С.Г. Громадський контроль за діяльністю міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 22 с.

11. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

12. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 / Кабінет Міністрів України. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 211.

13. Положення про Громадську раду при Міністерстві внутрішніх справ України, затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16 січня 2020 р. № 38. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/Polozhennya_pro_Gromadsku_radu.htm (дата звернення: 10.09.2021).

14. Кожухар О.В. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами і підрозділами національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 278 с.

15. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2017. 56 с.

16. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації : аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2019. 112 с.

17. Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави : монографія. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 544 с.

Анотація

Кейдалюк В. О. Деякі аспекти взаємодії Національної поліції України з громадськими об'єднаннями. – Стаття.

На сучасному етапі розвитку держави громадськість активно сприяє процесам політичної демократизації, набуттю державою ознак правової, обстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей. Водночас має бути зворотний зв'язок державних інститутів, зокрема органів Національної поліції, з громадськістю, оскільки правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та стежити за їх виконанням.

Наукові дослідження, присвячені питанням взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства, до яких належать громадські об'єднання, до теперішнього часу не втрачають актуальності. Це зумовлено фактором переорієнтування завдань, що постають перед сучасними правоохоронними органами, вдосконалення взаємодії органів поліції з інститутами громадянського суспільства є необхідною умовою довіри населення до правоохоронних органів.

Наголошено, що в Україні з-поміж усього переліку інституцій громадянського суспільства найбільш активними в контексті реалізації правоохоронної функції держави є громадські формування правоохоронної спрямованості – громадські формування з охоро-

рони громадського порядку і державного кордону. Члени громадських формувань правоохоронної спрямованості під час виконання своїх обов'язків з охорони громадського порядку наділені широким колом повноважень та мають право від імені держави застосовувати заходи адміністративного примусу, спрямовані на запобігання та припинення правопорушень, складати процесуальні документи (в межах своїх повноважень), усувати причини вчинення правопорушень, а також сприяти подальшому забезпеченню провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Сучасний курс на реформування системи органів Національної поліції, орієнтація їхньої діяльності на надання якісних соціально-сервісних послуг населенню зумовлює необхідність вироблення нових форм та методів діяльності органів поліції, оновлення наявних підходів до організації взаємодії з населенням.

Наслідки агресії Російської Федерації впливають і на процес взаємодії поліції з громадськими організаціями, так, уже у 2017 році заявили про себе 395 організацій (асоціацій) ветеранів антитерористичної операції та операції об'єднаних сил. Привертає увагу створення за їхньої ініціативи громадських формувань з охорони громадського порядку, які залучаються до виконання завдань і функцій підрозділів Національної поліції України: патрулювання, затримання та доставлення правопорушників, проведення профілактичної роботи з населенням, перевірка режиму адміністративного нагляду за особами, що відбували покарання в місцях позбавлення волі.

Проаналізовано зміст та характерні ознаки взаємодії органів Національної поліції України з громадськими формуваннями з охорони громадського порядку та державного кордону.

Доведено, що забезпечення безпеки та публічного порядку, вирішення проблем профілактики правопорушень вимагає активізації діяльності суспільства, в тому числі громадських об'єднань, оскільки ці завдання неможливо вирішити силами лише служб та підрозділів поліції.

Аргументовано та запропоновано внесення змін до нормативно-правових актів, що регламентують питання взаємодії поліції та громадськості.

Ключові слова: взаємодія, поліція, громадськість, громадські організації, охорона громадського порядку.

Summary

Keidaliuk V. O. Some aspects of the interaction of the National Police of Ukraine with public associations. – Article.

At the present stage of development of the state, the public actively promotes the processes of political democratization, the state acquires signs of legal, defending the material and spiritual independence of man from the state, seeking a legal guarantee of such independence, protection of private and public interests. At the same time, there should be feedback from public institutions, including the National Police, to the public, as the rule of law must respond to the requests and needs of associate citizenship, issue relevant legislation and monitor its implementation.

Research on police interaction with civil society institutions, which include public associations, has not lost its relevance to date. This is due to the factor of reorientation of the tasks facing modern law enforcement agencies, improving the interaction of police bodies with civil society institutions is a necessary condition for public confidence in law enforcement agencies.

It is emphasized that in Ukraine, among all the list of civil society institutions, the most active in the context of the implementation of the law enforcement function of the state are public formations of law enforcement – public formations for the protection of public order and the state border. Members of public law enforcement units in the performance of their duties to protect public order are endowed with a wide range of powers and have the right on behalf of the state to apply administrative coercive measures to prevent and stop offenses, draw up procedural documents (within their powers), eliminate the causes offenses, as well as further provision of proceedings in cases of administrative offenses.

The current course of reforming the system of the National Police, the focus of their activities on providing quality social services to the population necessitates the development of new forms and methods of police, updating existing approaches to the organization of interaction with the population.

The consequences of the aggression of the Russian Federation also affect the process of interaction between the police and public organizations, as in 2017

395 organizations (associations) of veterans of the anti-terrorist operation and the Joint Forces declared themselves. It draws attention to the creation on their initiative of public formations for the protection of public order, which are involved in the tasks and functions of the National Police of Ukraine: patrolling, detaining and delivering offenders, conducting preventive work on the population, checking the regime of administrative supervision of persons serving sentences. imprisonment.

The content and characteristic features of the interaction of the National Police of Ukraine with public formations for the protection of public order and the state border are analyzed.

It has been proved that ensuring security and public order, solving the problems of crime prevention, requires intensifying the activities of society, including public associations, as these tasks cannot be solved by police services and units alone.

It is argued and proposed to amend the regulations governing the interaction of the police and the public.

Key words: interaction, police, public, public organizations, protection of public order.

УДК 342.92(477)
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.948>

А. О. Колдашов

orcid.org/0000-0002-2461-1880

аспірант кафедри адміністративного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВІДОМЧІ ВІДЗНАКИ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ: ОСОБЛИВОСТІ, ВИДИ, ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. Державна служба є надзвичайно складною сферою людської діяльності. Державно-службова діяльність відзначається високим рівнем інтелектуального та нервово-емоційного напруження, а належне виконання обов'язків передбачає наявність у державних службовців необхідних спеціальних знань, умінь та навичок, відповідних моральних та ділових якостей. Бездоганна та ефективна державна служба, особливі заслуги вимагають визнання зі сторони уповноважених суб'єктів та застосування заходів заохочення до відповідних державних службовців. У зв'язку з цим актуальним завданням є дослідження заохочення як засобу забезпечення бездоганної та ефективної державно-службової діяльності, переліку заходів заохочення, які застосовуються до державних службовців, так і специфіки окремих їх видів. Безпосередньо це стосується й відомчих відзнак як особливих заходів заохочення, які застосовуються до державних службовців.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми заохочення державних службовців досліджувались багатьма вітчизняними вченими-адміністративістами. Зокрема, можна зазначити праці В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, Л.Р. Білої-Тіунової, С.В. Ківалова, І.В. Ковбаса, Д.А. Козачук, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, О.І. Миколенка, О.Г. Стрельченко, М.В. Титаренко, Є.С. Чернецького.

Своєю чергою доводиться констатувати, що проблеми відомчих відзнак як особливих заходів заохочення державних службовців були предметом дослідження незначної кількості спеціальних наукових праць та аналізувались переважно в контексті більш загальної проблематики.

Мета статті полягає в аналізі основних особливостей відомчих відзнак державних службовців, визначенні їх видів та специфіки правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. У ст. 53 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р., зокрема, передбачено можливість застосування до державних службовців таких заходів заохочення, як «нагородження грамотою, почесною грамотою, іншими відомчими відзнаками державного органу» [1]. При цьому відповідні поло-

ження Закону України «Про державну службу» отримали деталізацію в Указі Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р. [2], низці підзаконних нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та ін.

Нагородження відомчими відзнаками державного органу вважається однією з найпоширеніших і найрозвиненіших форм стимулювання службовців [11, с. 51]. Перш ніж розкрити сутнісні риси відомчих відзнак, відмежувати їх від інших заохочень державних службовців, варто зупинитися на змісті таких термінів, як «відомство» («відомчий») та «відзнака». Великий тлумачний словник сучасної української мови пропонує такі визначення: «відомство» – галузь державного управління й сукупність установ, які її обслуговують; «відомчий» стосується відомства, обмежений інтересами тільки свого відомства, установи; «відзнака» – нагорода за заслуги в якій-небудь галузі [10, с. 170, 176].

Юридична енциклопедія (т. 1) містить таке визначення: «відомство – центральна установа, яка відає певною галуззю або сферою суспільного життя і входить до системи органів виконавчої влади» (наприклад, державні комітети, головні управління, ради та інші органи при Уряді України). Підкреслюється, що «відомство» іноді використовується і стосовно «міністерств» [14, с. 423–424]. У Великій українській юридичній енциклопедії (Т. 5: Адміністративне право) вказується, що термін «відомство» (англ. «department») використовують як узагальнюючий для вказівки на центральну установу, що відає певною галуззю або сферою суспільного життя і входить до системи органів виконавчої влади, зокрема системи центральних органів виконавчої влади. Використання терміна «відомство» в сучасній науковій літературі менш вживане й здебільшого має саме узагальнюючий характер для вказівки на орган виконавчої влади, подібні органи, які виконують покладені на них спеціальні функції або завдання. Водночас наголошується, що «відомчий» (англ. «departmental») є похідним від «відомства» та означає того, що: 1) належить до відомства (відомча експертиза, відомча комісія, відомчий контроль тощо); 2) обмежений інтересами тільки

свого відомства. Як приклад обмеження інтересами відомства наводиться встановлення відомчих заохочувальних відзнак [9, с. 187–190].

Зважаючи на значення термінів «відомство» («відомчий») та «відзнака», можна стверджувати, що відомчі відзнаки державних службовців є заходами заохочення, що пов'язуються з відповідними відомствами (головним чином, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади), встановлюються ними, а слідом застосовуються в певній сфері державного управління, відображають специфіку такої сфери (причому, освіти та науки, енергетики, інфраструктури, юстиції, закордонних справ) тощо. При цьому слід погодитись із тими вченими, які наголошують, що «заохочувальні відомчі відзнаки» є дещо умовним терміном, який використовується для позначення відзнак із акцентом на певну специфіку публічно-службової діяльності [13, с. 86].

Можна виокремити *ознаки відомчих відзнак*: 1) суб'єктом їх встановлення є керівник центрального органу виконавчої влади, керівник (командувач) військового формування, державного правоохоронного органу, який відповідно до законодавства уповноважений видавати накази нормативно-правового характеру [2, п. 3]; 2) суб'єктом застосування відомчих відзнак є відповідна особа, уповноважена на це законодавством (згідно із Законом «Про державну службу» заохочення до державних службовців, які обіймають посади державної служби категорій «Б» та «В», застосовуються керівником державної служби. Наприклад, повноваження керівника державної служби в іншому центральному органі виконавчої влади виконує керівник цього органу, у Службі безпеки України – Голова Служби безпеки України та начальники регіональних органів Служби безпеки України тощо [1, ст.ст. 17, 53, 91]); 3) особами, до яких можуть застосовуватись відомчі відзнаки, є не лише державні службовці, а й у визначених законодавством випадках також інші особи. До осіб, які можуть заохочуватись відомчими відзнаками, належать державні службовці міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, працівники підприємств, установ, організацій, що входять до сфери управління відповідних центральних органів виконавчої влади, військовослужбовці та працівники військових формувань, особи рядового і начальницького складу та ін. Крім того, відомчі відзнаки можуть застосовуватись також до відповідних осіб після їх виходу на пенсію [2, п. 2]; 4) підставою для застосування відомчої відзнаки є заслужений вчинок у формі особистих трудових досягнень у професійній, службовій діяльності, бездоганна служба та особливі заслуги під час виконання службових обов'язків [2, п. 1]. Підстави застосування відомчих відзнак деталізуються в нормативних актах

відповідних органів; 5) конкретний вид відзнаки, що підлягає застосуванню, залежить не лише від заслуги, а й від особи, яка здійснила заслужений вчинок (наприклад, для державних службовців міністерств та інших центральних органів виконавчої влади передбачаються відзнаки у формі подяки, грамоти, почесної грамоти, нагрудного знаку [2, п. 2]) та ін.

Заслужує на увагу те, що підстави застосування відомчих відзнак у законодавстві визначаються, як правило, через оціночні поняття. Наведемо кілька прикладів. Наприклад, підставою заохочення працівників дипломатичної служби України є бездоганна служба та особливі заслуги під час виконання службових обов'язків у Міністерстві закордонних справ України (Наказ Міністерства закордонних справ України «Про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства закордонних справ України» від 05 лютого 2013 р. [5]).

Відповідно до Наказу Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства інфраструктури України» від 15 січня 2013 р. відомчими заохочувальними відзнаками нагороджують за особисті трудові досягнення у професійній, службовій діяльності, бездоганну службу та особливі заслуги під час виконання службових обов'язків, пов'язаних із формуванням та забезпеченням реалізації державної політики у сферах авіаційного, автомобільного, залізничного, морського, річкового, міського електричного транспорту та у сферах використання повітряного простору України, дорожнього господарства, надання послуг поштового зв'язку, забезпечення підготовки та реалізації в Україні інфраструктурних проєктів, забезпечення безпеки руху, навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства, торговельного мореплавства, з виконанням інших завдань, покладених на Міністерство інфраструктури України, а також із нагоди загальнодержавних та галузевих професійних свят, ювілеїв органів державної влади, підприємств, установ та організацій [7]. З огляду на відповідні нормативні приписи вважаємо, що заслугою на обговорення питання, чи не знецінює це заслугу як підставу заохочення вручення відомчих відзнак виключно з нагоди загальнодержавних свят, галузевих професійних свят, ювілейних дат підприємств, установ, організацій (тобто, не з підстави бездоганної, ефективної служби, особливих заслуг тощо), особливо в разі встановлення високої кількості відомчих відзнак певного виду.

В Указі Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р. встановлені відомчі заохочувальні відзнаки, *види* яких вирізняються залежно від суб'єктів, до яких ці заохочення застосовуються:

– *медалі*. Передбачені такі медалі, як «10 років сумлінної служби», «15 років сумлінної служби», «20 років сумлінної служби», «Ветерану служби». Медалі вручаються військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу;

– *нагрудні знаки*. Вони вручаються працівникам міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, а також працівникам військових формувань, працівникам державних правоохоронних органів. Аналіз підзаконних актів міністерств дає підстави стверджувати про наявність специфічних особливостей щодо врегулювання зазначеного питання щодо відзнак окремих міністерств. У міністерстві може бути встановлено не більше трьох нагрудних знаків (крім Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, Міністерства оборони України, в яких може бути встановлено більше нагрудних знаків), в іншому центральному органі виконавчої влади – один, у військовому формуванні або державному правоохоронному органі, що не перебуває у підпорядкуванні центрального органу виконавчої влади, – не більше трьох; ступені нагрудних знаків не встановлюються, крім нагрудних знаків Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, які можуть мати I, II та III ступінь. Нагрудні знаки відображають специфіку сфери та заслуг у ній, що може проявляється в назві. Наприклад, встановлені такі нагрудні знаки: Міністерством освіти і науки України – «Відмінник освіти», «Василь Сухомлинський», «За освітні та наукові досягнення» [8]; Міністерством закордонних справ України – «Відзнака МЗС України», «За сумлінну службу», «За відданість дипломатичній службі» [5]; Міністерством юстиції України – «За досягнення у розвитку судової експертизи», «За сумлінну працю» [6]; Міністерством енергетики України – «Відмінник енергетики України», «За доблесну шахтарську працю», «Відмінник нафтогазової промисловості», «Шахтарська слава» трьох ступенів, «Шахтарська доблесть» трьох ступенів [4] та ін.;

– *подяки, грамоти, почесні грамоти*. Подяки, грамоти, почесні грамоти вручаються працівникам міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій, що входять до сфери їх управління, військовослужбовцям та працівникам військових формувань, особам рядового і начальницького складу, працівникам державних правоохоронних органів [2].

Законодавство, що регламентує заохочення відомчими заохочувальними відзнаками державних службовців в Україні, має деякі особливості. Аналіз законодавства України свідчить про те, що правове регулювання заохочення державних службовців відомчими заохочувальними відзнаками здійснюється Законом України «Про дер-

жавну службу» від 10 грудня 2015 р., Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р. та підзаконними нормативно-правовими актами, прийнятими на рівні центральних органів виконавчої влади та інших державних органів. Відповідне нормативне регулювання представлено здебільшого у вигляді підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих на рівні міністерства, оскільки комплексне врегулювання зазначеного питання на рівні Закону є не зовсім доречним, оскільки навіть з огляду на назву заохочення («відомчі відзнаки») підстави їх застосування та види мають визначатись державними органами [12, с. 263].

Таким чином, законодавство про відомчі відзнаки державних службовців охоплює:

а) *Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р.*, що регулює загальні питання заохочення державних службовців (підстави заохочення, види заходів заохочення, зокрема відомчі відзнаки, суб'єкти, уповноважені застосовувати заохочення, випадки, в яких заохочення не застосовується, та ін.);

б) *Указ Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р.*, що затверджує загальне положення про відомчі заохочувальні відзнаки, в якому визначаються основні особливості цих заходів заохочення (мета та підстави застосування відомчих відзнак, їх види, суб'єкти застосування, особливості встановлення відомчих відзнак, процедурні аспекти їх застосування та ін.).

Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р. закріплено, що відомча відзнака встановлюється з одночасним затвердженням положення про відомчу відзнаку та ескізу відомчої відзнаки наказом відповідно керівника центрального органу виконавчої влади, керівника (командувача) військового формування, державного правоохоронного органу, який згідно із законодавством України уповноважений видавати накази, що є нормативно-правовими актами. Положенням про відомчу відзнаку визначаються підстави відзначення осіб відомчою відзнакою, порядок представлення до відзначення, розгляду матеріалів та прийняття рішення про відзначення або відмову у відзначенні, опис відомчої відзнаки, порядок вручення, носіння, зберігання відомчої відзнаки, а також гранична кількість відомчих відзнак, якими можуть бути відзначені працівники, військовослужбовці, особи рядового і начальницького складу протягом календарного року. Ескіз відомчої відзнаки в установленому порядку попередньо погоджується з Комісією державних нагород та геральдики. Визначено конкретні вимоги до відомчих відзнак та закріплено, що останні не можуть відтворювати державні нагороди

України. Крім того, Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки», по-перше, передбачено міністрам, керівникам центральних органів виконавчої влади, керівникам (командувачам) військових формувань, державних правоохоронних органів забезпечити в установленому порядку перегляд актів про встановлення відомчих заохочувальних відзнак, узгодження таких актів із вимогами цього Указу, дотримання закону про державну реєстрацію наказів щодо встановлення відомчих відзнак та положень про відомчі заохочувальні відзнаки, по-друге, запропоновано Генеральному прокуророві України переглянути акти щодо відомчих заохочувальних відзнак із метою оптимізації цих відзнак [2].

Зокрема, за сучасних умов низкою *нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади* встановлено відомчі відзнаки цих органів та затверджено положення про них, як-от: Наказ Міністерства культури і туризму України «Про відзнаки Міністерства культури і туризму України» від 9 вересня 2006 р., Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства освіти і науки України» від 30 липня 2013 р., Наказ Міністерства закордонних справ України «Про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства закордонних справ України» від 5 лютого 2013 р., Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України «Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства екології та природних ресурсів України» від 2 квітня 2013 р., Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства економічного розвитку і торгівлі України» від 22 січня 2013 р., Наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України «Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства енергетики та вугільної промисловості України» від 20 лютого 2013 р., Наказ Міністерства інформаційної політики України «Про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства інформаційної політики України» від 11 грудня 2015 р., Наказ Міністерства інфраструктури України «Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства інфраструктури України» від 15 січня 2013 р., Наказ Міністерства молоді та спорту України «Про встановлення відомчих заохочувальних відзнак Міністерства молоді та спорту України» від 09 вересня 2013 р., Наказ Міністерства соціальної політики «Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства соціальної політики України» від 1 серпня 2013 р. та ін.

Своєю чергою аналіз законодавства України у сфері відомчих відзнак державних службовців свідчить про його часткову неузгодже-

ність. Зокрема, така неузгодженість має місце, з одного боку, між положеннями Указу Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р. та Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р., з іншого – між положеннями Указу Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р. та нормативно-правовими актами про затвердження положень про відомчі відзнаки окремих державних органів (у частині підстав застосування заходів заохочення, видів відзнак та ін.). Як приклад можна зазначити, що Наказом Міністерства культури і туризму України «Про відзнаки Міністерства культури і туризму України» від 9 вересня 2006 р. встановлено такий вид відзнаки як «Почесна відзнака» [3], що не передбачена Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р.

Висновки. Відомчі відзнаки є особливим заходом заохочення державних службовців, що вирізняється власною специфікою. Застосування відомчих відзнак є одним із суттєвих факторів підвищення ефективності державної служби, забезпечення мотивації службовців якісно, професійно та оперативно виконувати службові обов'язки. Незважаючи на те, що відомчі відзнаки посідають вагоме місце в забезпеченні ефективності державної служби, аналіз дає змогу стверджувати, що законодавство України у сфері відомчих відзнак державних службовців не є досконалим. Одним із напрямів подальшого вдосконалення правового регулювання відомчих відзнак державних службовців можна визначити усунення суперечностей між Законом України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. та Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р., а також між Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р. та наказами, прийнятими на рівні міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, якими затверджуються положення про відомчі заохочувальні відзнаки.

Література

1. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. Ст. 149.
2. Про відомчі заохочувальні відзнаки : Указ Президента України від 30 травня 2012 р. № 365/2012 / Президент України. *Офіційний вісник України*. 2012. № 42. Ст. 1599.
3. Про відзнаки Міністерства культури і туризму України : Наказ Міністерства культури і туризму України від 9 вересня 2006 р. № 750 / Міністерство культури і туризму України. *Офіційний вісник України*. 2006. № 39. Ст. 2636.
4. Про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства енергетики України : Наказ Міністерства енергетики України від 19 серпня 2020 р. № 520 / Міністер-

ство енергетики України. *Офіційний вісник України*. 2020. № 65. Ст. 2124.

5. Про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства закордонних справ України : Наказ Міністерства закордонних справ України від 5 лютого 2013 р. № 41 / Міністерство закордонних справ України. *Офіційний вісник України*. 2013. № 17. Ст. 586.

6. Про встановлення відомчих заохочувальних відзнак Міністерства юстиції України : Наказ Міністерства юстиції України від 14 лютого 2013 р. № 1047 / Міністерство юстиції України. *Офіційний вісник України*. 2013. № 15. Ст. 543.

7. Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства інфраструктури України : Наказ Міністерства інфраструктури України від 15 січня 2013 р. № 24. *Офіційний вісник України*. 2013. № 14. Ст. 509.

8. Про затвердження Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства освіти і науки України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 30 липня 2013 р. № 1047 / Міністерство освіти і науки України. *Офіційний вісник України*. 2013. № 14. Ст. 509.

9. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 5. Адміністративне право / редкол.: Ю.П. Битяк (голова) та ін. Харків : Право, 2020. 960 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

11. Заохочення у службовому праві : навчальний посібник / за заг. ред. Т.О. Коломощ, В.К. Колпакова. Київ : Ін Юре, 2017. 360 с.

12. Мхітарян Л.Е. Відомчі відзнаки, що застосовуються до державних службовців в Україні: окремі питання правового регулювання. *Публічна служба і адміністративне судочинство: здобутки і виклики* : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 5–6 липня 2018 р. Київ : Дакор, 2018. С. 263–266.

13. Титаренко М.В. Стимули у службовому праві України: питання теорії і практики : дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2020. 200 с.

14. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 1 «А»–«Г». 672 с.

Анотація

Колдашов А. О. Відомчі відзнаки державних службовців: особливості, види, правове регулювання. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню відомчих відзнак державних службовців. Зокрема, аналізуються основні особливості відомчих відзнак державних службовців, їх види та специфіка правового регулювання. Зважаючи на значення термінів «відомство» («відомчий») та «відзнака», підкреслено, що відомчі відзнаки державних службовців є заходами заохочення, що пов'язуються з відповідними відомствами (головним чином, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади), встановлюються ними, а слідом застосовуються в певній сфері державного управління, відображають специфіку такої сфери (приміром, освіти та науки, енергетики, інфраструктури, юстиції, закордонних справ) тощо. Основні особливості відомчих відзнак пов'язуються зі специфікою їх встановлення, суб'єктами, що вповноважені застосовувати відомчі відзнаки, колом осіб, до яких можуть бути застосовані відомчі відзнаки, підставами застосування відомчих

відзнак та ін. Підкреслено, що Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р. встановлені такі види відомчих відзнак, як подяка, грамота, почесна грамота, медалі, нагрудні знаки. Встановлено, що правове регулювання відомчих відзнак здійснюється Законом України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р., Указом Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р. та підзаконними нормативно-правовими актами, прийнятими на рівні центральних органів виконавчої влади та інших державних органів. Своєю чергою аналіз законодавства у сфері відомчих заохочувальних відзнак державних службовців свідчить про його часткову неузгодженість. Зокрема, така неузгодженість має місце, з однієї сторони, між положеннями Указу Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р. та Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р., з іншої сторони – між положеннями Указу Президента України «Про відомчі заохочувальні відзнаки» від 30 травня 2012 р. та нормативно-правовими актами про затвердження положень про відомчі відзнаки окремих центральних органів виконавчої влади тощо.

Ключові слова: відомчі відзнаки, нагорода, заохочення, державні службовці.

Summary

Koldashov A. O. Departmental awards of civil servants: features, types, legal regulation. – Article.

The article is devoted to research of departmental awards of civil servants. In particular, the main characteristic of the departmental awards of civil servants, their types and specifics of legal regulation are analyzed. Giving sense of the terms “department” (“departmental”) and “distinction”, it is emphasized that departmental awards of civil servants are incentive measures associated with the relevant departments (mainly ministries and other central executive bodies), established by them, and then used in a particular area of government, reflect the specifics of this area (for example, education and science, energy, infrastructure, justice, foreign affairs), etc. The main features of departmental awards are related to: specifics of their establishment, entities authorized to use departmental awards; the range of persons whose departmental awards may be applied; grounds for using of departmental awards, etc. It is emphasized that the Decree of the President of Ukraine “On departmental awards” from 30.05.2012 established such types of departmental awards as: gratitude, charter, diploma, medals, breastplates. It is established that legal regulation of departmental awards is carried out by the Law of Ukraine “On Civil Service” from 10.12.2015, the Decree of the President of Ukraine “On departmental incentives” from 30.05.2012 and bylaws adopted at the central executive bodies authorities and other government agencies. In addition, analysis of the legislation in the field of departmental incentive awards of civil servants shows its partial inconsistency. Such inconsistency occurs, on the one hand, between the provisions of the Decree of the President of Ukraine “On departmental incentives” from 30.05.2012 and the Law of Ukraine “On Civil Service” from 10.12.2015, on the other hand – between the provisions of the Decree President of Ukraine “On departmental incentives” from 30.05.2012 and legal acts with approval of regulations about departmental awards of certain central executive bodies.

Key words: civil servants, merit, rewarding, encouragement, stimulation.

УДК 342 (477)
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.947>

Л. М. Корнута
orcid.org/0000-0001-7130-6347
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. О. Неугодніков
orcid.org/0000-0002-4631-7738
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА США

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток суспільних відносин у різних сферах функціонування публічних управлінських процесів, а також активне застосування інформаційних комунікацій у публічному управлінні породжують принципово нові підходи до багатьох інституцій у публічній сфері. Не виключенням є інститут державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, а саме місце в таких новітніх відносинах професійних публічних службовців. Варто зазначити, що нинішні активні зміни в системі управління, застосування електронного врядування, а також підходи до провадження новітнього управління кадровим потенціалом, що породжені наслідками пандемії COVID-19, диктують нові стандарти особи публічного службовця. Публічні службовці мають відповідати тенденціям новітнього управління, володіти теоретичними знаннями зі сфери управління та адміністрування, а також мають бути здатні ефективно та своєчасно реагувати на такі активні зміни, а також, володіючи високими професійними та моральними якостями, бути психологічно стійкими. Окрім того, важливим для ефективного управлінського процесу є врахування зарубіжного досвіду розвинених країн, уніфікація та впровадження європейського досвіду в процес управління та процес формування кадрового забезпечення. У такому разі вкрай важливим є дослідження питання особливостей професійного розвитку публічних службовців в Україні з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійного розвитку та розвитку професійної компетентності публічних службовців тією чи іншою мірою розглядалися в працях багатьох теоретиків та практиків, серед них: Н. Алюшина, Г. Атаманчук, Л. Біла-Тіунова, Ю. Битяк, С. Ващенко, Н. Грицяк, С. Дубенко, С. Ківалов, Т. Коломoeць, В. Луговий, П. Лютіков, В. Мали-

новський, А. Мудрик, Т. Недашківська, Н. Нижник, О. Оболенський та інші. Водночас, незважаючи на досить широке коло досліджень, проблематика підготовки та професійного розвитку публічного службовця в умовах пандемії та карантинних обмежень не була розглянута повною мірою. У такому разі подальше вивчення особливостей професійного розвитку публічних службовців у сучасних умовах, а також адаптація професійної компетентності службовців до міжнародних стандартів є, безумовно, актуальними та необхідними.

Формування цілей. З огляду на зазначену актуальність *метою статті* є з'ясування особливостей професійного розвитку сучасних публічних службовців в окремих зарубіжних країнах, а також окреслення можливостей застосування міжнародного досвіду з метою впровадження міжнародних практик професійної підготовки публічних службовців в Україні.

Виклад основного матеріалу. В Україні окремі питання професійного розвитку та професійної підготовки службовців отримали нормативне підґрунтя та є законодавчо визначеними [1; 2]. Однак низка питань та процедур їх реалізації потребують вирішення та нормативного урегулювання. Також глобалізація управлінських процесів, а також формування уніфікації освітнього простору, політична та інші суспільні реформи стали основою інноваційної перебудови суспільства загалом та публічної діяльності зокрема. Такі активні процеси реформування та уніфікації управлінської діяльності є основою досягнення нової якості суспільного прогресу і водночас вектором наближення України до базових європейських та міжнародних стандартів. Варто зазначити, що для України ефективно публічне управління має формуватися насамперед для забезпечення та розвитку економічних та соціальних інтересів країни, а також мати на меті

підвищенні рівня життя громадян. Такий підхід для України є актуальним у період економічного регресу та соціального занепаду, а також кризи в управлінських процесах, що стало наслідком карантинних обмежень. Тому у сфері публічного управління постала значна потреба суттєвого підвищення професійності публічних службовців, що має забезпечити ефективні та результативні управлінські рішення, а також здатність реалізовувати публічну політику повною мірою навіть у період карантинних обмежень та адаптивного карантину з урахуванням інноваційних підходів та технічних можливостей.

Варто звернути увагу, що одним із джерел налагодження процесу ефективного професійного розвитку публічних службовців є використання зарубіжного досвіду країн, які мають сталий та практично орієнтований механізм професійного розвитку службовців. Варто зазначити, що в такому аспекті актуальним та важливим для нашої держави є вивчення та запозичення зарубіжного досвіду тих країн, які демонструють позитивні практики в питаннях професійного розвитку та підвищення кваліфікації. Втім, переймати такий досвід потрібно обережно та поступово, зважаючи на особливості побудови правової системи, системи публічного управління, особливостей підготовки кадрів для держави тощо. Зокрема, в питаннях професійного розвитку державних службовців важливим та цікавим є зарубіжний досвід Великобританії та Сполучених штатів Америки.

Щодо Великобританії, варто насамперед зазначити, що в цій країні вкрай важливе значення має система професійного навчання. Відповідальність за функціонування системи професійного навчання публічних службовців у Великобританії покладена на такі органи, як Комісія з державної служби та Рада з питань навчання і розвитку державної служби. Також функціонує центральний навчальний заклад – це Національна урядова школа (National School of Government), де функціонує кілька програм професійної підготовки. Такі програми поділяються за напрямками: а) відкриті курси – це навчальні програми, побудовані за компетентнісним підходом та орієнтовані на специфіку тієї чи іншої сфери управління і водночас мають блок універсальної підготовки незалежно від специфіки роботи службовця, що дає змогу навчатися управлінцям із різних галузей управління та різних сфер; б) спеціальні програми, що орієнтовані на посадовців високого рангу, наприклад рівня міністра, обов'язковим блоком такої підготовки є розвиток управлінських навиків, уміння керувати проектами та приймати виважені рішення; в) програми для лідерів – це такі програми підготовки, котрі спрямовані на розвиток лідерських компетентностей та навичок

управління колективом; г) так звані «програми на замовлення», що мають досить вузьку направленість залежно від особливостей специфіки службовців чи управлінської сфери, яку вони представляють. Особливістю такої підготовки є те, що усі програми, котрі можуть реалізуватися на практиці мають бути акредитовані у встановленому порядку. Після закінчення таких програм публічні службовці отримують сертифікати, що є документом, що підтверджує проходження програми. Окрім того, досить популярним способом підвищення кваліфікаційного рівня, та свого роду видом професійного навчання є проходження тренінгових програм, що пропонуються приватними структурами [6]. Такі програми допомагають отримати знання та необхідні навички, сприяють кар'єрному росту, однак не можуть прирівнюватися до акредитованих.

Усю систему навчання і просування по службі у Великобританії організовано таким чином, щоб створити тип професійного керівника, адміністратора широкого профілю. Зокрема, відомий англійський політолог Д. Стіл вважає, що у Великобританії «фахівці» мало підходять для адміністративної роботи. Такий висновок він робить на підставі загального підходу до публічного управління як процесу погодженого прийняття рішень між спеціальними інтересами, представленими в експертних оцінках окремих міністерств, і зовнішніми інтересами, вираженими в аргументації груп тиску. Успішний адміністратор, як зауважує Д. Стіл, має бути нейтральним до конкретної проблеми, але завдяки знанням, умінням та досвіду роботи зобов'язаний знаходити баланс між різними інтересами [4]. Таких фахівців у Великобританії називають «джеренералістами». Проводячи аналіз професійних навичок та умінь службовців, можна стверджувати, що лише незначна кількість міністрів є фахівцями з управління у своїй сфері діяльності. У таких умовах їм потрібні консультанти – посадові особи, що можуть трансформувати думки експертів у пропозиції і проекти, зрозумілі міністру. Іншим важливим аргументом на користь дженералістів в апараті публічного управління є те, що значне використання адміністраторів широкого профілю спрощує загальну координацію управлінських процесів. На теперішній час у Великобританії близько 25% чиновників, що працюють в апараті держави, – це фахівці в різних сферах права, економіки, науки і техніки. Значення таких фахівців поступово зростає, нині вони становлять близько 60% керівників підрозділу державного апарату. У такому випадку досить часто використовується «інтегральна ієрархія», коли фахівці та адміністратори працюють під єдиним керівництвом чиновників вищого рівня. Однак загалом дженералісти переважають: вони

становлять близько 75% від загальної кількості чиновників у країні.

Окрім того, щоб з'ясувати особливості професійної підготовки службовців, варто розглянути досвід Сполучених Штатів Америки (США). Варто звернути увагу, що професійна підготовка публічних службовців у США, де функціонує відкрита система публічної служби відбувається за трьома основними напрямками: на рівні вищих навчальних закладів та закладів освіти, спеціалізованих інституцій з організації тренінгів із підвищення кваліфікації для публічних службовців та приватних ініціатив професійного навчання в різних напрямках, що організовуються для публічних та державних службовців різних сфер та рівнів управління. Велика кількість інституцій, які спеціалізуються на професійному навчанні службовців у кожному окремому штаті та на рівні федерації, стала результатом збалансованої державної політики та політики адміністрації із забезпечення багатовекторності в підготовці управлінських кадрів у державних установах США. Варто зазначити, що для підготовки висококваліфікованих службовців створюються, постійно переглядаються та вдосконалюються спеціальні державні програми. Також важливо акцентувати на тому, що профільна підготовка забезпечується на рівні бакалаврату та магістратури. Так, перелік магістерських програм із публічного управління, які пропонують вищі навчальні заклади в США, зафіксовані в національних та міжнародних ресурсних каталогах Національної асоціації шкіл із державних відносин та управління (NASPAA). Такі програми акредитовані на рівні державних інституцій. Магістр із публічного управління у США є професійним ступенем із публічного управління, який є частиною програм післядипломного навчання. Такий ступінь розрахований на здобувачів та студентів, які зможуть після завершення навчання працювати на відповідних посадах виконавчої гілки влади місцевого, регіонального та федерального рівнів, а також у неурядових організаціях та неприбутковому секторі. Основні напрями зазначеної програми стосуються ролі, векторів, принципів публічного управління, реалізації публічної політики, побудови взаємовідносин між інституціями виконавчої та законодавчої гілок влади, процедури формування бюджету, а також питань фінансового менеджменту, управління кадрами в публічному секторі тощо. Варто звернути увагу, що провідними університетами з підготовки магістрів публічного управління є Максвелл Університет м. Сиракузе, Гарвардська школа імені Дж. Кеннеді, Індіанський університет, Університет штату Джорджія, Каліфорнійський університет (Беркелі), Канзаський університет, Школа публічної політики імені Джеральда Р. Форда, Університет Південної Каліфорнії тощо [5].

Що стосується роботи спеціалізованих інституцій, варто зазначити, що роботу їх мереж з організації професійної підготовки публічних службовців координує Бюро з управління персоналу, яке покликане забезпечувати ефективну підготовку управлінських кадрів державних установ США. Навчання в таких інституціях має свої особливості та спрямоване на підвищення управлінських здібностей, розвиток лідерських якостей державних службовців у публічному секторі, а також тренінги з конструктивного вирішення конфліктних ситуацій проходять у Східному та Західному центрах із розвитку управління.

Школа післядипломного навчання працює із ширшою аудиторією службовців та управлінців і пропонує тренінгові курси для публічних службовців різного рівня та спрямування. Тематика навчальних програм охоплює сертифіковані курси з ведення фінансового обліку та аудиту, менеджменту, укладання контрактів, основ податкової та дипломатичної політики. Курси більш загальної направленості стосуються кадрового управління, основ адвокатської діяльності, управління проектами, аналізу програм та менеджменту, основ підприємництва, навчальних програм із забезпечення охорони навколишнього середовища, адміністративних процедур, лідерства, керівництва та психології управління. Варто навести приклад організації таких програм підготовки. Зокрема, на місцевому рівні функціонує Міжнародна асоціація з управління містом та районом (ICMA). Ця організація була створена з метою підтримки професійного управління на місцях, професійного навчання управлінців та існування стабільних громадських спільнот по всьому світу. ICMA надає технічну та управлінську підтримку, організовує тренінги, забезпечує інформаційними ресурсами у сфері оцінки ефективності роботи, етичного виховання та підготовки, розвитку публічних службовців та громад, котрі лише претендують на такі посади, підтримки економічного розвитку, технологій, екологічно сприятливого навколишнього середовища.

На доповнення до спеціалізованих інституцій із підвищення кваліфікації публічних службовців у США є низка неурядових організацій, приватних тренерів та професійних коучів, які працюють над розробкою навчальних програм схожого спрямування та надають консалтингові послуги у сфері управління. Однією із найбільш відомих установ такого типу є Національна академія державного управління. Створена за підтримки Конгресу США, Національна академія зосереджує свою діяльність на підготовці та впровадженні програм, наукових досліджень із питань публічного управління та менеджменту, а також питаннях ефективної взаємодії державного та недержавного секторів.

Аналізуючи досвід професійного навчання та підготовки публічних службовців у США, варто зазначити, що чинна система є однією з найбільш ефективних, оскільки дає змогу, з одного боку, швидко формувати кадри високого професійного рівня у великій кількості та не менш швидко пере-профільовувати їх у разі потреби. Водночас ринок праці дає змогу вибирати висококласних спеціалістів для обійняття посад вищого рівня публічного управління [3, с. 42].

З огляду на проведені дослідження та з'ясування особливостей професійного розвитку публічних службовців важливим є запозичення такого досвіду та впровадження його у вітчизняну інституцію публічної служби. Важливо звернути увагу на проблему підходів та реалізації забезпечення професійного розвитку публічних службовців в Україні та з'ясувати основні напрями необхідного реформування механізмів реалізації, видів та підходів до професійного розвитку службовців з урахуванням досвіду Великобританії та США. Але варто пам'ятати, що практичне використання та запозичення практичного досвіду має відбуватися вкрай обережно та поступово, з урахуванням особливостей внутрішньої управлінської системи, особливостей нормативного урегулювання тощо.

Висновки. Нині основними проблемами забезпечення професійного розвитку публічних службовців в Україні є, по-перше, декларативність підходів та самого процесу, що передбачає професійний розвиток та підвищення компетентності, по-друге, дещо застарілий підхід до процесу навчання службовців, форм навчання та інструментарію, що його забезпечують, по-третє, відсутність чітких процедур щодо кар'єрного росту та різноманітних заохочень у разі проходження професійного навчання та підвищення кваліфікації, по-четверте, відсутність державної фінансової підтримки та підтримки самого органу в питаннях професійного розвитку та самому процесі такого розвитку. Досить часто державні службовці залишаються наодинці зі своїми проблемами забезпечення професійного розвитку, а також проблемами таймінгу суміщення навчання та професійної діяльності. З огляду на те, що професійна підготовка та підвищення компетентності публічних службовців у будь-яких видах та проявах є важливими складниками реформування та розвитку інституту державної служби України та забезпеченням міжнародної інтеграції нашої країни. Адже від фахової компетентності та професійної культури публічних службовців як реальних провідників основних завдань і функцій української держави залежить ефективність процесів державотворення, впровадження соціальних та економічних реформ, а також інноваційності в публічному правлінні. Тому професійний розви-

ток має перетворитися на гнучкий і мобільний інструмент «оснащення» публічних службовців сучасними практичними навичками, вміннями та компетентностями, що є потрібними в конкретний момент для вирішення тих чи інших завдань у професійній діяльності службовців. Окрім того, варто констатувати, що вкрай важливим є побудова напряму міжнародного співробітництва в питаннях професійного розвитку та підвищення практичних навичок публічних службовців. Обмін практичним досвідом та міжнародні стажування мають стати прекрасним інструментом, що має сприяти ефективним змінам у процесі провадження публічної служби та її уніфікації та рівні міждержавних відносин.

Усе зазначене лише підтверджує необхідність фундаментального оновлення законодавства про державну службу в частині професійного розвитку, своєю чергою важливою складовою частиною такого оновлення має стати його адаптація до міжнародних стандартів та підходів удосконалення окресленої проблеми. У такому разі вивчення зарубіжного досвіду з питань професійного розвитку службовців є безумовно потрібним. Тому одним із пріоритетних напрямів державної політики має бути створення повноцінної ефективної системи безперервного професійного розвитку та навчання публічних службовців, що відповідала б міжнародним фаховим стандартам формування адміністративної спроможності держави та кращим вітчизняним традиціям. В Україні є нагальна потреба сформувати таке професійне середовище, в якому суспільний статус кожної людини визначається б насамперед рівнем освіченості, професійного досвіду, здатністю практично застосовувати отримані професійні навички та досвід. Водночас запорукою активності з боку службовців до постійного розвитку та професійного навчання мають бути система стимулів та заохочень, а також створення сприятливих умов та можливостей для здобуття професійного теоретичного та практичного досвіду в професійній сфері діяльності.

Література

1. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 02.12.2021 р.).
2. Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 лютого 2019 р. № 106 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF> (дата звернення: 02.12.2021.).
3. Корнута Л.М. Досвід професійної підготовки публічних службовців Сполучених Штатів Америки.

Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 21 трав. 2021 р. / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 42–45.

4. URL: <http://www1.worldbank.org/publicsector/civilservice/mauseminar/CurrentGood2.pdf>

5. Система державного управління Сполучених Штатів Америки : досвід для України / Укладач Л.В. Примаченко. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monografiy/c57ee175-3c28-4ca9-8b19-edbe960669d3.pdf

6. Professional Development and Public Service Renewal. URL: https://www.ipa.ie/_fileupload/Documents/PDF/workingpapers/IPA%20Strategy%20FINAL%20Eng%20WEB.pdf

Анотація

Корнута Л. М., Неуходніков А. О. Окремі аспекти професійної підготовки публічних службовців: зарубіжний досвід Великобританії та США. – Стаття.

У статті розглянуто та висвітлено проблематику питання професійного навчання та професійної підготовки публічних службовців України. Акцентовано на зарубіжному досвіді професійного розвитку публічних службовців Великобританії та США. Зазначається, що стрімкий розвиток суспільних відносин у різних сферах функціонування публічних управлінських процесів, а також активне застосування інформаційних комунікацій у публічному управлінні породжують принципово нові підходи до багатьох інституцій у публічній сфері. Активні зміни в системі управління, застосування електронного врядування, а також підходи до провадження новітнього управління кадровим потенціалом, що породжено наслідками пандемії COVID-19 диктують нові стандарти особи публічного службовця. Публічні службовці мають відповідати тенденціям новітнього управління, володіти теоретичними знаннями зі сфери управління та адміністрування, а також мають бути здатні ефективно та своєчасно реагувати на такі активні зміни, а також володіючи високими професійними та моральними якостями, бути психологічно стійкими. Окрім того, важливим для ефективного управлінського процесу є врахування зарубіжного досвіду розвинених країн у процесі управління та процесі формування кадрового забезпечення публічних службовців. Акцентовано, що у сфері публічного управління постала значна потреба суттєвого підвищення професійності публічних службовців, що має забезпечити ефективні та результативні управлінські рішення, а також здатність реалізувати публічну політику повною мірою навіть у період карантинних обмежень та адаптивного карантину з урахуванням інноваційних підходів та технічних можливостей. Одним із джерел налагодження процесу ефективного професійного розвитку публічних службовців є використання зарубіжного досвіду країн, які мають сталий та практично орієнтований механізм професійного розвитку службовців. У такому аспекті актуальними та важливими для нашої держави є вивчення та запозичення зарубіжного досвіду тих країн, які демонструють позитивні практики у питаннях професійного розвитку та підвищення кваліфікації. Втім, переймати такий досвід треба обережно та поступово, зважаючи на особливості побудови правової системи,

системи публічного управління, особливостей підготовки кадрів для держави тощо. Зокрема, у питаннях професійного розвитку державних службовців важливим та цікавим є зарубіжний досвід Великобританії та Сполучених Штатів Америки.

Визначено, що відповідальність за функціонування системи професійного навчання публічних службовців у Великобританії покладена на такі органи, як Комісія з державної служби та Рада з питань навчання і розвитку державної служби. Також функціонує центральний навчальний заклад – Національна урядова школа. Є ціла низка програм професійного розвитку. Усі програми такого професійного розвитку мають бути акредитовані у встановленому порядку. У той же час професійна підготовка публічних службовців у США, де функціонує відкрита система публічної служби, відбувається за трьома основними напрямками: на рівні вищих навчальних закладів та закладів освіти, спеціалізованих інституцій з організації тренінгів із підвищення кваліфікації для публічних службовців та приватних ініціатив професійного навчання в різних напрямках, що організовуються для публічних та державних службовців різних сфер та рівнів управління. Велика кількість інституцій, які спеціалізуються на професійному навчанні службовців у кожному окремому штаті та на рівні федерації, стала результатом збалансованої державної політики та політики адміністрації із забезпечення багатовекторності в підготовці управлінських кадрів у державних установах США. Для підготовки висококваліфікованих службовців створюються, постійно переглядаються та вдосконалюються спеціальні державні програми.

З'ясовано, що основними проблемами забезпечення професійного розвитку публічних службовців в Україні є, по-перше, декларативність підходів та самого процесу, що передбачає професійний розвиток та підвищення компетентності, по-друге, дещо застарілий підхід до процесу навчання службовців, форм навчання та інструментарію, що його забезпечують, по-третє, відсутність чітких процедур, щодо кар'єрного росту та різноманітних заохочень у разі проходження професійного навчання та підвищення кваліфікації, по-четверте, відсутність державної фінансової підтримки та підтримки самого органу в питаннях професійного розвитку та самому процесі такого розвитку.

Ключові слова: публічний службовець, професійний розвиток, професійне навчання, підвищення кваліфікації, міжнародний досвід.

Summary

Kornuta L. M., Neuhodnikov A. O. Some aspects of professional training of public servants: foreign experience of Great Britain and the USA. – Article.

The article considers and highlights the issues of professional education and training of public servants of Ukraine. Emphasis is placed on foreign experience of professional development of public servants in Great Britain and the United States of America. It is noted that the rapid development of public relations in various areas of public administration processes, as well as the active use of information communications in public administration give rise to fundamentally new approaches to many institutions in the public sphere. Active changes in the management system, the use of e-government, as well as approaches to the implementation of the latest human resources management, resulting from the effects of the COVID-19 pandemic, dictate new standards for the public servant. Public servants must be in line with the latest

management trends, have theoretical knowledge in the field of management and administration, and must be able to respond effectively and timely to such active changes, as well as have high professional and moral qualities, be psychologically stable. In addition, it is important for an effective management process to take into account the foreign experience of developed countries in the management process and the process of forming staffing of civil servants. It is emphasized that in the field of public administration there is a significant need to significantly improve the professionalism of public servants, which should ensure effective and efficient management decisions and the ability to implement public policy in full even during quarantine restrictions and adaptive quarantine based on innovative approaches and technical capabilities. One of the sources of establishing the process of effective professional development of civil servants is the use of foreign experience of countries that have a stable and practically oriented mechanism of professional development of civil servants. In this aspect, it is relevant and important for our country to study and borrow foreign experience of those countries that demonstrate positive practices in professional development and training. However, such experience should be adopted carefully and gradually, taking into account the peculiarities of building a legal system, public administration system, features of training for the state and so on. In particular, the foreign experience of the United Kingdom and the United States of America is important and interesting in matters of professional development of civil servants.

It is established that in the UK the responsibility for the functioning of the system of professional training of civil servants in the UK rests with bodies such as the Civil Service Commission and the Council for Civil

Service Training and Development. There is also a central educational institution – the National Government School. There are a number of professional development programs. All programs of such professional development must be accredited in the prescribed manner. At the same time, the training of civil servants in the United States of America, where there is an open public service system, takes place in three main areas: at the level of higher education and educational institutions, specialized training institutions for civil servants and private vocational training initiatives in various areas organized for public and civil servants in various fields and levels of government. The large number of institutions that specialize in the professional training of employees in each state and at the federal level is the result of a balanced state and administrative policy to ensure multi-vector training in management in USA government agencies. Special state programs are created, constantly reviewed and improved to train highly qualified employees.

It was found that the main problems of ensuring the professional development of civil servants in Ukraine are: first, the declarative approach and the process itself, which involves professional development and capacity building; secondly, a somewhat outdated approach to the process of training employees, forms of training and tools that provide it; third, the lack of clear procedures for career growth and various incentives in the case of vocational training and retraining; fourth, the lack of state financial support and support of the body itself in matters of professional development and the process of such development.

Key words: public servant, professional development, professional training, advanced training, international experience.

УДК 342.9:628.4.032
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.946>

В. І. Курило
orcid.org/0000-0003-1268-801X
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії аграрних наук України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України

І. В. Курило
orcid.org/0000-0001-7018-3883
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України

Л. В. Головій
orcid.org/0000-0002-5537-0944
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ

У зв'язку з розвитком цивілізації та збільшенням техногенного навантаження проблема утилізації відходів набуває надзвичайно актуального характеру. Стосовно побутових відходів, то в нашій державі за даними Міністерства розвитку громад та територій України за 2020 рік утворилось їх понад 54 млн м³, або понад 10 млн т, які захоронюються на 6 тис. сміттєзвалищ і полігонів загальною площею майже 9 тис. га [1]. Аналіз статистичних даних свідчить про збільшення обсягів накопичення відходів в Україні, що призводить до погіршення санітарного стану населених пунктів, створює загрозу здоров'ю їхніх мешканців та негативно впливає на стан навколишнього середовища. З окресленого можна констатувати, що питання правового регулювання поведження з відходами є надзвичайно актуальним.

Проблемам правового регулювання у сфері поведження з відходами присвячено праці таких науковців, як В.Б. Авер'янов, В.П. Бевзенко, Н.А. Берлач, В.О. Заросило, Р.А. Калужний, Т.О. Коломоець, В.К. Колпаков, І. В. Курило, Т.А. Мацелик, А.С. Оскірко, Т.О. Антонова, О.П. Світличний, Н.С. Пінкевич, М.В. Федунь, О.М. Гаврилюка, В.О. Юрескул та ін.

Метою статті є аналіз адміністративно-правового регулювання поведження з побутовими відходами.

Адміністративно-правове регулювання є спеціальним юридичним механізмом впливу адміністративного права на поведінку й діяльність його суб'єктів та об'єктів. Унаслідок адміністративно-правової регламентації формується юридична основа, визначаються зафіксовані в право-

вих веліннях орієнтири для організації діяльності учасників адміністративно-правових відносин на досягнення фактичних завдань адміністративного права [2, с. 113–114; 3]. О.П. Рябченко вважає, що адміністративно-правове регулювання – це діяльність, яка складається з дій, що послідовно змінюють одна одну в певному порядку, а регулювання протікає за певною процедурою, яка також розглядається як форма щодо змісту цієї діяльності [4, с. 81–84]. І.М. Миронець, Д.Є. Андреева і К.В. Шустрова вказують, що найбільш поширеним є трактування адміністративно-правового регулювання як цілеспрямованого, упорядковувального, управлінського впливу держави на суспільні відносини [2, с. 113–114].

В.І. Олефір, Ю.В. Гридасов, А.А. Іванищук і С.О. Короєд писали, що адміністративно-правове регулювання – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства і держави [5, с. 75]. П.М. Павлик зазначає, що адміністративно-правове регулювання – це особливий вид правового регулювання, специфічність якого визначається об'єктом впливу, тобто відносинами, що регулюються адміністративним правом, зумовлені особливостями його норм [6, с. 75]. Н.В. Галіцина робить висновок, що адміністративно-правове регулювання як різновид державного регулювання є механізмом імперативного-нормативного упорядкування організації і діяльності суб'єктів і об'єктів управління

і формування стійкого правового порядку їх функціонування [7, с. 10].

Надумку В.Б. Авер'янова та П.В. Діхтієвського, адміністративно-правове регулювання являє собою різновид правового впливу на суспільні відносини у сфері виконавчої влади. Оскільки адміністративно-правове регулювання суспільних відносин може здійснюватися різними адміністративно-правовими засобами, різними суб'єктами, в різних масштабах і на різних рівнях, воно здатне набувати різних форм, мати різновиди [8, с. 135].

Незважаючи на певні розбіжності, науковці загалом досягають згоди в тому, що адміністративно-правове регулювання являє собою спеціальний цілеспрямований, упорядкований, управлінський вплив на суспільні відносини за допомогою норм адміністративного права з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства і держави, який здійснюється різноманітними суб'єктами адміністративного права [9, с. 49].

Систему законодавчих актів, які регулюють державну діяльність у сфері поводження з побутовими відходами, становлять акти різної спрямованості. Ці законодавчі акти можна поділити на природоохоронні акти, законодавчі акти, що регулюють управлінські відносини та акти, що передбачають юридичну відповідальність за порушення у сфері поводження з відходами [8, с. 143].

Базовим правовим актом у регулюванні правовідносин, пов'язаних із поводженням із побутовими відходами є Закон України «Про відходи», який визначає правові, організаційні та економічні засади діяльності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, сортуванням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також із відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини на території України [10].

Відповідно до Закону України «Про відходи» побутові відходи – відходи, що утворюються в процесі життя і діяльності людини в житлових та нежитлових будинках (тверді, великогабаритні, ремонтні, рідкі, крім відходів, пов'язаних із виробничою діяльністю підприємств) і не використовуються за місцем їх накопичення; поводження з відходами – дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення, перероблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення. Проте це не єдине визначення поводження з відходами, закріплене в національному законодавстві. Згідно з Положенням про контроль за транскордонними

перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів від 13 липня 2000 р. № 1120, поводження з відходами являє собою збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізацію й видалення відходів, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями утилізації/видалення [11]. Відповідно до Технічного регламенту з підтвердження відповідності пакування (пакувальних матеріалів) та відходів пакування, затвердженого Наказом Держспоживстандарту України від 24 грудня 2004 року, поводження з відходами – це дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізацію, видалення, знешкодження й захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення [12]. Виходячи із цього, до поводження з відходами українське законодавство зараховує дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, тоді як підзаконні акти про поводження з відходами зараховують до цієї категорії лише безпосередні дії щодо поводження з відходами – збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення, перероблення, утилізацію, видалення, знешкодження й захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення. Аналогічним чином закріплюється поняття поводження з відходами й в інших нормативно-правових документах у цій сфері [11; 12].

Регулювання відносин у сфері поводження з побутовими відходами неможливе без системи суб'єктів публічного управління, які відповідно до законів та інших підзаконних нормативно-правових актів, в межах своєї компетенції покликані вирішувати поставлені перед ними завдання держави. До системи таких суб'єктів зараховують органи загальної компетенції (КМУ, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування) та органи спеціальної компетенції (центральні органи влади, що забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища). Адміністративно-правовими засобами державного впливу у сфері поводження з побутовими відходами є:

- розробка і затвердження державних стандартів, норм і правил;
- державний облік і паспортизація побутових відходів;
- здійснення експертизи та квотування;
- державна реєстрація суб'єктів, що здійснюють діяльність у цій сфері;
- затвердження та реалізація регіональних та місцевих програм та контроль за їх виконанням;
- реалізація адміністративно-юрисдикційних повноважень [8, с. 150]

На жаль, адміністрування у сфері поводження з відходами в Україні є малоєфективним,

про це свідчить нагромадження значної кількості неконтрольованих відходів, хаотичне створення місць зберігання відходів і часто з порушенням законодавства, утворення несанкціонованих звалищ побутових відходів. Потребує підвищеної уваги зі сторони уповноважених органів і питання контролю та нагляду за санітарним станом територій, а також збиранням, транспортуванням, утилізацією та знешкодженням побутових відходів.

Т.П. Козаченко виділяє такі стратегічні проблеми щодо інституційної/організаційної та законодавчої структури публічного адміністрування у сфері відходів: нечітке розподілення ролей та відповідальності між зацікавленими сторонами; обмежена та неефективна координація діяльності зацікавлених сторін; недостатні зв'язки з приватними компаніями – перевізниками; складна законодавча структура з багатьма положеннями та актами, які частково збігаються; нечітке розподілення повноважень щодо контролю відповідності законодавству та впровадження примусових механізмів; відсутність стратегічного підходу в питанні наближення до правового поля ЄС.

На підтвердження відсутності стратегічного підходу в питанні наближення до правового поля ЄС свідчать результатами міжнародного аудиту поводження з відходами в 2020 році, що був здійснений вищими органами аудиту Молдови, Сербії й України, аудитори дійшли висновку, що національні нормативні акти у сфері поводження з промисловими та побутовими відходами неповні й не узгоджені з міжнародним законодавством і стандартами, зокрема Європейського Союзу, курс на інтеграцію до якого взяла Україна; державний контроль є малоефективним; бракує розвинутих потужностей для переробки, обробки та видалення небезпечних, промислових та побутових відходів [13].

Використання Україною нормативного забезпечення прогресивного досвіду країн-членів ЄС у сфері поводження з відходами видається необхідним не тільки для виконання положень Угоди про асоціацію, але й для загального добробуту планети загалом [14, с. 332]

Висновки. Серед основних завдань, які нині стоять перед суспільством, – зменшити негативний вплив на навколишнє природне середовище шляхом зменшення кількості побутових відходів. На жаль, сучасна система управління відходами в Україні характеризується використанням неефективних заходів, що призводить до нагромадження побутових відходів, перевантаження сміттєзвалищ і появи таких, які не відповідають нормам екологічної безпеки. Сучасні реалії вимагають від суб'єктів, які уповноважені здійснювати адміністрування у сфері поводження з відходами впровадження ефективних систем поводження з побу-

товими відходами, невід'ємною частиною яких має бути розвиток роздільного збирання та перероблення відходів.

Література

1. Стан сфери поводження з побутовими відходами в Україні за 2020 рік URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zhkh/terretory/stan-sfery-povodzhennya-z-pobutovymy-vidhodamy-v-ukrayini-za-2020-rik-2/>
2. Галуцько В.В., Пономаренко Г.О., Шкарупа В.К. Теорія держави і права : навчальний посібник. Херсон : ВАТ «ХМД», 2010. 280 с.
3. Чорна А. Підприємницька діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 128–132.
4. Рябченко О. Зміст державного регулювання господарської діяльності. *Право України*. 2006. № 1. С. 81–84.
5. Адміністративне право України : у 2-х т. підручник Т. 1. Загальне адміністративне право. Академічний курс / В.В. Галуцько, В.І. Олефір, Ю.В. Гридасов, А.А. Іванищук, С.О. Короед. Херсон : ХМД, 2013. 396 с.
6. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини і громадянина / за ред. І.О. Ієрусалімової, П.М. Павлика, Ж.В. Удовенко. Київ : Знання, 2007. 223 с.
7. Галіцина Н.В. Адміністративно-правові засади процедури створення та функціонування товариств з обмеженою відповідальністю в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 20 с.
8. Сучасний стан та основні напрями державного регулювання поводження з побутовими відходами : монографія / О.М. Гаврилюк, О.П. Світличний. Національний університет біоресурсів і природокористування. Київ, 2018. 194 с.
9. Пінкевич Н.С. Адміністративно-правове регулювання у сфері поводження з відходами в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Державний науково-дослідний інститут МВС України; Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ, 2019. 217 с.
10. Про відходи : Закон України від 5 березня 1998 р. № 187/98-VR / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/187/98-%25D0%25B2%25D1%2580#Text>
11. Про затвердження Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням і Жовтого та Зеленого переліків відходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2000 р. № 1120 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1120-2000-%D0%BF#Text>
12. Про затвердження Технічного регламенту з підтвердження відповідності пакування (пакувальних матеріалів) та відходів пакування : Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 24 грудня 2004 р. № 289 / Держспоживстандарт України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0095-05#Text>
13. Більшість відходів потрапляє на звалища внаслідок неефективного управління ними – міжнародний аудит. Рахункова палата. URL: <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=906>
14. Гиренко І.В. Щодо питання політики ЄС у сфері поводження з відходами. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1(22), том 3. С. 330–333.

Анотація

Курило В. І., Курило І. В., Головій Л. В. Адміністративно-правове регулювання поводження з побутовими відходами. – Стаття.

У статті розглянуто сутність та зміст таких понять, як «адміністративно-правове регулювання», «побутові відходи», «поводження з побутовими відходами». Аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновок, що науковці неоднозначно тлумачать термін «адміністративно-правове регулювання», однак досягають згоди в тому, що адміністративно-правове регулювання являє собою спеціальний цілеспрямований, упорядкований, управлінський вплив на суспільні відносини за допомогою норм адміністративного права з метою забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства і держави, який здійснюється різноманітними суб'єктами адміністративного права. Зазначено, що публічне управління у сфері поводження з побутовими відходами здійснюється широким колом суб'єктів, серед яких органи загальної компетенції (КМУ, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування) та органи спеціальної компетенції (центральні органи влади, що забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища). Акцентовано на проблемах поводження з відходами, серед яких – нагромадження значної кількості неконтрольованих відходів, хаотичне створення місць зберігання відходів і часто з порушенням законодавства, утворення несанкціонованих звалищ побутових відходів, а також наголошено на необхідності впровадження суб'єктами публічного адміністрування у сфері поводження з відходами ефективних систем поводження з побутовими відходами. Видається слушним і використання прогресивного досвіду країн-членів Європейського Союзу щодо нормативного забезпечення у сфері поводження з відходами Україною, оскільки національні нормативні акти неповністю узгоджені з міжнародним законодавством.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, побутові відходи, поводження з побутовими

відходами, адміністрування у сфері поводження з відходами.

Summary

Kurylo V. I., Kurylo I. V., Holovii L. V. Administrative and legal regulation of household waste management. – Article.

The essence and content of such concepts as “administrative and legal regulation”, “household waste”, “household waste management” were considered in the article. An analysis of the scientific literature allows us to conclude that scholars ambiguously interpret the term “administrative and legal regulation”, but agree that administrative and legal regulation is a special purposeful, orderly, managerial influence on public relations through the rules of administrative law to ensure the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities, the proper functioning of civil society and the state, which is carried out by various subjects of administrative law. It is noted that public administration in the field of household waste management is carried out by a wide range of entities, including bodies of general competence (Cabinet of Ministers of Ukraine, local state administrations, local governments) and bodies of special competence (central authorities, ensuring the formation and implementation of state environmental policies). It has been paid attention to the problems of waste management, including the accumulation of a significant amount of uncontrolled waste, chaotic creation of waste storage sites, and often in violation of the law, the creation of unauthorized landfills. The article emphasized the need for public administrations in the field of waste management to implement effective household waste management systems. The use of progressive experience of European Union member states of normative support in the field of waste management in Ukraine is also considered appropriate, as national regulations are not entirely in line with international law.

Key words: administrative and legal regulation, household waste, household waste management, administration in the field of waste management.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.37(477)

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.945>**В. Л. Гончарук***orcid.org/0000-0002-9627-9530**старший науковий співробітник наукової лабораторії № 1**Науково-організаційного центру**Національної академії Служби безпеки України***КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ**

Постановка проблеми. На сучасному етапі державотворення спостерігається підвищений рівень тіньової економіки, що зумовлено стрімким розвитком інформаційних технологій, недосконалістю вітчизняного законодавства, появою безготівкових активів, рух яких неможливо відслідкувати, ускладненням умов економічної діяльності внаслідок протиепідеміологічних заходів в Україні та світі, а також низка інших факторів [1, с. 1]. За розрахунками Міністерства економіки України, рівень тіньової економіки у 2020 році становив близько 31% від обсягу офіційного ВВП, що на 4% більше за показники 2019 року. За I–III квартали 2021 року спостерігається тенденція незначного зменшення рівня тіньової економіки на 2,2%, що відбулося на тлі адаптування суб'єктів економічної діяльності до перманентних умов карантинних обмежень, які тривають вже більше року. Підтвердженням цьому є покращення у звітному періоді (порівняно з січнем-вереснем 2020 року) фінансових показників діяльності підприємств та вияв бізнесом оптимістичних настроїв в очікуванні ділової активності підприємств у відповідь на сприятливу зовнішню кон'юнктуру та підвищення внутрішнього попиту [2].

У світовій економічній системі триває подальший розвиток небезпечного явища – поширення тінізації економічної діяльності. Прискорене зростання тіньового сектора, порівняно з офіційною економікою, виявлено практично в усіх країнах світу, включаючи й розвинені. Відмивання грошей і фінансування тероризму становлять реальну загрозу для міжнародної фінансової системи. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, стала наріжним каменем зусиль у боротьбі з важкими злочинами на світовому рівні, починаючи з кінця 1980-х років. Фундаментальна мета цієї боротьби полягає в тому, щоб припинити злочинне використання фінансової системи, в тому числі й для фінансування тероризму, який на початку XXI ст. набув загрозливих масштабів у всьому світі. Більш ніж імовірно, що всі терористичні акти були ско-

ені за підтримки інфраструктури, яка використовувала для цього певну частину міжнародної фінансової системи. У зв'язку з цим досить значущою є роль фінансового моніторингу у визначенні та блокуванні доходів осіб, які фінансують тероризм або публічно закликають до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, зміни меж території або державного кордону України [3, с. 105].

Слідом за стрімкими змінами в економіці також зростає і кількість кримінальних правопорушень, яким важко запобігати. Ускладнює і без того непросту ситуацію в державі і поширення «тіньової економіки» та корупції, недосконалість нормативно-правової бази, а державні органи, до основних завдань яких входить регулювання економічних процесів у країні на належному рівні не спроможні координувати свої дії між собою. За таких обставин охорона національних інтересів України набуває важливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим теоретичним та практичним аспектам, легалізацією (відмивання) доходів, одержаного злочинним шляхом присвячено праці П.П. Андрушка, І.Г. Бірюкова, В.І. Борисова, О.О. Дудорова, О.Б. Полторацького, Б.Г. Розовського, Т.М. Тертиченка, О.Н. Ярмиша, А.І. Ярмоленка та інших. Водночас, незважаючи на актуальність і значний науковий інтерес до цієї проблематики, потребують подальших наукових розвідок питання, які стосуються кримінологічних засад запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаного злочинним шляхом у контексті суспільних правовідносин.

Метою статті є дослідження питань, які стосуються кримінологічних засад запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також вироблення на цій основі пропозицій, які б дали змогу удосконалити правову регламентацію та практику запобігання вчиненню таких суспільно небезпечних діянь.

Виклад основного матеріалу. Беручи до уваги складну економічну ситуацію в нашій країні, а

також державний вектор, що спрямований на євроінтеграційні процеси, що зобов'язують українське суспільство швидко реагувати на існуючі виклики та загрози, тим самим мінімізувати рівень тіньової економіки, підвищення належного рівня добробуту населення та запобігання злочинності, в Україні вживаються заходи щодо проведення державної кримінально-правової політики, спрямованої на припинення проникнення капіталів злочинного походження в національні і міжнародні економічні системи. У цьому контексті головним критерієм є запобігання та протидія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, як одного з найпоширеніших способів здійснення тіньової економіки, виведення «брудних» коштів з України, що становить небезпеку для нашої держави.

Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, набуває особливого значення в сучасних умовах не лише в Україні, а й у світі, що зумовлюється такими чинниками: розвитком міжнародного тероризму та фінансування зброї масового знищення; необхідністю якнайшвидшої євроінтеграції України; потребою в подоланні кризових явищ у середині нашої держави та зменшенні впливу на соціальні процеси злочинності, яка постійно детермінує [4, с. 118–124]. Серед основних факторів, які сприяють легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, можна виділити такі:

1) *економічний фактор*, що безпосередньо пов'язаний із «тіньовою» економікою. Разом зі зростанням останньої під прикриттям побудови ринкової моделі економіки прямо пропорційно збільшується кількість випадків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Із тіньовою економікою тісно пов'язаний такий фактор, як великий обсяг неконтрольованих готівкових коштів, а її детермінантою є недостатня захищеність фінансово-кредитних організацій. Разом із цим до факторів цієї групи належать незаконне виведення капіталів за кордон, наявність офшорних фінансових центрів, кримінальний бізнес організованої злочинності тощо;

2) *політичний фактор* – це передусім корупція, яка є не лише джерелом злочинних доходів, але і засобом їх відмивання. Крім цього, це порушення представниками владних структур режиму конфіденційності комерційно значущої інформації, лобювання посадовими особами інтересів комерційних структур, що відмивають злочинні доходи, обмеження можливості контролю за господарською діяльністю на політичному та законодавчому рівнях. Зазначене суттєво ускладнює боротьбу з досліджуваними правопорушеннями;

3) *організаційно-управлінський фактор*, який пов'язаний із недостатньою увагою з боку

держави за створенням і функціонуванням юридичних осіб будь-якої форми власності та їхніми фінансовими операціями. Це породжує діяльність «чорних» банків, фірм-одноденок, конвертаційних центрів та ін., які є невід'ємною ланкою процесу відмивання злочинного доходу. Водночас слід вказати на відсутність належної взаємодії між правоохоронними, контролюючими, наглядовими, фіскальними та іншими органами, а також належних знань, кваліфікації і професійної підготовки їх працівників у цій сфері;

4) *правовий фактор*, тобто недосконалість антилегалізаційного законодавства;

5) *соціально-моральний фактор*, який пов'язаний насамперед із суспільними суперечностями. До факторів цієї групи також належать: втрата довіри населення до органів державної влади й управління; низький рівень етики провадження комерційної діяльності, правової культури; правовий нігілізм; пропаганда розкішного образу життя, нехтуванням будь-якими засобами його досягнення; глибока моральна деградація населення, а головне – державних службовців [5, с. 18–20].

Сприятливе підґрунтя для інтеграції вітчизняної організованої злочинності щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних у результаті злочинної діяльності, створюють позитивні процеси в міжнародних відносинах, це насамперед: розширення економічних і соціальних зв'язків, спрощення порядку перетину державних кордонів, розвиток міжнародної торгівлі, збільшення міжнародних перевезень; розвиток міжнародних електронних банківських мереж, що дозволяють швидко здійснювати фінансові операції, одночасно ускладнюючи процес забезпечення контролю за грошовими потоками та полегшуючи приховування або легалізацію грошей, здобутих злочинним шляхом; поширення процесу міграції населення у світі та утворення в різних країнах етнічних діаспор; суттєві розбіжності в кримінальному законодавстві і судочинстві різних держав; демократичні перетворення в багатьох країнах, що призвели до руйнації старих систем контролю при повільному становленні адекватного демократичного регулювання, політичної та економічної нестабільності; швидке зростання переліку нових товарів споживання і послуг, поширення психології суспільства споживання, «комерціалізація» суспільних відносин [6, с. 77].

Як зазначає В.П. Корж, «...специфіка організованої злочинної діяльності організованих груп (злочинних організацій, спільнот) у тому, що, здійснюючи злочинні посягання в державному і недержавному секторі економіки, вони для досягнення закономірної злочинної мети – отримання і легалізації злочинних доходів – роблять зазвичай два і більше злочинних діяння. Наприклад,

організована злочинна група з метою здійснення фінансового шахрайства створює ряд фіктивних фірм, через які згодом «проходить» легалізація злочинних доходів. У зазначеній ситуації розслідуванню підлягають: фінансове шахрайство, фіктивне підприємництво та легалізація злочинних доходів організованими групами, тобто три самостійних злочини. Вони взаємопов'язані і підпорядковані закономірній меті організованої групи – отриманню і легалізації кримінальних доходів» [7, с. 186].

Тому можна стверджувати, що сучасна система заходів протидії організованій злочинності у фінансовій системі базується на головному з принципів: уряди країн надають одному з органів виконавчої влади право координації діяльності всіх правоохоронних та контролюючих органів у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів та фінансуванням тероризму, що набуває статусу підрозділу фінансової розвідки [8, с. 214].

О.С. Користін із цього приводу слушно зазначає, що відсутність державного контролю неминуче призводить до зростання злочинності у сфері економічної діяльності, зокрема до відмивання коштів, незаконного вивезення капіталу, розширеного відтворення економічного потенціалу злочинних угруповань і, як результат, до порушення врівноваженого стану господарської системи, підриву соціальної рівноваги. Це стає поштовхом до різкого соціального розшарування та диференціації населення за рівнем доходів, зростає кількість випадків антисоціальної поведінки, активізується боротьба між соціальними групами, що проходить за межами правового поля та ін. За відсутності послідовних соціальних реформ відбуваються зубожіння, люмпенізація та маргіналізація значної частини населення. Це спричиняє різкий соціальний диспаритет із величезним криміногенним потенціалом [9, с. 40–41].

На думку С.А. Буткевича, підґрунтям для здійснення протизаконних фінансових операцій в Україні також є низка чинників, серед яких: висока питома вага неофіційних доходів населення; обмежена можливість обміну фінансовою інформацією з міжнародними контролюючими та правоохоронними органами; прорахунки в регулюванні операцій із готівкою, широке використання юридичними та фізичними особами можливості здійснення фінансових операцій через офшорні зони та ін. [10, с. 9].

Як вірно зазначає А.О. Собакарь, таке явище, як «відмивання», вкрай негативно впливає на суспільство, оскільки порушує інтереси легального бізнесу та репутацію окремих його сегментів й учасників, підриває довіру суспільства до всієї фінансової системи, є загрозою нормальному функціонуванню кредитно-фінансових установ країн, знижує інвестиційну привабливість будь-

якої з них. Більше того, воно створює загрозу економічній безпеці держави, оскільки має транскордонний характер [3, с. 105106].

Масштаб легалізованого (відмитого) доходу, одержаного злочинним шляхом, великий, у зв'язку з цим необхідно говорити про загрозу для стабільності всієї міжнародної фінансової системи.

Так, в Україні, за даними Офісу Генерального прокурора за 2015 рік, досудове розслідування кримінальних правопорушень за ознаками легалізованого (відмитого) доходу, одержаного злочинним шляхом, проводилося у 33 провадженнях і лише 7 обвинувальних актів направлено до суду, за 2016 рік – 159, з яких 24 направлено до суду за 2017 рік – 243 (62), за 2018 рік – 242 (64), за 2019 рік – 283 (88), за 2020 рік – 348 (93) [11]. Протягом 2015–2019 років співробітниками ДФС України було припинено протиправну діяльність 297 конвертаційних центрів, які проконвертували 81,9 млрд грн, а збитки від їхньої діяльності становили понад 14,7 млрд грн. Утім, цей вид злочинів характеризується прихованістю різноманітних способів його вчинення під виглядом офіційних фінансових операцій, збереженням «таємниці» протягом тривалого періоду часу, обмеженим колом учасників злочинної діяльності, які не допускають виявлення та припинення вчиненого діяння, що зумовлює значну частку латентної злочинності в цій сфері (80–90% злочинів залишаються невиявленими). Але, попри те, що реальні обсяги кримінальних доходів, а також поширення відповідної злочинної діяльності складно визначити, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, суттєво впливає на розподіл внутрішніх і міжнародних грошових ресурсів, деструктивно позначаючись на макроекономічній ситуації [12].

Висновки. Виходячи з викладеного вище, необхідно зазначити, що до основних причин, які знижують ефективність національної системи запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, необхідно зарахувати:

1) недостатню пошукову активність відповідних підрозділів фінансової розвідки;

2) недостатню професійну підготовку осіб, які відповідають за організацію заходів із протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

3) проблеми під час взаємодії й координації дій на міждержавному рівні, а також недостатнє матеріально-технічне забезпечення цього різновиду правоохоронної діяльності;

4) законодавчі прогалини, які дозволяють особам уникати відповідальності за вчинені суспільно небезпечні діяння.

Отже, швидке вирішення окреслених вище проблем стане запорукою подальшого вдосконалення антилегалізаційного законодавства, ефективної діяльності відповідних підрозділів фінансової розвідки (удосконалення їх форм і методів роботи), подолання «тінізації» економіки та сприятиме належному забезпеченню національної безпеки України.

Література

1. Бірюкова І.Г. Кримінологічні засади запобігання та протидії легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Університет Державної фінансової служби України. Ірпінь, 2021. 20 с.
2. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році: аналітична записка : офіційні дані Міністерства економіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiiEkonomiki> (дата звернення: 25.11.2021).
3. Собакарь А.О. Роль первинного фінансового моніторингу у протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпро, 15 бер. 2018 р. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 105–107.
4. Буткевич С.А. Адміністративно-правовий механізм запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридичні науки»*. 2008. № 2. Т. 21 (60). С. 118–124.
5. Бурдонова Е.Ю. Административная ответственность за нарушение антилегалізаційного законодательства Украины. *Проблемы правоохранительной деятельности и образования* : сборник науч. трудов докторантов, аспирантов. 2013. Вып. 10. С. 30–38.
6. Скулиш Є.Д. Міжнародне співробітництво у сфері протидії транснаціональній організованій злочинній діяльності. *Науково-аналітичний бюлетень Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України*. № 1(7). С. 76–79.
7. Корж В.П. Экономические преступления в условиях рыночных отношений: сущность и понятие. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2015. Вып. 60. С. 184–192.
8. Бех О. Протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 2. С. 213–218.
9. Користін О.Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні : монографія. Київ : ВАТ «Поліграфкнига», 2007. 448 с.
10. Бодров В.А. Уголовно-правовые и кримінологические проблемы борьбы с легализацией преступных доходов : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказаний. Москва, 2008. 25 с.
11. Зареєстровані кримінальні правопорушення за інформацією Офісу Генерального прокурора відносно осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, що пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаного злочинним шляхом за 2015–2020 роки. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 25.11.2021).

114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 25.11.2021).

12. Статистична звітність ДФС України щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаного злочинним шляхом за 2015–2019 роки. URL: <https://tax.gov.ua/search/?query=статистика&ip=3&search-switch=0> (дата звернення 20.05.2021).

Анотація

Гончарук В. Л. Кримінологічні засади запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. – Стаття.

У статті досліджено кримінологічні засади запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаного злочинним шляхом. У процесі наукового дослідження з'ясовано, що на сучасному етапі державотворення спостерігається підвищений рівень тінізації економіки, що зумовлюється стрімким розвитком інформаційних технологій, недосконалістю вітчизняного законодавства, появою безготівкових активів.

Наголошено, що відмивання грошей і фінансування тероризму становлять реальну загрозу для міжнародної фінансової системи. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, стала наріжним каменем зусиль у боротьбі з тяжкими злочинами на світовому рівні. У статті звернута увага, що фундаментальна мета боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, полягає в тому, щоб припинити злочинне використання фінансової системи, в тому числі й для фінансування тероризму, який на початку XXI ст. набув загрозливих масштабів у всьому світі.

Під час дослідження в роботі зазначено, що протидія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, набуває особливого значення в сучасних умовах не лише в Україні, а й у світі, що зумовлюється такими чинниками: розвитком міжнародного тероризму та фінансування зброї масового знищення; необхідністю якнайшвидшої євроінтеграції України; потребою в подоланні кризових явищ в середині нашої держави та зменшенні впливу на соціальні процеси злочинності, яка постійно детермінує.

Таким чином, сприятливе підґрунтя для інтеграції вітчизняної організованої злочинності щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних у результаті злочинної діяльності, створюють позитивні процеси в міжнародних відносинах: розширення економічних і соціальних зв'язків, спрощення порядку перетину державних кордонів, розвиток міжнародної торгівлі, збільшення міжнародних перевезень; розвиток міжнародних електронних банківських мереж, що дозволяють швидко здійснювати фінансові операції, одночасно ускладнюючи процес забезпечення контролю за грошовими потоками та полегшуючи приховування або легалізацію грошей, здобутих злочинним шляхом; поширення процесу міграції населення у світі та утворення в різних країнах етнічних діаспор; суттєві розбіжності в кримінальному законодавстві і судочинстві різних держав; демократичні перетворення в багатьох країнах, що призвели до руйнації старих систем контролю при повільному становленні адекватного демократичного регулювання, політичної та економічної нестабільності; швидке зростання переліку нових товарів споживання і послуг, поширення психології суспільства споживання, «комерціалізація» суспільних відносин.

За результатами дослідження сформовано висновки, а також наведено пропозиції, які спрямовані на удосконалення чинного законодавства України в

частині запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Ключові слова: легалізація (відмивання) доходів, тінізація економіки, «брудні» кошти, економічна розвідка, організована злочинність

Summary

Honcharuk V. L. Criminological principles to prevent and combat legalization (laundering) of income received criminal. – Article.

The article examines the criminological principles of preventing and combating legalization (laundering) of proceeds from crime. The research revealed that at the present stage of state formation there is an increased level of shadowing of the economy, due to the rapid development of information technology, the imperfection of domestic legislation, the emergence of non-cash assets.

It is emphasized that money laundering and terrorist financing pose a real threat to the international financial system. The fight against money laundering has become a cornerstone of efforts to combat serious crime worldwide. The article draws attention to the fact that the fundamental goal of the fight against legalization (laundering) of proceeds from crime is to stop the criminal use of the financial system, including for the financing of terrorism, which in the early XXI century. has gained alarming proportions around the world.

During the study, the paper noted that combating money laundering is particularly important in modern conditions not only in Ukraine but also in the world, due to the following factors: the development of international terrorism and the financing of weapons of mass

destruction; the need for Ukraine's European integration as soon as possible; the need to overcome the crisis in the middle of our state and reduce the impact on social processes of crime, which is constantly determining.

Thus, a favorable basis for the integration of domestic organized crime in the legalization (laundering) of proceeds from crime, create positive processes in international relations, it is primarily: the expansion of economic and social ties, simplification of state borders, development international trade, increase in international traffic; development of international electronic banking networks that allow for fast financial transactions, while complicating the process of cash flow control and facilitating the concealment or legalization of criminally obtained money; the spread of the migration process in the world and the formation of ethnic diasporas in different countries; significant differences in criminal law and judicial proceedings of different states; democratic transformations in many countries, which have led to the destruction of old control systems with the slow formation of adequate democratic regulation, political and economic instability; rapid growth of the list of new consumer goods and services, the spread of the psychology of consumer society, the "commercialization" of social relations.

Based on the results of the study, conclusions were formed, as well as proposals aimed at improving the current legislation of Ukraine in terms of preventing and combating legalization (laundering) of proceeds from crime.

Key words: legalization (laundering) of income, shadowing of the economy, "dirty" funds, economic intelligence, organized crime.

УДК 343.4; 343.54
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i1\(22\).944](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i1(22).944)

В. М. Руфанова
orcid.org/0000-0002-1125-6277
кандидатка юридичних наук, доцентка,
докторантка кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів
Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

СЕСУАЛЬНІ ДОМАГАННЯ ЯК ФОРМА ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА

Постановка проблеми. У статті 2 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок зазначається, що держави-сторони засуджують дискримінацію щодо жінок в усіх її формах, погоджуються негайно всіма відповідними заходами здійснювати політику ліквідації дискримінації щодо жінок [1].

Сексуальні домагання як прояв гендерно зумовленого насильства сягають корінням у патріархальні відносини між чоловіками та жінками, коли воля та бажання чоловіка вважалася основною, домінуючою, завжди правильною, а думка жінки – другорядною, її не прийнято навіть з'ясовувати. Існування в суспільній свідомості стереотипів про те, що за замовчуванням чоловік головний, він володар, йому все дозволено, призвело до того, що чоловіки вважають, що можуть собі дозволити небажані, принизливі для жінки коментарі, дотики, чіпляння, домагання та насильство.

За даними дослідження, проведеного під керівництвом ОБСЄ в Україні у 2018 році, більшість жінок стурбовані проблемою насильства над жінками. Зокрема, 64% з них вважають, що це поширене явище. Дві третини (67%) жінок стверджують, що у віці 15 років і старшому вони зазнали психологічного, фізичного або сексуального насильства з боку партнера або іншої особи. Серед опитаних жінок віком від 15 років майже половина (49%) стверджує, що зазнала сексуального домагання. Найпоширенішими формами сексуального домагання, зазначеними жінками, були: непристойні погляди та погляди скоса, які їх лякали (24%), небажані дотики, обійми або поцілунки (23%) і коментарі сексуального характеру (20%) [2].

Стан дослідження. У сучасній науковій правовій доктрині до зазначеної проблематики зверталися такі вчені, як Н.В. Аніщук, А.Б. Блага, Н.Б. Болотіна, К.Б. Левченко, О.А. Мартиненко, Т.О. Марценюк, Н.В. Максименко, Т.М. Мельник, О.С. Перунова та інші.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз сексуальних домагань як форми гендерно зумовленого насильства.

Виклад основного матеріалу. Сексуальні домагання є досить поширеною, але й малозрозумі-

лою проблемою в Україні. Критичність ситуації полягає в тому, що в багатьох галузях сексуальне домагання вважається нормою, та жінки не усвідомлюють повною мірою ні його суті, ні того, що вони мають право на захист [3].

Останніми роками спостерігається зміна межі соціально допустимої та прийнятної поведінки. Це пов'язано з тим, що сучасне суспільство стає більш чутливим до багатьох видів страждань різних соціальних груп, зокрема жінок, дітей, представників національних меншин тощо [4]. Суспільство усвідомлює, що права жінки – це права людини, такої ж людини, як і чоловік. Жінки на рівні з чоловіками мають право на повагу їх честі та гідності, їх зовнішнього вигляду, поведінки тощо. Вони відмовляються терпіти та мовчати у відповідь на непристойне та принизливе ставлення. Розуміння проблем та потреб інших сьогодні є найбільш вірним шляхом до гендерної рівності, яка несумісна з будь-якою дискримінацією, у тому числі з насильством. Однак фізична та емоціональна цілісність людини потребує надійного та дієвого правового захисту.

Сьогодні можемо спостерігати формування концепції посягання на людську гідність, яка включає не тільки фізичну травму в контексті спричинення шкоди фізичному здоров'ю у разі згвалтування, нанесення тілесних ушкоджень під час вчинення домашнього насильства тощо. Посягання на людську гідність охоплює й ті негативні емоції, яких зазнала жертва. Реалії такі, що межі насильства та межі заподіяної травми розмиваються. Не важливо, чи особі заподіяно фізичної шкоди, чи внаслідок вербальних висловлювань вона отримала психоемоційну травму – обидва випадки є формами насильства та спричиняють шкоду фізичному та ментальному здоров'ю особи. Сексуальні домагання як форма гендерно зумовленого насильства є безпосередньо приниженням іншої особи та прямим посяганням на її гідність.

Пекінська декларація та Платформа дій, прийняті на Четвертій Всесвітній конференції з питань жінок 1995 року, описують сексуальні домагання як форму насильства проти жінок, яка несумісна з гідністю та цінністю людської особистості, яка заважає жінкам робити внесок в загальний розвиток [5].

Статтею 40 Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» визначається, що сексуальні домагання – це будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякуваного, ворожого, принизливого або образливого середовища.

Хоча Стамбульська конвенція ще не ратифікована в Європі, в Україні на законодавчому рівні робляться перші кроки щодо встановлення правових рамок протидії сексуальним домаганням. Так, Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV сексуальні домагання визначаються як дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування [6, с. 26].

У законодавчому визначенні сексуальних домагань автори звужили сферу цих проявів відносинами трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування. Можливо це пов'язано з тим, що значна кількість домагань трапляються саме на робочому місці. Попри дефіцит офіційної статистичної інформації про реальний стан щодо сексуальних домагань, за оцінкою ООН у країнах ЄС до 50% жінок зазнавали сексуальних домагань на роботі. У Китаї цей показник сягає 80% [7, с. 183].

Вважаємо, що потребує корегування поняття сексуальних домагань. На відміну від європейського підходу, український законодавець обмежив сферу сексуальних домагань відносинами трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування. Результати проведених досліджень свідчать, що негативною, але поширеною практикою є вчинення сексуальних домагань поза відносинами службового, матеріального чи іншого підпорядкування. Зокрема, часто вчиняються, але замовчуються сексуальні домагання на вулиці, у громадських місцях, у громадському транспорті, соціальних мережах, з використанням засобів електронної комунікації тощо.

Наприклад, під час опитування, проведеного Австралійським інститутом у 2014 р. з'ясувалося, що 84% респонденток ставали жертвам словесних або фізичних домагань на вулиці, але дані про масштаби та форми домагань не збиралися. За результатами опитування у 2016 р. у Вашингтонському метро з'ясувалося, що 77% жінок ставали жертвами сексуальних домагань, однак не повідомляли про це. У Лондоні від домагань у громадському транспорті страждає кожна 5 жінка, у Франції – 90% жінок [7, с. 80].

У червні 2019 року на Столітній конференції Міжнародної організації праці (МОП) було прийнято Конвенцію МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці та супровідну Рекомендацію МОП № 206. Конвенція містить таке визначення: сексуальні домагання – це неприйнятні форми поведінки і практики або загрози таких, здійснених одноразово чи систематично, метою, результатом або можливим наслідком яких є заподіяння фізичної, психологічної, сексуальної чи економічної шкоди, включаючи гендерно зумовлені насильство і домагання. Насильство та домагання, спрямовані на осіб через їхню статево або гендерну приналежність, непропорційно впливають на осіб конкретної статі або конкретної гендерної приналежності [8].

Автори конвенції не розмежовують поняття «гендерно зумовлене насильство» та «сексуальні домагання», вважаючи, що досить часто межа між ними розмита. Певні форми поведінки можуть одночасно бути віднесені як до насильства, так і до сексуального домагання, вони можуть бути як окремими, так і взаємопов'язаними, напарованими або такими, що переходять від однієї до іншої.

На нашу думку, сексуальні домагання є однією з форм гендерно зумовленого насильства, яка може проявитися як одиничне правопорушення або передувати вчиненню більш тяжких форм сексуальних домагань, зокрема таких, як сексуальне насильство, зґвалтування тощо.

У результаті дослідження, проведеного в Україні у 2018 р., з'ясовано, що українські жінки найчастіше стають жертвами таких сексуальних домагань: 1) небажані дотики, обійми або поцілунки; 2) образливі коментарі або жарти сексуального характеру; 3) непристойні запрошення прийти на побачення; 4) образливі нав'язливі запитання про приватне життя; 5) нав'язливі образливі коментарі про зовнішність; 6) непристойні погляди та погляди скося, які лякають; 7) картинки, фото чи подарунки сексуального характеру, які ображають; 8) непристойні оголення; 9) змушування дивитись порнографічні матеріали усупереч волі; 10) небажані електронні листи або СМС-повідомлення відвертого сексуального характеру, від яких почувашся ображеною; 11) непристойні образливі загравання в соціальних мережах, наприклад, у Фейсбуці, або в інтернет-чатах чи на форумах [7, с. 27].

Виходячи із вищевикладеного, найбільш характерними ознаками сексуальних домагань вважаємо такі:

1) Є проявом дискримінації, коли жінка має вагомий підстави вважати, що її відмова може нашкодити її працевлаштуванню, найму та просуванню службовими сходами включно, або коли це створює вороже середовище на роботі, зміну

ставлення з боку керівництва тощо. Жінки в дев'ять разів частіше, ніж чоловіки, залишають роботу через сексуальні домагання.

2) Дії сексуального характеру – це завжди активна діяльність однієї особи по відношенню до іншої.

3) Форма прояву: вербальна, невербальна або фізична. Ці дії можуть виражатися як у словесній формі (різного роду коментарі, неоднозначні натяки, небажане запрошення чи вимога, поширення пліток), невербальній формі (похитливий погляд, вираз обличчя, міміка чи жест, що асоціюється з сексуальністю) або в фізичній (обійми, поцілунки, доторкання, поплескування, щипок, пестощі).

4) Поведінка завжди не бажана та настирлива для жертви, тобто вона нав'язана правопорушником. Жертва завжди сприймає ці дії як образливі, принижуючі, вони викликають страх.

5) Метою або наслідком такої поведінки завжди є приниження особи. Сексуальні домагання посягають на людську гідність, яка згідно з Конституцією України є найвищою соціальною цінністю людини (ст. 3). Така поведінка у більшості випадків може бути образливою та може становити загрозу здоров'ю та безпеці. Своєю чергою приниження та образа особи створює сприятливе середовище для страждань особи, пригнічення її психологічного стану. Наслідком приниження є втрата особою впевненості в собі, втрата самоповаги, формування заниженої самооцінки. В результаті таких процесів у свідомості людини формується враження про особисту неповноцінність, що вона не гідна поваги до себе. Такі емоції є несумісними з людською гідністю [9].

6) Вчиняються як з боку незнайомих людей (у разі сексуальних домагань у громадських місцях, громадському транспорті, мережі Інтернет), так і з боку осіб, пов'язаних з жертвою відносинами трудової, службової, матеріальної чи іншої взаємодії (керівники, колеги або треті особи).

7) Спричиняють фізичну, психологічну, сексуальну чи економічну шкоду.

Щодо правових механізмів протидії сексуальним домаганням слід зазначити, що в Україні відсутня належна правова база, яка повною мірою регулювала питання протидії, захисту постраждалих осіб та питання притягнення до відповідальності винних. Відсутній і дієвий механізм реалізації права особи на захист від сексуальних домагань.

Хоча Розділ 6 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» у разі сексуальних домагань передбачає можливість постраждалої особи звернутися зі скаргою до державних органів (ст. 22) та право на відшкодування матеріальних збитків та моральної шкоди, завданих їй унаслідок сексуальних

домагань (ст. 23), сьогодні відсутня достатня судова практика, яка б підтверджувала дієвість та ефективність цих норм. Так, у 41% рішень (у випадках, коли жінка розповіла про сексуальні домагання співробітникам чи іншим особам) суд зобов'язує жінку спростувати інформацію та відшкодувати моральну шкоду [9]. Така ситуація свідчить про те, що суспільство ще не готове до зміни ставлення до жінок – жертв домагань.

Проблема полягає й у тому, що питання сексуальних домагань є табуованими у нашому суспільстві через поширене явище віктимблеймінгу, коли саму жертву засуджують, звинувачують у тому, що вона стала жертвою непристойного чи зневажливого ставлення до себе. Наслідком панування таких стереотипів є і низький відсоток звернень за захистом до поліції у випадках сексуальних домагань. Лише 1% від усіх опитаних жертв сексуальних домагань повідомили про такі випадки правоохоронні органи [2, с. 14].

Оскільки Кримінальний кодекс України (далі КК) містить ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», поширеною є думка, що сексуальні домагання – це лише примушування до статевого контакту. Однак поняття сексуальних домагань значно ширше. Окремої статті за сексуальні домагання в КК не передбачено. Іноді судова практика йде шляхом кваліфікації дій винної особи як хуліганства (ст. 296 КК).

Важливо розуміти, що не всі випадки сексуальних домагань утворюють склад кримінального правопорушення. Сексуальні домагання є проявом ґендерної дискримінації, тому особи, які допускають такі дії, повинні нести цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність залежно від характеру дій, які були вчинені.

У пояснювальній доповіді до Стамбульської Конвенції зазначається, що цивільне законодавство повинне забезпечувати механізми правової допомоги у разі дифамації та наклепу в контексті переслідування й сексуальних домагань тоді, коли такі акти не охоплені кримінальним законодавством [10, с. 64]. Однак у Цивільному кодексі України навіть термін «сексуальні домагання» не згадується. Кодекс України про адміністративні правопорушення також не містить окремої норми про сексуальні домагання. І хоча у ст. 173² законодавець, розкриваючи зміст насильства за ознакою статі, зазначає про образи та переслідування, вважаємо більш доцільним та ефективним в аспекті правозастосування виділення сексуальних домагань в окрему норму.

Висновки. Отже, важливо визначити пріоритети, усвідомити та визнати проблему сексуальних домагань жінок з боку чоловіків як на робочому місці, в навчальних закладах, так і в громадському транспорті, в місцях відпочинку,

у віртуальній мережі Інтернет тощо. Сексуальні домагання є проявом зневажливого та дискримінаційного ставлення до жінки та є порушенням права людини, спричиняє шкоду її здоров'ю та безпеці.

Небезпечний вплив сексуальних домагань проявляється у зміцненні ідеології підпорядкування жінок чоловікам. Вони посягають на розум і тіло жінки, сприяють формуванню почуття страху та порушують право на фізичну недоторканість та свободу. Сексуальні домагання створюють живильне підґрунтя для утвердження підлеглого соціального статусу жінки. Сексуальні домагання руйнують здатність жінок заробляти, змушуючи їх залишити роботу або школу, чим шкодять самодостатності жінки.

З метою вдосконалення протидії сексуальним домаганням вважаємо за доцільне вжити наступних заходів:

1. Конкретизувати визначення поняття сексуальних домагань, усунувши обмеження відносинами підпорядкування та матеріальної залежності.

2. Правоохоронним органам рекомендовано розпочати вести облік випадків сексуальних домагань. Це забезпечить зробити проблему видимою та організувати ефективну протидію явищу.

3. Державним органам влади та місцевого самоврядування, а також на підприємствах приватної форми власності необхідно активізувати роботу щодо навчання та підвищення рівня обізнаності серед керівництва та працівників про види та випадки домагань, їх недопустимість та відповідальність винних.

4. Важливо активізувати інформаційні кампанії щодо підвищення рівня обізнаності населення про те, що є сексуальними домаганнями, як себе від них захистити, як діяти у разі, якщо стали жертвою, та відповідальність винних.

5. Вдосконалити питання притягнення винних за вчинення сексуальних домагань до відповідальності. Правові рамки притягнення до відповідальності за досліджувану форму гендерно зумовленого насильства є дуже розмитими та неоднозначними. Виділення сексуальних домагань в окрему норму допоможе краще зрозуміти сутність проблеми та чітко визначити правові межі застосування.

6. Поширювати інформацію про покарання винних, адже невідворотність покарання є важливим елементом превентивної діяльності. Тоді як ніщо так не сприяє поширенню злочинності, як безкарність.

Переконані, що тільки комплексний підхід дозволить подолати гендерну асиметрію, яка є живильним середовищем для сексуальних домагань та інших форм гендерно зумовленого насильства.

Література

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). Довідник для членів парламенту. Київ : К.І.С. 2014. 101 с.

2. Добробут і безпека жінок. Дослідження насильства над жінками в Україні. ОБСЄ. 2019. 120 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.osce.org%2Ffiles%2F%2Fdocuments%2F0%2F8%2F440318_0.pdf&cLen=3217429&chunk=true (дата звернення 01.12.2021).

3. Центр розвитку Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD). Україна. Соціальні інститути і гендерний індекс. 2014. URL: <https://www.genderindex.org/wp-content/uploads/files/datasheets/UA.pdf>. (дата звернення 03.12.2021).

4. Case of *padijer v. Montenegro*. *The European Court of Human Rights*. Страсбург, 9 листопада 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22,%22itemid%22:%7B%22001-212970%22%7D> (дата звернення 10.12.2021).

5. Fourth World Conference on Women Beijing Declaration. URL : <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm/> (дата звернення 11.12.2021).

6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків. Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. С. 26.

7. Перес Кріадо, Керолайн. Невидимі жінки. Як вижити у світі, де навіть цифри брешуть на користь чоловіків. пер. з англ. мови Ірини Гнатковської. Харків : Віват. 2021. 416 с.

8. Конвенція МОП № 190 та Рекомендація МОП № 206 Короткий огляд. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Femployers.org.ua%2Fmedia%2F1.At%2520a%2520glance_IL0%2520C%2520190%2520R%2520206_UKR.pdf&cLen=1978251&chunk=true (дата звернення 13.12.2021).

9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо ідентифікації випадків гендерної дискримінації та механізм надання правової допомоги. Наказ міністерства Юстиції України від 12.03.2019 № 33. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/112397__112397.

10. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул. 11 травня 2011. 196 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Frm.coe.int%2F1680093d9e&cLen=1379952> (дата звернення 13.12.2021).

Анотація

Руфанова В. М. Сексуальні домагання як форма гендерно зумовленого насильства. – Стаття.

У статті автором досліджується одна з форм гендерно зумовленого насильства – сексуальні домагання. Сексуальні домагання як прояв гендерно зумовленого насильства, сягають корінням у патріархальні відносини між чоловіками та жінками, коли воля та бажання чоловіка вважалися основною, домінуючою, завжди правильною, а думка жінки – другою, її не прийнято навіть з'ясувати. Існування

в суспільній свідомості стереотипів про те, що за замовчуванням чоловік головний, він володар, йому все дозволено, призвело до того, що чоловіки вважають, що можуть собі дозволити небажані, принизливі для жінки коментарі, дотики, чіпляння тощо.

Сьогодні спостерігається формування концепції посягання на людську гідність, яка включає не тільки фізичну травму в контексті спричинення шкоди фізичному здоров'ю у разі з'валтування, нанесення тілесних ушкоджень під час вчинення домашнього насильства тощо. Посягання на людську гідність охоплює й ті негативні емоції, яких зазнала жертва. Реалії такі, що межі насильства та межі заподіяної травми розмиваються. Не важливо, чи особі заподіяли фізичної шкоди, чи внаслідок вербальних висловлювань вона отримала психоемоційну травму – обидва випадки будуть насильством та спричиняють школу фізичному та ментальному здоров'ю особи. Сексуальні домагання як форма ґендерно зумовленого насильства є безпосередньо приниженням іншої особи та прямим посяганням на її гідність.

Найбільш характерними ознаками сексуальних домагань є наступні. Сексуальні домагання є проявом дискримінації, особливо коли жінка має вагомий підстави вважати, що її відмова може нашкодити її працевлаштуванню, найму та просуванню службовими сходами включно, або коли це створює вороже середовище на роботі, зміна ставлення з боку керівництва тощо. Це завжди дії сексуального характеру, тобто це завжди активна діяльність однієї особи по відношенню до іншої. Форма прояву: вербальна, невербальна або фізична. Ці дії можуть виражатися у словесній формі (різного роду коментарі, неоднозначні натяки, небажане запрошення чи вимога, поширення пліток), невербальній (похитливий погляд, вираз обличчя, міміка чи жест, що асоціюється з сексуальністю) або в фізичній формі (обійми, поцілунки, доторкання, поллескування, щипок, пестощі). Поведінка завжди не бажана та настирлива для жертви, тобто вона нав'язана правопорушником. Жертва завжди сприймає ці дії як образливі, принижуючі та залякуючі. Метою або наслідком такої поведінки завжди є приниження особи. Така поведінка у більшості випадків може бути образливою та може становити загрозу здоров'ю та безпеці. Своєю чергою приниження та образа особи створює сприятливе середовище для страждань особи, пригнічення її психологічного стану. Наслідком приниження є втрата особою впевненості в собі, втрата самоповаги, формування заниженої самооцінки. В результаті таких процесів у свідомості людини формується враження про особисту неповноцінність, що вона не гідна поважливого ставлення до себе. Такі емоції є несумісними з людською гідністю. Вчиняються як з боку незнайомих людей (у разі сексуальних домагань у громадських місцях, громадському транспорті, мережі Інтернет), так і з боку осіб, пов'язаних з жертвою відносинами трудової, службової, матеріальної чи іншої взаємодії (керівники, колеги або треті особи). Спричиняють фізичну, психологічну, сексуальну чи економічну шкоду.

Ключові слова: сексуальні домагання, ґендерно зумовлене насильство, дискримінація, ґендер.

Summary

Rufanova V. M. Sexual harassment as a form of gender-based violence. – Article.

The author examines one of the forms of gender-based violence – sexual harassment. Sexual harassment as a manifestation of gender-based violence is rooted in patriarchal relations between men and women, when a man's will and desire was considered primary, dominant, always right, and a woman's opinion secondary, not even clarified. The existence in the public consciousness of stereotypes that by default a man is in charge, he is the ruler, he is allowed everything, has led to the fact that men believe that they can afford unwanted, humiliating comments, touches, teasing and more.

Today, the concept of assault on human dignity is being formed, which includes not only physical trauma in the context of causing harm to physical health in the case of rape, infliction of bodily harm during domestic violence, etc. However, the encroachment on human dignity also includes the negative emotions experienced by the victim. The reality is that the boundaries of violence and the extent of trauma are blurred. It doesn't matter if the person was physically harmed or verbally traumatized, both cases will be violent and cause the person to be physically and mentally ill. Sexual harassment as a form of gender-based violence is a direct humiliation of another person and a direct encroachment on one's dignity.

The most characteristic signs of sexual harassment are the following. Sexual harassment is discriminatory, especially when a woman has good reason to believe that her refusal may harm her employment, hiring and promotion, or when it creates a hostile environment at work, changes in management attitudes, and so on. Women leave work nine times more often than men because of sexual harassment. These are always acts of a sexual nature, they are always active activities of one person in relation to another. Manifestation: verbal, nonverbal or physical. These actions can be expressed in verbal form (various comments, ambiguous hints, unwanted invitation or request, gossip), non-verbal form (lustful look, facial expressions, facial expressions or gestures associated with sexuality) or in physical form (hugs, kisses), touching, patting, pinching, caressing). Behavior is always undesirable and intrusive for the victim it is imposed by the offender. The victim always perceives these actions as insulting, humiliating and intimidating. The purpose or consequence of such behavior is always humiliation. In most cases, such behavior can be offensive and can pose a threat to health and safety. In turn, humiliation and insult of the person creates a favorable environment for the suffering of the person, the suppression of his psychological state. The consequence of humiliation is a person's loss of self-confidence, loss of self-esteem, the formation of low self-esteem. As a result of such processes in the human mind the impression of personal inferiority is formed that it is not worthy of self-respect. Such emotions are incompatible with human dignity. Committed by strangers (in the case of sexual harassment in public places, public transport, the Internet) and by persons related to the victim in labor, service, material or other interaction (managers, colleagues or third parties). Cause physical, psychological, sexual or economic harm.

Key words: sexual harassment, gender-based violence, discrimination, gender.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК:343.132.1

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.943>

К. Г. Курнаєва

orcid.org/0000-0002-4291-0497ад'юнкт кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецького державного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Постановка проблеми. Є очевидним, що задля належного проведення слідчого експерименту необхідно враховувати не тільки його процесуальні та тактичні аспекти, але й психологічні властивості конкретної особи, дії якої відтворюються. У зв'язку з цим актуальним є визначення цих властивостей особи, що справляють істотний вплив на організацію проведення та оцінку результатів слідчого експерименту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що проблемним питанням слідчого експерименту протягом багатьох років приділяється значна увага, їх досліджували такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як Л.Е. Ароцкер, Т.М. Балицький, Р.С. Белкін, В.Г. Лукашевич, Ю.А. Комісарчук, В.О. Коновалова, О.І. Котюк, А.С. Рубан, В.М. Стратонов, М.С. Строгович, П.І. Тарасов-Родіонов, Ю.А. Чаплинська, В.Ю. Шепітько та інші. Більшість цих досліджень стосувалася визначення процесуальних та організаційно-тактичних засад проведення слідчого експерименту. Досліджувалися й питання психологічного аспекту цієї слідчої дії, але видається, що в сучасних умовах викладені положення вимагають уточнення та подальшого розвитку. Зокрема, нині не існує єдиного комплексного підходу щодо психологічного супроводу проведення слідчого експерименту.

Метою цієї статті є визначення та обґрунтування необхідності врахування слідчим психологічних процесів та психологічного стану учасників слідчого експерименту, застосування ним прийомів психологічного впливу для створення сприятливих умов вирішення завдання цієї слідчої (розшукової) дії.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що слідчий експеримент є однією з найскладніших слідчих дій не тільки за своєю процесуальною формою, а й за тактичними особливостями проведення. Їх детермінантом значною мірою є психологічний аспект, який включає в себе функціонально-діяльнісні компоненти. Традиційно в структурі слідчого експерименту розрізняють три такі компоненти: а) моделювання об'єктивних чинників; б) моделювання суб'єктивних чинни-

ків; в) моделювання дослідної дії, події або явища [1, с. 324]. Щодо їх змісту потрібно зазначити наведене нижче.

Моделювання об'єктивних чинників. До об'єктивних чинників можна зарахувати відтворення обстановки та обставин події максимально наближеної до тієї, за якої відбувалось кримінальне правопорушення. Таке відтворення можна забезпечити за допомогою тактичних прийомів. Так, для встановлення механізму нанесення тілесних ушкоджень із застосуванням холодної зброї у приміщенні будинку, має значення розташування суб'єкта і предметів обстановки, тому слідчий експеримент доцільно проводити в тому самому приміщенні. У цьому випадку відновлюється меблювання приміщення (якщо воно зазнало змін), у якому будуть проводитись слідчі дії, а також доцільно використовувати макет холодної зброї. Об'єкти повинні мати ті самі ознаки, що і справжні, а також збігатися в тих особливостях, які можуть позначатися на результатах слідчої дії.

У цьому разі компонентом, що психологічно спонукає суб'єкта до проявів під час експерименту, є створення обстановки, наближеної до справжньої. Саме така психологічна характеристика обстановки і забезпечує вірогідність результатів проведених дослідів [2, с. 133].

Моделювання суб'єктивних чинників. Досягнення вірогідності результатів слідчого експерименту можливе лише за умови сукупного відтворення обстановки та обставин кримінального правопорушення та психологічного стану особи на момент вчинення події, яка є учасником слідчого експерименту, що становить суб'єктивний компонент його структури. У цьому контексті доречною є думка В.О. Коновалової та В.Ю. Шепітька, які справедливо зазначають, що психічний стан особи, пов'язаний із тією чи іншою подією, відтворити загалом неможливо, оскільки він зумовлений низкою обставин, продиктованих конкретною обстановкою події. Більше того, ця подія має особливий емоційний вплив, тому що це подія злочину. Залежно від ролі осіб, які брали участь у події, їхній психічний стан буде різним. Відтворення в експерименті психічного стану, рівного

або подібного наявному в момент події, означало б повторення самої події, що практично неможливо. В експерименті повторюються лише обстановка і обставини, пов'язані з подією. Отже, підґрунтя, необхідне для створення ідентичного психічного стану, відсутнє, і в цьому плані його відтворення в колишньому вигляді не настає [2, с. 134]. Наприклад, особа підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України. Під час допиту особа надає показання, що під час нанесення тілесних ушкоджень потерпілому вона була дуже розлючена, відчувала почуття роздратованості та гніву. Під час проведення слідчого експерименту підозрюваному пропонується продемонструвати послідовність своїх дій, кількість та механізм завданих ударів тощо. При цьому підозрюваний може бути зосередженим та спокійним, що свідчить про те, що останній перебуває у стані психологічної рівноваги, тобто в цьому прикладі в момент вчинення злочину та проведення слідчої дії особа перебуває у двох протилежних емоційних станах. Це свідчить про те, що відтворення психологічного стану не відбувається на момент проведення слідчого експерименту, що потрібно враховувати в процесі оцінки його результату.

Також слід мати на увазі, що обстановка цієї слідчої дії, особлива значимість ситуації, присутність, крім слідчого, інших осіб іноді може викликати в учасника експерименту стан емоційної напруги, що відрізняється за своєю психологічною природою від того стану, в якому перебувала людина в момент події. Збудження, що виникає у процесі дійсної події, може змінитись пригніченим станом або, навпаки, замість розгубленості та розпачі може настати нервова активізація. Як зазначається в літературі, в присутності інших осіб людина може відчувати збентеження (так званий ефект соціальної інгібіції). Сором'язливість в одних осіб впливає на моторику, роблячи рухи некоординованими, незграбними, в інших – на інтелектуальні функції, знижуючи увагу, пам'ять, мислення. Побоюючись не впоратись із поставленим завданням, людина часом виявляється нездатною зробити те, що їй вдавалось раніше [3, с. 197].

Моделювання дослідної дії, події або явища справедливо для динамічної частини експерименту. При моделюванні явища або дії слідчий також стикається, по-перше, з технічною неможливістю абсолютно точного його повторення, по-друге, з неповною поінформованістю про те, як воно виконувалося або протікало в дійсності. Звідси випливають дві найважливіші вимоги: варіативність дослідів та їх багаторазовість [1, с. 329–330].

Більшість науковців у своїх роботах наголошує на тому, що до психологічних особливостей слідчого експерименту належать: 1) індивідуальна

здатність особи до сприйняття і запам'ятовування обставин, за яких відбулась подія; 2) просторова (топографічна) орієнтація особи; 3) психологічний вплив на особу, що дає показання, місця події, на якому вона повторно присутня [3, с. 197]. У зв'язку із цим потрібно звернути увагу на такі міркування з приводу наведеного погляду.

По-перше, сприйняття та запам'ятовування є взаємопов'язаними етапами. Сприйняття – це не тільки сума відчуттів, а й діяльність мислення. Відчуття є суб'єктивним за змістом джерелом, а тому відчуття і сприйняття певним чином залежать від розвитку нервової системи, стану організму загалом, рівня розвитку людини. Сприйняття має різноманітні відтінки і характер залежно від особи сприймаючого (емоційного ставлення, інтересу до того, що сприймається, спрямованості уваги). Запам'ятовування – здатність утворювати умовні зв'язки, зберігати і відновлювати їхні сліди. Як і сприйняття, воно має вибірковий характер: людина запам'ятовує не все, що сприймає, а тільки те, що викликає в неї глибокі переживання чи має для неї істотне значення [4, с. 189]. Однак на практиці особа зазвичай не має на меті повного та змістовного запам'ятовування обставин кримінального правопорушення, тому трапляються випадки, коли під час проведення слідчого експерименту виникають ускладнення, пов'язані з уривчастістю та неповнотою відомостей.

По-друге, просторове орієнтування – це вміння визначати своє місцезнаходження і потрібний напрям руху, розрізняти просторові ознаки і відношення між предметами, орієнтування в просторі й оцінювання відстані, визначення місцезнаходження предмета та його віддаленості. Під топографічним орієнтуванням розуміється вміння визначати місцеположення (конкретне місце перебування) стосовно сторін горизонту (сторін світу), оточуючих місцевих предметів і рельєфу [5, с. 149]. Найкраще запам'ятовуються такі особливості місцевості та місцевих предметів, які пов'язані з початком чи закінченням дій, поворотні пункти маршруту руху, тобто входили до змісту діяльності людини [3, с. 200].

Під час експерименту необхідно уважно спостерігати за діями особи, показання якої перевіряються. Таке спостереження має включати в себе оцінку дій (напрямок і темп руху, мотивовані та немотивовані зупинки, активний зацікавлений пошук або байдужість, впевненість або невпевненість), міміки, висловлювань, психофізіологічних реакцій та має на меті з'ясувати впевненість, надійність впізнання місця події, а також бажання особи показати це місце [6, с. 105]. Однак є випадки, коли особа після перенесеного стресу, хвилювань не може визначитись із потрібним місцем події, напрямом руху, місцезнаходженням предмета тощо. На це також може впливати

не лише психологічний стан, а й інші фактори: великий проміжок часу між подією скоєння кримінального правопорушення та проведенням слідчої дії, великий проміжок часу між зазначеною подією та її виявленням, що зумовило зміну місця скоєння кримінального правопорушення та інше.

По-третє, певні передумови для формування схожого психічного стану моделюються відновленням обстановки події, прибуттям на місце події, проведенням дослідів, пов'язаних із цією подією. Наведені обставини сприяють виникненню психічних станів, що можуть наближатися, підсилюватися або, відповідно, послаблюватися осмисленням і переживанням того, що відбулося, його оцінкою [2, с. 134]. Так, повторно прибуваючи на місце скоєння кримінального правопорушення, особа наче занурюється у спогади, що сприяє активації її основних процесів пам'яті. Після цього особа відтворює дії, які вона вже раніше виконувала, з чого випливає характер емоцій, які відчувала особа в певний відрізок події.

Грунтуючись на викладених психологічних особливостях слідчого експерименту, можна сформулювати такі важливі для його проведення положення.

1. Значущу роль в якісному проведенні слідчого експерименту відіграють спрямованість слідчого на врахування психологічних особливостей конкретної особи, чий показання перевіряються. Видається, що основу діяльності слідчого під час проведення слідчого експерименту становлять:

- осягнення психологічно-правової сутності правових засад проведення слідчого експерименту;
- впевненість у необхідності використання певних психологічних знань для високопрофесійного проведення зазначеної слідчої дії;
- знання психічного складу та індивідуально-психологічних особливостей учасників слідчого експерименту;
- вміння користуватися психодіагностикою в процесі спілкування, розкривати психічні стани різних суб'єктів слідчої дії в конкретних ситуаціях, відчувати характер поведінки підозрюваного, потерпілого, свідка та ін.;
- вміння вибирати необхідні засоби психологічного впливу і визначати оптимальну тактику проведення слідчого експерименту;
- психологічно виважено поводити себе під час ходу та фіксації слідчої дії, а також дотримуватись етичних норм діяльності.

У контексті наведеного варто приділити окрему увагу виникненню конфліктних ситуацій під час проведення цієї слідчої дії. Без сумніву, цілком доречною є думка В.М. Стратонова та В.Г. Лукашевича, які зазначають, що інколи конфлікт може маскуватися, тобто бути прихованим для слідчого, і він, розуміючи це, має володіти сво-

їми почуттями та бажаннями, зберігати спокій. Інколи зовнішні прояви емоцій можуть призвести до негативних наслідків [7, с. 155]. Тому слідчий має завжди вибирати виважену лінію поведінки та дотримуватися визначеної послідовності оптимальних психологічних дій з урахуванням особливостей конкретної ситуації.

2. Умовою отримання достовірних результатів слідчого експерименту є вміння слідчого здійснювати психологічний вплив, вибирати його необхідний рівень, спрямованість та способи реалізації. Слідчий має розумітися на психології інших людей, уміти діагностувати їхні психологічні особливості. Загальним правилом є те, що слідчий має враховувати психологічні особливості кожного з учасників слідчої дії залежно від його статусу в кримінальному провадженні. Це правило стосується й проведення слідчого експерименту. Наприклад, якщо проводиться слідчий експеримент за участі підозрюваної особи, слідчий має враховувати, що однією з психологічних складових частин підозрюваного є панування захисної домінанти. Вона може підштовхувати цю особу у відтворенні події до поведінки, вчинення окремих дій, які спрямовані на применшення своєї вини.

3. В окремих складних випадках під час розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів доцільним є залучення кваліфікованого фахівця – спеціаліста-психолога для здійснення психологічного супроводу слідчого експерименту. У такий спосіб слідчий, з одного боку, отримує допомогу спеціаліста в оцінці поведінки особи, чий показання перевіряються, а з іншого – забезпечує достовірність отриманих доказів. Це досить важливо з урахуванням перспективи намагання сторони захисту в суді поставити під сумнів отримані в результаті слідчого експерименту докази.

Варто зазначити, що кримінально-процесуальне законодавство України не обмежує коло слідчих дій, в яких можна залучати спеціаліста. Тому, крім обов'язкових випадків залучення спеціаліста-психолога (наприклад, під час проведення слідчих дій за участю неповнолітньої особи), видається доцільним його залучення й в інших випадках, коли на стадії досудового розслідування в цьому виникає потреба. Обов'язковою умовою для залучення є офіційна діяльність спеціаліста та володіння спеціальними знаннями в галузі психології.

Треба зазначити, що українським законодавцем щодо питання залучення спеціалістів до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій зайнята однозначна позиція – не обмежується ані коло спеціалістів, що можуть бути залучені, ані коло їхніх дій. Тому участь спеціаліста-психолога у кримінальному судочинстві за значною кількістю кримінальних справ є реальною і можливою без корекції чинного законодавства. Участь такого

спеціаліста зумовлюється тією обставиною, що в механізмі вчинення кримінального правопорушення проявляються індивідуальні особливості суб'єкта. Отже, спеціаліст-психолог може допомогти прослідкувати зв'язок (відношення), що виникає між суб'єктом (особою) й об'єктом (дійсність, яка оточує суб'єкта). Такий зв'язок виявляється через психологічний акт, зміст якого становить інтелектуальний (пізнавальний), вольовий і емоційний аспекти [8, с. 33]. Тобто спеціаліст-психолог за необхідністю може надати допомогу слідчому в консультаційній формі у встановленні психологічного контакту з конкретною особою під час проведення слідчого експерименту, в застосуванні психологічних засобів впливу на особу (наприклад, застосування виховного впливу чи активізація психологічної діяльності особи з метою отримання повних та неупереджених відомостей), у встановленні індивідуально-психологічних особливостей особи тощо.

4. Участь у слідчому експерименті осіб із фізичними вадами суттєво ускладнює його проведення та потребує особливого психологічного супроводу. Потрібно звернути увагу на той факт, що в кримінально-процесуальному законодавстві України досі відсутнє тлумачення поняття «фізична вада». Процесуальні правила проведення слідчого експерименту поширюються також і на осіб із фізичними вадами, дотримання цих правил є обов'язковим та неухильним. В окремих випадках (проведення слідчого експерименту за участю глухих, німих, глухонімих) є доцільним залучення перекладача, який буде забезпечувати комунікацію слідчого з учасником слідчої дії, використовуючи мову міміки та жестів.

У справах осіб із фізичними вадами слідчий експеримент може проводитися не тільки для перевірки показань підозрюваного, але й для перевірки його здатності бачити, чути, розрізняти шум, тони, звуки, сприймати людську мову, бачити об'єкти, їхні деталі, колір, форму, а також спостерігати певні явища. Слідчі експерименти у справах вказаних осіб переважно проводяться для виявлення суб'єктивних можливостей та індивідуальних особливостей підозрюваних. Для прикладу, слідчий експеримент може допомогти перевірити твердження підозрюваного, потерпілого, свідка, який страждає короткозорістю, дальтонізмом, астигматизмом, що він бачив предмет або явище та їхні особливості, твердження далекозорого, короткозорого, астигматика, що він не бачив обличчя або предмет (зокрема тому, що був без окулярів). Загалом форми участі осіб із фізичними вадами в слідчому експерименті можуть бути різноманітними – від пасивної присутності до активної участі у проведенні дослідних дій [3, с. 198].

Висновок. Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що врахування слідчим психоло-

гічних процесів та психологічного стану учасників слідчого експерименту, застосування ним прийомів психологічного впливу для створення сприятливих умов – це ті вміння, що забезпечують вирішення поставленого завдання. Таким чином, у процесі підготовки і проведення слідчого експерименту потрібні не тільки знання процесуальних правил і тактичних рекомендацій щодо його проведення, але й психологічні знання, використання яких у кожному конкретному випадку може розглядатися як психологічний аспект цієї слідчої (розшукової) дії.

Література

1. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей : научное руководство. Москва : Юрлитинформ, 2001. 352 с.
2. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Харків, 2008. 240 с.
3. Основи загальної та юридичної психології : курс лекцій / Бобечко Н.Р. та ін. ; за ред. В.Т. Нора. Київ, 2011. 224 с.
4. Криміналістика : підручник. / В.Ю. Шепітько та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Вид. 4-е, переробл. і допов. Харків : Право, 2008. 464 с.
5. Військова топографія / Кривошеєв А.М., Приходько А.І., Петренко В.М., Сергієнко Р.В. Суми : СумДУ, 2010. 281 с.
6. Калганова О.А., Балицький Т.М. Психологічні особливості слідчого експерименту. *Первый независимый научный вестник*. 2016. № 6. С. 101–106.
7. Стратонов В.М., Лукашевич В.Г. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів : навчальний посібник. Херсон : ХЮІ НУВС, 2002. 192 с.
8. Белан С.В., Луценко Т.О. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 7. С. 28–36.

Анотація

Курнаєва К. Г. Психологічні основи проведення слідчого експерименту. – Стаття.

Статтю присвячено основним психологічним аспектам проведення слідчого експерименту. Автором проведено аналіз функціонально-діяльнісних компонентів психологічного аспекту цієї слідчої (розшукової) дії. Визначено основні психологічні особливості слідчого експерименту. Зокрема, відтворення психологічного стану на момент проведення слідчого експерименту не відбувається, що треба враховувати в оцінці його результату.

Сформульовано чотири основних важливих положень для його проведення. Підкреслюється, що значущу роль в якісному проведенні слідчого експерименту відіграють індивідуальні якості слідчого. Відображений погляд, що слідчий має діагностувати психологічні особливості інших людей, а також враховувати психологічні особливості кожного з учасників слідчої дії залежно від їхнього статусу в кримінальному провадженні. Під час проведення експерименту слідчий має залишатися емоційно урівноваженим, не реагувати на провокації та спроби учасників призвести до конфліктних ситуацій, що, як наслідок, може перешкоджати проведенню

слідчої дії. Таким чином, визначено основні елементи структури психологічної діяльності слідчого під час проведення слідчого експерименту.

Аргументовано необхідність організації психологічного супроводу слідчого експерименту шляхом залучення кваліфікованого фахівця – спеціаліста-психолога в окремих складних випадках у процесі розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. Розглянута процедура проведення слідчого експерименту за участю осіб із фізичними вадами. Обґрунтовується висновок, що задля вирішення усіх завдань слідчого експерименту та отримання бажаного результату його проведення слідчий має не тільки дотримуватись тактичних та процесуальних вимог щодо його проведення, а й враховувати його психологічну складову частину. Таке поєднання сприятиме високоякісній підготовці і проведенню слідчого експерименту.

Ключові слова: слідчий експеримент, відтворення обстановки та обставин події, слідча (розшукова) дія, психологічні властивості, психологічний стан особи.

Summary

Kurnaieva K. G. Psychological bases of conducting an investigative experiment. – Article.

The article is devoted to the main psychological aspects of the investigative experiment. The author analyzes the functional and activity components of the psychological aspect of this investigative (search) action. The main psychological features of the investigative experiment are determined. In particular, it is noted that the reproduction of the psychological state at the time of the investigative experiment does not occur, which must be taken into account when assessing its outcome.

Four main important provisions for its implementation are formulated. It is emphasized that the individual qualities of the investigator play a significant role in the quality of the investigative experiment. The view is reflected that the investigator should diagnose the psychological characteristics of other people, as well as take into account the psychological characteristics of each of the participants in the investigative action, depending on their status in criminal proceedings. During the experiment, the investigator must remain emotionally balanced, not react to provocations and attempts by participants to lead to conflict situations, which, in turn, may interfere with the investigative action. Thus, the main elements of the structure of the psychological activity of the investigator during the investigative experiment are determined.

The necessity of organizing psychological support of an investigative experiment by involving a qualified specialist – a psychologist in some complex cases in the investigation of serious and especially serious crimes is argued. The procedure of conducting an investigative experiment with the participation of persons with physical disabilities is considered. The conclusion is substantiated that in order to solve all the tasks of the investigative experiment and obtain the desired result of its conduct, the investigator must comply not only with the tactical and procedural requirements for its conduct, but also take into account its psychological component. This combination will contribute to high-quality preparation and conduct of the investigative experiment.

Key words: investigative experiment, reproduction of the situation and circumstances of the event, investigative (search) action, psychological properties, psychological state of the person.

УДК: 343.985
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.942>

Н. В. Неледва
orcid.org/0000-0002-9317-512X
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

ОСОБЛИВОСТІ ОФІЦІЙНОГО ОФОРМЛЕННЯ ВІДНОСИН ПРО КОНФІДЕНЦІЙНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Регламентований главою 21 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) інститут негласних слідчих (розшукових) дій вже протягом останніх дев'яти років залишається предметом спорів та жвавих наукових дискусій. Поряд із суто теоретичними проблемами щодо полярності розуміння конфіденційного співробітництва не стільки як негласної слідчої (розшукової) дії, а як заходу забезпечувального характеру, до власне практичних складнощів, зокрема методики та технологій офіційного оформлення відносин між слідчим (або уповноваженим, у порядку, встановленому у КПК органом) та конфідентом (особою, яка залучається до конфіденційного співробітництва). Зазначений спектр проблем видається актуальним та затребуваним напрямом подальших наукових досліджень.

Аналіз публікацій та наукових робіт. Наукові розробки з окремих питань, пов'язаних із проблематикою конфіденційного співробітництва, проводилися Ю.П. Аленіним, К.В. Антоновим, О.М. Бандуркою, Н.О. Гольдберг, М.Л. Грибовим, В.Л. Лукашевичем, М.А. Погорецьким, Д.Б. Сергєєвою, В.М. Тертишником, В.Г. Уваровою та іншими вченими. Проте, на нашу думку, мало уваги було приділено, зокрема, питанням дослідження особливостей офіційного оформлення відносин про конфіденційне співробітництво.

Мета статті – розкрити поняття та особливості офіційного оформлення відносин про конфіденційне співробітництво за законодавством України.

Основний матеріал. Конфіденційне співробітництво є специфічною формою організації відносин між слідчими органами та окремими особами. Само по собі «сприяння» правоохоронним органам у процесі проведення ними своєї діяльності є відображенням високого рівня правової культури населення та загального розуміння громадянами необхідності забезпечення належних умов реалізації та захисту прав і свобод людини.

Своєю чергою такі намагання суспільства мають бути забезпечені з боку держави певною системою гарантій та заохочень. У зазначеному контексті особливу актуальність отримують питання належного оформлення відносин про конфіденційне співробітництво.

Нормативно-правова регламентація інституту конфіденційного співробітництва під час розкриття та розслідування злочинів складається з низки правових актів, зокрема: Конституції України, КПК України, законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Службу безпеки України», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, інших нормативно-правових актів, у тому числі й з обмеженим доступом.

У ст. 19 Конституції України встановлено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути змушений робити те, що не передбачено законодавством. А органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [4].

О.О. Подобний зазначає, що окремим напрямом створення оптимальних умов повного й об'єктивного процесу розслідування в межах оперативно-розшукового забезпечення проваджень про організовану злочинну діяльність є забезпечення практичної реалізації використання конфіденційного співробітництва, передбачене ст. 275 КПК України [7, с. 154].

Ст. 275 КПК України регламентовано, що під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій [5].

Д.Б. Сергєєва вважає, що конфіденційне співробітництво може бути використане під час провадження таких негласних слідчих (розшукових) дій, як спостереження за особою, речю або місцем (ст. 269 КПК України), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України) та особи (ст. 260 КПК України), контроль за вчиненням злочину (ст. 271

КПК України), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України), під час негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України), що, на наш погляд, не є негласною слідчою (розшуковою) дією, а є заходом забезпечувального характеру. Під час провадження інших негласних слідчих (розшукових) дій використання конфіденційного співробітництва у формі залучення осіб, з якими таке співробітництво встановлено, не є доцільним. Інша форма конфіденційного співробітництва, передбачена ст. 275 КПК України, а саме отримання (та використання) інформації від таких осіб, є доцільною для використання не тільки в процесі проведення усіх без винятку негласних слідчих (розшукових) дій, але і в процесі провадження інших процесуальних дій, що проводяться в межах досудового розслідування [13, с. 50].

Своєю чергою буквально тлумачення ст. 275 КПК України дозволяє стверджувати, що правом на використання конфіденційного співробітництва в рамках кримінального провадження наділений виключно слідчий і будь-яких винятків КПК України щодо цього не містить. Навіть більше, така позиція вже підтверджена на практиці, адже залучення та подальша співпраця конфідентів у кримінальному провадженні тривалий час практикуються слідчими та витримують судовий контроль.

В.Г. Уваров за статусом осіб, конфіденційне співробітництво з якими може використовувати слідчий, диференціював на осіб, що сприяють на конфіденційній основі діяльності уповноважених оперативних підрозділів, осіб, які одноразово конфіденційно співробітничать у межах конкретного кримінального провадження (свідки, фахівці тощо) [14, с. 164].

У ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначається, що органи державної влади, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності зобов'язані сприяти оперативним підрозділам у вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності. За бажанням осіб їх співробітництво з оперативним підрозділом може бути оформлене письмовою угодою з гарантуванням конфіденційності співробітництва. Угоду про сприяння оперативним підрозділам в оперативно-розшуковій діяльності може бути укладене з дієздатною особою. Порядок укладання угоди визначається Кабінетом Міністрів України [11].

У процесі аналізу положень зазначеного закону варто підкреслити особливості правового режиму таких відносин. Так, у випадку з органами державної влади, підприємствами, установами та організаціями йдеться про їх обов'язок сприяти

оперативним підрозділам, а щодо фізичних осіб – це їхнє право.

Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» встановлено, що в процесі здійснення боротьби з організованою злочинністю спеціальні підрозділи з боротьби з організованою злочинністю Служби безпеки України мають право, якщо інших заходів для розкриття організованої злочинності та притягнення винних до відповідальності замало, використовувати штатних і нештатних негласних співробітників, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання [12].

У зазначеному контексті варто враховувати, що сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності за своїм змістом є ширшим, ніж конфіденційне співробітництво, бо його суб'єктами, згідно із ст. 275 КПК України, можуть бути виключно дієздатні фізичні особи. Крім того, сприяти здійсненню оперативно-розшукової діяльності можна і не на конфіденційній основі, а цілком відкрито та публічно, приміром, це діяльність засобів масової інформації.

Варто визнати науково слушною пропозицію М.Л. Грібова та О.І. Козаченка щодо необхідності теоретичного переосмислення співвідношення понять «негласне співробітництво» та «конфіденційне співробітництво», в контексті того, що вживання терміна «конфіденційне співробітництво» припустиме в значенні взаємодії між уповноваженими законом посадовими особами правоохоронних органів та особами, залученими до виконання завдань правоохоронної діяльності, що здійснюється з утаємниченням змісту інформаційного обміну, але не передбачає обов'язкового втаємничення самого факту такої взаємодії [3, с. 9]. Враховуючи встановлений предмет статті, ми не будемо дискутувати з означених питань та зупинимось виключно на питаннях особливостей офіційного оформлення відносин про конфіденційне співробітництво за законодавством України.

Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» регламентовано, що до осіб, які мають право на забезпечення безпеки, шляхом застосування організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, із метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя, за наявності відповідних підстав мають особи, які заявили до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брали участь чи сприяли виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень [8].

З метою урегулювання загальних процедур організації проведення негласних слідчих дій та використання їх результатів у кримінальному

провадженні, забезпечення додержання конституційних прав та законних інтересів учасників досудового розслідування, швидкого, повного та неупередженого розслідування злочинів 16 листопада 2012 р., було видано Наказ № 114/1042/516/1199/936/1687/5 про затвердження Інструкції (далі – Інструкція) про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. У вказаній Інструкції, зокрема, зазначається, що під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий, уповноважений оперативний підрозділ, який виконує доручення слідчого, прокурора, має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом (ст. 275 КПК України). Використання такої інформації здійснюється за умови гарантування безпеки особи, яка надає таку інформацію [9].

У процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій мають місце три види оформлення такої співпраці: усна домовленість (застосовується, коли отримання згоди про співробітництво в письмовій формі неможливо або недоречно); розписка (підписка про співпрацю) як акт одностороннього волевиявлення громадянина; контракт [2, с. 3].

Слід підтримати обґрунтовану К.В. Антоновим наукову позицію, що перелік умов, що мають бути закріплені в контракті, визначається індивідуально і залежить від характеру виконуваної роботи, особистих і ділових якостей особи, яка приймає зобов'язання сприяти органам досудового розслідування, його реальних можливостей брати участь у певних заходах.

У контракті можуть передбачатися особливі умови, пов'язані з результатами участі у проведенні негласної слідчої (розшукової) дії, зокрема зі збереження інформації, що становить державну таємницю. У зв'язку з цим контрактом можуть встановлюватися вимоги до конфідента, наприклад, пов'язані з обмеженням його права виїзду за кордон у межах встановленого терміну після закінчення дії контракту [2, с. 5].

Контракт має складатися у двох примірниках, а місце їх зберігання має визначатися сторонами, що укладають контракт.

Враховуючи правову природу інституту негласних слідчих розшукових дій, стає можливим виділення особливих умов контракту про конфіденційне співробітництво.

Персональна гарантія. Інформація про конфідента має зберігатися у тайні, у зв'язку з конспіративною сутністю такої роботи та його бажанням

забезпечити власне життя і здоров'я та його найближчого оточення. Контракт може зумовлювати умови безпеки особи, яка надає допомогу, і членів його сім'ї, включаючи як загальні, так і індивідуальні умови (зміна зовнішності; видача нових документів, що засвідчують особу; переїзд в іншу місцевість тощо).

З цього приводу варто погодитися із К.В. Антоновим, який зазначає, що виокремлення нових пріоритетів у кримінальному провадженні держава має враховувати особисту безпеку суб'єктів їх забезпечення, а саме осіб, укорінених у злочинне середовище, бо їхньому життю та здоров'ю загрожує особлива небезпека. Необхідність забезпечення безпеки осіб, які на конфіденційній основі залучалися до проведення НС(Р)Д, постало перед правоохоронними органами протягом останніх років, коли багато учасників процесу стали ухилятися від участі у С(Р)Д під час досудового розслідування та судового провадження для надання свідчень. Такі відмови були пов'язані з побоюванням розкриття факту конфіденційної співпраці з правоохоронними органами та виникненням у зв'язку із цим реальної загрози для життя та здоров'я як свого, так й близьких родичів [1, с. 370].

Конфіденційність. Якщо конфідент отримав інформацію, зокрема не захищену законом, а також відомості, які можуть розглядатися як державна або комерційна таємниця, то він не має права повідомляти її третім особам без згоди замовника. Щодо окремих видів інформації можуть бути встановлені особливі обмеження, зокрема, обмеження його права виїзду за кордон.

У ч. 2 ст. 21 Закону України «Про інформацію» подається визначення конфіденційної інформації (інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом) [10].

Інструктаж. Конфідент має бути ознайомлений не тільки з можливими варіантами розвитку подій під час виконання предмета контракту, але й про механізми та сталі технології здійснення такої діяльності, зокрема про всі можливі ризики такого виконання.

У процесі встановлення та підтримання відносин конфіденційного співробітництва уповноваженим законом суб'єктам необхідно враховувати не лише відповідність особи, яка залучається до негласного співробітництва, вимогам, поставленим до неї й закріпленим у відповідних підзаконних нормативно-правових актах, але й деякі етико-правові складники цієї діяльності.

Оплата – усна або письмова домовленість між замовником та конфідентом щодо передачі та отримання узгодженого розміру матеріальних, або інших персонально визначених благ.

Форс-мажор – виникнення обставин, за які жодна сторона не відповідає або навіть, якщо і несе відповідальність, але з об'єктивних причин не має можливості їх виконати, або нести відповідальність.

Верифікація. Замовник має право в будь-який час перевірити хід і якість роботи, виконуваної конфідентом, не втручаючись у його діяльність. Неякісне виконання завдань конфідентом є підставою одноособової та безапеляційної відмови замовника від прийнятих зобов'язань.

Приймання замовником роботи, виконаної конфідентом, підтверджується внесенням отриманих замовником даних до кримінального провадження.

Індивідуальні умови. Контракт містить як загальні, так і індивідуальні умови співпраці. Всі окремі умови співпраці мають бути деталізовані з урахуванням вимог сторін.

Відмова. Замовник та конфідент мають змогу в односторонньому порядку відмовитися від виконання договору (контракту). Одностороння відмова від контракту може бути зроблена в будь-який час, окрім часу фактичного виконання конфіденційного співробітництва.

Строки. У контракті вказується тільки початковий термін виконання робіт або послуг. Конфідент не несе відповідальності за порушення як початкового, так і кінцевого термінів виконання робіт. За усним погодженням між сторонами обговорюються проміжні терміни завершення окремих завдань.

Також варто пам'ятати, що, відповідно до ч. 1 ст. 252 КПК України, фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій має відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим цим Кодексом. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки.

Відповідно до ч. 1 ст. 104 КПК України, у випадках, передбачених цим Кодексом, хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються в протоколі. Отже, відповідно до ч. 1 ст. 252 та ч. 1 ст. 104 КПК України, за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій обов'язково складається протокол про хід та результати цієї процесуальної дії.

З цього приводу А. Леонов зазначає, що відповідно до ч. 1 ст. 106 КПК України протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення. Отже,

протокол про хід і результати НСРД, оскільки він є негласною слідчою дією, а відповідно, не може бути складений під час цієї дії, має бути складеним безпосередньо після закінчення цієї процесуальної дії. Цей протокол не може бути складений наступного дня, через тиждень або рік після закінчення конкретної негласної слідчої (розшукової) дії. Він має бути складений безпосередньо після закінчення процесуальної дії і саме тією посадовою особою, яка провела цю негласну слідчу (розшукову) дію [6].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що залучення осіб до конфіденційного співробітництва під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій є необхідною умовою якісного виконання завдань кримінального провадження. Важливою складовою частиною процесу організації такого співробітництва є офіційне, формально-юридичне оформлення відносин між слідчим органом та конфідентом у вигляді контракту. Чинне законодавство не має чіткого визначення такої угоди, вимог щодо порядку її оформлення, вичерпного переліку умов та положень, які мають бути розміщені в тексті.

Поряд із зазначеним вважаємо за можливе запропонувати наукове обговорення щодо перспектив вдосконалення чинного законодавства України, а саме: внесення змін до КПК України шляхом додання ст. 275¹, в якій закріпити поняття, перелік обов'язкових структурних елементів, істотних умов та гарантій контракту на конфіденційне співробітництво.

Отже, подальше дослідження питань офіційного оформлення відносин із конфіденційного співробітництва є актуальним та затребуваним напрямом досліджень сучасної юридичної науки.

Література

1. Антонов К.В. Проблеми нормативно-правового регулювання використання конфіденційного співробітництва під час досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 369–371.
2. Антонов К., Гольдберг Н. Контракт як форма закріплення конфіденційного співробітництва при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій. *Університет митної справи та фінансів*. 2016. С. 1–11.
3. Грібов М.Л., Козаченко О.І. Співвідношення понять «конфіденційне співробітництво» та «негласне співробітництво». *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 8–17.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3768>
6. Леонов А. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних проваджень. URL: <https://>

zib.com.ua/ua/136530-osoblivosti_provedennya_nsr_d_v_kriminalnomu_provadzheni.html.

7. Подобний О.О., Бельський Р.О. Наукова розробленість проблеми використання конфіденційного співробітництва на досудовому слідстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021. № 49. С. 152–155

8. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>

9. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ, Інструкція від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 / Генеральна прокуратура України, МВС України, Служба безпеки України [...]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>

10. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

12. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

13. Сергеева Д.Б. Негласне співробітництво в кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 47–54.

14. Уваров В.Г. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми юридичної визначеності та ефективності. *Правова позиція*. 2016. № 2 (17). С. 163–170.

Анотація

Неледва Н. В. Особливості офіційного оформлення відносин про конфіденційне співробітництво за законодавством України. – Стаття.

Регламентований главою 21 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) інститут негласних слідчих (розшукових) дій вже протягом останніх дев'яти років залишається предметом спорів та жвавих наукових дискусій. Поряд із суто теоретичними проблемами щодо полярності розуміння конфіденційного співробітництва не стільки як негласної слідчої (розшукової) дії, а як заходу забезпечувального характеру, до власне практичних складнощів, зокрема методики та технологій офіційного оформлення відносин між слідчим (або уповноваженим, у порядку встановленому у КПК органом) та конфідентом (особою, яка залучається до конфіденційного співробітництва). Зазначений спектр проблем видається актуальним та затребуваним напрямом подальших наукових досліджень.

Нормативно-правова регламентація інституту конфіденційного співробітництва під час розкриття та розслідування злочинів складається з низки правових актів, зокрема: Конституції України, КПК України, законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Службу безпеки України», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у криміналь-

ному провадженні, інші нормативно-правові акти, у тому числі й з обмеженим доступом.

З огляду на правову природу інституту негласних слідчих розшукових дій, стає можливим виділення особливих умов контракту про конфіденційне співробітництво, а саме: персональна гарантія, конфіденційність, інструктаж, оплата, форс-мажор, верифікація, індивідуальні умови, відмова, строки.

Підсумовуючи, слід зазначити, що залучення осіб до конфіденційного співробітництва під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій є необхідною умовою якісного виконання завдань кримінального провадження. Важливою складовою частиною процесу організації такого співробітництва є офіційне, формально-юридичне оформлення відносин між слідчим органом та конфідентом у вигляді контракту. Чинне законодавство не має чіткого визначення такої угоди, вимог щодо порядку її оформлення, вичерпного переліку умов та положень, які мають бути розміщені у тексті.

Поряд із зазначеним, вважаємо за можливе запропонувати наукове обговорення щодо перспектив вдосконалення чинного законодавства України, а саме: внесення змін до КПК України шляхом додання ст. 275¹, в якій закріпити поняття, перелік обов'язкових структурних елементів, істотних умов та гарантій контракту на конфіденційне співробітництво.

Отже, подальше дослідження питань офіційного оформлення відносин із конфіденційного співробітництва є актуальним та затребуваним напрямом досліджень сучасної юридичної науки.

Ключові слова: конфідент, конфіденційне співробітництво, контракт на конфіденційне співробітництво, кримінальний процес, негласні слідчі (розшукові) дії.

Summary

Neledva N. V. Features of official formalization of relations on confidential cooperation according to the legislation of Ukraine. – Article.

The institute of covert investigative (search) actions regulated by Chapter 21 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter the CPC of Ukraine) has been the subject of disputes and lively scientific discussions for the last nine years. Along with purely theoretical problems, the polarity of understanding confidential cooperation not so much as covert investigative (search) actions, but as a security measure, to the actual practical difficulties, including methods and technologies of formalizing relations between the investigator (or commissioner, in the manner prescribed by the CPC authority) and the confidant (a person involved in confidential cooperation). This range of problems is seen as a relevant and popular area of further research.

Regulatory and legal regulation of the institute of confidential cooperation in the detection and investigation of crimes consists of a number of legal acts, including: the Constitution of Ukraine; the CPC of Ukraine; the several legal acts as: “On operational and investigative activities”, “On Security Service of Ukraine” “Organizational and legal bases of fight against organized crime”, “On ensuring the safety of persons involved in criminal proceedings”, Instructions on the organization of covert investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings, other regulations, including with limited access.

Given the legal nature of the institution of covert investigative (search) actions, it becomes possible to identify the following special conditions of the contract

of confidential cooperation, namely: personal guarantee, confidentiality, instruction, payment, force majeure, verification, individual conditions, refusal, deadlines.

In conclusion, it should be noted that the involvement of individuals in confidential cooperation in the implementation of covert investigative (search) actions is a necessary condition for the quality of the tasks of criminal proceedings. An important component of the process of organizing such cooperation is the formal and legal registration of the relationship between the investigative body and the confidant in the form of a contract. The current legislation does not have a clear definition of such an agreement, requirements for the procedure for its execution, an

exhaustive list of conditions and provisions that must be placed in the text.

Along with the above, we consider it possible to offer a scientific discussion on the prospects for improving the current legislation of Ukraine, namely, amendments to the CPC of Ukraine, by adding Article 275¹ which enshrines the concept, list of mandatory structural elements, essential conditions and guarantees of confidentiality. cooperation.

Therefore, further research on the formalization of relations of confidential cooperation is a relevant and popular area of research in modern legal science.

Key words: confident, confidential cooperation, contract for confidential cooperation, criminal procedure, covert investigative (search) actions.

УДК 349.6
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.941>

В. А. Новик
orcid.org/0000-0002-6534-5670
аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права справ
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЛІСОВОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Завданням законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності щодо навколишнього природного середовища, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [1]. У межах охорони навколишнього природного середовища важливе місце займає охорона лісового фонду України¹, який є її національним багатством та джерелом задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Саме ліси за своїм призначенням та місцезональним використанням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні та інші функції.

Правовий захист лісового фонду забезпечується Конституцією України, Лісовим кодексом, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про мисливське господарство та полювання», Постановою КМ України від 8 жовтня 2014 р. № 521 «Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України», Постановою КМ України від 1 березня 2007 р. № 303 «Про затвердження Правил відтворення лісів», Постановою КМ України від 4 грудня 2019 р. № 1142 «Про затвердження Порядку проведення моніторингу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених і контролю за неперевіщенням обсягу внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених», Постановою КМ України від 4 грудня 2019 р. № 1178 «Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення електронних аукціонів з продажу необробленої деревини» та ін.

Відповідно до ст. 50 «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [3], а також «кожен зобов'язаний не запо-

діювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки».

Завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [1]. Відповідно до ст. 50 «Екологічна безпека» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», застосовується система заходів екологічної безпеки, під якими розуміється «такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду» [1].

Незважаючи на розгалужену систему нормативно-правових актів та систему заходів, які передбачають захист лісового фонду України нині спостерігається негативні тенденції кримінальних правопорушень у сфері охорони лісового фонду України. На жаль, нині відбувається збільшення кримінальних правопорушень у лісовій галузі, наслідком яких є знищення об'єктів рослинного світу, забруднення земель, що створює загрозу екологічній безпеці України. У 2020 р. було вчинено 4557 кримінальних правопорушень проти довкілля, а тільки за період із січня по листопад 2021 р. зареєстровано 5317 злочинів [5].

Особливу небезпеку викликає те, що протиправна діяльність у лісогосподарській галузі організовується та супроводжується посадовими особами спеціалізованих державних підприємств із метою створення необлікованої деревини. У процесі організації протиправних схем організатори вступають у змову з працівниками, як правило,

¹ Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави [2].

керівної ланки підрозділів правоохоронних та контролюючих органів [6] (Національної поліції України, СБУ України, Державної екологічної інспекції України, Державним лісовим агентством України), яким систематично сплачується неправомірна вигода за невжиття відповідних заходів реагування щодо припинення протиправної діяльності, пов'язаної з незаконними рубками, транспортуванням, обробкою і продажем необлікованої деревини, а також сприяння правопорушникам в уникненні від передбаченої законом відповідальності.

Найбільша кількість кримінальних правопорушень вчиняється у Харківській, Закарпатській та Чернівецькій областях. Найзначніші фінансові втрати встановлено у Київській (51 млн грн), Харківській (19 млн грн) та Волинській (понад 17,2 млн грн) областях, на які припадає більше половини від загальної суми [6].

Наведені дані переконують, що розробка ефективних заходів виявлення та запобігання кримінальним правопорушенням у галузі охорони лісового фонду України має стати пріоритетним напрямом державної політики боротьби зі злочинністю та дієвим засобом забезпечення охорони лісового фонду України.

Система вітчизняного кримінального законодавства передбачає сукупність норм, що є конкретними посяганнями на об'єкти рослинного світу. Ці норми передбачені Особливою частиною Кримінального Кодексу України в розділі VIII «Злочини проти довкілля» [12], але також необхідно враховувати, що законодавством передбачено норми, що опосередковано спрямовані на захист навколишнього природного середовища.

Передбачена кримінальна відповідальність за посягання на навколишнє природне середовище побудована за принципом родового об'єкта кримінальних правопорушень, незважаючи на наукові дискусії та позиції провідних вчених щодо родового об'єкта екологічних злочинів.

Злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [7].

Відповідно до ст. 245 КК України «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу» об'єктом є екологічна безпека у сфері охорони, використання та відтворення об'єктів рослинного

світу, до яких належать лісові масиви та зелені насадження². Порядком поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок [8] встановлено єдині вимоги до поділу лісів на категорії, умови та ознаки зарахування їх до таких категорій, а також виділення особливо захисних лісових ділянок із режимом обмеженого ліскокористування. Ліси поділяються на такі категорії: 1) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення; 2) рекреаційно-оздоровчі ліси; 3) захисні ліси; 4) експлуатаційні ліси [9].

Об'єктивна сторона ст. 245 КК України – це дії, що небезпечні для життя і здоров'я людей, власності, довкілля, наслідком яких є завдана шкода об'єктам рослинного світу. Суб'єктом кримінального правопорушення є особа, що досягла 16-річного віку. Кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 245 КК) є загибель людей, масова загибель тварин або інші тяжкі наслідки (ст. 236, ст. 239-1 КК).

Ст. 246 КК України «Незаконна порубка лісу» передбачено відповідальність за незаконну порубку лісу як елементу навколишнього природного середовища. Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є екологічна безпека в частині охорони, раціонального і відтворення лісу як важливого елемента навколишнього природного середовища. Предметом кримінального правопорушення є дерева, чагарники. Для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу підприємствами, установами, організаціями та громадянами незаконним вирубуванням та пошкодженням дерев і чагарників встановлено спеціальні такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу [10].

Порубка є незаконною, якщо вона здійснюється без спеціального дозволу, а саме лісорубного або лісового квитка як спеціального дозволу на використання лісових ресурсів, що затверджується Порядком видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів, який визначає умови і механізм видачі цього дозволу [11]. Лісорубний або лісовий квиток є основним документом, на підставі якого здійснюється спеціальне використання лісових ресурсів, ведеться облік дозволених до відпуску запасів деревини та інших продуктів лісу, встановлюються строки здійснення лісових користувань та вивезення заготовленої продукції, строки і способи очищення лісосік від порубкових решток, а також облік природного поновлення лісу, що підлягає збе-

² Відповідно до ст. 1 Лісового кодексу України, «ліс – тип природних комплексів (екосистема), в якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність із відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище» [2].

реженню, ведеться облік плати, нарахованої за використання лісових ресурсів.

Істотною шкодою вважається така шкода, яка у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів. Тяжкими наслідками вважаються такі наслідки, які у шістьдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян [12].

Постановою Пленуму Верховного Суду України було вирішено питання щодо визначення шкоди істотною, коли суди мають враховувати «не тільки кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання. Під тяжкими наслідками (ч. 2 ст. 245, ст. 247, ст. 251, ч. 2 ст. 252, ч. 1 ст. 253 КК України [12] слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах [13]. Кваліфікація незаконної порубки лісу за ст. 246 КК України не залежить від визначеної категорії лісу, але в разі вчинення такого кримінального правопорушення на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або в інших особливо охоронюваних місцях це підстава для кваліфікації дій за ст. 246 КК України.

Вчинення кримінального правопорушення щодо особливо охоронюваних місць передбачено ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду», де безпосереднім об'єктом посягання є екологічна безпека при використанні природно-заповідного фонду. Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд», ним є «ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища» [14]. До такого фонду належать природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; штучно

створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їхньої екологічної і наукової, історико-культурної цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення.

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками чи пам'ятками природи, мети і необхідного режиму охорони: заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні; пам'ятки природи поділяються на комплексні, пралісові, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні. Пам'ятки природи можуть розташовуватися на території інших об'єктів природно-заповідного фонду [14].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується діяннями, що спрямовані на завдання шкоди особливо охоронюваним державою територіям, які визначені законодавством. Відповідно до Закону України «Про навколишнє природне середовище» [1] державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і не використовувані в економіці в цей період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умисною формою вини. Суб'єкт загальний. У процесі вчинення цього злочину службовою особою він додатково кваліфікується за нормами, що передбачають відповідальність службових осіб.

Ст. 247 КК України «Порушення законодавства про захист рослин» також передбачено безпосередній об'єкт – екологічна безпека у сфері охорони рослин від шкідників та хвороб рослин, а також вимог законодавства про захист рослин. Законом України передбачено систему захисту рослин, під яким розуміється «комплекс заходів, спрямованих на зменшення втрат урожаю та запобігання погіршенню стану рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, продукції рослинного походження через шкідників, хвороби і бур'яни» [15]. Об'єктивна сторона характеризується наявністю таких ознак, як дія або бездіяльність, що спрямовані на заподіяння шкоди предмета

кримінального правопорушення. Суб'єктом є особа, що досягла 16-річного віку.

Особливостями вітчизняного законодавства є те, що залежно від суми завданої шкоди, якщо особі не завдано істотної шкоди, вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності за ст. 65 (Незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка), ст. 65-1 (Знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень), ст. 66 (Знищення або пошкодження підросту в лісах), ст. 67 (Здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку), ст. 68 (Порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спільної деревини, вимог з охорони пралісів, квазіпралісів та природних лісів) Глави 7 Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини Кодексу України про адміністративні правопорушення [16].

Важливим є те, що, незважаючи на проаналізовані норми національного законодавства під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони лісового фонду, є недоліки законодавчого характеру, а саме: невизначеність порядку перевезення, переробки, експорту лісу, різна кваліфікація органами досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони лісового фонду.

Складність і комплексність цього феномена в умовах сьогодення зумовили актуальність його подальшого наукового дослідження.

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
2. Лісовий кодекс : Кодекс України від 21 січня 1994 р. № № 3852-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/card2#Card>.
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/stru#Stru>.
4. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
5. Статистика кримінальної протиправності. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-sajt.pdf>.
6. Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань за 2020 рік. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/zvit-sajt.pdf>.
7. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. N 17 року v0017700-04 / Верховний Суд України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04/card2#Card>.

8. Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. № № 733 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-%D0%BF/card2#Card>

9. Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 року № 733 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-%D0%BF/card2#Card>

10. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2020 р. № 665 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2020-%D0%BF>

11. Порядком видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів визначає умови і механізм видачі : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. N 761 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>.

12. Кримінальний кодекс : Кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

13. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 року N 17 року v0017700-04. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04/card2#Card>.

14. Про природно-заповідний фонд : Закон України від 10 грудня 2004 року N 17 v0017700-04 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

15. Про захист рослин : Закон України від 14 жовтня 1998 р. № 180-XIV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>

16. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 7 грудня 1984 року № 8073¹-X / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

Анотація

Новик В. А. Кримінально-правова охорона лісового фонду України. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу державної політики, що спрямована на раціональне використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення захисту, відновлення лісового фонду України. Така діяльність забезпечується суб'єктами, на які покладаються функції з організації та координації заходів з охорони державного лісового фонду. Ними реалізується система заходів, спрямованих на усунення порушень лісового законодавства. Суб'єкти взаємодіють із правоохоронними органами, центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадянами та їх об'єднаннями. Така діяльність регулюється національним законодавством, особливо роль в якому належить кримінальному законодавству. Звертається увага на негативні тенденції кримінальних правопорушень у сфері охорони лісів, оскільки останнім часом відбувається збільшення кількості протиправних проявів, пов'язаних із незаконними

порубками лісів, значним рівнем корупції у лісовій галузі, що призводить до знищення об'єктів рослинного світу, забруднення значних територій, виникнення надзвичайних ситуацій природного характеру.

Особливо небезпечним є те, що кримінальні правопорушень у сфері використання лісових ресурсів, за даними офіційної статистики, вчиняються працівниками державної лісової охорони, на які покладається здійснення державного контролю за дотриманням лісового законодавства та забезпечення охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, захист від шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу.

На жаль, недоліки законодавчого характеру зумовлюють неефективність здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони лісового фонду. Цьому сприяють різна кваліфікація органами досудового розслідування протиправних дій підозрюваних осіб відповідно до кримінального законодавства, неврегульованість у законодавстві порядку перевезення та переробки незаконно зрубаного лісу, мінімізація митних платежів під час експорту лісу, монополізація діяльності з організації продажу деревини через товарні біржі.

Ключові слова: ліс, лісовий фонд, запобігання кримінальним правопорушенням, правова охорона лісового фонду України.

Summary

Novik V. A. Criminal law protection of Ukraine's forest fund. – Article.

The article is devoted to the analysis of state policy of rational use and reproduction of natural resources, providing protection, restoration of forest fund of Ukraine. It is based on the activities of the entities charged with the organization and coordination of measures to protect the state forest fund, which carry out activities

aimed at eliminating violations of forest legislation and interact with law enforcement agencies, central and local executive authorities, local self-government, citizens, and their associations. Such activities are regulated by the national legislation, in which a special role belongs to the criminal legislation. The negative trends of criminal offences in the field of forest protection are highlighted. Since recently there is an increase in the number of illegal manifestations related to illegal logging, a significant level of corruption in the forest sector, which leads to the destruction of flora objects, pollution of large territories, emergencies of natural character.

Especially dangerous is the fact that criminal offences in the use of forest resources, according to official statistics, are committed by employees of the state forest guard, who are charged with exercising state control over the observance of forest legislation and ensuring protection of forests from fires, illegal logging, protection from pests and diseases, damage due to anthropogenic and other harmful effects.

Unfortunately, legislative shortcomings contribute to the inefficiency of pre-trial investigation of criminal offences in the field of forest protection. This is due to different qualification by pre-trial investigation bodies of unlawful actions of suspected persons according to criminal legislation; lack of regulation in the legislation of the procedure of transportation and processing of illegally cut down timber; minimization of customs payments when exporting forests; monopolization of activities on organization of timber sales through commodity exchanges.

An important task of government policy is the rational use and reproduction of natural resources, ensuring the protection and regeneration of Ukraine's forest fund. And also prevention of committing criminal acts in the field of forest protection.

Key words: forest, forest fund, prevention of criminal offences, legal protection of forest fund of Ukraine.

УДК 343.132
DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.940>

С. М. Тарасюк
orcid.org/0000-0003-1165-5398
доктор філософії, адвокат,
керуючий партнер

Адвокатського об'єднання «Тарасюк і партнери»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАКОННОСТІ ПРОНИКНЕННЯ ДО ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Постановка проблеми. Фундаментом, на якому ґрунтується легітимність усіх слідчих (розшукових) дій, що провадяться в житлі чи іншому володінні особи (далі – С(Р)Д у житлі особи), є конституційне право на недоторканність житла. Це право гарантує межі допустимого втручання органів досудового розслідування в приватне життя особи, безпосередньо захищає людську гідність, гарантує наявність зони безпеки, автономії, забезпечує її індивідуальну свободу, можливість для громадян безперешкодно обирати різні варіанти поведінки у сфері моральних відносин, побуту, особистого життя.

Недоторканність житла вважається базовою правовою властивістю відповідного конституційного права особи. У разі необхідності обмеження цього права законодавець визначає загальний порядок дій носіїв права і можливі (альтернативні) варіанти правомірної поведінки, розмежовуючи, наприклад, обшук з отриманим попередньо дозволом слідчого судді та обшук, проведений у невідкладних випадках, обшук житла з проведенням особистого обшуку присутніх осіб і без такого. Разом з тим чимало питань щодо регламентації проведення С(Р)Д у житлі особи до цього часу не знайшли однозначного вирішення ні в науковій літературі, ні в правозастосовчій практиці, що своєю чергою зумовило необхідність проведення подальших досліджень у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні питання щодо проблем дотримання норм закону під час провадження С(Р)Д у житлі особи висвітлювалися в наукових працях таких учених, як Ю.П. Аленін, О.В. Верхогляд-Герасименко, О.І. Галаган, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, М.А. Погорецький, С.О. Старенький, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, О.Г. Шило та інші. Водночас дослідження й аналіз кримінального процесуального законодавства України, літературних джерел, судово-слідчої практики дозволяє стверджувати про необхідність подальшої оптимізації процесуальних механізмів, які б реально забезпечували неухильне додержання прав та законних інтересів осіб, у яких провадяться чи які залучаються до проведення С(Р)Д у житлі.

Мета публікації полягає в дослідженні питань нормативно-правової регламентації С(Р)Д, які провадяться в житлі чи іншому володінні особи, виокремленні форм проникнення в житло чи інше володіння особи, виявленні в законодавстві прогалін, які потребують свого доктринального аналізу й нормативного врегулювання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 13 КПК України не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК України. Ці положення детально тлумачаться в ч. 1 ст. 233 КПК України, відповідно до якої ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою без добровільної згоди особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків невідкладності, якими згідно з ч. 3 ст. 233 КПК України вважаються рятування життя людей та майна чи безпосереднє переслідування осіб, які підозрюються в учиненні злочину. Щодо цього доречно звернути увагу на судову практику. Так, Верховний Суд у своїй постанові № 536/1048/16-к від 01.11.2018 р. зазначив, що огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено за добровільною згодою особи, яка ним володіє, за умови, що були наявні процесуальні гарантії, які захищали здатність особи висловлювати свою справжню думку під час надання такої згоди. Такий висновок ґрунтується на аналізі кримінальних процесуальних норм, які містяться у ч. 1 ст. 233, ч. 2 ст. 234 та ч. 2 ст. 237 КПК України [1]. Разом з тим обшук завжди проводиться на підставі дозволу слідчого судді на проникнення в житло. Наприклад, у рішенні Апеляційного суду Херсонської області зазначено, що доказ, отриманий без дозволу слідчого судді на обшук житла, є недопустимим і на нього неможливо посилатися під час ухвалення вироку. До того ж сам вирок підлягає скасування, а провадження закриттю. Крім того, суд зазначив, що навіть згода матері обвинуваченого на обшук та визнання вини обвинуваченим не дає право прийняти суду для ухвалення вироку доказ, отриманий таким шляхом [2].

Слід звернути увагу також на ст. 38 Закону України «Про Національну поліцію», у якій визначено, що поліція може проникнути до житла чи іншого володіння особи без умотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних з:

- 1) рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій;
- 2) безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину;
- 3) припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які перебувають у житлі або іншому володінні.

Зазначимо, що слідчим, які провадять розслідування, працівникам оперативного підрозділу, які діють на підставі доручення слідчого, забороняється для збирання доказів у кримінальному провадженні проникати в житло під вигаданими приводами, наприклад, з метою перевірки пожежної безпеки будівлі, контролю за дотриманням паспортного режиму, перевірки умов зберігання мисливської зброї тощо.

Звернемо увагу, що вітчизняні науковці-процесуалісти поняття «проникнення в житло» визначають по-різному. На думку С. Льченка, проникнення до житла чи іншого володіння особи в загальноживаному розумінні означає дію, кінцева мета якої полягає в тому, щоб суб'єкт її вчинення міг опинитися всередині житла чи іншого володіння особи, які своєю чергою повинні мати визначені межі [3, с. 95]. А.П. Черненко проникнення до житла чи іншого володіння особи розуміє як дію, мета якої полягає в тому, щоб потрапити всередину житла чи іншого володіння особи без її дозволу, шляхом примусового, фізичного подолання суб'єктом цієї дії перешкод або ж шляхом психологічного впливу на власника цього житла чи інших осіб, які перебувають у ньому, для усунення таких перешкод [4, с. 145]. На нашу думку, якщо йдеться про проникнення в житло чи інше володіння особи, необхідно чітко виокремити форми такого проникнення. Проведений нами аналіз кримінального та кримінального процесуального законодавства України дає можливість дійти висновку, що форми проникнення є законними і незаконними. Тлумачення незаконного проникнення визначено в Кримінальному кодексі України, а підстави законного проникнення в житло чи інше володіння особи визначено в кримінальному процесуальному законодавстві.

У статті 162 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за:

- незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи;
- незаконне проведення в них огляду та обшуку;
- незаконне виселення;
- інші дії, що порушують недоторканість житла громадян.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є вчинення тих самих дій службовою особою або із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування.

На нашу думку, незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи слід розуміти як будь-яке вторгнення в житло чи інше володіння, здійснене всупереч волі законного володільця, за відсутності визначених процесуальним законом підстав чи в порушення встановленого процесуального порядку.

Важливо наголосити, що докази, отримані під час незаконного проникнення до житла з порушенням права особи на недоторканність житла, не мають юридичної сили й визнаються недопустимими.

Отже, під час проведення С(Р)Д у кримінальному провадженні має застосовуватися лише законний спосіб проникнення в житло чи інше володіння особи. І.Л. Петрухін з цього приводу зауважив, що законне проникнення до житла можливе лише у двох ситуаціях:

- 1) за умов виникнення непередбачуваної надзвичайної обставини;
- 2) для захисту правопорядку.

У першій ситуації проникнення в житло відбувається незалежно від волі осіб, які в ньому проживають, при пожежах, землетрусах, повенях, обвалах, аваріях водопроводу, каналізації, пошкодженнях електропроводки, тепло- і газопостачання, у разі підозри, що господар будинку (квартири) помер, а також за інших схожих ситуацій.

Друга ситуація передбачає проникнення в житло всупереч волі осіб, які в ньому проживають, з метою:

- розкриття злочину і встановлення істини в кримінальній справі;
- отримання відомостей про злочин та підозрюваних у його вчиненні осіб при проведенні оперативно-розшукових дій;
- припинення злочинів та інших правопорушень у рамках адміністративно-правової діяльності;
- виконання вироків та інших судових рішень [5, с. 46].

На нашу думку, говорячи про законність проникнення до житла чи іншого володіння особи, слід враховувати:

- наявність судового рішення;
- характер проникнення в житло, а саме відкрите чи таємне проникнення;
- підстави і мету слідчої (розшукової) дії;
- безперешкодне або із застосуванням фізичної сили в разі протидії;
- наявність згоди особи, яка проживає в житлі.

Слідчі судді, прокурори, слідчі зобов'язані всебічно, повно і неупереджено досліджувати

матеріали досудового розслідування, що підтверджують або спростовують необхідність проведення відповідної С(Р)Д. Згода осіб на проведення С(Р)Д в їх житлі має бути добровільною. Неприпустимі погрози, психічний тиск, шантаж, учинення дій, що посягають на недоторканність особи, принижують честь і гідність особи або становлять загрозу її життю та здоров'ю. Факт добровільної згоди проживаючих у житлі осіб на проведення в ньому С(Р)Д в обов'язковому порядку має бути зафіксований у протоколі, завірений власноручними підписами осіб, які проживають в житлі, і засвідчений підписом особи, яка провадить досудове розслідування, а також підписами понятих, які беруть участь у провадженні С(Р)Д. Таку саму думку підтримують О.В. Капліна та О.Г. Шило, зазначаючи, що в законі безпосередньо не вказується форма викладення добровільної згоди особи, яка є володільцем житла [6, с. 589]. Вважаємо, що згода повинна бути лише письмовою. Про факт проникнення в житло за добровільною згодою власника можна зазначити в протоколі обшуку, огляду чи слідчого експерименту, засвідчивши цю згоду його підписом.

Обов'язковість письмової форми надання згоди особою на проведення стосовно неї певних процесуальних дій підтверджується відповідними правовими позиціями ЄСПЛ. Так, зокрема, у справі «Кучера проти Словаччини» (Kucera v. Slovakia), зважаючи на велику кількість працівників поліції, той факт, що четверо з них належали до загону спеціального призначення, мали при собі автомати й були в масках, прийшли до квартири заявника на світанку, останньому не залишалося нічого іншого, як дозволити їм увійти в його квартиру. Суд не погодився, що будь-яка згода, дана заявником за таких обставин, може бути вільною і усвідомленою. Отже, у справі цілком ймовірно порушення права заявника на повагу до його житла. Суд вирішив, що втручання за таких обставин слід вважати непропорційним з наступних причин. Працівники поліції прибули до дверей заявника лише з метою пред'явити йому та його дружині обвинувачення і допровадити їх до слідчого на допит. Проте, попри відсутність ознак необхідності входити у квартиру, поліція все ж таки увійшла до неї. Доречно визнати, що у схожих ситуаціях, за яких рано-вранці на порозі дому постає кілька спеціально навчених поліціантів у масках, часто виникає значний ризик зловживання службовим становищем та порушення принципу поваги до людської гідності. Отже, Суд визнав, що з метою уникнення будь-яких можливих зловживань у таких обставинах, а також забезпечення ефективного захисту прав людини згідно зі статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – КЗПЛ), мають діяти певні запобіжні механізми. Такі запобіжні

механізми можуть передбачати ухвалення нормативних актів, що обмежують застосування спеціальних сил у ситуаціях, у яких звичайні заходи втручання поліції можна вважати достатніми. Крім того, слід установити процесуальні гарантії, що передбачали б, наприклад, присутність під час операції сторонньої особи або отримання чіткої письмової згоди власника як попередньої умови для проникнення до його приміщення (пункти 119–122) [7]. До того ж ЄСПЛ наголошує на справжньому (добровільному) характері надання дозволу (згоди) особою на проникнення до її житла чи іншого володіння як умови його (її) легітимності, що має залежати від обстановки, у якій такий дозвіл (згода) надається [8, с. 189].

Доцільно звернути увагу на те, що С(Р)Д у житлі особи мають різні нормативні аспекти. Провадження таких С(Р)Д, як огляд та обшук, відбувається на підставі положень як Конституції, так й КПК України. Разом з тим проведення того ж слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи регулюється виключно нормами КПК України (ч. 5 ст. 240 КПК України).

На жаль, кримінальний процесуальний закон не регулює порядок проведення інших С(Р)Д, які також у певних випадках можуть бути проведені в житлі чи іншому володінні особи. Проте на практиці під час досудового розслідування у справах про крадіжки, убивства, зґвалтування тощо може бути проведено пред'явлення для впізнання, наприклад, викраденого автомобіля в гаражі, який є частиною житлового будинку.

Це саме стосується й допиту. Зважаючи на зміст ч. 1 ст. 224 КПК України, допит провадиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням особи, яку мають намір допитати, тобто місцем допиту особи може стати її житло, готель, службове приміщення та ін. Переважно допит особи в її житлі чи іншому володінні зумовлюється різними обставинами, зокрема, у зв'язку з травмою або захворюванням допитуваного; його похилим віком, що ускладнює самостійне пересування; вагітністю на пізніх термінах або важким перебігом вагітності; іншими поважними причинами; небажаністю виклику допитуваного до слідчого, щоб уникнути передчасно розголосу факту його допиту з тактичних міркувань або загрози застосування до нього неправомірного впливу з боку зацікавлених у провадженні осіб.

Слід також звернути увагу на досить важливе питання щодо законності таємного проникнення в житло чи інше володіння особи. Кримінальний процесуальний закон визначив різновидом слідчих (розшукових) дій негласні слідчі (розшукові) дії, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню. Відповідно до ч. 1 ст. 267 КПК України слідчий має право

обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою виявлення і фіксації слідів учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування; виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину; виявлення осіб, які розшуковуються; установлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи. У частині 2 статті 267 КПК України публічно недоступним визначено місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб. Отже, законне проникнення в житло чи інше володіння особи може бути проведено як під час відкрито, так і таємно, але лише проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у визначеному законом порядку.

Підсумовуючи, зазначимо, що в кримінальному провадженні конституційне право на недоторканність житла полягає в повазі волевиявлення осіб, які проживають у конкретному житлі, охороні приватного життя людини, захисті житла від незаконного проникнення в нього третіх осіб. Лише за наявності відповідних підстав і у визначеному законом порядку органи розслідування мають право на проникнення в житло чи інше володіння особи (відкрите або таємне) для проведення певної слідчої (розшукової) дії.

Література

1. Окрім можливості проникнення до житла на підставі судового рішення законом передбачено також можливість проведення огляду і обшуку за добровільною згодою особи, яка ним володіє (ВС/ККС, № 536/1048/16-к, 01.11.2018 р.). URL: [https://protocol.ua/ua/vs_kks_okrim_moglivosti_proniknennya_do_gitla_na_pidstavi_sudovogo_rishennya_zakonom_perebicheno_takog_moglivist_provedennya_oglyadu_i_obshuku_za_dobrovolnoyu_zgodoyu_osobi_yaka_nim_volodie_\(vs_kks_536_1048_16_k_01_11_18\)/](https://protocol.ua/ua/vs_kks_okrim_moglivosti_proniknennya_do_gitla_na_pidstavi_sudovogo_rishennya_zakonom_perebicheno_takog_moglivist_provedennya_oglyadu_i_obshuku_za_dobrovolnoyu_zgodoyu_osobi_yaka_nim_volodie_(vs_kks_536_1048_16_k_01_11_18)/).

2. Доказ, отриманий без дозволу слідчого судді на обшук житла, є недопустимим і на нього неможливо посилатись при ухваленні вироку, при цьому сам вирок підлягає скасуванню, а провадження закриттю (Апеляційний суд Херсонської області). URL: https://protocol.ua/ua/sud_dokaz_otrimaniy_bez_dozvolu_slidchogo_suddi_na_obshuk_gitla_e_nedopustimim/.

3. Льченко С. Проникнення та входження за згодою як передумови проведення слідчих дій у житлі чи іншому володінні особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 9. С. 95–97.

4. Черненко А.П. Проникнення до житла чи іншого володіння особи: структурний елемент слідчих дій чи самостійний інститут кримінально-процесуального права? *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності*. Луганськ, 2003. Вип. 3. С. 141–148.

5. Петрухин И.Л. Личная жизнь: пределы вмешательства. Москва : Юрид. лит., 1989. 192 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комен. У 2 т. / Нац. акад. прав. наук України / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Капліна, О.Г. Шило. Т. 1. Харків : Право, 2013. 768 с.

7. Дело «Кучера против Словакии» (жалоба № 48666/99) [Case of Kucera v. Slovakia] : решение ЕСПЧ от 17 июля 2007 г. // HUDOC : database / European Court of Human Rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-119780>; МакБрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К.І.С., 2010. С. 169, 170. URL: <http://nsj.gov.ua/files/documents/ECHR%20and%20Criminal%20procedure%20Mc%20Bride%20ukr.pdf>.

8. Соколов О.В. Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юр. наук. Харків, 2019. 240 с.

Анотація

Тарасюк С. М. Окремі питання щодо законності проникнення до житла чи іншого володіння особи під час проведення слідчих (розшукових) дій. – Стаття.

У статті на основі аналізу кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування, наукових праць вітчизняних учених, узагальнення емпіричних даних досліджено слідчі (розшукові) дії, що провадяться в житлі чи іншому володінні особи. Проаналізовано основні нормативно-правові документи, що закріплюють та гарантують дотримання конституційних прав особи під час проведення слідчих (розшукових) дій у житлі. Зроблено висновок, що у кримінальному провадженні центральне місце в системі прав людини посідають громадянські (особисті) права, які є першоосновою правового статусу людини і громадянина. Серед цієї категорії прав під час проведення слідчих (розшукових) дій у житлі особи найбільш уразливими, тобто такими, що потребують першочергового забезпечення, охорони та захисту, є права на житло та його недоторканність, невтручання в особисте і сімейне життя, недоторканність права власності.

Досліджено питання допустимості обмеження конституційних прав особи під час проведення відповідних слідчих дій у житлі особи, яке має здійснюватися на підставі закону, юридичних процедур, з дотриманням загальної умови невід'ємності системи основних прав і свобод. Розкрито сутність конституційного права на недоторканність житла чи іншого володіння особи. Виокремлено такі форми проникнення до житла чи іншого володіння особи, як законне та незаконне, дано визначення незаконному проникненню до житла. Акцентується увага на різній процесуальній регламентації огляду, обшуку та інших слідчих дій, які може бути проведено у житлі чи іншому володінні особи.

Здійснено аналіз процесуальної регламентації проведення слідчих (розшукових) дій у житлі чи іншому володінні особи, їх підстав, впливу на формування доказової бази та вирішення завдань кримінального провадження. Акцентується увага на недопустимості як ускладнення процедури проведення слідчих (розшукових) дій, так і послаблення гарантій прав і законних інтересів учасників слідчої дії.

Ключові слова: досудове розслідування, конституційні права, слідчі (розшукові) дії, житло, слідчий, прокурор.

Summary

Tarasyuk S. M. Individual issues on the legality of penetration or other persons possession during investigators (searched) actions. – Article.

In the article on the basis of the analysis of the criminal procedural legislation of Ukraine and its practice, scientific works of domestic scientists, the generalization of empirical data, investigators (searched) actions that are conducted in housing or other possession of the person are investigated. The main normative legal documents that are fixed and guarantee compliance with the constitutional rights of a person during investigators (searched) activities in housing are analyzed. It is concluded that in a criminal proceeding a central place in the human rights system rank civil (personal) rights, which are the first principle of human status and citizen. Among this category of rights during investigators (searched) actions in housing, the person is most vulnerable, that is, such requiring primary provision, protection and protection, is the right to housing and its immunity, non-interference in personal and family life, the inviolability of property rights.

The issue of admissibility of the restriction of constitutional rights of a person during the relevant

investigative actions in the housing of a person to be carried out on the basis of law, legal procedures, with observance of the general condition of the integrity of the system of fundamental rights and freedoms. The essence of the constitutional right to the inviolability of housing or other possession of the person is revealed. Such forms of penetration to housing or other possession of a person, as legally and illegal, are determined to identify illegal penetration to housing. The attention is focused on a different procedural regulation of the review, search and other investigative actions that can be carried out in a housing or other possession of a person.

An analysis of the procedural regulation of investigating (searched) actions in housing or other possessions of the person, their bases, influence on the formation of evidence base and solving the problems of criminal proceedings. Attention is focused on the inadmissibility of the complication of the procedure for conducting investigators (searched) actions, and weakening the guarantees of rights and legitimate interests of participants in investigative action.

Key words: pre-trial investigation, constitutional rights, investigators (searched) actions, housing, investigator, prosecutor.

УДК 343.12

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.939>**М. В. Червінко***orcid.org/0000-0003-4994-7273**ад'юнкта кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів
Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ*

УЧАСТЬ ПСИХОЛОГА ТА ПЕДАГОГА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ, ДРУЖНЬОМУ ДО ДИТИНИ

Постановка проблеми. Створення умов для організації та ефективного функціонування юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини та інших міжнародних стандартів щодо прав дитини, є ключовими є пріоритетними напрямками Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (далі – Національна стратегія). До основних проблем, які визначені Національною стратегією під час досудового розслідування, віднесено недостатній рівень правової визначеності статусу педагога, психолога та відсутність критеріїв їх вибору та залучення. На цей час не усі норми Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) відповідають вимогам міжнародних стандартів щодо забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні. Тому дослідження особливостей участі психолога та педагога у кримінальному провадженні за участі неповнолітніх є актуальним.

Аналіз наукових досліджень. Особливості залучення та участі психолога і педагога під час проведення слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми, їх права та обов'язки були предметом дослідження таких науковців, як С.М. Авраменко, О.О. Андреев, І.В. Басиста, К.В. Бахчев, Р.І. Благута, Б.Ю. Бистрицький, В.В. Гірук, І.В. Гловюк, Л.В. Дмитрієва, О. Калашник, В.О. Коновалов, В.В. Кошинець, А.І. Кунтій, В.В. Приловський, О.М. Процюк, С.О. Розкошинська, С.В. Харченко, В.Ю. Шепітько та інші. Проте науковцями так і не досягнуто єдиної думки щодо випадків, у яких необхідно залучити саме психолога чи педагога.

Метою статті є дослідження наявних позицій науковців та практиків щодо підстав для вибору педагога та психолога під час допиту неповнолітнього та формулювання пропозицій щодо вибору такого фахівця у кримінальному провадженні, дружньому до дитини.

Виклад основного матеріалу. У Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства [1] (далі – Лансаротська конвенція) неодноразово зазначається про «спеціально підготовлених осіб для допиту дитини» та «фахівців, які працюють у контакті

з дітьми», до яких за нашим національним законодавством можемо віднести психолога та педагога. А у Керівних принципах Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього дитині (далі – Керівні принципи) [2], більш детально роз'яснено категорії спеціалістів, які працюють з дітьми, до яких віднесено психологів. Про участь педагогів як спеціалістів у Керівних принципах не згадується.

Відповідно до ст. ст. 226, 227, 354, 491 КПК у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх участь педагога або психолога є необхідною. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд може вибрати кого залучити на допит на власний розсуд. Проте серед науковців досі існують суперечки щодо необхідності залучення педагога, а також неможливості повноцінної заміни педагогом психолога.

На необхідності залучення психолога під час проведення допиту наголошують О.Ю. Андрієнова [3, с. 120–121], О.В. Давидова [4, с. 80], Д.В. Куриленко [5, с. 69], О. Мельник та М. Попович [6, с. 72]. Як зазначає Н.В. Павлова [7–9], під час допиту дитини, постраждалої від насильства, особливо, якщо передбачається використовувати анатомічної ляльки та інші демонстраційні засоби, участь психолога повинна бути не альтернативним, а обов'язковим варіантом.

Натомість А.Н. Бичков зазначає, що під час допиту неповнолітнього доцільно залучати педагога, оскільки його участь не пов'язана з вивченням особи неповнолітнього, а пов'язана з її віковими особливостями психічного та психологічного розвитку [10, с. 7].

Низка авторів наполягають на залученні для допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні педагога, з яким дитина була раніше знайома. Так, В.В. Загамула зазначає, що питання про те, чи повинні бути попередньо знайомі педагог або психолог, які залучаються до проведення допиту, з неповнолітнім потерпілим, залежить від багатьох факторів, як-от: вид кримінального правопорушення та обставини, які необхідно з'ясувати; особа неповнолітнього потерпілого, його психологічний стан, а також наявність педагога, з яким у потерпілого склалися довірчі

стосунки. Наприклад, під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією слідчий повинен врахувати, чи буде неповнолітній потерпілий почуватиме себе вільно в присутності знайомого педагога та чи не буде соромитися розповідати про вчинений щодо нього злочин (це може бути класний керівник, будь-який інший шкільний вчитель, керівник гуртка, який колись відвідував неповнолітній, тощо). Якщо ж такого педагога немає, то слідчому краще залучити для проведення допиту кваліфікованого психолога, який не знайомий з потерпілим. Такий підхід дозволить уникнути ситуацій, за яких неповнолітній буде викривляти свої показання або ж приховувати факти чи обставини, що матимуть значення для розслідування, з метою створення позитивного враження про себе, або ж навпаки – буде вести себе демонстративно зухвало і відмовиться надавати показання [11, с. 218–219]. На думку С.В. Белана та Т.О. Луценко, під час допиту неповнолітнього свідка бажаною є участь педагога, який йому відомий. Проте під час допиту неповнолітнього обвинуваченого така рекомендація не може застосовуватись, оскільки педагоги несуть моральну відповідальність за поведінку свого вихованця, і це відображається на їх позиції відносно неповнолітнього, або ж сам неповнолітній може бути у конфлікті з педагогом, може стидатися його, відчувати свою вину, озлоблюватися [12, с. 34]. Схожої думки дотримується Г.К. Тетяняк, яка відмічає, що, хоча шкільні психологи або педагоги, класні керівники мають інформацію про поведінку неповнолітнього, його характер, психологічні, розумові особливості тощо, участь таких осіб, з якими щоденно контактує неповнолітній, може створити додатковий психологічний бар'єр [13, с. 116].

На доцільності залучення знайомого для неповнолітнього педагога чи психолога наголошує і В.В. Романюк, який зазначає, що головним чинником під час вибору педагога має бути не тільки фактор взаємодовіри між неповнолітнім і педагогом або психологом, а передусім їх практичний досвід та профільна освіта. Він також зазначає, що якщо неповнолітній є учнем навчального закладу, треба віддавати перевагу тому педагогу, з яким у дитини є контакт, а у разі відсутності довіри – психологу. Завдяки дотриманню цієї умови можна встановити психологічний контакт, забезпечити доброзичливу атмосферу під час допиту й досягти кращого результату кримінального провадження [14, с. 83]. Такої ж думки дотримуються В.В. Гірук [15, с. 121–122], А.М. Готвянська [16, с. 249] та О.Ю. Салманова [17, с. 175].

На нашу думку, під час вирішення, кого залучити для участі у допиті неповнолітнього – психолога чи педагога, необхідно враховувати певні фактори. По-перше, під час вибору слід врахову-

вати вік та психологічні особливості дитини, яку необхідно допитати. Так, якщо у дитини наявні будь-які психологічні відхилення, спостерігаються різкі зміни емоційного стану, настрою після події, або дитина є замкнутою, необхідно обов'язково залучити психолога. По-друге, слід враховувати статус допитуваного: для допиту неповнолітнього потерпілого чи свідка необхідно залучити психолога, який може допомогти налаштувати контакт з такою дитиною та отримати важливі для кримінального провадження відомості. Залучення психолога для роботи з такою категорією учасників кримінального провадження має здійснюватись незалежно від виду кримінального правопорушення. Для допиту неповнолітнього підозрюваного можна залучити педагога, з яким у неповнолітнього є взаємодовірчий контакт. Якщо ж такого педагога немає, залучити психолога. По-третє, якщо допит проводиться за методикою «Зелена кімната», то до допиту залучається тільки спеціально підготовлений психолог, який володіє відповідними навичками та вміннями для роботи з дитиною.

Окрім питання участі психолога чи педагога у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх, актуальним є питання доцільності вибору фахівця однієї статі з допитуваним. Це питання може мати місце у разі проведення допиту дитини за методикою «Зелена кімната». Тоді допит проводить одна людина, яка перебуває у кімнаті з дитиною, а всі інші учасники допиту – законні представники, захисник, слідчий, прокурор, спостерігають за допитом через скло позавізуального спостереження з іншої кімнати. Адже під час проведення допиту неповнолітнього в присутності усіх учасників, які передбачені КПК, їх приналежність до статі не матиме жодного значення, оскільки дитина не буде почуватися комфортно в присутності мінімум трьох дорослих (один з батьків, психолог, слідчий) навіть однієї з нею статі.

А.Н. Бичков зазначає, що під час досудового розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи для допиту неповнолітнього потерпілого необхідно залучити педагога тієї ж статі, що і допитуваний [10, с. 8–9]. І.І. Кагляк також підкреслює, що для допиту дитини, яка є постраждалою від сексуального насильства, рекомендується запрошувати дитячого психолога, бажано однієї статі з допитуваним [18, с. 118–119]. Г.Ю. Нікітіна-Дудікова звертає увагу на необхідність залучення як педагога, так і психолога однієї статі з допитуваним неповнолітнім, проте не виділяє окремої категорії справ таких кримінальних правопорушень [19, с. 78].

На думку О.В. Швед, бажано, щоб допит проводив один фахівець тієї ж статі, що й дитина, або статі, протилежної від особи, яка завдала шкоду дитині [20, с. 136]. Л.М. Захаренко

зазначає, що дитина буде почувати себе більш захищеною, якщо її допитує дорослий однієї з нею статі [21, с. 22]. Таку думку також підтримує О.О. Кочура [22, с. 200] та М.І. Ярмусь [23, с. 369]. Тобто в цьому разі йдеться як про психолога, педагога, так і про слідчого, дізнавача, прокурора. Натомість Е.В. Васке вважає, що залучення педагога тієї ж статі, що й неповнолітній потерпілий, не завжди може бути доцільним. Наприклад, якщо жертвою насильства був хлопчик, то у нього можуть виникати відчуття страху чи сорому під час розмови з дорослим чоловіком [24, с.8–9].

З огляду на вищевказану дискусію ми підтримуємо позицію Н.В. Павлової, яка доречно відмітила, що попри те, що дівчинка краще йде на контакт з особами жіночої статі, а хлопчики – навпаки, іноді хлопчики бажать також спілкуватися із жінками. Ці обставини обов'язково необхідно з'ясувати перед початком допиту [8, с. 235].

Зокрема, у ст. 35 Лансаротської конвенції зазначено, що опитування дитини повинно бути проведено якомога менше разів однією і тою самою спеціально підготовленою особою [1]. Жодних вимог щодо проведення опитування особою однієї з дитиною статі у Лансаротській конвенції немає.

Під час вибору особи, яка буде проводити допит неповнолітнього потерпілого чи свідка, необхідно звертати увагу на компетентність, фаховість такої особи, досвід роботи, вміння налагодити контакт з допитуваним, її можливість брати участь у слідчих (розшукових) діях. Крім того, важливо врахувати побажання дитини щодо такої особи та думку її законних представників (крім випадків, коли саме вони вчинили правопорушення відносно дитини).

Тому говорити про категоричну необхідність допиту неповнолітнього особою однієї з нею статі, на нашу думку, недоцільно. Така особливість повинна враховуватись у кожному випадку окремо.

Висновки. Результати дослідження позицій різних авторів дозволяють визначити ключові підходи до вирішення питання щодо залучення психолога, педагога під час допиту неповнолітнього. Одні вважають, що участь психолога є обов'язковою та безальтернативною, особливо у випадках використання допоміжних засобів для допиту, інші зазначають, що необхідно залучати педагога, у якого є «теплі», «дружні», «довірчі» відносини з допитуваним, якщо ж такої особи немає, залучати психолога. Водночас науковці звертають увагу на те, що в деяких випадках знайомий педагог може створити додатковий психологічний бар'єр, відчуття дискомфорту у дитини.

Тому пропонуємо використовувати такі підстави для залучення психолога: проведення допиту за методикою «Зелена кімната»; у разі необхідності застосування спеціальних психологічних технік (у неповнолітнього наявні психо-

логічні відхилення, спостерігаються різкі зміни емоційного стану, настрою, дитина є замкнутою або через свій вік не може вільно розповісти про подію, яка відбулась); для допиту неповнолітнього потерпілого чи свідка. Залучати педагога, з яким у неповнолітнього є взаємодовірчий контакт, доцільно під час допиту підозрюваного, обвинуваченого. Якщо ж такого педагога немає – залучати психолога.

Проведене узагальнення досліджень науковців дає змогу виділити ще одну дискусію відносно фахівців, які проводять допит дітей. Так, на думку одних дослідників, особа, яка проводить допит неповнолітнього, повинна бути однієї статі з допитуваним, на думку інших – це не завжди доцільно та слід з'ясувати перед проведенням допиту. На наш погляд, це питання може виникати тільки у разі проведення допиту дитини однією людиною (наприклад, за методикою «Зелена кімната») та може з'ясуватись попередньо у неповнолітнього та/чи його законних представників. Проте стать особи, яка проводить допит дитини, не є ключовим критерієм, який повинен враховуватись під час вибору фахівця, оскільки більш важливими є компетентність цієї особи, фаховість, досвід роботи, вміння налагодити контакт з допитуваним, можливість брати участь слідчих (розшукових) діях.

Література

1. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Ратифікована Законом України від 20 червня 2012 року. Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_927 (дата звернення: 23.11.2021).
2. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені Комітетом міністрів Ради Європи : Програма Ради Європи від 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 26.11.2021).
3. Андриянова О.Ю. Особенности судопроизводства по уголовным делам о преступлениях несовершеннолетних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Владимир, 2006. 193 с.
4. Давидова О.В. Використання спеціальних психологічних знань щодо дітей як учасників досудового розслідування. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 79–82.
5. Куриленко Д.В. Завдання та функції педагога та психолога у кримінальному провадженні. *Вісник ХНУВС*. 2015. № 1 (68). С. 64–71.
6. Мельник О., Попович М. Допит неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: синергетичний підхід. *Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семін. (м. Дніпро, 8 жовт. 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 69–72.

7. Павлова Н.В. Використання демонстраційних засобів (анатомічних ляльок) під час допиту малолітньої особи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: науковий журнал. 2020. № 1 (104). С. 215–220.

8. Павлова Н.В. Обов'язкова участь психолога під час допиту дитини, постраждалої від насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 233–236.

9. Павлова Н.В. Роль спеціаліста у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. *Криміналістичний вісник*: наук.-практ. зб./ [редкол.: І.М. Охріменко (голов. ред.) та ін.]; ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2020. № 2 (34). С. 7–15.

10. Бычков А. Н. Участие педагога в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ижевск, 2007. 28 с.

11. Загамула В.В. Особливості допиту потерпілого під час розслідування втягнення неповнолітніх у заняття проституцією. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1(16), том 2. С. 217–221.

12. Белан С.В., Луценко Т.О. Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 7. С. 28–36.

13. Тетерятник Г.К. Гарантії забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх у кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 115–119.

14. Романюк В.В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81–85.

15. Гірук В.В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09/ Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 250 с.

16. Готвянська А.М. Тактика допиту неповнолітнього, втягнутого у злочинну діяльність (окремі аспекти). *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 246–257.

17. Салманова О.Ю. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Випуск 43. Том 4. С. 174–177.

18. Кагляк І.І. Проведення допиту дитини, яка є постраждалою від сексуального насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 117–120.

19. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Тактика допиту малолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія*. 2020. № 1(26). С. 77–84.

20. Швед О.В. Інтерв'ювання дітей – жертв і свідків сексуального та домашнього насильства. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2008. № 4. С. 130–140.

21. Захаренко Л.М. Особливості психологічного супроводження слідчих (розшукових) дій за участю дітей, які стали свідками чи жертвами сексуального насильства. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої*

свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 98–101.

22. Кочура О.О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження: монографія. Харків: НікаНова, 2015. 249 с.

23. Ярмусь М.І. Проведення допиту дитини в спеціально обладнаному приміщенні із залученням мультидисциплінарної команди фахівців і застосуванням засобів відеофіксації. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 367–370.

24. Васько Е.В. К вопросу об участии специалиста-психолога в подготовке и проведении допроса несовершеннолетнего, потерпевшего от сексуального насилия. *Журнал «Психология и право»*. 2012. № 2. С. 1–13.

Анотація

Червінко М. В. Участь психолога та педагога під час проведення допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні, дружньому до дитини. – Стаття.

У статті проаналізовано норми міжнародних стандартів та погляди науковців на вибір спеціаліста (психолога чи педагога) для залучення під час проведення допиту неповнолітнього потерпілого, свідка, підозрюваного у кримінальному провадженні. КПК передбачає альтернативу такого вибору, яка залежить від власної думки слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду. Запропоновано залучати психолога у всіх випадках проведення допиту за методикою «Зелена кімната»; для допиту неповнолітнього потерпілого чи свідка; у разі необхідності застосування спеціальних психологічних технік (наявність психологічних відхилень, різкі зміни емоційного стану, поведінки, замкнутість тощо, нездатність дитини вільно розповісти про подію, яка відбулась, через вік). У разі допиту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого доцільно залучати педагога, з яким у неповнолітнього є взаємодовірчий контакт, якщо такого педагога немає – залучати психолога.

Підкреслено, що під час проведення допиту неповнолітнього не обов'язково залучати особу однієї статі з допитуваним. Ця норма також відсутня у міжнародних стандартах, пов'язаних з правосуддям, дружнім до дитини. Неповнолітні особи чоловічої статі можуть краще іти на контакт з жінками та соромитись розповідати певні факти та події у присутності дорослих чоловіків. Під час вибору особи, яка буде проводити допит неповнолітнього, слід звертати увагу на компетентність цієї особи, її вміння налагоджувати контакт з дітьми, завоювати довіру дитини, можливість брати участь у проведенні слідчих (розшукових) дій. Під час вибору особи, яка буде проводити допит, слід враховувати думку дитини та її законного представника та попередньо врахувати побажання щодо статі спеціаліста. Рішення про залучення для допиту неповнолітнього особи однієї з ним статі повинно прийматись у кожному випадку індивідуально, залежно від обставин справи. З метою забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні слід створити максимально комфортні умови для проведення допиту неповнолітнього без його повторної травмагізації.

Ключові слова: неповнолітній, психолог, педагог, спеціаліст, допит неповнолітнього, кримінальне провадження, дружнє до дитини, методика «Зелена кімната».

Summary

Chervinko M. V. Participation of a psychologist and teacher during the interrogation of a juvenile in criminal proceedings of a friend to a child. – Article.

The article analyzes the norms of international standards and the views of scholars on the choice of a specialist (psychologist or teacher) to involve during the interrogation of a minor victim, a witness found in criminal proceedings. The CCP has an alternative to this choice, which depends on the opinion of the investigator, prosecutor, investigating judge or court. It is proposed to involve a psychologist in all cases of interrogation according to the method of “Green Room”; for interrogation of a minor victim or witness; in case of necessity of application of special psychological techniques (presence of psychological deviations, sharp changes of an emotional state, behavior, isolation, etc., inability of the child to tell freely about the event which has occurred through age). In the case of interrogation of a juvenile suspect, accused, it is advisable to involve a teacher with whom the juvenile has mutual trust, if there is no such teacher – to involve a psychologist.

It is emphasized that it is not necessary to involve a person of the same sex as the interviewee during the interrogation of a minor. This norm is also absent in international standards related to child-friendly justice. Male minors may be better able to come into contact with women and be ashamed to tell certain facts and events in the presence of adult men. When choosing a person who will interrogate a minor, you should pay attention to the competence of this person, his ability to establish contact with children, gain the trust of the child, the opportunity to participate in investigative (search) actions. When choosing the person to conduct the interrogation, the opinion of the child and his / her legal representative should be taken into account, and the wishes regarding the sex of the specialist should be taken into account in advance. The decision to bring in a minor of the same sex for questioning must be made in each case individually, depending on the circumstances of the case.

Key words: juvenile, psychologist, teacher, specialist, juvenile interrogation, criminal proceedings, child-friendly, “Green Room” method.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК: 347.9

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i5.938>**В. В. Філатов***orcid.org/0000-0002-8059-3736**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права**Університету митної справи та фінансів*АНАЛІЗ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ
В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Модель перехідного правосуддя є новою для Української держави і була застосована після низки соціальних потрясінь та початку збройного конфлікту на Донбасі. Сьогодні вчені-правники чомусь залишають поза увагою природу та сутність цієї аналітичної моделі. Внаслідок чого теоретичні положення про принципи, напрями та вихідні ідеї перехідного правосуддя залишаються неопрацьованими, що негативно впливає на процес примирення та встановлення історичної правди. Прогалини в теорії стосуються і методологічних аспектів аналізу ролі моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві, що зумовлює необхідність ознайомлення з методами пізнання цього міжнародно-правового явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання методології дослідження правових явищ у різні часи аналізували О.Р. Антонова, В.Ф. Антоненко, В.А. Завгородній, М.В. Костицький, О.В. Мінченко, О.В. Сурілов, М.Х. Ялі. Однак спеціальних досліджень методологічних аспектів вивчення моделі перехідного правосуддя досі не проводилося, що вказує на актуальність обраної теми наукового пошуку.

Формування цілей статті. Метою статті є систематизація та аналіз сфери застосування загальнонаукових і спеціальноправових методів дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз моделі перехідного правосуддя вимагає використання комплексу методів, до числа яких входять як загальнонаукові, так і спеціальноправові способи пізнання. Пропонуємо в рамках цієї статті окремо проаналізувати вищезгадані групи методів та окреслити напрями

їхнього використання в рамках визначення природи, ролі та функцій перехідного правосуддя.

Загальнонаукові методи дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві.

1. Історичний метод. Його природа та сутність пов'язані з тим, що розвиток будь-якого правового явища характеризується, послідовністю, спрямованістю, незворотністю, новаціями, збереженням досягнутих результатів, наступництвом та запереченням. Тобто історичний метод дає змогу відтворити особливості розвитку правового явища, реконструювати втрачені наукою пояснення окремих етапів його розвитку [1, с. 14]. На нашу думку, історичний метод є джерелом інформації про правову природу та соціальну роль правового явища і дозволяє пов'язати ці дві категорії в єдину правову конструкцію. Це достатньо принципове завдання, адже отримані результати демонструють світоглядну сутність досліджуваного правового явища. В контексті дослідження моделі перехідного правосуддя історичний метод можна використати для:

– аналізу історії виникнення концепту перехідного правосуддя в міжнародному праві (зокрема, що стосується передумов виникнення, початкового нормативно-правового матеріалу, ключових ідей та засад);

– вивчення етапів розвитку моделі перехідного правосуддя (йдеться про формування та узагальнення історичного досвіду держав під час використання моделі перехідного правосуддя);

– встановлення передумов та закономірностей застосування моделі перехідного правосуддя (йдеться про особливості поставиторитарного та постконфліктного етапів розвитку);

– з'ясування історіографії розвитку спеціальних інституцій в рамках перехідного правосуддя (це стосується не тільки окремих органів та комісій, а й суб'єктів, які формували нормативно-правову основу застосування цієї моделі для виходу з різного роду соціальних потрясінь);

– визначення переваг та недоліків моделі перехідного правосуддя (йдеться про окреслення найбільш узагальненого історичного досвіду, який змушує держави звертатися до моделі перехідного правосуддя на певних етапах розвитку держави).

2. Лінгвістичний метод. Цей метод порівняно з іншими правовими методами є складним і багатогранним, має подвійну природу походження і постає засобом та способом формалізації права як сукупності соціальних ідеалів. Тобто цей метод допомагає пізнати відповідні зміни звичайного мовлення в процесі його відтворення засобами та процедурами правового регулювання [2, с. 57]. З урахуванням специфіки моделі перехідного правосуддя лінгвістичний метод є одним з основних, оскільки більшість категорій та термінів необхідно додатково тлумачити та з'ясовувати їхнє функціональне призначення. Зокрема, лінгвістичний метод в процесі аналізу моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві можна використати для:

– ознайомлення з термінологією перехідного правосуддя (передусім йдеться про такі ключові категорії, як історична правда, примирення, соціальні потрясіння, збройний конфлікт, репарація, інституційна реформа, внутрішнє переміщення, анексія тощо);

– дослідження термінологічних підходів до формування політики перехідного періоду, які використовували держави, що перебували на етапі перехідного правосуддя (передусім йдеться про узгодженість національної та міжнародної термінології);

– аналізу практики документування порушень прав людини в межах збройних конфліктів та інших соціальних потрясінь (перш за все для вивчення відповідних нормативно-правових передумов такої діяльності);

– осмислення трансформації змісту окремих правових категорій під час еволюції концепту перехідного правосуддя (здебільшого це пов'язане з розширенням змісту означених категорій).

3. Системно-функціональний метод. У процесі дослідження міжнародно-правових явищ цей метод дозволяє розглянути явище як цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, тобто системи розглядаються з погляду функцій, заради яких вони створювалися. Це дає змогу усвідомити місце цих систем у суспільстві, їхню внутрішню структуру, скласти змістовне уявлення про кожну підсистему і її потенціал» [3, с. 28]. З огляду на це системно-функціональний метод у межах аналізу моделі перехідного правосуддя доцільно використати для:

– дослідження системи принципів та напрямів перехідного правосуддя (йдеться про вивчення їхнього змісту, структури, особливостей застосування);

– ознайомлення зі структурою спеціальних інституцій, які створюються в межах моделі перехідного правосуддя (зокрема, їхнім переліком, функціями, засобами нормативно-правового регулювання та механізмами інтеграції у владні структури кожної окремої держави);

– аналізу засад функціонування самої моделі перехідного правосуддя (йдеться не тільки про вихідні ідеї, а й про умови функціонування моделі та механізми узагальнення історичного досвіду держав на етапі забезпечення сталого розвитку).

4. Метод аналізу та синтезу. Цей метод представляє собою певні логічні операції, які дають змогу досліджувати явище загалом на основі об'єднання взаємопов'язаних елементів в одне ціле. За його допомогою розкривається зміст понять, які складають предмет дослідження, здійснюється класифікація досліджуваних загальнотеоретичних категорій, формулюються проміжні та загальні висновки [4, с. 27]. Він дозволяє сформулювати авторські визначення та класифікації, які є невіддільним елементом наукового дослідження і розкривають його повноту та об'єктивність. У процесі дослідження моделі перехідного правосуддя метод аналізу та синтезу можна використати для:

– систематизації понятійного апарату дослідження (в межах перехідного правосуддя є проблема уніфікації термінологічного апарату національного законодавства з відповідним апаратом, який існує на міжнародно-правовому рівні);

– формування авторських класифікацій, які дають змогу більш комплексно розглянути міжнародно-правові явища (особливо це стосується принципів і напрямів перехідного правосуддя);

– узагальнення висновків дослідження (у висновках розкривається новизна наукового дослідження, його актуальність, унікальність та теоретико-прикладне значення);

– пошуку закономірностей розвитку моделі перехідного правосуддя (йдеться про з'ясування природи здібностей напрямів і принципів перехідного правосуддя до адаптації під потреби національної правової системи кожної окремої держави).

5. Метод індукції та дедукції. Цей складний метод застосовується для формулювання висновків дисертаційних досліджень на підставі окремих приватних спостережень. Він заснований на тому, що логіка мислення розвивається від конкретного до загального і навпаки [5, с. 83]. Переконані, що цей метод дуже важливий для дослідження міжнародно-правових явищ, адже дозволяє логічно переходити від міжнародного до національного рівня і у зворотному напрямку. Тому зазначений метод доцільно використати для:

– вивчення досвіду імплементації моделі перехідного правосуддя в окремих зарубіжних

країнах (їдеться про практику застосування напрямів і принципів перехідного правосуддя в окремих державах);

– дослідження механізму імплементації міжнародно-правових стандартів перехідного правосуддя в національне законодавство України;

– аналізу ключових загроз та особливостей впровадження в Україні моделі перехідного правосуддя (вивчення шляхів модернізації вітчизняного законодавства під впливом вихідних ідей перехідного правосуддя);

– ознайомлення зі шляхами трансформації узагальненого історичного досвіду під контекст кожної окремої держави, яка опинилася на етапі перехідного правосуддя.

6. Синергетичний метод. Цей метод має особливе значення для дослідження міжнародно-правових явищ, оскільки під час використання синергетичного підходу сучасні міжнародно-правові відносини слід розглядати як складну систему взаємовідносин її складових елементів, кількість яких завдяки глобалізаційним процесам і надалі продовжує постійно збільшуватися. Це призводить до ускладнення як процесу прийняття зовнішньополітичних рішень, так і до непередбачуваності розвитку самих міжнародно-правових відносин [6, с. 113]. Дослідження моделі перехідного правосуддя відбувається з урахуванням подібних тенденцій, адже в процесі задіяні не тільки держави, які опинилися на поставторитарному та постконфліктному періодах розвитку, а й численні міжнародні інституції. Тому синергетичний метод у межах дослідження моделі перехідного правосуддя доцільно використати для:

– аналізу ролі міжнародного права у сфері прав людини в межах перехідного правосуддя (їдеться про використання міжнародно-правових актів в зазначеній сфері в процесі реалізації напрямів перехідного правосуддя);

– визначення ролі міжнародного кримінального права в концепті перехідного правосуддя (передусім необхідно окреслити можливості використання міжнародно-правових інстанцій для документування фактів порушення прав людини та покарання винних);

– дослідження ролі міжнародного права у сфері статусу біженців в концепції перехідного правосуддя (зокрема, щодо вивчення питання розбудови політики у сфері внутрішнього переміщення та статусу біженців);

– ознайомлення з міжнародно-правовими формами роботи Організації Об'єднаних Націй у сфері перехідного правосуддя (переважно їдеться про специфічні форми співробітництва держав з ООН).

7. Діалектичний метод. Основою діалектичного методу Г. Гегеля є методологічний підхід до будь-якого об'єкта дослідження як суперечли-

вого процесу, що прагне розвитку та переходу на вищий рівень буття, а також струнка система категорій діалектичної логіки, що формує методологічний каркас будь-якої пізнавальної діяльності [7, с. 217]. Можна припустити, що діалектичний метод дозволяє розглянути міжнародно-правове явище в його динаміці, тобто з урахуванням постійного, системного розвитку як самого явища, так і об'єктивної дійсності. Для перехідного правосуддя така динаміка є важливою умовою існування моделі, яка поєднана з об'єктивними чинниками, тобто національним контекстом кожної держави, яка опинилася на цьому перехідному етапі. Тому діалектичний метод у процесі дослідження моделі перехідного правосуддя варто використати для:

– вивчення механізмів узагальнення історичного досвіду (передусім для необхідності з'ясування закономірностей такого узагальнення, а також алгоритмів трансформації історичного досвіду у міжнародно-правовий матеріал);

– аналізу динаміки розвитку принципів і напрямів перехідного правосуддя (зокрема, слід зосередитися на питанні оновлення та уточнення їхнього змісту під впливом кожного окремого державного контексту);

– ознайомлення зі станом розробки теоретико-прикладних проблем перехідного правосуддя в теорії міжнародного права (їдеться про еволюцію удосконалення теоретичних поглядів та розвиток прикладних форм реалізації вихідних ідей перехідного правосуддя);

– дослідження закономірностей розвитку передумов застосування моделі перехідного правосуддя (зокрема, їдеться про трансформацію соціальних потрясінь та передумови їхнього виникнення в державі);

– з'ясування етапів формування аналітичної природи моделі перехідного правосуддя (їдеться про поєднання історико-правових та соціально-політичних вчень у межах єдиного уніфікованого міжнародно-правового концепту).

8. Метод прогнозування і моделювання. Він представляє собою передбачування, що здійснюється в межах наукової теорії і базується на законах руху досліджуваного об'єкта, використовує необхідний і достатній розроблений сучасною наукою методологічний інструментарій з метою одержання імовірнісних (але з високим ступенем достовірності) науково генерованих і обґрунтованих, якісно та кількісно виражених висловлювань про перспективи, можливі чи бажані стани об'єктів державно-правової або міжнародно-правової дійсності [8, с. 29]. На нашу думку, цей метод дозволяє побудувати науково обґрунтовані гіпотези розвитку досліджуваного міжнародно-правового явища, які ґрунтуються на отриманих результатах наукового пошуку. В контексті аналізу моделі

перехідного правосуддя, цей метод можна використати для:

- систематизації основних викликів і загроз реалізації в Україні напрямів перехідного правосуддя (передусім варто сконцентруватися на природі цих загроз та спрогнозувати ймовірні результати політики перехідного періоду);

- формування прогнозів щодо подальшого розвитку і утвердження моделі перехідного правосуддя в теорії міжнародного права (здебільшого це стосується використання цієї моделі у майбутньому тими країнами, які опинилися на етапі соціальних потрясінь);

- моделювання механізмів імплементації міжнародно-правових стандартів перехідного правосуддя в національне законодавство України (через такі механізми і розкривається універсальність концепту перехідного правосуддя та його здатність адаптуватися до національного контексту різних держав);

- систематизації перспективних напрямів наукових пошуків у сфері перехідного правосуддя (йдеться про прогнозування актуальних питань, які у недалекому майбутньому цікавитимуть вчених, які досліджують міжнародно-правові інструменти примирення та досягнення сталого розвитку).

Спеціальноправові методи дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві.

1. Формально-юридичний метод. Він дозволяє визначити формальний зміст міжнародно-правових норм, сприяє розкриттю внутрішньої структури міжнародно-правового явища та сприяє формулюванню понять у межах досліджуваного правового явища [9, с. 224]. На наш погляд, використання цього методу дає змогу систематизувати основні результати дослідження міжнародно-правового явища, узагальнюючи погляди на окремі його елементи. Для перехідного правосуддя цей метод може вважатись основою спеціальноправової методології, оскільки буде використаний для:

- класифікації принципів і напрямів перехідного правосуддя (мається на увазі поділ за відповідними ознаками, який дозволяє поглибити уявлення про природу цих принципів і напрямів, а також з'ясувати їхні інституційні зв'язки в межах концепту перехідного правосуддя);

- дослідження внутрішньої структури моделі перехідного правосуддя (йдеться не тільки про елементи будови, а й про їхню узгодженість з вихідними ідеями концепції відновлювального правосуддя);

- аналізу функцій міжнародних інституцій у сфері правового забезпечення та змістовного наповнення моделі перехідного правосуддя (переважно йдеться про наднаціональні структури, які концептуально формують модель перехідного правосуддя);

- характеристики організаційних структур перехідного правосуддя (це стосується вивчення сутності окремих інституцій, які створюються для подолання соціальних потрясінь та наслідків збройних конфліктів).

2. Метод еволюційної епістемології. Цей метод необхідно розуміти як еволюцію у спрямуванні побудови кращих теорій на основі переходу від менш продвинутої стадії до більш продвинутої [10, с. 59]. У межах аналізу моделі перехідного правосуддя цей метод дозволяє пов'язати історичні етапи розвитку самого концепту перехідного правосуддя з трансформаційними процесами його напрямів і принципів, які тривали під впливом доволі різних за характером чинників. Отже, метод еволюційної епістемології в межах дослідження моделі перехідного правосуддя можна використати для:

- аналізу міжнародно-правових актів у сфері перехідного правосуддя, прийнятих європейськими інституціями (цікавим вбачається з'ясування підходів до формування системи означених актів);

- вивчення еволюції міжнародно-правових форм роботи інституцій Європейського Союзу у сфері перехідного правосуддя (здебільшого нас цікавить зв'язок процесу еволюції міжнародно-правових форм із масштабами загроз, які виникали в різних країнах на етапі соціальних потрясінь);

- дослідження форм застосування Радою Європи принципів та напрямів перехідного правосуддя (йдеться про регіональну нормотворчість та специфіку правозастосовної практики в межах концепції перехідного правосуддя);

- визначення ролі Організації з безпеки і співробітництва в Європі з прав людини у формуванні концепту перехідного правосуддя (здебільшого це стосується дослідження функцій та конкретних напрямів діяльності ОБСЄ у сфері розбудови миру та встановлення історичної правди).

3. Аксиоматичний метод. Він являє єдине методологічне підґрунтя таких пізнавальних систем, як філософія та наука, і дозволяє вибудувати різномірну модель пізнавального процесу, тобто аксиоматичний метод передбачає пізнавальні побудови на засадах очевидного знання [11, с. 144]. На нашу думку, цей метод має важливе значення для систематизації результатів дослідження моделі перехідного правосуддя, оскільки він дозволяє представити концепт перехідного правосуддя як цілісну модель, яка об'єктивно існує в сучасному міжнародному праві. Тобто застосування аксиоматичного методу допоможе виконати поставлені завдання та систематизувати їхні результати у вигляді цілісного наукового дослідження.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямку. У своїй

науковій праці В.Ф. Антоненко слушно зазначає, що дослідження міжнародно-правових явищ вимагає особливої методології, адже міжнародне суспільство – це зовсім інша, ніж та, що базується на структурі держави, соціальна цілісність, і дослідження конфліктності в межах цієї соціальної «мегацілісності» також повинне мати іншу, відмінну від «внутрішньодержавної», методологію [12, с. 59]. Ця теза якнайкраще підходить до тематики перехідного правосуддя, методологія дослідження якої повинна бути унікальною та одночасно функціональною. Однак варто уточнити, що означена методологія також повинна дати досліднику змогу проаналізувати «мегацілісну» модель перехідного правосуддя через призму окремих національних контекстів, які саме утворюють це міжнародно-правове явище. Сподіваємося, що запропонована нами методологія, тобто сукупність загальнонаукових та спеціальноправових методів наукового пізнання, дасть змогу вирішити це складне та одночасно цікаве з наукової точки зору завдання. При цьому перспективним напрямом наукового пошуку залишається питання розмежування за допомогою означених методів міжнародно-правової природи перехідного правосуддя від національного контексту та політики перехідного періоду.

Література

1. Костицький М.В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. *Право*. 2015. № 12. С. 12–17.
2. Мінченко О.В. Плюралізм методологічних підходів у юридико-лінгвістичному дослідженні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 51–62.
3. Сурілов О.В. Теорія держави і права: підручник. Одеса : Астропринт. 1998. 224 с.
4. Завгородній В.А. Теоретичний інструментарій дослідження феномену впливу практики Європейського суду з прав людини на юридичну діяльність в Україні. *Вісник ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка*. 2019. № 1 (85). С. 20–30.
5. Антонова О.Р. Методологія дослідження правових інститутів шлюбу та сім'ї. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 78–90.
6. Ялі М.Х. Синергетичний підхід у сучасних дослідженнях міжнародних відносин. *Проблеми міжнародних відносин*. 2012. №. 4. С. 112–123.
7. Шевчук Р. Ще раз про діалектичний метод у правознавстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 216–219.
8. Козюбра Н.И. Юридическая наука и перспективное прогнозирование. *Методологические проблемы юридической науки*. Київ : Наукова думка, 1990. С. 27–36.
9. Лоскутов Т. Догматичний та аксіологічний підходи до визначення предмету правового регулювання у кримінальному процесі. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 221–225.
10. Поппер К. Эволюционная эпистемология. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики. Москва : Эдиториал УРСС. 2006. С. 57–75.
11. Бондаревич І. Аксіома як методологічне підґрунтя знання. *Вісник КНТЕУ*. 2017. № 2. С. 140–150.
12. Антоненко В.Ф. Щодо проблем ефективності міжнародного права. *Вісник Харківського Нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1042. С. 58–60.

Анотація

Філатов В. В. Аналіз методів дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню сутності та сфери застосування загальнонаукових та спеціальноправових методів у процесі аналізу моделі перехідного правосуддя. Ключовою гіпотезою для написання статті є відсутність у теорії міжнародного права комплексного бачення методологічних засад дослідження окремих міжнародно-правових явищ. На думку автора, подібна проблема виникла внаслідок існування об'єктивних і суб'єктивних чинників. До числа об'єктивних чинників автором віднесено: відсутність чітко окресленого понятійного апарату перехідного правосуддя в теорії міжнародного права; розгалуженість міжнародно-правових актів у сфері перехідного правосуддя; багатосуб'єктність нормотворчого процесу на міжнародно-правовому рівні; відсутність єдиної правозастосовної практики. До суб'єктивних чинників, на думку автора, варто зарахувати: обмеженість наукових пошуків внутрішньодержавним правом; політизованість та ідеологізованість досліджень міжнародно-правових явищ; обмеженість національним контекстом перехідного правосуддя. Автор систематизує в окремі групи загальнонаукові та спеціальноправові способи пізнання міжнародно-правових явищ. На підставі такого розподілу автор детально аналізує поняття та сутність кожного наукового методу. До числа загальнонаукових методів дослідження моделі перехідного правосуддя автор відносить: історичний метод, метод аналізу та синтезу, діалектичний метод, метод дедукції та індукції, синергетичний метод, метод прогнозування та моделювання, системно-функціональний та лінгвістичний методи. Автором обґрунтовано доцільність використання в процесі аналізу моделі перехідного правосуддя таких спеціальноправових методів: формально-юридичний метод, метод еволюційної епістемології та аксіологічний метод.

Ключові слова: загальнонаукові методи, методологія дослідження, міжнародно-правове явище, перехідне правосуддя, спеціально-правові методи, сфера застосування.

Summary

Filatov V. V. Analysis of methods of research of model of transitional justice in modern international law. – Article.

The article is devoted to research of essence and sphere of application of general scientific and special legal methods in the course of the analysis of model of transitional justice. The key hypothesis for writing the article is the lack of a comprehensive vision in the theory of international law of the methodological foundations of the study of individual international legal phenomena. According to the author, such a problem arose due to the existence of objective and subjective factors. Among the objective factors the author includes: the lack of a clearly defined conceptual apparatus of transitional justice in the theory of international law; ramifications of international legal acts in the field of transitional

justice; multi-subjectivity of the rule-making process at the international legal level; lack of uniform law enforcement practice. According to the author, the subjective factors include: limited scientific research by domestic law; politicization and ideology of research of international legal phenomena; limited national context of transitional justice. The author systematizes into separate groups general scientific and special legal ways of knowing international legal phenomena. Based on this distribution, the author analyzes in detail the concept and essence of each scientific method. Among the general scientific methods of research of the model of transitional

justice the author includes: historical method, method of analysis and synthesis, dialectical method, method of deduction and induction, synergetic method, method of prediction and modeling, system-functional and linguistic method. The author substantiates the expediency of using the following special legal methods in the process of analysis of the model of transitional justice: formal-legal method, method of evolutionary epistemology and axiological method.

Key words: general scientific methods, research methodology, international legal phenomenon, transitional justice, special legal methods, scope.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>О. І. Андрухів</i> Правові причини та наслідки радянізації Галичини в 1939–1941 роках.....	3
<i>М. М. Гультай, А. О. Осауленко</i> Кримінально-виконавчі кодекси України та Республіки Білорусь: порівняльно-правовий аспект.....	8
<i>Н. В. Пильгун, О. С. Слуцька</i> Теоретико-правовий аналіз політичної системи України	11

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Л. К. Байрачна, К. А. Микитенко</i> Щодо питання правового статусу ембріона: національний та міжнародний досвід	16
--	----

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

<i>І. Й. Бойко</i> Тенденції розвитку права інтелектуальної власності України в контексті Угоди про Асоціацію.....	22
<i>В. М. Косович</i> Проект Закону України «Про авторське право і суміжні права»: юридико-технічний аналіз.....	26
<i>О. С. Кочина</i> Види порушень авторських договорів та договорів про передачу суміжних прав	32
<i>А. І. Лига</i> Розвиток екологічної системи в контексті раціоналізації моделей споживання та запобігання оманливій господарській практиці “greenwashing”	36
<i>М. О. Михайлів</i> Міжнародні договори як джерело правового регулювання спадкування за заповітом в міжнародному приватному праві	49
<i>О. М. Перунова</i> Документування у цивільному судочинстві	56
<i>Г. Г. Харченко</i> Проблема дуалізму приватного права України	61

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Д. В. Маковський</i> До питання соціальних гарантій особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України.....	66
<i>М. М. Пархоменко, Л. М. Моїсєнко</i> Сучасний стан пенсійної системи в Україні	70
<i>Я. В. Сайченко</i> До питання трудових правовідносин у сфері дистанційної зайнятості.....	75
<i>Т. В. Шлапко, М. В. Старинський, В. В. Миргород-Карпова</i> Забезпечення реалізації права на охорону здоров'я та права на працю як інструментів виходу з коронавірусної кризи через призму євроінтеграції	80

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

<i>Н. О. Колесниченко, І. І. Коваленко</i> Збереження генофонду українського народу як одне з фундаментальних завдань екологічного права	87
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

О. В. Гульчак Державна інспекція архітектури та містобудування України як суб'єкт архітектурно-будівельного контролю	93
М. В. Єпур, В. П. Самойловська Відмінності правового регулювання інституту податкового права за українським та німецьким законодавством.....	98
В. О. Кейдалюк Деякі аспекти взаємодії Національної поліції України з громадськими об'єднаннями	103
А. О. Колдашов Відомчі відзнаки державних службовців: особливості, види, правове регулювання.....	108
Л. М. Корнута, А. О. Неугодніков Окремі аспекти професійної підготовки публічних службовців: зарубіжний досвід Великобританії та США	113
В. І. Курило, І. В. Курило, Л. В. Головій Адміністративно-правове регулювання поведінки з побутовими відходами.....	119

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

В. Л. Гончарук Кримінологічні засади запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.....	123
В. М. Руфанова Сексуальні домагання як форма ґендерно зумовленого насильства	128

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

К. Г. Курнаєва Психологічні основи проведення слідчого експерименту	133
Н. В. Неледва Особливості офіційного оформлення відносин про конфіденційне співробітництво за законодавством України	138
В. А. Новик Кримінально-правова охорона лісового фонду України	144
С. М. Тарасюк Окремі питання щодо законності проникнення до житла чи іншого володіння особи під час проведення слідчих (розшукових) дій.....	149
М. В. Червінко Участь психолога та педагога під час проведення допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні, дружньому до дитини	154

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

В. В. Філатов Аналіз методів дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві	159
--	-----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Andrukhiv O. I.</i> Legal causes and consequences of the Sovietization of Galicia in 1939–1941.....	3
<i>Hultai M. M., Osaulenko A. O.</i> Criminal executive codes of Ukraine and the Republic of Belarus: comparative and legal aspect	8
<i>Pilgun N. V., Slutska O. S.</i> Theoretical and legal of the political system of Ukraine	11

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

<i>Bayrachna L. K., Mikitenko K. A.</i> To the issue of the legal status of the embryo: national and international experience.....	16
---	----

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

<i>Boyko I. Y.</i> Trends in the development of intellectual property law of Ukraine in the context of the Association Agreement	22
<i>Kosovych V. M.</i> Draft Law of Ukraine on Copyright and Related Rights: legal and technical analysis.....	26
<i>Kochina O. S.</i> Types of violations of copyright agreements and agreements on the transfer of related rights.....	32
<i>Lyga A. I.</i> Development of the ecological system in the context of rationalization of consumption models and prevention of deceptive economic practices “greenwashing”	36
<i>Mykhayliv M. O.</i> International agreements as a source of legal regulation of testamentary inheritance in private international law	49
<i>Perunova O. M.</i> Documentation in civil proceedings	56
<i>Kharchenko H. H.</i> The problem of dualism of private law of Ukraine	61

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

<i>Makovskiy D. V.</i> On the issue of social guarantees of the personnel of the State Service of Special Communications and Information Protection of Ukraine.....	66
<i>Parkhomenko M. M., Moiseenko L. M.</i> The current state of the pension system in Ukraine.....	70
<i>Saichenko Ya. V.</i> On the issue of labor relations in the field of remote employment	75
<i>Shlapko T. V., Starynskyi M. V., Myrhorod-Karpova V. V.</i> Respect the right to health and the right to job as an instrument to way out of the coronavirus crisis the prism of European integration	80

ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

<i>Kolesnychenko N. O., Kovalenko I. I.</i> The preservation of the gene pool of the Ukrainian people as one of the fundamental tasks of ecological law	87
---	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Hulchak O. V. State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine as a subject of architectural and construction control	93
Yepur M. V., Samoilovska V. P. Differences in the legal regulation of the institute of tax law under Ukrainian and German law	98
Keidaliuk V. O. Some aspects of the interaction of the National Police of Ukraine with public associations	103
Koldashov A. O. Departmental awards of civil servants: features, types, legal regulation.....	108
Kornuta L. M., Neuhodnikov A. O. Some aspects of professional training of public servants: foreign experience of Great Britain and the USA	113
Kurylo V. I., Kurylo I. V., Holovii L. V. Administrative and legal regulation of household waste management	119

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Honcharuk V. L. Criminological principles to prevent and combat legalization (laundering) of income received criminal	123
Rufanova V. M. Sexual harassment as a form of gender-based violence	128

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

Kurnaieva K. G. Psychological bases of conducting an investigative experiment.....	133
Neledva N. V. Features of official formalization of relations on confidential cooperation according to the legislation of Ukraine	138
Novik V. A. Criminal law protection of Ukraine's forest fund	144
Tarasyuk S. M. Individual issues on the legality of penetration or other persons possession during investigators (searched) actions.....	149
Chervinko M. V. Participation of a psychologist and teacher during the interrogation of a juvenile in criminal proceedings of a friend to a child	154

INTERNATIONAL LAW

Filatov V. V. Analysis of methods of research of model of transitional justice in modern international law.....	159
---	-----

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 5(40)

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – Ю. Семенченко

Підписано до друку 05.11.2021 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 19,91. Ум.-друк. арк. 19,76.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0222/046.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua